НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯЦЕНКО ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.148:639.09(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

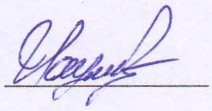
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКСЕОЛОГІЯ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 І. В. Яценко

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Сімакова-Єфремян Елла Борисівна

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Яценко І. В. **Концептуальні засади судово-ветеринарної експертизи в Україні: теорія, методологія та праксеологія.** – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

Дисертація є першою в українській юриспруденції кваліфікаційною науковою роботою, в якій на основі комплексного і системного дослідження розроблено теоретичні, методологічні та праксеологічні концептуальні засади судово-ветеринарної експертизи (далі – СВЕ) в Україні як нового різновиду судових експертиз, а також надано науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального й адміністративного законодавства і правозастосовної практики.

Структура дисертаційної роботи включає вступ, чотири основних розділи дослідження, висновки, список використаних джерел, додатки.

У першому розділі «Теоретичні засади судово-ветеринарної експертизи» сформульовано понятєвий апарат щодо використання спеціальних ветеринарних знань у формі СВЕ у судочинстві, зокрема запропоновано авторську дефініцію терміну «судово-ветеринарна експертиза», схарактеризовані також ознаки СВЕ. Крім того, у цьому розділі окреслено принципи судово-експертної діяльності в Україні та показано шляхи їх реалізації у судово-ветеринарних дослідженнях. Вперше деталізовано феномен «предмета СВЕ» та розкрито його значення для теорії і практики судової експертизи; деталізовано сутність ідентифікаційних, діагностичних та ситуалогічних завдань СВЕ; аргументовано застосування методів судової

експертизи у судово-ветеринарних дослідженнях.

Другий розділ дисертації «Судово-ветеринарний експерт як суб'єкт процесуальних правовідносин та судово-експертної діяльності в контексті новітнього законодавства України» присвячено обґрунтуванню критеріїв визначення процесуального статусу судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності в контексті чинного законодавства України.

Вперше сформульовано розширену авторську дефініцію поняття «судово-ветеринарний експерт». Досліджено також правовий статус судового експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності. Запропоновано такі шляхи регламентації статусу судового експерта у законодавстві Україні (незалежно від виду судочинства): систематизувати та сконцентрувати перелік його прав, обов'язків і заборон у Законі України «Про судову експертизу» із посиланням на нього, як на бланкетну норму, у КПК, ЦПК, ГПК та КАС, що сприятиме чіткості трактування, зручності сприйняття й ефективності застосування цих прав, обов'язків і заборон.

Акцентовано увагу на тому, що особа, яка має намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», повинна мати виключно вищу ветеринарну освіту, кваліфікацію лікаря ветеринарної медицини ступеня вищої освіти магістр або спеціаліст, галузі знань Н «Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина», за спеціальністю Н6 «Ветеринарна медицина». Сформульовано вимоги до обсягу знань та умінь судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Проведено аналіз альтернативної форми кваліфікаційного іспиту здобувачів кваліфікації судового експерта: шляхом розв'язання тестових завдань трьох типів, зокрема й розгляду експертних ситуацій. Аргументовано, що технологічною основою тестових іспитів є стандартизоване тестування, яке вимагає: наявності банку стандартизованих тестових завдань, стандартизованої процедури тестування та стандартизованої процедури обробки й аналізу результатів.

У третьому розділі «Методологічні засади судово-ветеринарної експертизи» стверджується, що основоположним питанням судової експертології та експертної практики є методологічна концепція. Відтак, виокремлено гносеологічні характеристики етапів призначення і проведення СВЕ та розкрито їх процесуальне значення для досудового розслідування й судового розгляду справ про посяганнях на життя і здоров'я тварин. Розкрито особливості укладання уповноваженою особою постанови про призначення СВЕ. Розроблена методика СВЕ трупів тварин, зокрема за їх різних станів та видів смерті. Схарактеризовано стадії експертного дослідження та їх застосування у СВЕ трупів тварин, а також окреслено їх можливості у цій сфері діяльності. Окреслено основні положення застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події за участю фахівця у галузі ветмедицини. Сформульовано, систематизовано та обґрунтовано стадії організації й проведення СВЕ трупів тварин у спеціалізованій експертній установі.

Розкрито сутність, аргументовано значення, окреслено функції стадій експертного дослідження живих тварин. Обґрунтовано та розроблено теоретико-гносеологічну конструкцію феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини. Запропоновано виокремлювати три ступеня тілесних ушкоджень: тяжкі, середньої тяжкості та легкі. Наведено критерії та ознаки кожного ступеня, які й використовуються в практиці СВЕ.

Розроблено методику судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва, зокрема, сформульовано дефініцію «каліцтво тварини» як предмет СВЕ, встановлено й розкрито зміст ознак каліцтва, окреслено причини виникнення та розроблено й обґрунтовано класифікацію каліцтва, систематизовано стадії організації й проведення СВЕ тварин з ознаками каліцтва, а також окреслено анатомічні дефекти та стани підекспертної тварини, залежно від ступеня обмеження її життєдіяльності (третього ступеня – помірно виражене, другого ступеня – виражене, першого ступеня – значно виражене).

Розроблено методику судово-ветеринарного визначення дефектів надання ветеринарної допомоги та дефектів організації й проведення ветеринарно-санітарних заходів, зокрема, виокремлено елементи понятєво-категорійного апарату, їх класифікацію та побудовано доктринальну гносеологічну конструкцію для використання в СВЕ як засобу доказування у судочинстві. Запропоновані доповнення до кримінальної, адміністративної та ветеринарної національної законодавчої бази.

Наведено теоретико-праксеологічне обґрунтування та деталізовано форми й напрями реалізації експертної ініціативи під час проведення СВЕ з урахуванням специфіки предмета й об'єктів останньої.

Обґрунтовано доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження, зокрема: ветеринарно-біологічні; медично-ветеринарні, ветеринарно-молекулярно-генетичні; ветеринарно-балістичні; ветеринарно-транспортно-трасологічні; екологічно-ветеринарні; ветеринарно-електротехнічні; ветеринарно-пожежо-технічні; мистецтвозначо-ветеринарно-лінгвіністично-психологічні, ветеринарно-товарознавчі, ветеринарні та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин; ветеринарно-ґрунтознавчі та з дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі.

Четвертий розділ дисертації присвячений дослідженню праксеологічних засад СВЕ та вирішенню проблем і особливостей оформлення результатів судово-ветеринарного дослідження. Здійснена наукова розвідка сучасного стану й шляхів підвищення результативності СВЕ у судочинстві. З'ясовано, що перспективними напрямами для формування методологічної концепції СВЕ є розроблення експертних методик для визначення ушкоджень тварин тупими і гострими предметами, за кататравми, автомобільної та залізничної травми, вогнепальних і осколкових ушкоджень, гострої асфіксії, утоплення, дії крайніх температур, баро- та електротравми; за порушення умов годівлі, утримання та експлуатації тварин, за окремих отруєнь тварин; давності заподіяного ушкодження та давності настання смерті тварин; речових доказів тваринного

походження; можливостей СВЕ, як засобу доказування у судочинстві, для вирішення спірних ситуацій у тваринництві, а також у доказуванні шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни рф проти України.

Вперше показано вплив феномену внутрішнього переконання судветексперта на формування висновку, зокрема, акцентовано увагу на авторській дефініції цього поняття, окреслено ознаки та схарактеризовано понятєво-категоріальний апарат, деталізовано гносеологічні, психологічні, етичні та юридичні аспекти внутрішнього переконання експерта, а також з'ясовані суб'єктивні та об'єктивні чинники, що впливають на його формування.

Деталізовано особливості структури та змісту висновку експерта за результатами проведеної СВЕ трупів, а також живих тварин. Аргументовано диференційний підхід до оформлення ілюстративного матеріалу у висновках судово-ветеринарних експертів та показано його значення для об'єктивізації й аргументації проведених досліджень, залежно від об'єкта дослідження.

Окреслено підстави та критерії, виокремлено способи та схарактеризовано процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку судветексперта.

Ключові слова: судова експертиза; судово-ветеринарна експертиза; теоретико-правові засади; праксеологічні засади; судово-ветеринарне дослідження; судово-ветеринарний експерт; методологія, методика, методи; предмет, об'єкт, завдання судово-ветеринарного дослідження; висновок експерта.

SUMMARY

Yatsenko I. V. **Conceptual Foundations of Forensic Veterinary Examinations in Ukraine: Theory, Methodology, and Praxeology.** – *Qualifying scientific work on manuscript.*

The thesis for a doctor`s degree by the specialty 12.00.09 «Criminal Procedure

and Criminalistics; Forensic Expertise; Operative and Search Activity». – National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, 2025.

This dissertation represents the first qualifying scientific work in Ukrainian jurisprudence to develop the theoretical, methodological, and praxeological conceptual foundations of veterinary forensics (hereinafter – FVE) in Ukraine based on comprehensive and systemic research. It establishes FVE as a distinct, novel category of forensic examination and provides scientifically grounded proposals aimed at improving criminal and administrative legislation, as well as law enforcement practice.

The structure of the dissertation comprises an introduction, four main research chapters, conclusions, references, and appendices.

The first chapter, “Theoretical Foundations of Forensic Veterinary Examinations”, formulates the conceptual framework regarding the use of specialized veterinary knowledge in the form of FVE within legal proceedings. Specifically, it proposes an original definition of the term “forensic veterinary examination” and characterizes the distinguishing features of FVE. Furthermore, this chapter outlines the principles of forensic practice in Ukraine and demonstrates the pathways for their implementation in forensic veterinary research. For the first time, the phenomenon of the “subject of FVE” is detailed, and its significance for the theory and practice of forensic science is revealed. The essence of identification, diagnostic, and situational tasks within FVE is elaborated upon, and the application of forensic examination methods in forensic veterinary research is substantiated.

The second chapter, “The Forensic Veterinary Examiner as a Subject of Procedural Legal Relations and Forensic Practice within the Recent Ukrainian Legislation”, focuses on substantiating the criteria for defining the procedural status of a forensic veterinary examiner as a subject of forensic practice under current Ukrainian law.

For the first time, an expanded original definition of the concept “forensic veterinary examiner” is formulated. The legal status of a forensic examiner as a

subject of forensic practice is also examined. The dissertation proposes specific pathways for regulating the forensic examiner's status within Ukrainian legislation (regardless of the type of legal proceeding): specifically, to systematize and concentrate the list of rights, duties, and prohibitions within the Law of Ukraine "On Forensic Examinaions," referencing this statute as a blanket norm in the Criminal Procedure Code, Civil Procedure Code, Commercial Procedure Code, and the Code of Administrative Judiciary. This approach aims to enhance interpretative clarity, ease of comprehension, and the effective application of these rights, obligations, and prohibitions.

Particular attention is drawn to the requirement that any individual intending to obtain or confirm the 18.1 "Veterinary Research" forensic qualification must possess a higher veterinary education exclusively – specifically, the qualification of a Doctor of Veterinary Medicine with a Master's or Specialist degree in the field of knowledge "Agriculture, Forestry, Fisheries, and Veterinary Medicine" (Specialty "Veterinary Medicine"). The requirements regarding the scope of knowledge and skills necessary for a forensic examiner in specialty 18.1 "Veterinary Research" are also formulated.

The chapter provides an analysis of two alternative forms of the qualification examination for forensic examiner candidates: through the completion of test items of three types, including the analysis of forensic scenarios. It is argued that the technological basis for such examinations is standardized testing, which requires a bank of standardized test items, a standardized testing procedure, and a standardized procedure for processing and analyzing results.

The third chapter, "Methodological Foundations of Forensic Veterinary Examinations", asserts that the methodological concept constitutes the fundamental issue of forensic sciences and forensic practice. Consequently, the epistemological characteristics of the stages involving the appointment and conduct of FVE are distinguished, and their procedural significance for pre-trial investigations and court proceedings regarding offenses against the life and health of animals is revealed. The specific features of drafting a resolution on the appointment of an FVE by an authorized official are detailed. A methodology for the FVE of animal carcasses has

been developed, covering various conditions and causes of death. The forensic investigation stages and their application in the FVE of both animal carcasses and living animals are characterized, and their potential within this sphere of activity is outlined. Furthermore, the main provisions regarding the application of specialized veterinary knowledge during the crime scene inspection of an animal carcass with the participation of a veterinary medicine specialist are defined. Finally, the stages of organizing and conducting the FVE of animal carcasses within a forensic institution are formulated, systematized, and substantiated.

The research clarifies the nature, substantiates the significance and outlines the functions of the stages of live animals forensic investigation. It develops and justifies a theoretical and epistemological framework for the concept of the degree of severity of harm caused to an animal's health. A three-tier scale of bodily injury is proposed: severe, moderate and minor. Criteria and indicators are formulated for each degree, and are intended for use in forensic veterinary examination practice.

A methodology for forensic veterinary examination of animals aimed at establishing maiming has been developed. In particular, the notion of "animal maiming" is defined as a specific subject of forensic veterinary examination, the elements, and indicators of maiming are identified and explained, its causes are outlined, and a classification of maiming is developed and justified. The stages of organizing and conducting examinations of animals showing signs of maiming are systematized. The work also describes the anatomical defects and conditions of the animal under examination according to the degree of limitation of its vital functions (third degree – moderately expressed, second degree – expressed, first degree – markedly expressed).

A methodology for forensic veterinary identification of defects in the provision of veterinary care and defects in the organization and conduct of veterinary and sanitary measures has been developed, in particular, elements of the conceptual and categorical apparatus have been identified, their classification has been established, and a doctrinal epistemological construct has been constructed for use in the CVE as a means of evidence in legal proceedings. Additions to the criminal, administrative,

and veterinary national legislative framework have been proposed.

The work provides a theoretical and praxeological rationale for forensic initiative during forensic veterinary examinations and outlines how specialists can apply it depending on the subject and objects of the examination.

The dissertation establishes doctrinal foundations for integrating specialized veterinary knowledge into interdisciplinary forensic investigations. These areas include veterinary biology, medical-veterinary assessments, molecular and genetic analysis, veterinary ballistics, transport and trace examination, environmental evaluation, electrical and fire assessment, art-historical and linguistic-psychological analysis, veterinary merchandise identification, examination of toxic substances, soil and environmental studies concerning harmful chemicals such as pesticides.

The fourth chapter explores the practical foundations of forensic veterinary examination, with particular attention to the difficulties that arise when presenting forensic findings. It reviews the current state of forensic veterinary practice and highlights ways to enhance its effectiveness within judicial proceedings. The chapter identifies priority research areas for developing new forensic methodologies, including the examination of injuries caused by blunt and sharp objects, falls, motor-vehicle and railway incidents, gunshot and shrapnel wounds, acute asphyxia, drowning, exposure to extreme temperatures, barotrauma, and electrical trauma. It also points to further opportunities for improving assessments related to inadequate feeding or housing conditions, cases of poisoning, establishing the timing of injuries and the time of death, analyzing physical evidence of animal origin, and applying forensic veterinary examination to resolve disputes in animal husbandry or to document harm resulting from the Russian Federation’s war against Ukraine.

For the first time, this study examines how a forensic veterinary examiner’s inner conviction shapes the final forensic opinion. It proposes an original definition of “inner conviction”, sets out its core characteristics, and embeds it within a clear conceptual and categorical framework. The research unpacks the epistemological, psychological, ethical and legal dimensions of inner conviction and identifies both subjective and objective factors that influence how it is formed.

The dissertation also sets out the structure and content of forensic veterinary reports for both animal carcasses and live animals. It argues for a differentiated approach to visual documentation and other illustrative material, showing how tailored use of images and diagrams can strengthen the objectivity and evidential value of the forensic conclusions, depending on the case type and examination object.

In addition, the study explains when and why courts should examine, verify and evaluate a forensic veterinary opinion, and describes how these procedural steps typically unfold in practice.

Keywords: forensic examination; forensic veterinary examination; theoretical and legal foundations; praxeological foundations; forensic veterinary analysis; forensic veterinary examiner; methodology; method; technique; subject, object, and tasks of forensic veterinary examination; forensic opinion.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографії:

1. Яценко І. В. Парадигма судово-ветеринарної експертизи : монографія. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. 536 с.

2. Яценко І. В. Концептуальні положення загальної теорії судово-ветеринарної експертизи. Moderní aspekty vědy: XXXIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie/ Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. 2023. P. 669. P. 270–289 (Розділ 3.5.).

Статті у фахових виданнях України:

3. Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 1 (19) . С. 550–567.

DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044.

4. Яценко І. В., Дереча Л. М., Париловський О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 1 (21). С. 615–639.

DOI: 10.32353/khrife.1.2020.44.

5. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 2 (24). С. 52–76.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04.

6. Yatsenko I. Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment.* 2022. 13 (4). P. 71–88.

DOI: 10.31548/law2022.04.008.

7. Yatsenko I. Principles of forensic expert activities in Ukraine and their implementation in forensic veterinary research. Архів кримінології та судових наук. 2022. № 1 (5). С. 115–142.

DOI: 10.32353/acfs.5.2022.08

8. Яценко І. В., Париловський О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Аграрний вісник Причорномор'я.* 2022. № 102–103. С. 71–86.

DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13.

9. Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Forum Prava*. 2022. 73 (2). С. 6–21.

DOI: 10.5281/zenodo.6471059.

10. Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 154–173.

DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55.

11. Яценко І. В. Правовий статус судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності в контексті новітнього законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 68–109.

DOI: 10.32353/khrife.4.2022.04.

12. Яценко І. В. Стадії експертного дослідження та їх застосування у судово-ветеринарній експертизі трупів тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 1 (26). С. 54–78.

DOI: 10.32353/khrife.1.2022.04.

13. Yatsenko I. Epistemological construction doctrine of the veterinary care defect phenomenon in forensic veterinary examination. Law. Human. Environment. 2023. 14 (3). P. 115–132.

DOI: 10.31548/law/3.2023.115.

14. Yatsenko I. Theoretical justification and praxeological significance of the

stages of expert research of a living animal. *Law. Human. Environment.* 2023. 14 (1). P. 107–131.

DOI: 10.31548/law/1.2023.107.

15. Yatsenko I. Veterinary defects as a subject of forensic veterinary investigation. *Law. Human. Environment.* 2023. 14 (4). P. 92–108.

DOI: 10.31548/law/4.2023.92.

16. Яценко І. В. Внутрішнє переконання експерта: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. 3 (32). С. 67–88.

DOI: 10.32353/khrife.3.2023.05.

17. Яценко І. В. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій підготовки матеріалів для призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 1 (30). С. 70–111.

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05.

18. Яценко І. В. Доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 646–670.

DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.114.

19. Яценко І. В. Проблеми використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 485–505.

DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/114.

20. Яценко І. В. Завдання судово-ветеринарної експертизи: теоретичні й праксеологічні проблеми та шляхи їх вирішення. *Форум права.* 2023. Вип. 74, № 1. С. 68–89.

DOI: 10.5281/zenodo.7319900.

21. Яценко І. В. Ілюстративний матеріал у висновках судово-ветеринарних експертів та його значення для об’єктивізації та аргументації проведених досліджень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7.

С. 450–471.

DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/106.

22. Яценко І. В. Концептуальні засади професійної підготовки судово-ветеринарних експертів у державних спеціалізованих експертних установах України. *Криміналістика і судова експертиза.* 2023. Вип. 68. С. 731–766.

DOI: 10.33994/kndise.2023.68.71.

23. Яценко І. В. Методика проведення судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів ветеринарної допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 4 (33). С. 57–86.

DOI: 10.32353/khrife.4.2023.05.

24. Яценко І. В. Правовий статус та гносеологічна характеристика об’єктів судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 2 (31). С. 63–102.

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.05.

25. Яценко І. В. Судово-ветеринарне встановлення каліцтва тварин: проблеми та шляхи вирішення. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2023. № 6 (24). С. 71–86.

DOI: 10.32689/2617-9660-2022-6(24)-71-86.

26. Яценко І. В. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров’ю тварини, в судово-ветеринарній експертизі. *Forum Prava*. 2023. 75 (2). С. 65–88.

DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.7699531.

27. Яценко І. В. Теоретико-праксеологічне обгрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення судово-ветеринарної експертизи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 501–518.

DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.81.

28. Яценко І. В. Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 1 (34). С. 111–131.

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.07.

29. Яценко І. В. Механізм отримання показань експерта як елемент оцінювання його висновку: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 2 (35). С. 74–96.

DOI: 10.32353/khrife.2.2024.06.

30. Яценко І. В. Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 4 (37). С. 39–61.

DOI: 10.32353/khrife.4.2024.04.

31. Яценко І. В. Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 3 (36). С. 100–132.

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.08.

32. Яценко І. В. Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2025. Вип. 1 (38). С. 159–181.

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

33. Zapara S. I., Fotina H. A., Klochko A. M., Fotina T. I., Yatsenko I. V. Revisiting legal understanding of wild life as a sustainable value (the case of Ukraine). *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. Vol. 10 (1). P. 14–21.

DOI: 10.14505//jemt.v10.1(33).02.

34. Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism.* 2020. Vol. 11 (1). P. 91–103.

DOI: 10.14505//jemt.11.1(41).11.

35. Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates

of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2022. Vol. 13 (4). P. 60–74.

DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60–74.

36. Kazantsev R., Yatsenko I. Forensic veterinary diagnosis of systemic hemostatic disorders and sudden death in cats and dogs: thanatogenetic aspect of critical conditions. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 2024. 15 (4), 808–820.

DOI: 10.15421/0224116.

37. Yatsenko I., Kazantsev R. Informativeness of postmortem dynamics of skeletal muscles of dog and cat corpses for forensic veterinary diagnosis of death due to acute hypoxia. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2024. 15 (1). P. 139–167.

DOI: 10.31548/veterinary1.2024.139.

38. Kazantsev R., Yatsenko I. Thanatognomonic substantiation of the forensic veterinary diagnosis in the death of dogs and cats due to haemodynamic disorders and hypoxaemia. Ukrainian Journal of Veterinary *Sciences.* 2024. 15 (2). P. 66–101.

DOI: 10.31548/veterinary2.2024.66.

39. Yatsenko I. V., Tkachuk S. A., Savchuk L. B., Mushynskyi A. B., Tokarchuk T. S. Forensic expertise of suspected flaws in organizing and carrying out veterinary-sanitary measures that have allegedly led to the emergence and spread of infectious diseases of animals. *Regulatory Mechanisms in Biosystems.* 2025. 16 (1), P. 1–12.

DOI: 10.15421/0225041.

40. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci. Lekarskie.* 2025. № 78 (2). P. 435–441.

DOI: 10.36740/WLek/197137.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

41. Яценко І. В. Місце судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення у судочинстві. *Eurasian scientific discussions. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. (8–10 May 2022). 2022. P. 27–39.

42. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 груд. 2022 р.). Київ: Університет «Україна». 2022. С. 510–514.

43. Яценко І. В. Структура програми професійної підготовки судових експертів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» у державних спеціалізованих експертних установах України. *Innovative areas of solving problems of science and practice*: The 7th International scientific and practical conference (November 08–11, 2022). Oslo, Norway. International Science Group. 2022. С. 249–259.

44. Яценко І. В. Судова ветеринарна медицина як навчальна компонента для професійного формування лікарів ветеринарної медицини та її значення у системі підготовки судово-ветеринарних експертів у державних експертних установах України. *Current trends in the development of modern scientific thought»:* the I International Scientific and Practical Conference (September 27–30, 2022). Haifa, Israel. 2022. С. 182–192.

45. Яценко І. В. Вплив новітніх наукових здобутків Харківської наукової школи судово-ветеринарних експертів на ефективність призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Progressive research in the modern world: proceedings of the 6th International scientific and practical conference.* BoScience Publisher. Boston, USA. (2–4 March 2023), 2023. P. 27–44.

46. Яценко І. В. Значення судово-ветеринарної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із незаконним полюванням. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в*

Україні: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (Львів, Київ, Одеса 28 верес. 2023 року). Львів : Растр-7, 2023. С. 293–297.

47. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із масовою загибеллю бджіл. *Актуальні аспекти розвитку ветеринарної медицини в умовах євроінтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 верес. 2023 р.). 2023. С. 160–167.

48. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з жорстоким поводженням з тваринами. *Судово-експертна діяльність в умовах повоєнної відбудови України та в контексті європейської інтеграції*: мат-ли всеукр. наук.-прак. конф. (м. Одеса, 8 верес. 2023 року). Одеса : Юридика, 2023. С. 248–254.

49. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б. Наукові розробки в судово-ветеринарній експертизі та їх вплив на перспективи удосконалення кримінального законодавства України щодо жорстокого поводження з тваринами. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2023. С. 444–447.

50. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б. Наукові розробки в судово-ветеринарній експертизі та їх вплив на перспективи удосконалення адміністративного законодавства України щодо жорстокого поводження з тваринами. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 груд. 2023 р.). С. 554–560.

51. Яценко І. В. Ознаки судово-ветеринарної експертизи в аспекті її теорії, методології та праксеології. *European scientific congress.* Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. (July, 10-12, 2023). Barca Academy Publishing. Madrid, Spain. 2023. P. 12–28.

52. Яценко І. В. Новітні наукові здобутки судово-ветеринарної експертизи із визначення каліцтва тварин. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19 травн. 2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2023. С. 353–356.

53. Яценко І. В. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин як регуляторний елемент танатологічних процедур. *Патоморфологія сьогодення:* збірник тез міжнар. наук. конф., присвяч. 125-річчю з часу заснування Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України, (м. Київ, 28-29 верес. 2023 р.). Київ, 2023. С. 54–58.

54. Яценко І. В. Становлення методології судово-ветеринарної експертизи та перспективи її розвитку в аспекті експертного забезпечення правосуддя. *Судова експертиза в контексті відновлення України*: матеріали ІІІ всеукр. наук.-практ. конф., (9 черв. 2023 р. м. Львів). НДЦСЕ у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: видавництво Ліра-К. 2023. С. 210–217.

55. Яценко І. В. Судово-ветеринарна експертиза як засіб доказування екоциду в умовах російської агресії проти України. *Державна безпека України в умовах російської агресії:* актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Київ, 22 серп. 2023 р.). Київ : ІСТЕ СБУ, 2023. С. 153–158.

56. Яценко І. В. Актуальність судово-ветеринарної експертизи як засобу доказування у судочинстві. *Актуальні питання ветеринарної медицини: реалії та перспективи:* зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. науковців, викладачів та аспірантів (м. Харків, 22 трав. 2024 р.). Харків: Держ. біотехнол. ун-т, 2024. С. 38–41.

57. Яценко І. В. Значення судово-ветеринарної експертизи у доказуванні шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни РФ проти України. *Політика*

та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень: збірник мат-лів міжнар. наук. конф. (м. Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ: Вид-во УДУ імені М. Драгоманова, 2024. С. 206–210.

58. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у зв'язку із масовим мором тваринних гідробіонтів. *Вирішення сучасних проблем у ветеринарній медицині:* матеріали IX всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 15–16 лют. 2024 р.). Полтава: ПДАУ, 2024. С. 72–76.

59. Яценко І. В. Науково-методичне забезпечення судово-ветеринарної експертизи: сучасний стан та перспективи. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті:* мат-али всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 трав. 2024 р.). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 285–289.

60. Яценко І. В. Огляд трупа тварини на місці його виявлення: проблемні аспекти та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання») (м. Харків, 15 жовтн. 2024 року). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 347–352.

61. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б. Правовий статус судового експерта потребує удосконалення. *30 років Закону України «Про судову експертизу»:* сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 лютого 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 324–328.

62. Яценко І. В. Проблемні питання підготовки експертних кадрів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження». *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від народження М. С. Романова (м. Харків, 17 травн. 2024 р.). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 312–314.

63. Яценко І. В. Судово-ветеринарна експертиза та оцінка тяжкості ушкодження, спричиненого втратою репродуктивної здатності тварини або травматичним перериванням вагітності. *Репродуктивна патологія тварин:*

сучасні методи діагностики, лікування та профілактики: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю від дня народж. д-ра біол. наук, проф. Кошевого В. П. (1939–2016) (м. Харків, 09–10 жовт. 2024 р.). Харків: Стиль-Іздат, 2024. С. 144–150.

64. Яценко І. В. Харківська наукова судово-ветеринарна школа: витоки, становлення, новітні досягнення. *Актуальні питання судово-ветеринарної експертизи: реалії та перспективи:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 23–24 травня 2024 р.). Одеса : ОДАУ, 2024. 159 с. С. 80–86.

65. Яценко І. В. Судово-ветеринарна та морфо-функціональна характеристика окремих різновидів каліцтва: новітні дані та проблемні аспекти. *Біоморфологія сьогодення:* зб. матер-лів тез XV Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю з часу заснування Київської наукової школи порівняльних морфологів та 35-ряччя з часу створення музею анатомії кафедри біфоморфології тварин ім. акад. В. Г. Касьяненка Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, 26–27 вер. 2024 року). К., 2024. С. 114–120.

66. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у визначенні дефектів надання ветеринарної допомоги, які негативно вплинули на життя і здоров’я тварин. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. від дня народж. відом. вчен.-кримінал., д-ра наук, проф. Рудольфа Арчибальда Рейсса (м. Харків, 23 трав. 2025 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025. С.528–533.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 26
ВСТУП 28
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 47
1.1. Поняття судово-ветеринарної експертизи та її ознаки 47
1.2. Історія становлення та розвитку судово-ветеринарної експертизи в Україні 51
1.3. Принципи судово-експертної діяльності в Україні та їх застосування в судово-ветеринарних дослідженнях 55
1.4. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення для теорії і практики судової експертизи 65
1.5. Завдання, що виконуються під час проведення судово-ветеринарної експертизи 72
1.6. Правовий статус і гносеологічна характеристика об’єктів судово-ветеринарної експертизи 81
1.7. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях 92
Висновки до розділу 1 100
РОЗДІЛ 2. СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНИЙ ЕКСПЕРТ ЯК СУБ’ЄКТ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ НОВІТНЬОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 103
2.1. Судово-ветеринарний експерт як суб’єкт судово-експертної діяльності 103
2.2. Правовий статус судветексперта в контексті новітнього законодавства України 123
Висновки до розділу 2 144

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 148

3.1. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи 148

3.2. Методологія судово-ветеринарної експертизи трупів тварин 179

3.2.1. Стадії експертного дослідження трупів тварин 179

3.2.2. Використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події 190

3.3. Методологія судово-ветеринарного дослідження живих підекспертних тварин 220

3.3.1. Теоретичне обґрунтування та праксеологічне значення стадій експертного дослідження живої тварини 220

3.3.2. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини 233

3.3.3. Методологія судово-ветеринарного дослідження тварин із метою встановлення їхнього каліцтва 246

3.4. Методологія судово-ветеринарного визначення дефектів надання ветеринарної допомоги 256

3.4.1. Доктрина гносеологічної конструкції феномену дефекту надання ветеринарної допомоги в судово-ветеринарній експертизі 256

3.4.2. Дефекти надання ветеринарної допомоги як предмет судово-ветеринарного дослідження 267

3.4.3. Методика судово-ветеринарної експертизи дефектів надання ветеринарної допомоги 277

3.4.4. Судово-ветеринарна експертиза за фактами виникнення й поширення інфекційних хвороб тварин через дефекти організації та проведення ветеринарно-санітарних заходів 290

3.5. Теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення судово-ветеринарної

експертизи 310
3.6. Доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження 314
Висновки до розділу 3 322
РОЗДІЛ 4. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ОФОРМЛЕННЯ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ 327
4.1. Оптимізація шляхів ефективного використання судово-ветеринарної експертизи у судочинстві 327
4.2. Вплив внутрішнього переконання експерта на формування висновку 345
4.3. Особливості складання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини 356
4.4. Особливості складання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи живої тварини 367
4.5. Диференційний підхід до оформлення ілюстративного матеріалу у висновках судветекспертів та його значення для об’єктивізації й аргументації проведених досліджень 374
4.6. Дослідження, перевірка та оцінювання висновку судово-ветеринарного експерта: підстави, критерії, способи та процесуальні особливості 391
Висновки до розділу 4 405
ВИСНОВКИ 411
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 423
ДОДАТКИ – окремим томом

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВД – ветеринарна допомога

ВСЗ – ветеринарно-санітарні заходи

ГПК – Господарський процесуальний кодекс України

ДНВД – Дефекти надання ветеринарної допомоги

ДНПК – Державна надзвичайна протиепізоотична комісія

ДОПВСЗ – Дефекти організації та проведення ветеринарно-санітарних заходів

ДТП – дорожньо-транспортна пригода

ЖПТ – жорстоке поводження з твариною

Інструкція № 1 (або 53/5) – Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень

Інструкція № 2 – Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КЗпП – Кодекс законів про працю України

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КТ – комп’ютерна томографія

КупАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МП – місце події

МЮ – Міністерство юстиції України

НДУСЕ – науково-дослідна установа судових експертиз

ННЦ ІСЕ – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

НСВШ – наукова судово-ветеринарна школа

ОМП – огляд місця події

Правила – Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини

Проєкт закону 6284 – проєкт закону «Про судово-експертну діяльність» від 05.11.2021 р. № 6284

Профільний Закон – Закон України «Про судову експертизу»

Профільні НМР – Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень

Реєстр № 1 – Реєстр методик проведення судових експертиз

Реєстр № 2 – Реєстр атестованих судових експертів

СВД – судово-ветеринарне дослідження

СВЕ – судово-ветеринарна експертиза

СЕД – судово-експертні дослідження

судветексперт – судово-ветеринарний експерт

ТЗ – транспортний засіб

ТКХ – транскордонні хвороби

ХДЗВА – Харківська державна зооветеринарна академія

ЦЕКК – Центральна експертна кваліфікаційна комісія

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Необхідність науково-теоретичного обґрунтування, розроблення та впровадження в експертну практику нових видів судових експертиз та експертних спеціальностей зумовлена потребами судочинства. Кримінальні правопорушення, які набувають нових форм із розвитком суспільства, зумовлюють появу нових об’єктів і завдань експертного дослідження, отже, виникає потреба застосовувати новітні методи, способи й засоби дослідження, нові спеціальні знання, довершеною формою реалізації яких є судова експертиза.

Відносно новим різновидом судової експертизи не лише в Україні, а й у багатьох зарубіжних країнах є судово-ветеринарна експертиза (далі – СВЕ) як наукова галузь та сфера практичної діяльності. У системі спеціалізованих установ Міністерства юстиції України (далі – МЮ України) ця експертна діяльність запроваджена 2019 року за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі – ННЦ ІСЕ), проте вона вже посідає важливе місце в експертному забезпеченні правосуддя. СВЕ привертає до себе увагу, насамперед, через те, що допомагає встановити істину шляхом розв’язання судово-експертних завдань, пов’язаних із розслідуванням правопорушень, скоєних проти життя і здоров’я тварин, зокрема жорстокого поводження з ними, браконьєрства, екоциду, їх тримання та експлуатації, а також правопорушень у ветеринарній діяльності через невиконання ветеринарних правил.

Як досить молода наукова галузь і сфера практичної судово-експертної діяльності, СВЕ є частиною судової експертології, має власну теоретичну базу. У зв’язку із цим важливим є розроблення та вдосконалення концептуальних засад СВЕ в Україні, зокрема теорії, методології та праксеології.

В аспекті обраної теми дослідження привертають увагу наукові здобутки вчених-юристів у галузі знань із кримінального, цивільного, господарського, адміністративного права та процесу, криміналістики та судової експертизи:

В. М. Бараняка, Н. С. Бондаренка, Р. В. Вереші, А. Р. Воробчака, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, О. Ю. Грошевої, Л. М. Деречі, Ф. Джавадова, О. І. Жеребка, Н. І. Зубенко, Д. О. Калмикова, К. В. Катеринчук, А. А. Коваль, Н. В. Кісіль, Н. І. Клименко, О. О. Олійника, А. В. Остропільця, І. А. Петрової, І. В. Пирога, М. В. Салтевського, О. О. Свідерського, М. Я. Сегая, І. Я. Сенюти, Т. І. Синоверської, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Г. О. Спіциної, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, В. Я. Тація, Н. М. Ткаченко, В. О. Турської, С. А. Тюлєнєва, О. П. Угровецького, В. В. Хоші, Ю. О. Чечіля, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, І. Р. Шинкаренка, В. О. Шуміло, М. Г. Щербаковського, Г. Юодкайте-Гранскієнє, В. В. Юсупова, О. О. Юхна; вчених лікарів судово-медичних експертів: В. О. Ольховського, В. В. Франчука, В. В. Хижняка, а також учених-лікарів ветеринарної медицини: Б. В. Борисевича, Г. І. Коцюмбас, В. М. Лемішевського, Я. К. Сердюкова, М. В. Скрипки, Р. Г. Казанцева, L. D. Boada, M. A. Gonzalez, L. A. H. Hernandez, O. P. Luzardo, M. Z. Pena та ін.

Безумовно, як вітчизняні, так і зарубіжні науковці зробили внесок у розвиток та вдосконалення окремих теоретичних положень судової експертології, проте гносеологічного дослідження концептуальних засад СВЕ в Україні та розроблення шляхів вирішення проблеми на рівні докторської дисертації не проводилося, зокрема не з’ясовано фундаментальних наукових уявлень про застосування спеціальних ветеринарних знань у судочинстві, не створено системи загальновизнаної термінології, не вироблено парадигми застосування спеціальних ветеринарних знань для ефективного експертного забезпечення правосуддя, не розроблено її методології, а також методичних рекомендацій, які мали б праксеологічне значення для науковців та практиків у галузі судової експертизи і криміналістики.

Вирішення вказаних проблем має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, адже недосконала методологія, відсутність необхідної методичної бази негативно впливає на процесуальні й організаційні аспекти практики виконання СВЕ, є причиною відмов від її проведення, підміни СВЕ

іншими процесуальними діями, постановки питань, що виходять за межі компетенції судового експерта, призводить до довільних, а інколи й помилкових тлумачень та оцінок результатів судово-ветеринарного дослідження (далі – СВД) тварин, гальмує процеси подальшого розвитку та вдосконалення СВЕ. Отже, є необхідність теоретичного переосмислення окреслених проблем, розроблення, систематизації та обґрунтування її концептуальних засад, а також упровадження в експертну практику, що й зумовило вибір теми нашої дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., схваленої Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021; положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019; «Фундаментальних та прикладних проблем наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» на 2021–2025 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 № 12-21. Тему дисертації внесено до переліку тем дисертаційних робіт із проблем держави та права, розглянутих і схвалених відділенням Академії правових наук України. Дисертацію виконано в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Тема дисертації затверджена Вченою радою ННЦ ІСЕ від 14.12.2022 р. (протокол № 9).

Робота пов'язана з науковими темами, внесеними до тематичних планів НДР НДУСЕ МЮ України: номери держреєстрації: 0120U101976 (2018–2020 рр.), 0121U100296 (2021–2023 рр.), 0121U100299 (2021–2023 рр.), 0122U001918 (2022–2024 рр.), 0122U001917 (2021–2023 рр.), які виконувались на базі ННЦ ІСЕ.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – розробити науково обґрунтовані теоретико-правові, методологічні та праксеологічні засади

формування й реалізації СВЕ в системі експертного забезпечення правосуддя в Україні; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, а також упровадити рекомендації щодо використання спеціальних ветеринарних знань під час досудового розслідування правопорушень, вчинених проти життя і здоров'я тварин.

Для досягнення визначеної мети були поставлені такі завдання:

– сформулювати понятєвий апарат щодо використання СВЕ у судочинстві, окреслити її систему та схарактеризувати історію виникнення й розвитку теоретичних засад СВЕ;

– сформулювати та обґрунтувати концептуальні положення реалізації принципів судово-експертної діяльності в судово-ветеринарних дослідженнях, з урахуванням специфіки предмета та особливостей об'єкта дослідження;

– сформулювати дефініції та обґрунтувати зміст предмета, об'єкта і методів СВЕ як фундаментальних категорій СВЕ та встановити їх правову природу в новітніх умовах суспільних відносин;

– з'ясувати особливості ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань, що вирішуються СВЕ;

– схарактеризувати правовий статус судово-ветеринарного експерта (далі – судветеексперта) як суб'єкта судово-експертної діяльності в контексті новітнього законодавства України;

– розкрити зміст етапів призначення та проведення СВЕ, а також виокремити особливості стадій СВД трупів та живих тварин;

– окреслити основні положення застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події за участю спеціаліста в галузі ветеринарної медицини;

– розробити методики СВД трупів тварин, живих тварин з ознаками каліцтва, дефектів надання ветеринарної допомоги (далі – *ДНВД*) та дефектів організації і проведення ветеринарно-санітарних заходів (далі – *ДОПВСЗ*), а також обґрунтувати їх ефективність у практиці СВЕ;

– надати теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів

реалізації експертної ініціативи під час проведення СВЕ;

– розробити доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження;

– здійснити наукову розвідку сучасного стану та шляхів підвищення результативності СВЕ в судочинстві, а також розкрити сутність праксеологічного підходу та окреслити його можливості в підвищенні ефективності теорії, методології і практики СВЕ;

– виявити проблемні аспекти укладання уповноваженою особою постанови про призначення СВЕ та аргументувати шляхи їх вирішення; дати наукове обґрунтування питань, що ставляться на вирішення експертові в процесуальному документі про призначення СВЕ;

– з'ясувати вплив феномену внутрішнього переконання судветеексперта як елемента безпосередності дослідження ознак і властивостей об'єкта на формування висновку експерта;

– аргументувати особливості структури та змісту висновку судветеексперта за результатами дослідження трупів тварин, а також живих тварин;

– розкрити значення диференційного підходу до оформлення ілюстративного матеріалу у висновках судветекспертів для об'єктивізації та аргументації проведених досліджень;

– сформулювати висновки та викласти науково-обґрунтовані пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності організації підготовки, проведення та оформлення результатів СВЕ, а також для вдосконалення чинного та розроблення новітнього законодавства України щодо правового статусу судових експертів та їх професійної підготовки в державних спеціалізованих експертних установах України, а також щодо посилення відповідальності за правопорушення, скоєні проти здоров'я і життя тварин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі експертного забезпечення правосуддя під час проведення СВД.

Предмет дослідження становлять теоретико-правові, методологічні та

праксеології засади СВД.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплекс сучасних взаємозумовлених філософських, загальнопізнавальних, окремих та спеціальних методів наукового пізнання, що застосовуються в правовій та ветеринарно-правовій науці, з-поміж них такі: *діалектичний метод* є фундаментальним для осмислення феномену СВЕ, як цілісного явища та її місця в судовій експертології (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4, 3.2, 3.3, 3.4); *історико-правовий метод* – необхідний для аналізу історичного розвитку та еволюції наукових поглядів на СВЕ з урахуванням практики її застосування, становлення процесуальної інституалізації та формування теоретичних положень (підрозділи 1.2, 2.1); *формально-логічний метод* дає змогу проаналізувати норми чинного законодавства для виявлення існуючих прогалин і недоліків, а також впорядкувати алгоритм застосування спеціальних ветеринарних знань у судочинстві (підрозділи 1.3, 1.4, 1.6, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 4.2); *аналіз, синтез, аналогія* – використано для встановлення сутності категорійного апарату СВЕ (підрозділи 1.1, 1.3-1.7, 2.1, 2.2, 3.1-3.6, 4.1-4.7); *порівняльно-правовий метод* надав можливість дослідити рівень правового регулювання СВЕ та відповідність нормативно-правових актів сучасному стану унормування експертної діяльності в Україні (підрозділи 1,3, 1.6, 1.7, 2.1, 2.2, 3.3, 3.4, 4.3); *компаративний метод* – сприяє зіставленню положень чинного матеріального й процесуального законодавства України в царині судової експертизи для запровадження перспективних для перейняття процесуальних механізмів щодо регламентації СВЕ (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); *системно-структурний метод* використано для визначення змістової структури процесу й особливостей тактики проведення та використання СВЕ, співвідношення їх елементів, зокрема для проведення дослідження документів обліку та звітності судових і слідчих органів; аналізу організації взаємодії слідчого з експертом; експертного забезпечення досудового розслідування та провадження справ у суді (підрозділи 3.1, 4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 4.6); *формально-юридичний метод* застосований для формулювання понятєвого апарата та концептуальних

підходів до використання СВЕ у судочинстві та діяльності слідчих, дізнавачів, захисників (підрозділи 1.4, 1.6, 2.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.7); *статистичний* – є необхідним для моніторингу емпіричної бази й опрацювання отриманих результатів кількісних і якісних показників щодо призначення, проведення та використання СВЕ з метою вирішення завдань слідчої та судової практики, обміркування проблем на основі проведених анкетувань респондентів з питань, що стосуються предмета дослідження, узагальнення практики проведення СВЕ (результати розміщені в додатках до дисертації). Окрім того, автор використав окремі та розробив спеціальні методи судової експертизи, функції яких виконують методики СВЕ трупів, а також живих тварин (підрозділи 1.5, 1.6, 2.1, 2.2, 3.2.2, 4.3);

Нормативну основу досліджень склали національні нормативно-правові акти, що стосуються організації та проведення судових експертиз і експертних досліджень в Україні, зокрема: Конституція України, ЦК, КУпАП, КК, КПК, ЦПК, ГПК, КАС; закони України: «Про судову експертизу», «Про ветеринарну медицину»; відомча Інструкція з призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція № 1), інструкції щодо профілактики та боротьби з інфекційними хворобами тварин та інші підзаконні нормативно-правові акти.

Теоретичну основу дисертації становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі теорії права, судової експертології, процесуального права, кримінального і адміністративного права, криміналістики та СВЕ.

Емпіричну основу дисертації створюють: аналіз кількісних показників СВЕ, призначених у кримінальних провадженнях та в інших видах судочинства щодо правопорушень, скоєних проти здоров'я і життя тварин; аналіз 275 висновків СВЕ щодо жорстокого поводження з тваринами, незаконного полювання тощо; результати анкетування респондентів, у якому брали участь двоє судветекспертів, 60 суддів, 92 слідчих поліції, 50 адвокатів, 60 зоозахисників.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою

в українській юриспруденції кваліфікаційною науковою працею, в якій на основі комплексного й системного дослідження розроблено концептуальні теоретичні, методологічні та праксеологічні засади формування й реалізації СВЕ в системі експертного забезпечення правосуддя в Україні; сформульовано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства та відомчих нормативних актів, а також упроваджено рекомендації щодо використання спеціальних ветеринарних знань під час досудового розслідування правопорушень, вчинених проти життя і здоров'я тварин.

Найважливішими науково-обґрунтованими положеннями, що містять наукову новизну, є такі:

уперше:

– розроблено та обґрунтовано теоретичні, методологічні й праксеологічні засади нового класу судових експертиз – СВЕ та нової експертної спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження»;

– запропоновано новітню концепцію розвитку СВЕ як науки, а також окремих пріоритетних напрямів практичної експертної діяльності, які охоплюють СВД трупа тварини, смерть якої настала в результаті заподіяння смертельних ушкоджень; живих тварин за жорстокого поводження з ними; кормів та кормових добавок для тварин; дефектів надання ветеринарної допомоги та організації і проведення ветеринарно-санітарних заходів;

– сформульовано понятєвий апарат щодо використання спеціальних ветеринарних знань у формі СВЕ в судочинстві, зокрема, запропоновано дефініції основних термінів СВЕ через наведення їх в авторській редакції, що зумовить їх більш чітке наукове розуміння;

– сформульовано предмет СВЕ в авторській редакції, що дало змогу відмежувати СВЕ від судових експертиз інших класів, родів чи видів;

– деталізовано правовий статус та надано гносеологічну характеристику об'єктів СВЕ. Сформульовано дефініцію «об'єкти судово-ветеринарного дослідження». Запропоновано класифікувати об'єкти СВЕ на матеріальні (живі тварини, трупи тварин, корми й кормові добавки, біологічний матеріал

тваринного походження, елементи речової обстановки місця події тощо) та матеріалізовані (матеріали кримінальних проваджень (справ), окремі ветеринарні документи тощо);

– аргументовано застосування методів судової експертизи у СВД, зокрема діалектичного методу та методів логіки (аналізу, синтезу, ідеалізації, індукції, дедукції, абстрагування, формалізації, аксіоматичного, системно-структурного), загально-пізнавальних методів (спостереження, вимірювання, описування, порівняння, планування, експерименту, моделювання, програмно-математичних методів), окремих інструментальних та допоміжних технічних методів (судової фотографії і мікрофотографії, рентгенологічних, гематологічних, мікроскопічних, епізоотологічних), а також спеціальних методів, функції яких виконують методики СВЕ трупів, живих тварин, кормів для тварин, ДНВД, ДОПВСЗ;

– розкрито сутність ідентифікаційних, діагностичних та ситуалогічних завдань, які можуть бути вирішені СВЕ;

– запропоновано авторську дифеніцію поняття «судово-ветеринарний експерт» як суб’єкта процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності в контексті новітнього законодавства України;

– сформульовано й аргументовано доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження. Запропоновані положення комплексних судових експертиз, в які інтегровано спеціальні ветеринарні знання, дозволяють створити спеціальні методики комплексних СВД;

– з’ясовано процесуальне значення етапів і стадій підготовки матеріалів для призначення й проведення СВЕ. Аргументовано, що на першому етапі здійснюється підготовка матеріалів для призначення СВЕ (залучення судового експерта) уповноваженою(-им) особою (органом), на другому етапі – проведення повного обсягу досліджень на основі спеціальних ветеринарних знань, на третьому етапі —проводиться оцінка й перевірка висновку судового експерта суб’єктом призначення СВЕ. Схарактеризовано стадії кожного етапу

експертного дослідження трупів та живих тварин;

– розроблено авторські методики проведення СВЕ (реєстраційні коди в Реєстрі методик проведення судових експертиз МЮ України: 18.1.01, 18.1.02, 18.1.04, 18.1.05, а також авторські методичні рекомендації (внесені до «Переліку науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні судової ветеринарної експертизи: наказ Міністерства юстиції України від 08.05.2018 № 1467/5);

– окреслено підстави та критерії, виокремлено способи й схарактеризовано процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку судветексперта як складного багатоаспектного процесу, спрямованого на з'ясування належності, допустимості й достовірності цього джерела доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта оцінювання;

удосконалено:

– феномен процесуального статусу судветексперта, доповнено коло прав, обов'язків, заборон, обмежень;

– основоположні принципи професійної підготовки судветекспертів у державних спеціалізованих експертних установах України; акцентовано увагу на тому, що особа, яка має намір отримати або підвищити кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження» повинна мати виключно вищу ветеринарну освіту за освітнім рівнем не нижче спеціаліста в галузі знань Н «Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина», за спеціальністю Н6 «Ветеринарна медицина»;

– положення щодо атестації судветекспертів у державних спеціалізованих експертних установах України;

– положення про укладання уповноваженою особою постанови про призначення СВЕ; виокремлено та аргументовано особливості структури висновку судветексперта за результатами дослідження трупів тварин, а також живих тварин; обґрунтовано питання, що ставляться в ухвалі суду та постанові уповноваженої особи на вирішення судветвексперта; розкрите значення

ілюстративного матеріалу у висновках судветекспертів для об'єктивізації та аргументації проведених досліджень;

– алгоритми СВД живих тварин та трупів;

– структуру висновку експерта за результатами проведеної СВЕ трупів ссавців, птиці та живих підекспертних тварин;

– теоретико-праксеологічні аспекти напрямів реалізації експертної ініціативи та її форм під час проведення СВЕ з урахуванням специфіки предмета й об'єктів останньої;

– феномен «внутрішнє переконання судово-ветеринарного експерта» з формулюванням авторської дефініції; запропоновано механізм використання цього феномену, спрямованого на мінімізацію впливу суб'єктивізму на судово-експертну діяльність під час складання висновку експерта;

дістали подальшого розвитку:

– аргументація про місце СВЕ в системі судових експертиз та її значення у судочинстві;

– доктринальні положення щодо принципів судово-експертної діяльності в Україні та сформульовано умови для їх реалізації в процесі СВД. Установлено, що система принципів СВЕ складається із загальноправових та спеціальних; наведено їх систему;

– зміст процесуального статусу судветексперта в системі експертного забезпечення правосуддя;

– основні напрями та форми взаємодії учасників правовідносин на стадії досудового розслідування зі спеціалістом-лікарем ветмедицини під час призначення СВЕ;

– шляхи вдосконалення процедур призначення і проведення СВЕ у кримінальному провадженні, а також у господарському, цивільному та адміністративному судочинстві;

– питання щодо змісту етапів проведення СВЕ, а також стадій експертного дослідження (підготовчої, аналітичної, порівняльної та синтезуючої) та встановлені особливості їх застосування у СВЕ трупів тварин

та живих тварин;

– вимоги, які ставляться до висновку СВЕ, та особливості його оцінки суб'єктами призначення зазначеної експертизи;

– тенденції подальшого розвитку СВЕ в Україні;

– наукові розробки в СВЕ та їхній вплив на перспективи вдосконалення кримінального та адміністративного законодавства України щодо правопорушень, скоєних проти здоров'я і життя тварин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, сформульовані й обґрунтовані в дисертаційній роботі, створюють цілісне уявлення про СВЕ в єдності її онтологічного та методологічного вимірів і можуть бути використані у:

– *правотворчості* – як теоретичний матеріал під час обґрунтування та критичного осмислення концепції реформування й розвитку судово-експертної діяльності в Україні, а також для подальшого вдосконалення національного кримінального та адміністративного законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – для надання практичної допомоги дізнавачам, слідчим, прокурорам, суддям, адвокатам, зоозахисникам, зооволонтерам, судовим експертам під час розслідування правопорушень, скоєних проти життя і здоров'я тварин; удосконалення методик розслідування злочинів проти суспільної моралі (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у судочинстві Харківського апеляційного суду від 12 березня 2025 року)*;

– *у науково-дослідній сфері* – з метою поглиблення розробленої концепції розвитку судово-ветеринарної експертизи та її окремих пріоритетних напрямів; розроблення нових та вдосконалення наявних методик СВД (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 25 вересня 2024 року*; *акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову роботу Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства*

юстиції України від 30 вересня 2024 року);

– *експертній практиці* – для проведення СВЕ живих тварин, постраждалих від жорстокого поводження, браконьєрства тощо або трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження чи раптової смерті, а також в процесі інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 25 вересня 2024 року*);

– *в освітньому процесі* – для викладання й опанування навчальних дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Судова експертологія», «Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень», «Ветеринарне право»; для підготовки підручників, навчальних посібників, атласів, довідників; навчання судових експертів за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Сумського національного аграрного університету від 09 вересня 2024 року, Національного університету біоресурсів і природокористування України від 13 вересня 2024 року, Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнології імені С. З. Гжицького від 19 вересня 2024 року; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 25 вересня 2024 року; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Сумського національного аграрного університету від 27 вересня 2024 року, Білоцерківського національного аграрного університету від 02 жовтня 2024 року, Білоцерківського національного аграрного університету від 03 жовтня 2024 року, Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету від 04 жовтня 2024 року, Одеського державного аграрного університету від 04 жовтня 2024 року, Львівського національного*

університету ветеринарної медицини та біотехнології ім. С. З. Гжицького від 07 жовтня 2024 року; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 07 лютого 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною, самостійною науковою працею. Усі положення, що відображають наукову новизну, висновки та пропозиції, сформульовані автором самостійно й обґрунтовані результатами власних судово-експертних ветеринарних досліджень. У разі використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають місце посилання на відповідне джерело.

У наукових працях, що опубліковані у співавторстві, міститься вагомий особистий внесок здобувача. Так, у статті Zapara S. I., Fotina H. A., Klochko A. M., Fotina T. I., Yatsenko I. V. Revisiting legal understanding of wild life as a sustainable value (the case of Ukraine). *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. 10 (1). P. 14–21. DOI: 10.14505//jemt.v10.1(33).02 здобувачем подано аналіз жорстокого поводження з тваринами, яке стало можливим за відсутності ідеології системного впровадження захисту тварин.

У статті Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. 11 (1). P. 91–103. DOI: 10.14505//jemt.11.1(41).11 здобувачем досліджено питання захисту тварин в Україні. Розглянуто погляди відомих науковців та положення чинного міжнародного й українського законодавства з метою встановлення недоліків у законодавчому регулюванні захисту тварин від жорстокого поводження.

У статті Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. 2022. 13 (4). P. 60–74. DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60–74 здобувачем встановлено ознаки інформативної динаміки процесів руйнування клітин та бактеріального забруднення внутрішніх органів трупів собак для визначення давності

настання смерті тварин під час судово-ветеринарної експертизи.

У науковій праці Kazantsev R., Yatsenko I. Forensic veterinary diagnosis of systemic hemostatic disorders and sudden death in cats and dogs: thanatogenetic aspect of critical conditions. Regulatory Mechanisms in Biosystems. 2024. 15 (4). P. 808–820. DOI: 10.15421/0224116 дисертантом визначено особливості судово-ветеринарної діагностики системних порушень гемостазу та раптової смерті котів та собак, розкрито танатогенетичний аспект критичних станів тварин.

Особистим внеском здобувача в статті Yatsenko I., Kazantsev R. Informativeness of postmortem dynamics of skeletal muscles of dog and cat corpses for forensic veterinary diagnosis of death due to acute hypoxia. Ukrainian Journal of Veterinary Sciences. 2024. 15 (1). P. 139–167. DOI: 10.31548/veterinary1.2024.139 є розроблення алгоритму розв'язання діагностичних судово-ветеринарних завдань щодо інформативності посмертних змін в трупах собак і котів.

У науковій праці Kazantsev R. Yatsenko I. Thanatognomonic substantiation of the forensic veterinary diagnosis in the death of dogs and cats due to haemodynamic disorders and hypoxaemia. Ukrainian Journal of Veterinary Sciences. 2024. 15 (2), 66–101. DOI: 10.31548/veterinary2.2024.66 дисертант обґрунтував причиново-наслідкові зв'язки у генезі насильницької смерті тварин, спричиненої механічними травмами, термічними травмами та механічною асфіксією, з виявленням танатогномонічних закономірностей за дворівневою системою доказів.

У науковій праці Yatsenko I. V., Tkachuk S. A., Savchuk L. B., Mushynskyi A. B., Tokarchuk T. S. Forensic expertise of suspected flaws in organizing and carrying out veterinary-sanitary measures that have allegedly led to the emergence and spread of infectious diseases of animals. *Regulatory Mechanisms in Biosystems.* 2025. 16 (1), P. 1–12. DOI: 10.15421/0225041 дисертантом розглянуто питання щодо підстав, критеріїв та особливостей СВЕ ДОПВСЗ за інфекційних хвороб тварин. Запропоновано авторський перелік вирішуваних питань та алгоритм оцінки проведених ветеринарно-санітарних заходів під час епізоотій (панзоотій).

У статті Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I., Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci. Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441. DOI: 10.36740/WLek/197137 внеском здобувача є розроблення реалізації різних форм спеціальних знань у судовій експертизі, а також обґрунтована актуалізація їх використання у кримінально-процесуальній діяльності.

Виокремлення особливостей змісту висновку судветексперта за результатами дослідження трупа тварини є авторським внеском у статті Яценка І. В., Деречі Л. М., Париловського О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. 21. С. 615–639.

У статті Яценка І., Сімакової-Єфремян Е., Деречі Л. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. 2 (24). С. 52–76 внесок здобувача охоплює детальне розкриття можливостей застосування системи методів судової експертизи у судово-ветеринарних дослідженнях.

У науковій праці Яценка І. В., Деречі Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. 19. С. 550–567 внесок дисертанта полягає в обґрунтуванні можливостей СВЕ. Зазначено предмет, об’єкт, суб’єкт, завдання СВЕ, розроблено перелік питань, які ставляться експерту для їх вирішення.

У статті Яценка І. В., Париловського О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral.* 2022. 102–103. P. 71–86 внесок здобувача охоплює нову дефініцію «каліцтво» у СВЕ та його ознаки, характеристику окремих різновидів каліцтва, а також анатомічні дефекти та стани тварини, залежно від ступеня обмеження її життєдіяльності.

Особистим внеском в усіх наукових працях, опублікованих у

співавторстві, є власні оригінальні ідеї, розробки й теоретичні висновки. Ідеї та розробки, які належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертації доповідались автором та були предметом обговорення на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, вебінарах та круглих столах: 4th International scientific and practical conference «*Eurasian scientific discussions*» (Barcelona, Spain, 8–10 May, 2022); I International Scientific and Practical Conference «*Current trends in the development of modern scientific thought*» (Haifa, Israel, September 27–30, 2022); 7th International scientific and practical conference «*Innovative areas of solving problems of science and practice*» (Oslo, Norway, November 08–11, 2022); IV Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*» (Київ, 16 грудня 2022 р.); 6th International scientific and practical conference «*Progressive research in the modern world*» (Boston, USA, March 2–4, 2023); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*» (Харків, 19 травня 2023 р.); 6th International scientific and practical conference «*European scientific congress*» (Barca, July 10–12, 2023); III всеукр. форумі судових експертів «*Судова експертиза в контексті відновлення України*» (Львів, 9 червня 2023 р.); Всеукр. наук.-прак. конф. «*Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення*» (Київ, 22 серпня 2023 р.); Всеукр. наук.-прак. конф. «*Судово-експертна діяльність в умовах повоєнної відбудови України та в контексті європейської інтеграції*» (Одеса, 8 вересня 2023 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні аспекти розвитку ветеринарної медицини в умовах євроінтеграції*» (Одеса, 14–15 вересня 2023 р.); Всеукр. наук.-практ. конф. «*Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні*» (Львів, Київ, Одеса, 28 вересня 2023 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Патоморфологія сьогодення*» (Київ, 28–29 вересня 2023 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*» (Харків, 10 листопада 2023 р.); V Міжнар. наук.-

практ. конф. «*Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*» (Київ, 21 грудня 2023 р.); Всеукраїнській наук.-прак. конф. «*30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення*» (Одеса, 15 лютого 2024 р.); IX всеукр. наук.-прак. конф. «*Вирішення сучасних проблем у ветеринарній медицині*» (Полтава, 15–16 лютого 2024 р.); Міжнар. наук. конф. «Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень» (Київ, 23 квітня 2024 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*» (м. Харків, 17 травня 2024 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання судово-ветеринарної експертизи: реалії та перспективи*» (Харків, 22 травня 2024 р.); Всеукр. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання ветеринарної медицини: реалії та перспективи*» (Харків, 23–24 травня 2024 р.); Всеукр. наук.-практ. семінарі «*Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті*» (Київ, 30 травня 2024 р.); XV Міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю з часу заснування Київської наукової школи порівняльних морфологів та 35-ряччя з часу створення музею анатомії кафедри біфоморфології тварин ім. акад. В. Г. Касьяненка Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, 26–27 вересня 2024 р.); Міжнар. наук.-прак. конф. «*Репродуктивна патологія тварин: сучасні методи діагностики, лікування та профілактики*» (Харків, 9–10 жовтня 2024 р.); Міжнар. наук.-прак. конф. «*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*» (м. Харків, 15 жовтня 2024 р.); Міжнар. наук.-прак. конф. «*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*» (м. Харків, 23 травня 2025 р.).

Публікації результатів дослідження. Основні результати дослідження знайшли своє висвітлення у монографії, розділі у колективній монографії, тридцяти наукових статтях у фахових виданнях України категорії «Б», восьми наукових статтях у зарубіжних виданнях (2 з яких проіндексовано наукометричною базою Web of Science Core Collection та 6 – Scopus). Також сформульовані в дисертації положення відображено у 26 тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-

практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків, що оформлені окремим томом (на 503 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 514 сторінок (21,42 друк. арк.), із них основного тексту – 395 сторінок (16,5 друк. арк.). Список використаних джерел складається із 703 найменувань (на 92 сторінках).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1.1. Поняття судово-ветеринарної експертизи та її основні ознаки

Галузь юридичної науки, що досліджує закономірності, методологію та процеси формування й розвитку наукових основ судових експертиз, називають судовою експертологією. Значення самостійного інституту судової експертизи у процесі доказування нині значно зросло, адже він, по-перше, установлює правовий статус судового експерта в судочинстві, по-друге, регулює процес призначення й проведення судової експертизи, а також ставлення правоохоронних органів, суду та інших учасників процесу до судового експерта та його висновку, по-третє, установлює правову природу висновку експерта [81, 82, 123, 124, 196, 296, 293, 297, 617].

Експертне дослідження здійснюють, застосовуючи спеціальні знання, трансформовані в систему науково-технічних засобів, методів та методик розв’язання конкретних експертних завдань [283, 285, 478].

Акцентуємо увагу на тому, що поняття «експертиза» застосовують у різних сферах людської діяльності. Термін походить від франц. «expertise», від лат. «expertus» – досвідчений, випробуваний [32, 367]. Академічний тлумачний словник української мови визначає його так: «розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу» [280]. Проте, не кожна експертиза є судовою, адже під словосполученням «судова експертиза» слід розуміти таку, що застосовують у будь-якому виді судочинства. Її особливістю є сувора, формально визначена, установлена законом процесуальна форма.

Великий енциклопедичний юридичний словник тлумачить термін «судова експертиза» як «дослідження спеціалістом-експертом матеріальних

об’єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває в провадженні органів дізнання, досудового розслідування та судового слідства» [80, 337].

Як стверджує О. Паладійчук, судова експертиза «становить дослідження наданих судом чи іншими учасниками кримінального процесу об’єктів, яке проводиться експертами на основі спеціальних знань, а також на науковому підґрунті з метою вивчення відомостей про факти, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яке відбувається у процесуальному порядку з дотриманням встановлених чинним законодавством правил» [184, с. 88].

За М. Щербаковським [354, с. 16], судова експертиза – багатозначне поняття, яке в практичному плані означає судово-експертну діяльність, у науковому – галузь знань, у процесуальному – джерело доказів, у доказуванні – засіб доказування, у гносеологічному – особливий вид дослідження, у правозастосовному – процес та результати застосування спеціальних знань.

Закон України «Про судову експертизу» (далі – *профільний Закон*) подає таке визначення поняття «судова експертиза»: «це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [232].

Зауважимо, що хоча в контексті профільного Закону дефініція поняття «судова експертиза» й має процесуальний статус, проте вона не відображає її сутності – способу отримання доказів у справі.

З урахуванням тверджень учених та норм чинного законодавства щодо дефініції поняття «судова експертиза», які регламентують судово-експертну діяльність, О. Снігерьов та С. Андренко [282, с. 236] наголошують на доцільності такого визначення поняття судової експертизи: «це проведення особою, яка володіє спеціальними знаннями та має спеціальний процесуальний статус (є експертом), на підставі ухвали суду або уповноваженого органу (особи), дослідження певних фактів і фактичних обставин справи з метою отримання нових фактичних даних у результаті проведеного дослідження та

повідомлення відомостей, які мають значення для справи, що оформляється спеціальним документом – висновком експерта».

Одним із різновидів судових експертиз є СВЕ. Висновок судветеексперта є самостійним джерелом доказів [102, 459, 494, 648].

Визначення поняття «судово-ветеринарна експертиза» вкрай необхідне для розуміння природи, змісту і структури цього ветеринарного й правового явища для правильного його застосування в судочинстві. Будь-який різновид судової експертизи характеризується певною системою ознак. За Академічним тлумачним словником української мови, «ознака» – риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь [280].

Зважаючи на ознаки судової експертизи, ми виокремили ознаки СВЕ:

1) СВЕ є складником правового інституту, тобто сукупністю правових норм, що регламентують правовідносини з приводу її призначення та проведення, отримання й оцінювання висновку судового експерт;

2) суб'єктом проведення СВЕ є судовий експерт, який здобув експертну спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження»;

3) об'єктами проведення СВЕ є живі тварини, трупи тварин, корми і кормові добавки для тварин, біологічний матеріал тваринного походження, ветеринарні документи, матеріали справи (провадження) тощо;

4) застосування спеціальних ветеринарних знань під час проведення СВЕ;

5) отримання фактичних даних та обставин є метою призначення СВЕ, а їх встановлення – її результатом;

6) змістом СВЕ є проведення науково обґрунтованого дослідження, суворо регламентованого законом та апробованими методиками, що спрямовані на отримання судового доказу – висновку експерта;

7) проведення СВЕ відповідно до принципів судово-експертної діяльності та вимог законодавства;

8) дослідження судовим експертом лише об'єктів, наданих суб'єктом призначення СВЕ;

9) результати СВЕ оформлюють процесуальним документом: висновком

експерта, за неможливості проведення дослідження – повідомленням про неможливість надання висновку;

10) висновок судветексперта (умовивід) є професійною експертною оцінкою фактичних даних, виявлених під час експертних досліджень наданих об'єктів, а також самостійним джерелом доказів у справі [401, 693].

На підставі окреслених нами ознак СВЕ можна сформулювати дефініцію цього поняття.

Базовою наукою, на якій ґрунтується СВЕ, є судова ветеринарна медицина (далі – *ветмедицина*) – комплексна наука, яка містить систему наукових знань про закономірності виникнення, способи виявлення, методи дослідження й оцінки ветеринарних фактів для повного й усебічного аналізу обставин, пов'язаних із виникненням кримінальних проваджень, цивільних, господарських справ та справ про адміністративні правопорушення для надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Поняття «судова ветеринарна медицина» близьке до поняття «судово-ветеринарна експертиза», хоча й не тотожне. Отже, нами сформульована авторська дефініція поняття «судово-ветеринарна експертиза»: *дослідження судветекспертом матеріальних (живі тварини, трупи тварин, їхні рештки, корми і кормові добавки для тварин тощо) та матеріалізованих (матеріали проваджень (справ), ветеринарні документи, протоколи огляду місця події тощо) об'єктів на основі спеціальних ветеринарних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) із метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних завдань та надання висновку експерта з питань, що є або будуть предметом судового розгляду* .

Структура СВЕ містить такі складові:

– організаційно-правові засади СВЕ в Україні;

– СВЕ живих тварин; судово-ветеринарне визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, та СВД тварини з метою встановлення каліцтва;

– судово-ветеринарна танатологія (учення про вмирання і смерть;

судово-ветеринарна оцінка трупних явищ);

– СВД трупів тварин;

– судово-ветеринарна травматологія;

– СВЕ ушкоджень та смерті від дії механічних чинників (тупого й гострого предметів; падіння з висоти; вогнепальних та вибухових ушкоджень);

– СВЕ ушкоджень та смерті від транспортної травми;

– СВЕ ушкоджень та смерті від гострої гіпоксії;

– СВЕ ушкоджень та смерті від дії фізичних чинників (крайніх температур, барометричного тиску, електричного струму, променевої енергії тощо);

– судово-ветеринарна токсикологія;

– СВЕ ушкоджень та смерті за окремих отруєнь тварин;

– СВЕ ушкоджень та смерті від дії біологічних чинників;

– СВЕ в разі захворювань і загибелі тварин через порушення їх годівлі, утримання, експлуатації та жорстокого поводження;

– судово-ветеринарне визначення дефектів ветеринарної допомоги та ветеринарної діяльності;

– СВЕ речових доказів тваринного походження.

1.2. Історія становлення та розвитку судово-ветеринарної експертизи в Україні

Ще на ранній стадії суспільного розвитку під час полювання на диких тварин, а потім їх одомашнювання, у період виникнення та розвитку скотарства, під час використання прирученої худоби як робочої сили, особливо з появою приватної власності, обміну та торгівлі між власниками тварин виникали суперечки, які потребували розв’язання. Для цього в цивілізованих народів світу в різні часи існували законодавчі норми щодо цих питань.

Із моменту зародження (в античний період) і до XVI століття гуманна медицина та ветмедицина розвивались як єдина наука. Уперше судову медицину як самостійний розділ медичної науки визначив Іоганн Бонн у виданій ним 1690 року в Лейпцизі монографії «*Specimen medicine forensis*» («Спеціальна судова медицина») [426].

До середини XVI ст. судова медицина й тісно пов'язана з нею судова ветеринарія лише зароджувалися. Видавали відповідні законодавчі акти, спрямовані на боротьбу з хворобами людей і тварин, запобігання загибелі коней та інших свійських тварин, а також на відповідальність причетних до цього осіб.

Із виникненням вищих навчальних ветеринарних закладів судова ветмедицина стала в них однією з провідних спеціальних дисциплін, яку викладали на всіх факультетах ветеринарних інститутів відомі науковці – з 1871 року доручили І. Равичу, у Харківському ветеринарному інституті – професор М. Петропавловський. Перший самостійний посібник із судово-ветеринарної медицини оприлюднив 1895 року професор Харківського ветеринарного інституту Ф. Попов, а 1907 року він видав «Короткий курс судової ветеринарії для студентів і лікарів», у якому писав, що в жодній галузі сільського господарства немає такої кількості фальсифікацій, обманів і шахрайства, як у тваринництві. Авторами розділів «Довідника ветеринарного лікаря» (виходив друком 1990 та 1996 років), присвячених питанням СВЕ, є доценти В. Образцов та А. Кунаков. Із 1981 року на деяких ветеринарних факультетах згідно з типовою навчальною програмою викладали самостійний курс СВЕ професор М. Шуклін (Алма-Ата), доцент В. Образцов (Харків) та ін. Як самостійний курс СВЕ з 1990 року в закладах вищої освіти на факультетах ветмедицини України не викладали. Сьогодні самостійний курс введено для підготовки фахівців за освітнім рівнем «магістр» у відповідних закладах вищої освіти України.

Особливе місце в процесі новітнього розвитку та становлення судової ветмедицини належить науковцям Харківської державної зооветеринарної

академії, у якій сформувалася школа ветеринарно-санітарних та судово-ветеринарних експертів [283, 386]. Питання СВЕ харчових продуктів тваринного походження досліджував доцент А. Труш [386]. 2009 року І. В. Яценко захистив докторську дисертацію з теми «Структурні параметри скелета ссавців як об'єкти судово-ветеринарної експертизи при визначенні видової належності біологічного матеріалу» [430], а 2010 року в ХДЗВА створено кафедру ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветмедицини (завідувач – професор І. Яценко) [431, 404]. Відтоді кафедра розвивається у двох напрямах – щодо безпечності та якості харчових продуктів і судової ветмедицини [392]. Набуло подальшого розвитку питання щодо методології створення й застосування комп'ютерних технологій для дослідження біологічного матеріалу за його різного стану в СВЕ та для практичного застосування в експертній практиці [403]; уперше розроблено авторські комп'ютерні програми *«Discriminant»* [379], *«Osteo»* [378], *«Manus Vacca»* [396], *«Pes Vaccae»* [375], *«Skull Cattle»* [374, 386].

Науковці ХДЗВА підготували й видали 6 монографій [300, 373, 375, 377, 398, 433], а також низку навчальних посібників [254, 255, 256, 278, 279, 427, 433]. 2014 року в ХДЗВА вперше в Україні організовано Бюро судово-ветеринарних досліджень, яке є навчальною й науковою базою для студентів, магістрантів, аспірантів, науково-педагогічних працівників академії, а також інших закладів вищої освіти України [386]. При кафедрі відкрито аспірантуру для підготовки кадрів вищої кваліфікації.

У Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Ґжицького організовано кафедру нормальної і патологічної морфології та судової ветеринарії. Науковці кафедри досліджують питання патоморфології та діагностики отруєння [120], морфологічні особливості шкіри й волосся тварин, а також проводять мікроструктурне дослідження м'ясних фаршів. Вони підготували й видали навчальні посібники: «Морфологічні особливості шкіри та волосся різних видів тварин і людини в аспекті судово-ветеринарної експертизи» (2010), «Мікроструктурне

дослідження сировини у м’ясних фаршах» (2006); отримали патенти: «Мікроструктурний спосіб контролю якості м’ясної сировини у фаршах для пельменів» (2006), «Спосіб визначення породної приналежності шкіри великої рогатої худоби» (2015) [121].

У Національному університеті біоресурсів і природокористування України (м. Київ) питаннями судової ветмедицини займаються науковці кафедри нормальної та патологічної морфології тварин: професор Б. В. Борисевич і доцент Я. К. Сердюков. Коло їхніх наукових інтересів – визначення давності настання смерті тварин, отруєння тварин [423, 255].

В Одеському державному аграрному університеті судову ветмедицину розвиває професорка кафедри патоморфології та патофізіології, докторка ветеринарних наук М. Скрипка. Вона досліджує питання патоморфологічної діагностики хвороб тварин, а також організаційні та процесуальні основи СВЕ в Україні [277].

У Сумському національному аграрному університеті судову ветмедицину викладає професор Г. Зон [90]. За його редакцією видано навчальні посібники «Судово-ветеринарна експертиза» (2002) та «Основи судової ветеринарії» (2016).

2019 року Міністерство юстиції України затвердило експертну спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження», і в ННЦ ІСЕ вперше в Україні започаткували проведення СВЕ, розробляють нові судово-експертні методики [387].

Незважаючи на те, що багато питань СВЕ нині перебуває в процесі розроблення й апробації, науковці лабораторії криміналістичних та військових досліджень ННЦ ІСЕ обґрунтували перспективи розвитку СВЕ в Україні; проаналізували можливості СВЕ як нового виду судових експертиз та продемонстрували новітні досягнення в СВЕ тварин, постраждалих від жорстокого поводження; підготували судово-експертні методики та методичні рекомендації [188, 189, 387, 393, 414, 415, 418].

Отже, відкриття та розвиток нової експертної спеціальності «Судово-

ветеринарна експертиза» в системі Мін'юсту України сприяє розв'язанню багатьох питань, які виникають у правоохоронних органів під час розслідування правопорушень, пов'язаних із об'єктами ветмедицини й тваринництва, збагачує новими можливостями вітчизняну судово-експертну діяльність, створює перспективи для наукової діяльності в цій сфері.

1.3. Принципи судово-експертної діяльності в Україні та їх застосування в судово-ветеринарних дослідженнях

Зважаючи на те, що концептуальні теоретичні положення СВЕ, зокрема реалізація принципів судово-експертної діяльності в Україні в судово-ветеринарних дослідженнях, з урахуванням специфіки предмета й особливостей об'єкта дослідження нині перебувають на стадії становлення, існує нагальна потреба в їх розробленні й теоретичному обґрунтуванні та практичній апробації.

Окремі питання щодо принципів судової експертології як науки і здійснення практичної експертної діяльності обговорювали українські вчені-юристи: В. Бараник, В. Бергер, В. Гончаренко, І. Гора, О. Жеребко, В. Журавель, А. Казаров, Н. Клименко, А. Коваль, Козаров А., В. Коновалова, О. Олійник, А. Остропілець, І. Пиріг, М. Салтевський, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, М. Соколовський, Р. Сопільник, Г. Спіцина, Р. Степанюк, В. Стратонов, В. Стринжа, С. Тюлєнєв, В. Шепітько, В. Шевчук, І. Шинкаренко, С. Ципинюк, Ю. Чорноус, М. Щербаковський, В. Юсупов, Н. Максіменцева та ін. [99, 103, 106, 126, 174, 182, 195, 247, 287, 334].

В основу судово-експертної діяльності покладено принципи, які мають важливе значення як для судової експертології, так і для експертної практики [150, 175, 404]. Ю. А. Голодник зазначає, що під принципами права в сучасній науковій літературі розуміють вихідні, об'єктивно зумовлені, керівні

(ключові) засади права, що відбивають його сутність та зміст, визначають основні правила наукового пізнання, спрямованість правового регулювання суспільних відносин та закріплюють загальний порядок практичної діяльності [48]. Відповідно, на нашу думку, під принципами СВЕ необхідно розуміти систему основоположних засад, вихідних начал, ключових ідей, що відображають сутність та зміст діяльності судветексперта, визначають основні правила наукового пізнання специфічних матеріальних і матеріалізованих об'єктів дослідження, закріплюють загальний порядок практичної діяльності судового експерта та спрямовані на регулювання правовідносин щодо СВЕ. Отже, принципи судово-експертної діяльності є наріжним каменем регулювання СВЕ та об'єктивним підґрунтям, спрямованим на забезпечення діяльності та виокремлення найсуттєвіших характеристик, що будуть впливати на її оптимізацію й удосконалення відповідно до чинного законодавства та новітніх запитів судочинства. Таке розуміння поняття «принципи» правильно орієнтує судового експерта в його професійній діяльності, підкреслює найважливіше, – єдність суб'єктивного та об'єктивного, – що той має враховувати.

Питання класифікації принципів судово-експертної діяльності та їх змісту нині активно обговорюють на сторінках наукових юридичних видань учені-юристи А. Остропілець [182]; О. Олійник, В. Галунько та О. Єщук [174]; І. Пиріг і І. Шинкаренко [197]; О. Жеребко [84], М. Щербаковський [357] та ін.

Незважаючи на те, що профільний Закон [232] передбачає основні засади судово-експертної діяльності в Україні, у різних напрямах судово-експертної діяльності можна сформулювати й інші принципи. Їх доцільно об'єднати у дві групи: загальноправові (теоретичні) та спеціальні (практичної експертної діяльності, зокрема судово-ветеринарної). Спеціальні принципи доповнюють загальноправові.

Загальноправові принципи мають фундаментальне значення в системі правовідносин щодо об'єктів СВЕ, а спеціальні конкретизують їх. Проте всі вони орієнтовані на максимальне застосування новітніх досягнень ветеринарної

науки та ветеринарних технологій у судочинстві [491].

Загалом загальноправові та спеціальні принципи складають єдину систему, адже порушення хоча б одного з них тягне за собою порушення всіх інших (якщо проведене експертне дослідження є упередженим, то його не можна вважати об'єктивним, обґрунтованим, правильним, правдивим, законним, кваліфікованим, науковим тощо) (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Система принципів СВЕ

Проаналізуємо зміст принципів судово-експертної діяльності в Україні та з'ясуємо шляхи їх реалізації в судово-ветеринарних дослідженнях.

Принцип верховенства права є конституційним, загальноправовим і має фундаментальне значення. Його зміст полягає в тому, що судово-експертну діяльність, зокрема й проведення СВЕ, здійснюють із дотриманням прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб відповідно до Конституції України [117], законів України та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Ніхто не може бути вище закону, зокрема й судові експерти. Таке розуміння змісту принципу верховенства права відображено й у процесуальному законодавстві, зокрема, КПК (ст. 7) [128], ЦПК (ст. 3) [319], ГПК (ст. 2) [53], КАС [110].

Порушення цього принципу під час проведення СВЕ може призвести до визнання висновку експерта таким, що не відповідає вимогам законодавства, отже він може бути визнаний судом, як недопустиме джерело доказів.

Принцип законності – це вимоги щодо виконання судової експертизи в межах закону [266]. Принцип законності як загальноправова засада судово-експертної діяльності полягає, з одного боку, у скеруванні спеціалізованих експертних установ і судових експертів до неухильного дотримання чинного законодавства, правильного застосування норм матеріального й процесуального права під час проведення судових експертиз, а також здійснення експертних процедур у чітко визначеній формі, а з іншого, – у гарантованості суб'єктам судово-експертної діяльності реалізувати свої права й виконувати обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за скоєне правопорушення як судовим експертом, так і проти судового експерта [5, 74, 96].

Принцип законності експертних процедур під час проведення СВЕ реалізується на підставі неухильного дотримання вимог чинного законодавства щодо діяльності та компетенцій судово-експертних установ і судветекспертів, призначення та проведення судових експертиз [232]. Слід ураховувати також і норми, передбачені міжнародними договорами, міжвідомчими, відомчими та локальними нормативно-правовими актами (законодавство в широкому розумінні).

Під час проведення СВЕ необхідно дотримуватися вимог КК (ст. 299) [127] або ст. 89 КУпАП [112]. Судовий експерт має встановити в підекспертної тварини наявність ознак жорстокого поводження з нею, керуючись правилами, передбаченими Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [227].

У процесі СВД кормів і кормових добавок, призначених для тварин, судовий експерт керується законами України «Про безпечність та гігієну кормів» [219], «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [223], «Про ветеринарну медицину» [220], а також національними стандартами України [72], нормативно-правовими актами Європейського Союзу [240] та методиками лабораторних досліджень.

Принцип науковості, системності, повноти, усебічності, неупередженості та об'єктивності. Судово-ветеринарне експертне дослідження є пізнавальною діяльністю, складним творчим процесом.

Науковість дослідження полягає в тому, що під час проведення СВЕ судовий експерт застосовує набуті спеціальні знання з відповідних галузей, певні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, методики проведення судових експертиз. Окрім того, усі дослідження мають проводитися в акредитованих експертних установах за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025, а також ISO/IEC 17020 [71].

Системність експертизи полягає в тому, що її складники є цілісною, взаємопов'язаною та взаємозумовленою системою знань, зокрема інтегрованих із інших наук. Дотриманням системності в СВЕ можна досягнути правильності встановлення судово-ветеринарного діагнозу, визначення причини смерті тварини тощо, а також прогнозувати розвиток науки в розробленні нових методів і методик дослідження її матеріальних об'єктів.

Повнота й усебічність експертного дослідження – це розв'язання всіх поставлених у документі про призначення судової експертизи питань, спираючись на результати всебічного дослідження об'єктів, і є відображенням

єдності гносеологічного й процесуального підходів до проведення СВЕ.

Як стверджує М. Шепітько [341], реалізація цього принципу прямо пов'язана з принципом незалежності й методологічної самостійності судового експерта, адже лише за цих умов судовий експерт може надати об'єктивний висновок.

Для повноти СВЕ експерт має вивчити документ про її призначення, установити категорію справи, за якою вона призначена; з'ясувати перелік об'єктів, що підлягають СВД, у разі необхідності подати клопотання про надання додаткових матеріалів, зразків; стан пакування, у яке поміщений об'єкт; ретельно проаналізувати надані на судову експертизу матеріали справи [97].

Далі судовий експерт планує послідовність СВД підекспертного трупа тварини чи живої тварини з урахуванням висунутих експертних версій. На цьому етапі судовий експерт обирає методику й відповідно до неї проводить експертне дослідження. Відповідно до Інструкції № 1 [97] після проведення СВЕ експерт має право вказати у висновку на факти, виявлені у процесі дослідження, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, а також указати на обставини, що сприяли вчиненню правопорушення.

Неупередженість і об'єктивність СВД полягає в тому, що об'єкти досліджують, аналізують і оцінюють у тому вигляді, у якому вони надійшли судовому експертові. Ознаки, факти, обставини, які установлюють, реально відображають об'єкт дослідження та в логічній послідовності викладають в експертному висновку [331]. Судовий експерт не зобов'язаний розглядати виключно версію, викладену в документі про призначення СВЕ, а за допомогою спеціальних ветеринарних знань під час дослідження встановлює всі обставини справи, відображені в об'єкті дослідження, тобто встановлює нові обставини справи, які можуть повністю або частково не збігатися з початковою версією, висунутою до проведення СВЕ (наприклад, невідповідність давності настання смерті тварини, зазначеної в постанові слідчого).

Неупередженість СВД полягає також у тому, що судовий експерт за допомогою спеціальних ветеринарних знань об'єктивно, незалежно від власного бачення проблеми, установлює всі обставини справи в межах інформативних ознак, виявлених у процесі аналізу об'єкта дослідження (наприклад, установлення за скелетованим трупом тварини її видової належності, за станом зубів – статі й віку).

Отже, недотримання принципів науковості, системності, повноти, усебічності, неупередженості та об'єктивності під час проведення судово-експертного дослідження, зокрема СВЕ, є підставою для невизнання його допустимим доказом у справі й потребує призначення повторної судової експертизи.

Компетентність та атестація судветексперта характеризує його обізнаність і професіоналізм у певній галузі. СВД проводяться експертами в межах їхньої компетентності.

Компетентність – це динамічна комбінація набутих знань, умінь і навичок, способу мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну діяльність, розв'язуючи завдання, що стоять перед ним. Тож компетентність судветексперта підтверджується його теоретичною обізнаністю в галузі ветмедицини та біології тварин, здобутим освітнім рівнем «спеціаліст» або «магістр», відповідною експертною підготовкою із СВЕ та процесуального законодавства, атестацією, кваліфікацією за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Принцип компетентності судового експерта забезпечує достовірність, наукову обґрунтованість отримуваних результатів та об'єктивність наданого ним висновку.

Кваліфікацію судового експерта присвоює Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Мін'юсті України [216]. Судовий експерт складає кваліфікаційний іспит й отримує свідоцтво на право проведення певного виду судової експертизи та певний кваліфікаційний клас. Автор дисертації брав

безпосередню участь у розробленні програми підготовки судових експертів за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Принцип незалежності та методологічної самостійності експерта сформульовано у ст. 4 профільного Закону [232]. Тож незалежність судового експерта означає, що ніхто не може втручатися в проведення судової експертизи на будь-якому етапі; установи судових експертиз незалежні від органів досудового розслідування і суду; судовому експерту забезпечують необхідні умови для діяльності; судовий експерт державної спеціалізованої установи не може самостійно обрати до виконання судову експертизу, він отримує завдання від керівника. Спеціалізовані експертні установи мають володіти достатньою матеріально-технічною, інформаційною, методичною та фінансовою базою для можливості застосування судовими експертами новітніх досягнень науки й техніки.

Судовий експерт самостійно обирає методи, методики, засоби й способи експертного дослідження (тобто реалізує принцип методологічної самостійності), зважаючи на особливості об’єктів, наданих для дослідження, а також зміст питань, поставлених у документі про призначення СВЕ. Таким чином, незалежність і методологічна самостійність експерта – важлива умова надання об’єктивного, обґрунтованого, правильного й правдивого висновку за результатами СВЕ.

У разі, якщо в процесі дослідження об’єкт має бути пошкоджений, судовий експерт повинен отримати письмовий дозвіл особи, яка призначила СВЕ відповідно до ст. 5 профільного Закону [232] та п. 4.11 Інструкції № 1 [97].

Аналізований принцип є ключовим у системі принципів судово-експертної діяльності, сприяє створенню підґрунтя для повного, неупередженого та обґрунтованого експертного дослідження.

Принцип допустимості використання методів, засобів і способів проведення СВЕ передбачає застосування спеціальних ветеринарних знань; застосування відповідних методів, способів і засобів пізнання, які є системою дій та операцій із виконання практичних експертних завдань. Крім того,

судовий експерт має досконало володіти різними новітніми методиками дослідження, уміти користуватися приладами, апаратурою, комп'ютерною технікою, бути обізнаним у різних галузях: ветмедицині, біології тварин, технології тваринництва, інших споріднених науках, а також у криміналістиці.

Допустимість використання методів, засобів, способів проведення СВД означає, що їх апробовано та впроваджено відповідно до ч. 3 ст. 8 Профільного Закону [232], а також внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз [241]. Користування методиками, застосування яких ставить під сумнів отримані результати дослідження об'єктів СВЕ, автоматично ставить під сумнів достовірність, правильність і правдивість висновку експерта, отже унеможливлює застосування його як джерела доказів у судочинстві.

Принцип максимального збереження об'єктів дослідження. Під час проведення судової експертизи об'єкти можуть бути пошкоджені лише настільки, наскільки це необхідно для дослідження. Застосування методів, що пошкоджують або руйнують об'єкт, може бути здійснено за умови отримання письмової згоди на це органу, що призначив судову експертизу. Принципу максимального збереження об'єктів дослідження слід дотримуватись і тому, що може бути призначено повторну судову експертизу тих самих об'єктів.

Принцип наукової обґрунтованості, об'єктивності, достовірності, правильності та правдивості висновку. Наукова обґрунтованість висновку експерта полягає в застосуванні науково-обґрунтованих, апробованих та впроваджених методик проведення судової експертизи, унесених до Реєстру № 1 [241]. Обґрунтованість – це підтвердження чого-небудь за допомогою переконливих доказів, фактів, аргументів.

Об'єктивність висновку експерта передбачає його достовірність та відповідність істині, доведеній у процесі проведення судової експертизи комплексом реальних доказів. Об'єктивність висновку експерта пов'язана з його незалежністю і процесуальною самостійністю, адже не може бути об'єктивним експертне дослідження, якщо судовий експерт залежить від когось матеріально, психологічно тощо. Можливість призначення повторної судової

експертизи та присутність учасників процесу в передбачених законом випадках під час її проведення є також однією з гарантій реалізації принципу об'єктивності. Правильність та правдивість висновку експерта за результатами проведеної судової експертизи означає, що висновок експерта відповідає дійсності, установленим правилам, нормам, є істинним, безпомилковим.

Юридичне забезпечення принципу наукової обґрунтованості, об'єктивності, достовірності, правильності й правдивості висновку полягає в установленні кримінальної відповідальності судового експерта за надання завідомо неправдивого висновку [127].

Принцип верифікації висновку експерта – це можливість його перевірки на підставі наукових і практичних даних із метою подальшого всебічного оцінювання. У гносеологічному аспекті наукову обґрунтованість експертного дослідження спеціально оцінюють: опис процесу експертного дослідження має бути проведений в обсязі, який дає змогу здійснити перевірку обґрунтованості й достовірності зроблених висновків. У випадку, коли висновок експерта буде визнаний необґрунтованим, засобом перевірки експертизи має бути повторна судова експертиза, передбачена ст. 113 ЦПК [319], ст. 107 ГПК [53] і ст. 111 КАС [110]. У Профільному Законі [232] та КПК [128] відсутні статті про комісійну, комплексну, додаткову, повторну експертизи, що може негативно впливати на засоби перевірки й оцінювання висновку експерта для категоричної впевненості в його об'єктивності й обґрунтованості. Це питання має бути розв'язане шляхом наукових дискусій і внесення доповнень до Профільного Закону та до гл. 4 КПК «Докази і доказування» [128]. Орган або особа, яка призначила СВЕ, здійснює логіко-процесуальне оцінювання висновку експерта.

Принцип дотримання експертом професійної етики – відповідність у всіх ситуаціях як під час проведення СВЕ, так і в інших сферах судово-експертної діяльності високого соціального статусу судового експерта, його принципової позиції щодо неприпустимості причетності до судового свавілля під прикриттям науки [186].

В. Панькевич та ін. [186] пропонують створити Палату (Асоціацію) судових експертів, компетенцію якої становитимуть питання ефективного та оперативного реагування на порушення норм професійної етики суб'єктами проведення судової експертизи, а І. Петрова та ін. [192] й Л. Дереча [66] обґрунтовують необхідність розроблення й ухвалення Кодексу професійної етики судового експерта.

Недотримання принципу професійної етики може бути підставою для визнання висновку експерта необ'єктивним, недостовірним, неправильним і неправдивим. Тому дисертант підтримує думку вчених про необхідність розроблення й ухвалення Кодексу професійної етики судового експерта в Україні.

Принцип особистої відповідальності експерта полягає в тому, що він має дотримуватись норм права та несе юридичну відповідальність (кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну) за скоєне правопорушення у сфері експертної діяльності згідно з відповідними нормами законів [397].

Отже, принципи судової експертизи є підґрунтям механізму регулювання судово-експертної діяльності загалом, і СВЕ зокрема, стрижнем ефективної системи суспільних відносин у галузі судової експертизи. Принципи СВЕ акцентують увагу на основних характеристиках її, змісті й призначенні.

1.4. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення для теорії і практики судової експертизи

Важливе значення в процесуальному законодавстві України та судово-експертній діяльності мають питання призначення, проведення та застосування результатів судових експертиз [3, 44, 88]. СВЕ як один із видів судових експертиз привертає до себе увагу насамперед тим, що допомагає встановити істину під час розв'язання судово-експертних завдань, пов'язаних із

розслідуванням правопорушень щодо тварин [404, 543, 618, 626, 644], а також правопорушень у фаховій діяльності [279].

Як достатньо молода галузь наукової та практичної судово-експертної діяльності, СВЕ є частиною експертології, має власну теоретичну базу [387]. Важливим питанням, яке нині стоїть перед ученими-юристами та судветекспертами, є розроблення й удосконалення питання щодо визначення предмета дослідження СВЕ

Правильне розуміння поняття «предмет СВЕ» необхідне для чіткого й обґрунтованого визначення підстав призначення й проведення зазначеної судової експертизи, а також правильного застосування правових норм, які містять це поняття [165].

Актуальність визначення предмета судової експертизи як галузі практичної діяльності підкреслювали українські науковці [245, 353]. Дослідження окремих питань предмета СВЕ проводили й учені-лікарі ветмедицини зарубіжних країн, проте розв'язували переважно прикладні питання [404, 443, 445, 447, 478, 502, 514, 536, 575, 591, 613, 632, 639, 670]. Водночас у зарубіжних наукових публікаціях є повідомлення про залучення спеціалістів ветмедицини до проведення СВЕ під час розслідування правопорушень, де об'єктом були тварини [592, 616, 621, 641, 656, 661, 664].

Предмет окреслює природу й джерела знань судового експерта будь-якої експертної спеціальності, зокрема й судово-ветеринарної [179]. Перш ніж дати визначення предмета СВЕ як нового виду судової експертизи, вважаємо за потрібне проаналізувати думки вчених-юристів та судових експертів щодо тлумачення цієї категорії в судовій експертології та окремих видах судових експертиз.

Дискусійність поняття «предмет судової експертизи» взагалі й СВЕ зокрема на сторінках спеціальної наукової літератури зумовлена його багатозначністю. Так, В. Лисиченко [135] предмет судової експертизи ототожнює з ідентифікацією, проте, як зазначає Е. Сімакова-Єфремян [245], такий підхід вилучає з криміналістичної експертизи розв'язання діагностичних

та ситуаційних завдань, що неприпустимо.

Г. Надгорний довів взаємозв'язок предмета судової експертизи та предмета доказування (кола обставин, які підлягають установленню за кожною справою) як необхідну умову ефективного вирішення справи [164].

Б. Романюк [243], Г. Надгорний [164] дотримуються думки, що предметом судової експертизи є завдання, які ставлять судовому експерту для розв'язання. Проте, на наш погляд, не можна погодитися з таким твердженням, адже судова експертиза є пізнавальною діяльністю, отже її предметом є обставини, дослідження яких дадуть змогу отримати інформацію, яку має встановити судовий експерт. Предмет судової експертизи існує об'єктивно, незалежно від інших чинників. Питання, поставлені судовому експерту, лише спрямовують його та уточнюють предмет дослідження.

Розвиваючи вчення про предмет судової експертизи, О. Хомутенко та С. Кудряшова [316] визначають предмет як інформацію про факти та обставини справи, які одержують унаслідок дослідження об'єкта, а також фактичні дані, з'ясування яких потребує виключно спеціальних знань судового експерта відповідної спеціальності. Отже, таке поняття предмета судової експертизи є розширеним порівняно з подібними визначеннями, наведеними іншими авторами.

Удосконалюючи понятєвий апарат щодо предмета судової експертизи, Т. Лоза [140] зазначає, що предметом судової експертизи є фактичні дані (властивості й стани об'єкта експертизи), які мали місце в об'єктивній дійсності та встановлені судовим експертом за результатами проведеного ним дослідження із застосуванням спеціальних знань.

У практичній діяльності предмет судової експертизи визначають її замовники у зв'язку з потребою експертного дослідження фактів і обставин, що мають значення для провадження чи розслідування справи з метою перевірки або формування доказів.

В. Лисиченко [136], М. Сегай [247], В. Колонюк та ін. [115] ототожнюють предмет судової експертизи з об'єктами дослідження. Проте це різні поняття,

адже предметом судової експертизи є не самі матеріальні об'єкти, а фактичні дані, що є відображенням події правопорушення в об'єкті, підданому експертному дослідженню. Матеріальні об'єкти дослідження є лише фізичними об'єктивними джерелами фактичних даних, тому вони не тотожні з предметом судової експертизи, а пояснюють його сутність.

О. Полупанов [203], виокремлюючи в змісті предмета судової експертизи наукову й практичну складові, дотримується думки, що предметом судової експертизи як галузі знань у науковому аспекті є група об'єктивних закономірностей, які досліджуються, тобто мова йде про рід, вид судової експертизи, а не про процесуально-прикладне значення її предмета. Своєю чергою О. Гуменський та Т. Будко [58], інтегруючи визначення поняття «предмет судової експертизи», запропоноване різними дослідниками, сформулювали його в авторській редакції так: «предметом експертизи є факти, обставини, що мають значення для кримінальної, цивільної справи або справ про адміністративні правопорушення, що підлягають встановленню за допомогою спеціальних знань шляхом дослідження об'єктів експертизи. Для таких суб'єктів – суду та осіб, які беруть участь у справі, – вони виступають як відомості про факти (фактичні дані)».

На думку авторитетного вченого М. Щербаковського [357], предметом судової експертизи як наукової галузі знань є два види закономірностей: група об'єктивних закономірностей формування властивостей об'єктів та їх зміна у зв'язку з подією, що розслідується, тобто закономірності дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи. Закономірностями дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи є пошук, виявлення й фіксування матеріальних об'єктів, їхніх властивостей та ознак; добування з матеріальних об'єктів релевантної інформації, фактичних даних про правопорушення, що розслідується.

Поняття предмета судової експертизи рівнозначне меті дослідження і є встановленням фактів (фактичних даних), суджень про факти, що мають значення для кримінального провадження або справи, шляхом дослідження

матеріальних об’єктів, наданих на судову експертизу, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулася.

Отже, як гносеологічно, так і доказово (процесуально) діяльність судового експерта спрямована на отримання інформації про подію правопорушення із застосуванням спеціальних знань. Така інформація, як зазначає вчений, є результатом дослідження окремих властивостей наданих на судову експертизу матеріальних об’єктів [357].

Е. Сімакова-Єфремян [274] провела фундаментальне наукове опрацювання сутності міжгалузевого предмета комплексних СЕД і запропонувала таке його визначення: «це фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об’єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом інтеграційного застосування комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи».

Отже, незалежно від виду судової експертизи, основою визначення терміна «предмет судової експертизи» є сукупність фактичних даних та обставин, які встановлює судовий експерт у процесі дослідження об’єктів судової експертизи (рис. 1.2).

Зважаючи на викладене, дисертантом сформульована авторська дефініція поняття «предмет СВЕ»: *сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов’язаних із визначенням судветекспертом шкоди, заподіяної здоров’ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань тварин; виникненням їх каліцтва чи смерті; дефектами ВД та організації проведення ВСЗ; безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин,*

установлених судово-ветеринарним експертом на підставі спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів як носіїв інформації з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи .

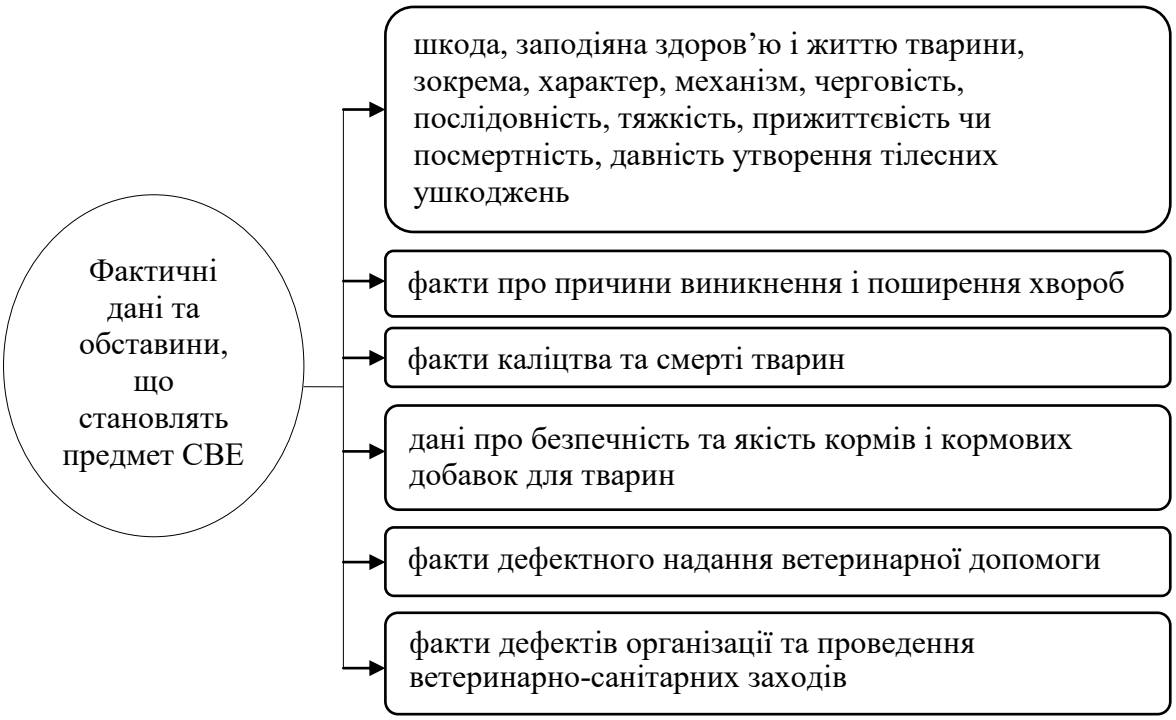

Рис. 1.2 Фактичні дані та обставини, що становлять предмет СВЕ

Отже, точне визначення предмета СВЕ дало змогу:

– розробити і сформулювати типові питання, які водночас є завданнями, які виносять на розв'язання судовому експерту. Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені для проведення СВЕ, наведено в «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень» [166];

– окреслити коло фактичних даних, які можуть бути встановлені під час проведення СВЕ;

– окреслити коло фактичних даних, які можуть бути встановлені під час проведення комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних

знань, зокрема, з ветмедицини, біології тварин, судової балістики, судової токсикології, судової хімії, мистецтвознавства;

– проводити СВД лише тих об’єктів, що є матеріальними носіями інформації в межах предмета СВЕ;

– внести зміни до кримінального процесуального законодавства про обов’язковість призначення СВЕ для з’ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров’ю тварини, а також для встановлення причини її смерті;

– включити рекомендації про призначення СВЕ до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин;

– відмежувати СВЕ від судових експертиз суміжних родів чи видів, наприклад, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної, судової експертизи сильнодіючих та отруйних речовин тощо;

– розробити методики й окремі методи СВЕ для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об’єктів для отримання інформації, що міститься в них, із метою розв’язання типових експертних завдань (у ННЦ ІСЕ в межах виконання науково-дослідної роботи нами розроблені нові судово-експертні методики й методичні рекомендації [394, 402, 411, 415];

– організовувати проведення комплексних судових експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань;

– здійснювати ефективне проведення СВЕ у спеціалізованій експертній установі;

– визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності загалом та СВЕ зокрема.

1.5. Завдання, що виконуються під час проведення судово-ветеринарної експертизи

Категорійне поняття «експертне завдання», яке має важливе значення в загальній теорії судової експертизи, містить як процесуальний, так і гносеологічний аспекти. Установлення фактів та обставин у процесі експертного дослідження обмежується певними питаннями (завданнями), які завжди зумовлені змістом предмета судової експертизи й не можуть виходити за його межі. Особливого теоретичного обґрунтування потребують питання щодо завдань СВЕ як відносно «молодої» сфери судово-експертної діяльності. Чітке окреслення кола завдань СВД дає змогу визначити його предмет, що буде підставою для відмежування СВЕ від інших класів і видів судових експертиз, а також окреслити чіткі шляхи їх розв'язання.

Класифікацію, зміст і види завдань практичної судово-експертної діяльності досліджували відомі українські науковці та практики: Е. Сімакова-Єфремян [102]; М. Щербаковський [356]; Н. Клименко [103]; Т. Кунділовська та ін. [131]; І. Пиріг [195]; Т. Балинян, Л. Дереча [15]; А. Полянський, Г. Юодкайте-Гранскієнє [207], О. Мєшков [156], В. Сезонов [248], О. Дуфенюк [77], О. Грошева [55] та інші, а також і автор цієї роботи [404] .

Розв'язанням окремих видів завдань СВЕ займались зарубіжні вчені: A. Dautartas et al. [498], J. Viciano et al. [669], T. Murase et al. [604], A. Spies et al. [652], R. Haut et al. [539], C.-L. Hsiou et al. [551], C. Garcia et al. [520], B. McEwen et al. [586], J.-A. Junno et al. [556], F. Gethöffer et al. [524], T. Sniegocki et al. [649].

Опрацювання наукових джерел свідчить, що вчені об'єднують завдання експертних досліджень за характером поставлених питань та основної мети у три групи: *ідентифікаційні*, *діагностичні* та *ситуаційні*. Ми також дотримуємося такого підходу.

Ідентифікаційні завдання судової експертизи, за

М. Щербаковським [356], спрямовано на встановлення тотожності об'єктів. Ідентифікаційними завданнями судової експертизи, як зазначають Т. Балинян та Л. Дереча [15], є визначення загальної родової, групової належності, єдиного джерела походження, єдиної маси, єдиного цілого, однієї особини (у випадках СВЕ – тварина – це особини). Ми підтримуємо таку думку вчених, хоча не завжди такі завдання можна розв'язати на рівні індивідуальної тотожності.

У СВЕ ідентифікаційні завдання полягають у здійсненні ідентифікації цілого об'єкта за окремими його частинами. Наприклад, у судово-експертній практиці автора дисертації неодноразово виникала необхідність установити належність окремих фрагментів туші (кінцівки, реберна стінка, внутрішні органи, таз тощо) до туші однієї тварини, коли фрагменти були виявлені на певній відстані один від одного на території заповідника.

Ідентифікація цілого об'єкта СВЕ за окремими його частинами дає змогу встановити зв'язок між скоєним злочином і фактом виникнення слідів, а також причетність певної особи до скоєння злочину тощо. Методологічно такі завдання можуть розв'язуватись і шляхом проведення комплексних судових експертиз із залученням спеціальних знань у галузі ветмедицини, біології, молекулярної генетики, трасології тощо.

О. Грошева [55] на підставі дослідження ідентифікаційних завдань комплексних біолого-трасологічних досліджень установила, що вони спрямовані на ототожнення інтеграційного об'єкта біолого-трасологічної природи за відображеннями (слідами) контактної взаємодії або встановлення спільної родової (групової) належності об'єктів контактування біологічного та іншого походження.

Ідентифікаційні завдання можуть розв'язуватись і під час дослідження кормів та кормових добавок шляхом з'ясування їх морфологічного та біохімічного складу: чи мають вони єдине джерело походження. Ці завдання також можуть розв'язуватись шляхом проведення комплексних судових експертиз.

Діагностичні завдання дають змогу встановити природу об'єктів. Ми

цілком поділяємо думку Т. Балинян та Л. Деречі [15], що діагностичними завданнями є розпізнавання стану та властивостей об'єкта, подій, явищ і процесів. До діагностичних завдань СВЕ належать: визначення стану тварини (хвора, з ушкодженнями, скалічена, мертва), причини захворювання, ушкодження, розвитку каліцтва або смерті та ступеня їх взаємозв'язку зі скоєним правопорушенням; установлення часу події та просторових характеристик.

Дисертант, як і О. Грошева [55], підтримує твердження Е. Сімакової-Єфремян про недоцільність їх віднесення до класифікаційних, оскільки СЕД щодо віднесення об'єкта до заздалегідь визначеного типу, класу, роду, виду традиційно належать до діагностичних. Підтвердження думки Е. Сімакової-Єфремян [269] та О. Грошевої [56] продемонструємо на прикладі СВЕ. Перше питання, на яке має відповісти судовий експерт, – до якого виду й класу належить, наприклад, підекспертний труп тварини, адже це дасть змогу встановити належність його до хребетних чи безхребетних тварин і вплине на кваліфікацію правопорушення особою, яка проводить досудове розслідування. Належність трупа до хребетних дасть змогу кваліфікувати злочин за ст. 299 КК (жорстоке поводження з тваринами), а належність до безхребетних – за ст. 194 КК (умисне знищення або пошкодження майна).

Під час проведення судової експертизи за отруєння тварин класифікаційним завданням діагностичного характеру може бути визначення виду отрути, від якої настала смерть тварини. Після розв'язання класифікаційних завдань як підвиду діагностичних можна розв'язувати завдання власне діагностичного характеру.

За результатами власних наукових досліджень, а також багаторічної експертної судово-ветеринарної практики автор дисертації дійшов висновку, що найбільш типовими експертними *діагностичними завданнями* є такі:

1) у разі, якщо об'єктом дослідження є жива підекспертна тварина, установлення: виду й класу, до якого належить тварина, її фізіологічних особливостей та належність до хребетних тварин; характеру ушкоджень та їх

локалізації, механізму виникнення, послідовності їх заподіяння; чи могли виявлені ушкодження виникнути без стороннього втручання; виду знаряддя травми за характером ушкоджень; давності виникнення тілесних ушкоджень; ступеня тяжкості кожного з ушкоджень; небезпечності ушкоджень для життя в момент їх заподіяння; наслідків завданих ушкоджень для здоров'я тварини; недоліків надання ветеринарної допомоги, що стали причиною завданих їй ушкоджень; причино-наслідкового зв'язку між заподіяними тварині тілесними ушкодженнями за встановлених обставин і розладом її здоров'я; причинного зв'язку між заподіяними тварині ушкодженнями і перериванням вагітності; каліцтва тварини; характеру ушкодження екстер'єру, його виправності, невиправності та знівечення; слідів на тілі тварини, які вказують на завдавання їй болю; впливу дії, пов'язаної з тривалим позбавленням тварини тепла, корму, пиття, утримання в умовах, шкідливих для здоров'я; чи спричинили виявлені в підекспертної тварини тілесні ушкодження фізичний біль і страждання (*див.* додаток Е);

2) у разі, якщо об'єктом дослідження є труп тварини, встановлення: виду, класу, статі, віку, фізіологічних особливостей та належності трупа тварини до хребетних; кількості, локалізації, характеру тілесних ушкоджень; черговості й послідовності, давності утворення, прижиттєвості чи посмертності виявлених ушкоджень; ступеня тяжкості ушкоджень; ускладнення здоров'я від прижиттєвих заподіяних ушкоджень; каліцтва; причини смерті; виду знаряддя травми за характером ушкоджень, виявлених на трупі тварини; причино-наслідкового зв'язку між заподіяними тварині тілесними ушкодженнями й настанням її смерті; чи могли бути виявлені ушкодження результатом насильницької дії; чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль і страждання тварини перед смертю (*див.* додаток Е).

Деякі діагностичні завдання можуть бути розв'язані виключно комплексною судово-ветеринарною та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизою, зокрема, визначення отрути, від якої настала смерть тварини; її концентрація в трупі тварини та чи є вона смертельною; швидкість

настання смерті після введення отрути; причинно-наслідковий зв'язок отруєння зі смертю тварини; спосіб введення отрути в організм тварини та в якому вигляді (порошок, таблетки, рідина, розчин, газ); якщо отруту виявлено в трупному матеріалі, чи потрапила вона в тканини після смерті тварини; ідентичність отрути в біологічному матеріалі, наданому на судову експертизу, тій отруті, від якої тварина загинула тощо (*див.* додаток О).

У разі, якщо об'єктом експертного дослідження є корм чи кормова добавка, діагностичні завдання будуть стосуватись складу корму або кормової добавки, відповідності корму його маркуванню, декларації виробника; показників його безпечності вимогам нормативних документів; природність для годівлі тваринам, способів його подальше використання; наслідки згодовування для здоров'я та життя тварин (*див.* додаток Е).

Розв'язуючи діагностичні завдання, виконують дослідження з відтворення обстановки й обставин події правопорушення під час проведення комплексної судової експертизи.

Діагностичні експертні завдання можуть бути розв'язані як під час безпосереднього дослідження об'єкта, так і за його відображеннями, наприклад, ознаками ушкодження або каліцтва. Вони можуть стосуватися об'єкта на місці події (констатація факту смерті тварини, визначення ступеня прояву трупних явищ, характеру тілесних ушкоджень, давності настання смерті) та розв'язуватися як під час безпосереднього дослідження об'єкта, так і за його відображенням, наприклад, за фотографіями або копіями ветеринарних документів [415].

Завдання діагностичного характеру в СВЕ передбачають установлення стану об'єкта (жива тварина, труп), що безпосередньо стосується події правопорушення. Об'єктом дослідження є не лише сліди правопорушення (синці, рани, переломи кісток тощо), а й динаміка патофізіологічних особливостей, оскільки будь-які зміни в об'єкті СВД необхідно аналізувати в часі та просторі, адже вони можуть проявлятися як у явній формі (травматична ампутація частини кінцівки тощо), так і прихованій (постгеморагічна анемія,

тромбоемболія тощо, які можна виявити лише інструментальними та лабораторними методами клінічного дослідження), що може встановити виключно судветексперт.

Отже, інформація, отримана під час розв'язання діагностичних завдань, може бути корисною для розкриття правопорушення та встановлення осіб, винних у його скоєнні.

Ситуаційні (ситуалогічні) завдання доцільно об'єднати в окрему групу. За своєю природою ситуаційні завдання близькі до діагностичних. Це виявлення системи елементів, що становлять механізм події; установлення механізму взаємодії об'єктів судової експертизи в конкретній ситуації загалом за слідами, що є на об'єктах, зокрема й судово-ветеринарної (за ЖПТ; відновлення об'єктивного боку правопорушення в динаміці за станом об'єктів, забезпечуючи відтворення речової обстановки події, що розслідується). Зазвичай зазначені завдання розв'язуються комплексним дослідженням.

На відміну від діагностичних завдань, де об'єктом є одна подія, під час розв'язання ситуаційних завдань об'єктом є система подій (ситуацій). Розв'язуючи ситуаційні завдання, можна виокремити нові властивості та взаємозв'язки в об'єкті, який досліджують, сприйняти його як ціле.

Об'єктом розв'язання ситуаційних завдань є система властивостей матеріальної ситуації, що відображає динаміку основної або окремої події. Ми цілком поділяємо думку Е. Сімакової-Єфремян, М. Щербаковського, Т. Балинян, Л. Деречі, Ю. Грошевої, О. Гуменського, А. Полянського, Г. Юодкайте-Гранскієнє та інших учених про обґрунтовану необхідність виокремлення діагностичних і ситуаційних завдань у самостійні, але взаємопов'язані групи [15, 56, 58, 207, 245, 270, 356].

Для розв'язання ситуаційних завдань проводять дослідження з відтворення обстановки й обставин правопорушення за допомогою комплексних ветеринарно-трасологічної, ветеринарно-балістичної експертиз та інших.

Установлення ознак окремих ушкоджень, виявлених на тілі тварини, дає

змогу судветеексперту відтворити досліджувану подію, конкретні обставини та умови виникнення ушкоджень, тобто на підставі конкретної події реконструюють механізм загальної події за певним кримінальним провадженням.

Діагностичні та ситуаційні експертні завдання ставляться експертові на початковому етапі досудового розслідування, коли в розпорядженні особи, яка проводить розслідування, є лише об'єкти, вилучені на місці події. Інформація, отримана судветекспертом під час їх розв'язання, корисна для правильної кваліфікації правопорушення та його розкриття.

Для розв'язання завдань СВЕ експерт визначає оптимальний алгоритм розв'язання як основного завдання, так і підзавдань на певних стадіях дослідження за допомогою певних методик.

Практика СВЕ виявляє можливість розв'язання різних питань щодо причини настання певних явищ, а також причинно-наслідкових зв'язків між ними. Під час установлення причинно-наслідкових зв'язків ураховують не лише властивості об'єктів дослідження, а й специфіку обставин конкретної справи. Дослідження проводять як на місці події, так і в стаціонарних умовах (спеціалізованій експертній установі або клініці ветмедицини тощо). До того ж з'ясовують механізм і здійснюють реконструкцію правопорушення, тобто розв'язують і ситуаційні завдання.

Результати оброблення анкет респондентів (суддів, слідчих, дізнавачів, судово-ветеринарних експертів) щодо завдань, які їм приходилося вирішувати за допомогою судово-ветеринарної експертизи, свідчать, що більшості опитуваних респондентів приходилося призначати СВЕ під час своєї професійної діяльності (див. додатки В.5, В.6), з них суддям – 75 % (із 60 опитуваних), слідчим 70,7 % (із 92 опитуваних) та дізнавачам – 80 % (із 50 опитуваних); їм приходилося ставити на вирішення судветеексперта питання щодо вирішення ідентифікаційних експертних завдань: судді – 90 % (із 60 опитуваних), слідчі – 83,7 % (із 92 опитуваних). Проте серед 50 опитуваних дізнавачів лише 4 (8 %) ставити на вирішення судветеексперта питання щодо

вирішення ідентифікаційних експертних завдань, а більшість з них 46 (92 %) не стикалися з такою проблемою. Очевидно, це пов'язане із тим, що дізнавачі проводять розслідування виключно кримінальних провин, а необхідність у вирішенні експертних ідентифікаційних завдань виникає під час розслідування злочинів.

Одночасно більшості опитуваних респондентів приходилося ставити на вирішення судветеексперта питання щодо вирішення діагностичних і ситуаційних експертних завдань: судді – 96,7 % (58 із 60 опитуваних), слідчі – 91,3 % (84 із 92 опитуваних) та дізнавачі – 76 % (38 із 50 опитуваних).

Зазначимо, що у респондентів виникала необхідність вирішення ідентифікаційних експертних завдань лише під час розслідування злочину незаконного полювання, передбаченого ст.248 КК України. Серед них, у вирішенні таких завдань зацікавлені були судді (25 %: 15 із 60 респондентів), слідчі (17, %: 16 із 92 респондентів) та дізнавачі (8,0 %: 4 із 50 респондентів).

Також опитані вказали, що застосування спеціальних ветеринарних знань для вирішення діагностичних та ситуаційних завдань найчастіше виникало під час розслідування правопорушень щодо: жорстокого поводження з тваринами (ст.299 КК): судді – 83,3 % (50 із 60 опитуваних), слідчі – 81,5 % (75 із 92 опитуваних) та дізнавачі – 64,0 % (32 із 50 опитуваних). Дещо менші показники зафіксовані за розслідування жорстокого поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП): судді – 13,3 % (8 із 60 респондентів), слідчі – 16,3 % (15 із 92 респондентів) та дізнавачі – 48 % (24 із 50 респондентів); незаконного полювання (ст.248 КК): судді – 25,0 % (15 із 60 респондентів), слідчі – 17,4 % (16 із 92 респондентів) та дізнавачі – 8 % (4 із 50 респондентів); порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК): лише слідчі – 5,4 % (5 із 92 респондентів); порушення вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України (ст.90 КУпАП України): лише слідчі – 4,3 % (4 із 92 респондентів); порушення правил щодо тримання собак і котів (ст.154 КУпАП): судді – 13,3 % (8 із 60 респондентів), слідчі – 19,6 % (18 із 92 респондентів) та дізнавачі – 24 % (12 із 50 респондентів) і незаконного зайняття рибним, звірним або іншим

водним добувним промислом (ст.249 КК): лише слідчі – 71,7 % (6 із 92 респондентів).

Окремими суб'єктами опитування щодо завдань, які їм приходилося вирішувати з використанням спеціальних ветеринарних знань були судветексперти. Так, оброблення їх анкет свідчить, що вирішувати ідентифікаційні експертні завдання їм приходилося під час дослідження трупів непродуктивних тварин – 31,8 % (7 із 22 таких завдань), а також трупів мисливських тварин – 68,2 % (15 із 22 таких завдань).

Одночасно вирішувати діагностичні та ситуаційні експертні завдання, яких було всього 253, їм приходилося під час дослідження трупів непродуктивних тварин – 81,8 % (207 із 253 таких завдань), трупів продуктивних тварин – 4,4 % (11 із 253 таких завдань), трупів мисливських тварин – 10,3 % (26 із 253 таких завдань), а також живих тварин – 3,5 % (9 із 253 таких завдань).

Респонденти також зазначили в анкетах, що вони не вирішували як ідентифікаційні, так і діагностичні та ситуаційні завдання, що стосуються дослідження кормів та кормових добавок, як об'єктів СВЕ. Це може пояснюватися не повною обізнаністю суб'єктів призначення СВЕ щодо можливостей останньої під час розслідування правопорушень щодо кормів і кормових добавок, отже, виникає необхідність у підвищенні обізнаності суб'єктів призначення СВЕ кормів та кормових добавок.

Крім цього, всі опитувані вважають, що є потреба розвивати вчення про завдання, що вирішуються СВЕ, що й підтверджує актуальність цього дослідження.

1.6. Правовий статус і гносеологічна характеристика об’єктів судово-ветеринарної експертизи

Одним із фундаментальних понять науки про судову експертизу та судово-експертну практику є поняття «об’єкт судової експертизи». Сутність об’єкта відображено в завданнях, які суб’єкт призначення судової експертизи ставить на розв’язання судовому експерту.

Сутність об’єктів судової експертизи як галузі практичної діяльності досліджували О. Бондаренко [26], М. Щербаковський [354], Ф. Джавадов [67], О. Дуфенюк [77], Н. Клименко [104], О. Жеребко [88], М. Сегай [247], Е. Сімакова-Єфремян [271], В. Хомутенко й А. Хомутенко [315]. Питанням визначення, класифікації та характеристики об’єктів різних видів судових експертиз приділили увагу багато науковців: О. Грошева [55], А. Крупка зі співав. [130], О. Мєшков [156], Г. Прохоров-Лукін [235], В. Сезонов [248], С. Стратонов [290], В. Федоренко та ін. [311], С. Чванкін [324].

Об’єкт судової експертизи є маркером видової належності експертного дослідження, джерелом відомостей про факти (події) і спеціальних знань судового експерта; саме об’єкт зумовлює розв’язувані експертизою завдання та зв’язок із предметом дослідження, окреслює межі компетенції судового експерта (за відсутності об’єкта неможливо провести експертне дослідження, правильно оцінити висновок експерта) [404, 663]. Тож формування дефініції «об’єкти СВЕ» має наріжне значення для подальшого розвитку СВЕ.

Об’єкт експертного пізнання є складовою пізнавального процесу, що характеризують як взаємодію об’єкта і суб’єкта [98]. Наприклад, якщо об’єктом експертного пізнання є труп тварини, смерть якої спричинило ЖПТ, це зумовлює участь у пізнавальному процесі судветексперта, який має спеціальні знання для дослідження цього трупа й визначення фактичних обставин смерті тварини.

Більшість об’єктів СВЕ після їх вилучення на місці події, під час

проведення СВД й після нього потребують особливих умов і ставлення: живих підекспертних тварин слід перетримувати у притулку для тварин або в іншій спеціальній установі, труп тварини має перебувати в холодильній камері для запобігання його гниттю [385], а корми й кормові добавки треба помістити в чисту скляну тару та зберігати в холодильнику. Учені Харківської НСВШ уперше в судово-експертній практиці деталізували порядок зберігання й видачі трупів тварин у Правилах [415] (*див.* додаток І), що має позитивно позначитися на збереженні об'єктів СВЕ та поводженні з ними.

Значну увагу в законодавстві України приділено поводженню з об'єктом дослідження. Так, відповідно до п. 1.8 розд. І Інструкції № 1 [96] підставою для проведення судової експертизи є процесуальний документ, у якому обов'язково зазначають об'єкти, що підлягають дослідженню. У процесуальному документі про призначення, наприклад, СВЕ, суб'єкт її призначення має зазначити точне найменування об'єктів судової експертизи, їхню кількість (щодо трупів тварин і живих тварин), масу й номер партії (для кормів і кормових добавок), кількість аркушів (щодо ветеринарних документів та інших матеріалів), а також інші відомості, які мають значення для проведення дослідження.

Дотримання вимоги *максимального збереження об'єктів* є одним із наріжних принципів судово-експертної діяльності в Україні: на вимогу законодавства під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження дозволено пошкоджувати або витрачати лише тією мірою, якою це необхідно для проведення дослідження (п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК [128], ч. 3 ст. 108 ЦПК [319], ст. 5 профільного Закону [232], абз. 1 п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1 [97]).

Застосування до об'єктів судової експертизи методів, що знищують або пошкоджують цей об'єкт, змінюють його властивості, можливе за наявності письмового дозволу суб'єкта призначення судової експертизи та обґрунтованих підстав стверджувати, що для проведення експертних досліджень неможливо застосувати інші методи (див. п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК [128], абз. 7 п. 2.2 розд. II й абз. 2 п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1 [97]).

У п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1 передбачено вимогу робити відповідний

запис у висновку експерта в разі пошкодження або знищення об’єкта під час дослідження (абз. 3), про необхідність повернення замовникові судової експертизи об’єктів або їхніх залишків, пошкоджених під час дослідження за умов дозволу на це замовника (абз. 3 й 1), а також (після позначення відповідними штампами) документальних матеріалів і наданих для порівняльного дослідження зразків (абз. 4) [97].

Кодекси України (окрім КПК) не містять прямої заборони зберігати матеріали справи та об’єкти експертизи поза робочим місцем судового експерта (спеціально призначеними місцями зберігання), у зв’язку з чим автор дисертації пропонує узгодити це питання в кодексах, Профільному Законі й Інструкції № 1 [97].

Безперешкодний доступ до об’єкта дослідження та забезпечення замовником експертизи належних умов праці судового експерта передбачено ст. 6 Профільного Закону [232] й п. 3.9 розд. III Інструкції № 1 [97]. Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право подавати клопотання про надання йому додаткових матеріалів (зокрема об’єктів дослідження: п. 1 ч. 1 ст. 13 Профільного Закону [232]).

Вважаємо слушною запропоновану в ч. 4 ст. 25 законопроєкту № 8223 [233] норму, за якою об’єкти, щодо яких державою встановлені обмеження обігу та використання (наприклад, тварини, занесені до Червоної книги України), досліджують виключно державні спеціалізовані судово-експертні установи.

Отже, наведене вище свідчить, що об’єкти судової експертизи загалом і СВЕ зокрема є матеріальними та матеріалізованими носіями інформації. Зазвичай матеріальними об’єктами СВЕ є речові докази, тварини, трупи тварин, їхні рештки, зразки для порівняльного дослідження, місце події.

Проаналізовані чинні нормативно-правові акти й відомчі документи та законопроєкти дають змогу стверджувати, що підґрунтям фахової діяльності судового експерта є СЕД об’єктів, наданих замовником судової експертизи.

Пильна увага в наукових працях зарубіжних учених до окремих об’єктів

СВД сприяє розвитку цього напряму судово-експертної діяльності [602]. Найбільше дослідників цікавлять трупи тварин з ознаками насильницької смерті [673, 686] або постраждалі від ЖПТ живі тварини [529, 537, 543, 618, 625, 644], зокрема й коти домашні [607], свині домашні [546], вовки [516], олені [667], видри [522], лабораторні щури [681] та ін. Усі названі об'єкти є джерелом відомостей, за допомогою яких судветексперт з'ясовує факти й обставини, що становлять предмет судової експертизи. Підкреслимо, що об'єкт СВЕ дає змогу в розгалуженій предметній сфері виокремити термінологію, методологію, інформаційне наповнення та забезпечує системну єдність, а за допомогою сукупності спеціальних знань – укладання висновку експерта з відповідями на ті питання, які раніше навіть не ставилися на розв'язання експертам.

Системна єдність об'єкта СВЕ дає змогу дослідити систему його властивостей завдяки окресленому комплексу ознак. Обираючи методику СВД, важливо правильно обрати алгоритм такого дослідження для об'єктивного розв'язання експертних завдань у категоричній формі та з дотриманням принципу максимального збереження об'єктів. Наприклад, під час проведення судово-ветеринарного розтину трупа тварини та встановлення судово-ветеринарного діагнозу судовий експерт у чіткій послідовності здійснює спочатку зовнішнє, а потім внутрішнє його дослідження.

Дотримання встановленого порядку СВД трупа тварини дасть змогу оцінити стан порожнин тіла, кожного органа окремо та в їхньому взаємозв'язку, а також ділянок тіла. У разі порушення послідовності судово-ветеринарного розтину трупа можна втратити окремі цінні ознаки.

У процесі пізнання судветексперт здійснює всебічний аналіз об'єкта дослідження, застосовуючи спеціальні ветеринарні знання. Цілісне уявлення про складний об'єкт СВЕ дає змогу судовому експертові вийти на новий, більш високий рівень пізнання.

Об'єкти СВД, що швидко псуються (наприклад, труп тварини), судовий експерт негайно оглядає та досліджує, а також фотографує та відеофіксує їх.

Після огляду їх повертають особі (органу), від якої (якого) їх одержали.

Для гарантування достовірності матеріалів справи, наданих на проведення СВД, із метою запобігти ушкодженням або зміні властивостей об'єктів, якщо їхні габарити та властивості дають змогу для цього, передають судовому експерту в упакованому й опечатаному вигляді. В іншому разі суб'єкт призначення СВЕ до її проведення має забезпечити експертові безперешкодний доступ до місця знаходження об'єктів дослідження, гарантувати належність, достовірність і допустимість речових доказів – об'єктів експертного дослідження (зокрема, трупа тварини або живої тварини, кормів, кормових добавок тощо).

Отже, пропонуємо визначення об'єктів СВД: *це матеріальні та матеріалізовані джерела інформації про подію правопорушення, закріплені в матеріалах кримінального провадження або матеріалах цивільної, господарської, адміністративної справи, які судветексперт усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час проведення СВЕ на основі спеціальних ветеринарних знань у межах предмета експертного дослідження, застосовуючи взаємопов'язаний комплекс методів, способів і засобів для розв'язання експертних завдань*.

Оскільки об'єктом СВЕ є об'єкт пізнання (гносеологічна категорія), то всі об'єкти СВЕ доцільно розподілити на матеріальні й матеріалізовані (рис. 1.3).

Схарактеризуймо матеріальні й матеріалізовані об'єкти СВЕ (зокрема, з позицій їх правового статусу) докладніше.

Матеріальні об'єкти.

Живі підекспертні тварини. У ст. 1 Закону «Про захист тварин…» [227] зазначено, що тварини – це «біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові. В абз. 7 ст. 1 цього Закону виокремлено ще один різновид – експериментальна тварина («тварина, що використовується для проведення наукових дослідів, експериментів») [227].

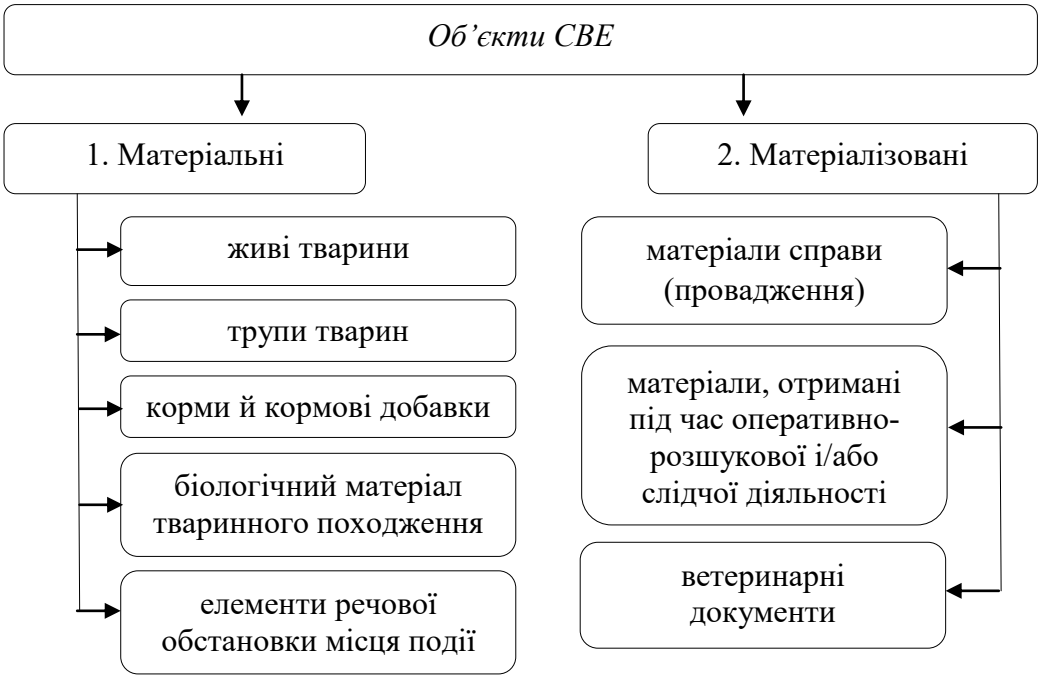

Рис. 1.3 Об'єкти СВЕ

За Законом України «Про ветеринарну медицину», тварини – це «усі хребетні та безхребетні тварини, тобто живі істоти, які відмінні від людини, але наділені чутливістю» [220, 234]. Поділяємо думку О. Устименка, що тварина – це неспоживча, рухома, неподільна річ, здатна реагувати на зовнішні подразники, з певними потребами для задоволення її існування, яка має товарні якості [309]. В. Турська цілком доречно вважає тварин істотами, а не річчю [83, 303]. Відповідальність за ЖПТ, зокрема з безпритульними, передбачено ст. 89 КУпАП [112] і ст. 299 КК [47, 127, 100].

Основні принципи захисту тварин від ЖПТ викладено у ст. 4 Закону «Про захист тварин» [227]. Нині надзвичайно актуальні питання гуманного ставлення до тварин і запобігання заподіянню тваринам невиправданих страждань або шкоди з будь-якою метою, окрім самооборони або виживання [4, 29, 91, 370, 679].

Порушене дослідниками питання правового розуміння дикого життя як стійкої цінності законодавець поступово втілює в нормативно-правових актах, адже європейський вектор розвитку України потребує закріплення

європейських цінностей (зокрема, концептуального вчення про благополуччя тварин) на законодавчому рівні, а правовий статус тварин зрештою посів одне з чільних місць у загальнонаціональному дискурсі [441, 449, 458, 499, 697, 698, 701, 702, 703]. На жаль, даних наукових експериментів замало для розв'язання проблем гуманного ставлення до тварин, а українське законодавство в цьому сенсі потребує суттєвих змін [142, 222, 399].

2020 року ми запропонували власне тлумачення ЖПТ [414]. Оскільки специфіка правового регулювання суспільних відносин щодо тварин зачіпає багато моральних аспектів, то на них варто зважати в юридичній практиці, адже тварини є живими істотами.

Поняття ЖПТ до сьогодні залишається дискусійним. Так, С. Денисов і В. Макаров [64] вважають його злочином проти моральності, а О. Шуміло називає злочинною жорстокістю, різновидом «агресивної поведінки, яка завдає великої шкоди жертві й здійснюється без переживання відчуттів співчуття та жалю з боку суб'єкта такої поведінки» [347].

Заслуговує на увагу визначення Т. Синоверської, за яким ЖПТ – це «умисне, безжальне діяння, або їх комплекс, яке спрямоване проти тварини і характеризується такими методами впливу на організм, у результаті яких заподіюється шкода життю, здоров'ю тварини та яке вчиняється з хуліганських чи корисливих мотивів» [263].

За ЖПТ, яке завдало тваринам фізичного болю і/або страждань, «але не призвело до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання та поводження з тваринами» (ст. 89 КУпАП) [112], передбачено адміністративну відповідальність [304]. Якщо ЖПТ спричинило тілесні ушкодження, каліцтво або навіть смерть тварини, настає кримінальна відповідальність (ст. 299 КК) [127]. Кримінальна відповідальність за ЖПТ можлива за наявності однієї з двох ознак: застосування жорстоких методів [413] або хуліганського мотиву діяння [263].

Підекспертні трупи тварин. Трупом є мертве тіло тварини. Об'єктом

СВЕ є трупи тварин, які загинули насильницькою (зокрема, через ЖПТ або ненавмисне отруєння) або раптовою смертю за нез'ясованих обставин, а також трупи тварин невстановленої належності, частини трупів тварин, ексгумовані трупи, трупи риб і бджіл за їх мору [415]. За допомогою СВД трупів тварин визначають причину смерті, давність її настання, причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями та смертю тварини тощо [423, 671].

Корми й кормові добавки. Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» кормом є «будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин» [70, 219], а кормовими добавками – «речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал або премікси, які спеціально додаються до корму або води (п. 29 ч. 1 ст. 1) [219]. Своєю чергою, у ст. 16 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» розподілено за функційним призначенням і характеристиками (технологічні; сенсорні; поживні; зоотехнічні; кокцидіостатики та гістомоностатики) та виокремлено у функційні групи [219].

Корми й кормові добавки стають об'єктами СВД за потреби: з'ясувати їхню небезпечність; виявити їхню фальсифікацію; визначити їхній склад для з'ясування відповідності / невідповідності нормативним документам (рецептурі) [423].

Біологічний матеріал тваринного походження. Біологічні об'єкти тваринного походження найчастіше стають об'єктами комплексних судових експертиз, під час яких фахівці досліджують внутрішні органи, кістки скелета [281], сліди крові, сперми, виділень, блювотні маси, ембріони, відчленовані частини туші або трупа тварини, скелетовані трупи, зольні залишки тварини, похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся [441], пір'я, луска тощо) живих підекспертних тварин, а також підекспертних трупів тварин. при цьому постає потреба встановити його належність конкретній тварині або тваринам певного зоологічного виду або класу [374], самиці або самцеві, окремих фрагментів одному цілому, а також

крові тварині певного виду й визначити вік тварини (наприклад, за станом зубів або кістками скелета) [1] та ін.

Елементи речової обстановки місця події. Елементами речової обстановки місця події є труп тварини (його частини) або жива постраждала тварина; сліди крові, слини, шерсті, волосся, мозкової речовини й інші сліди біологічного походження; шкура; кісткові залишки; окремі внутрішні органи; знаряддя травми та ін. Для огляду елементів речової обстановки місця події і/або трупа тварини на допомогу особі, що здійснює досудове розслідування, залучають фахівця ветмедицини (судветексперта) [415].

Матеріалізовані об'єкти.

Матеріали справи (провадження). Матеріали справи (провадження) є основним матеріалізованим об'єктом СВЕ в разі її проведення за матеріалами справи й додатковим об'єктом – у разі проведення СВЕ матеріальних об'єктів. Поміж них:

Матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності. До них належать протоколи огляду місця події та допиту свідків і потерпілих; схеми, фото- і відеодокументи, відео- і фонограми; висновки первинних судових експертиз). Судветексперт досліджує або оригінали документів, що містяться у кримінальному провадженні (справі), або належно засвідчені копії цих документів, якщо їх надано судовому експертові окремо без справи (провадження) і це не суперечить методиці дослідження.

Дослідження матеріалів справи (провадження), зокрема ветеринарних документів, дасть змогу судветекспертові правильно оцінити предмети речового доказу під час огляду місця події або місця виявлення трупа тварини.

Ветеринарні документи. Ветеринарні документи є надважливими для проведення СВЕ, оскільки містять основну і/або додаткову інформацію для обґрунтованого й об'єктивного встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для справи, у зв'язку із чим ми виокремили їх як особливу групу матеріалізованих об'єктів дослідження.

До ветеринарних документів належать протоколи патологоанатомічного

розтину трупів тварин; акти епізоотичного обстеження господарства; журнали реєстрації та лікування хворих тварин; історія хвороби тварини; витяг з амбулаторної картки хворої тварини; результати лабораторних досліджень біологічних рідин організму (крові, сечі, жовчі, калу, шлункового соку тощо); результати лабораторного бактеріологічного, вірусологічного, мікологічного дослідження біологічного матеріалу та клінічних діагностичних досліджень (наприклад, висновок ультразвукового та протоколи електрокардіологічного, патоморфологічного, рентгенологічного (томографічного), гістологічного досліджень тощо); журнал видачі ветеринарних документів; експлуатаційний доз віл та ін.

Ветеринарні документи є основними матеріалізованими об’єктами (у разі проведення СВЕ за матеріалами справи) і додатковим об’єктом дослідження (у разі СВЕ матеріальних об’єктів).

Виокремимо особливості об’єкта СВЕ:

– матеріальна природа, інформаційна роль;
– зв’язок установлюваних фактів із досліджуваною подією;
– річ, фрагмент реальної дійсності;
– тісний взаємозв’язок об’єкта і предмета експертного пізнання;
– відтворення об’єкта у свідомості суб’єкта;
– процесуальний статус (можливість послугуватися отриманою судовим експертом інформацією як доказом у судочинстві).

Як і в інших видах судової експертизи, виокремимо в СВЕ три самостійні групи об’єктів:

1) основні об’єкти (речові докази як предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи: живі тварини, трупи тварин, корми тощо);

2) зразки для порівняльного дослідження;

3) довідкові матеріали (довідники, атласи, національні стандарти, інструкції, настанови тощо).

Динаміка СВД об’єктів у 2019–2024 рр. свідчить про збільшення їхньої

кількості: у 2020 р. (порівняно з 2019 р.) – на 9,4 %, а в 2021 р. (порівняно з 2020 р.) – на 74,3 %. Унаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України 2022 р. кількість таких експертиз стрімко зменшилася: на 24,6 % порівняно з 2021 р. та на 46,9 % порівняно з 2019 р. У 2023 році кількість СВЕ стрімко збільшилась проти 2022 р. на 400 % і на 23 % у порівнянні з довоєнним 2021 роком. У 2024 р. загальна кількість СВЕ збільшилась на 100 % проти 2023 року і на 145,9 % у порівнянні з довоєнним 2021 роком.

За результатами аналізу об'єктів СВЕ, проведених у ННЦ ІСЕ протягом 2019–2022 рр., ми склали табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Динаміка досліджень об'єктів судово-ветеринарних експертиз у 2019–2022 рр.

Рік / Об'єкт дослідження		2019		2020		2021		2022		2023		2024	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Загальна кількість СВЕ		32	100	35	100	61	100	15	100	75	100	150	100
Живі тварини		13	40,6	11	31,4	3	4,9	4	26,7	25	33,3	30	20
Трупи тварин		19	59,4	24	68,6	58	95,1	11	73,3	50	66,7	120	80
Собаки	живі	11	31,4	8	22,9	1	1,6	4	26,7	15	20,0	21	14
	трупи	12	34,4	11	31,4	11	18,0	11	73,3	35	46,7	105	70
Коти	живі	2	6,25	3	8,6	2	3,3	—	—	10	13,3	9	6
	трупи	7	21,9	9	25,7	1	1,6	—	—	8	10,7	5	3,3
Журавлі сірі (трупи)		—	—	—	—	45	73,9	—	—	—	—	—	—
Свині дикі (трупи)		—	—	—	—	1	1,6	—	—	1	1,3	2	1,3
Олені (трупи)		—	—	3	8,6	—	—	—	—	3	4	3	2
Козулі (трупи)		—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,3	2	1,3
Зайці (трупи)		—	—	1	1,6	—	—	—	—	2	2,7	3	2
Бджоли		—	—	*	*	—	—	—	—	*	*	*	*

* Кількість і відсоток досліджених бджіл не зазначаємо.

1.7. Методи судової експертизи та їх застосування в судово-ветеринарних дослідженнях

Під час проведення судових експертиз чи експертних досліджень судові експерти застосовують відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз. Визначення способу проведення судової експертизи належить до компетенції судового експерта [97].

Експертне дослідження полягає в пізнавальній діяльності судового експерта – складному творчому процесі, у якому реалізуються знання новітніх досягнень науки й техніки, володіння сучасними ефективними методами дослідження та вміння експерта.

Методика експертного дослідження – результат наукової роботи, який містить систему методів дослідження, що їх застосовують у процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання [209].

Метод експертного дослідження – це система логічних і/або інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для розв'язання питання, поставленого перед судовим експертом [179]. У СВЕ основні методи – клінічне СВД живої тварини, патоморфологічне СВД трупа тварини [438], методи дослідження безпечності та якості кормів і кормових добавок для тварин тощо.

Спосіб – дія або система дій, що застосовуються для виконання будь-якої роботи. Засіб – прийом, спеціальна дія, що дає можливість здійснити що небудь. У цьому контексті засобом СВЕ є судово-ветеринарний розтин, завдяки якому є змога провести дослідження трупа тварини.

Специфіка предмета й об'єктів СВЕ зумовлює специфіку її методів і методик. Операції, що утворюють метод, – це застосування знань закономірностей об'єктивної дійсності для отримання нових знань. Методи СВЕ формуються на підставі відповідних апробованих наукових методів,

характеру якостей об’єкта експертизи, досвіду розв’язання практичних завдань [532].

На обрання методів дослідження, окрім предмета, завдань, об’єктів експертизи, значною мірою впливає ступінь ефективності того чи того методу, що виражається в його дієвості, умовній економічності, допустимості за законом, складності, можливості проведення повторного дослідження, надійності, тривалості тощо [265].

Методи, які застосовують у СВЕ, переважно запозичено з гуманітарних (судова ветмедицина) наук, а також трансформовано відповідно до специфіки завдань та об’єктів судової експертизи. Водночас вони можуть істотно відрізнятися за формою реалізації (прийомом, технічним обладнанням). До методів дослідження висувають низку вимог, з-поміж них:

1) наукова обґрунтованість і достовірність;

2) апробованість;

3) результати їх застосування мають бути очевидними й наочними для всіх учасників процесу;

4) застосування методів і засобів не має принижувати честі й гідності громадян, порушувати морально-етичні принципи;

5) максимальне збереження об’єктів;

6) економічність;

7) можливість перевірки;

8) безпечність;

9) простота й доступність;

10) універсальність і актуальність;

11) допустимість.

Оскільки СВЕ є сферою науково-практичної діяльності, чинниками, що визначають необхідність створення нових і модифікацію методик експертного дослідження, що існують, є як експертна практика зокрема, так і практика судочинства загалом [265]. Основним джерелом формування нових методик СВЕ є спеціальні наукові розроблення, зумовлені необхідністю розв’язання

актуальних експертних завдань.

За ступенем спільності та субординації методів дослідження в судовій експертизі взагалі та СВЕ подано на рис. 1.4.

Рис. 1.4 Система методів судово-ветеринарних досліджень

У процесі дослідження, судовий експерт має володіти досконалим знанням різних напрямів ветмедицини, тваринництва й криміналістики [686]. У процесі проведення СВЕ широко користуються інструментами, оптичними пристроями, фотоапаратами, рентгенівською апаратурою, хіміко-аналітичними приладами, комп'ютерною технікою тощо. СВЕ починається з візуального дослідження об'єкта. Об'єкти детально описують, визначають їх морфологічні особливості, установлюють розміри, масу (вагу) тощо. В окремих випадках відбирають органи або біологічні рідини з досліджуваного об'єкта. Лише маючи інформативний матеріал дослідження, можна добирати відповідні схеми й надійні методи його дослідження для всебічного й об'єктивного обґрунтування результатів.

Методи експертної діяльності – це система дій і операцій із розв'язання експертних завдань. Своєю чергою, вони формуються та ґрунтуються на відповідних наукових методах, характері та якостях об'єкта експертної діяльності, досвіді розв'язання конкретних практичних завдань, зокрема на алгоритмах та правилах, розроблених самим експертом.

На обрання методів дослідження значною мірою впливає предмет, завдання, об'єкти судової експертизи, ступінь ефективності методу, що виявляється в його дієвості, умовній економічності, допустимості за законом, складності, можливості проведення повторного дослідження, надійності, тривалості тощо.

Залежно від впливу на збереженість об'єкта як речового доказу запропоновано систему методів:

1) методи, що не впливають на властивості речових доказів (судова фотографія, оптична мікроскопія, відбивна спектроскопія тощо);

2) методи, що не змінюють зовнішніх ознак, але частково впливають на властивості матеріалу, речовини об'єктів (люмінесцентний аналіз, рентгеноструктурний аналіз тощо);

3) методи, що змінюють цілісність об'єкта, руйнують його форму та змінюють його властивості;

4) методи, що призводять до знищення речових доказів.

Така систематизація стосується не лише речових доказів, а й інших матеріальних об’єктів судової експертизи, які не мають статусу речових доказів, наприклад, місця події тощо.

Згідно з характером властивостей, ознак об’єктів, що підлягають СВЕ, виокремлюють методи, за допомогою яких досліджують морфологічні властивості та ознаки; фізичні та хімічні властивості об’єкта; мікробіологічні чи токсикологічні параметри тощо [436].

Діалектичний метод і методи логіки. СВЕ як засіб пізнання користується методами діалектики, оскільки діалектика містить теорію пізнання, гносеологію, відповідно до яких будь-яке явище необхідно розглядати, досліджуючи й узагальнюючи історію його походження в розвитку, переходячи від незнання до знання [351].

В основі розвитку методології СВЕ лежать закони діалектики, зокрема заперечення, розвиток за спіраллю, розривів поступовості, перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, взаємозв’язок та близька залежність усіх сторін кожного явища, здатність матерії до відображення її первинності стосовно пізнання, а також такі категорії, як одиничне й особливе, частина та ціле, форма та зміст.

Проілюструємо зазначене на прикладі діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні: до початку СВД трупа тварини судовий експерт не має відповіді на питання, яка причина смерті тварини, чи є ця смерть насильницькою, яка давність її настання. Після проведеного повного дослідження трупа тварини (накопичення кількісних змін) судовий експерт формує чітке й об’єктивне уявлення про характер виявлених змін у трупі тварини, відповідно й про причину її смерті (якісні зміни).

До арсеналу СВЕ належать також *методи логіки*: абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, ідеалізація, аналогія, гіпотеза, експеримент та ін., а також такі загальні (загальнопізнавальні) методи, як спостереження, порівняння, вимірювання, опис, планування, моделювання, побудова гіпотез

тощо. Вони застосовуються на різних етапах експертного дослідження [169].

Аналіз (від грец. *analysis* – розкладання, розчленування, розбирання) – метод дослідження, що припускає уявне розкладання пізнаваного об'єкта на різні компоненти, будь-якого складного явища на елементи, виділення в об'єкті тих чи тих його елементів, властивостей, зв'язків, відносин тощо.

Синтез – метод дослідження, який полягає в поєднанні, відтворенні зв'язків окремих частин, елементів, компонентів (окремих систем організму) складного явища (організму тварини), тобто синтез є процесом об'єднання раніше розрізнених речей або понять у ціле. Синтез окремих результатів оцінювання всієї сукупності знайдених на попередніх етапах ознак дає змогу одержати уявлення про діагноз, ушкодження чи причину смерті тварини.

Індукція (англ. *induction* – наведення) – метод пізнання, який дає можливість одержати загальний висновок на основі аналізу окремих фактів (від окремого до загального), а також спосіб міркування, за допомогою якого встановлюють обґрунтованість висунутого припущення.

Дедукція (від лат. *deductio* – виведення) – метод, який полягає у здобутті висновків на основі знання певних загальних положень, тобто принцип пізнання від загального до окремого. Загальні принципи й закони допомагають правильно інтерпретувати конкретні явища дійсності.

Під час проведення СВЕ дедукція (пізнання від загального до окремого) та індукція (пізнання від окремого до загального) постійно змінюють і доповнюють одна одну на різних стадіях дослідження.

Формалізація – це подання будь-якої змістовної інформації у вигляді формальної системи за математичним принципом. У процесі виконання СВД судовий експерт має прагнути не лише скласти якісну характеристику ознак об'єкта, а й надати їх кількісне визначення, що досягається створенням формалізованої системи опису цих ознак і процедур дослідження.

Конкретизація (від лат. *concretus* – зрощення) – відтворення об'єктивної конкретності досліджуваного об'єкта в цілісній системі теоретичного знання [354]. На відміну від абстрактного, це всебічне, детальне дослідження

об’єктів, наприклад, із метою установлення лікарської помилки в діях лікаря ветмедицини, що призвело до смерті тварини на операційному столі.

Аналогія (від грец. *analogia* – відповідність, подібність, схожість) – умовивід, у якому від схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками. При умовиводах за аналогією знання, набуте під час розгляду певного об’єкта дослідження, переноситься на інший, менш доступний для дослідження. Наприклад, механізм ушкодження тварини за аналогічних травм буде подібним (аналогічним).

Ідеалізація – метод наукового пізнання, який полягає в уявному конструюванні об’єктів, яких не існує в дійсності. Ідеалізація включає момент абстрагування від реальних предметів та процесів. Виникає можливість застосовувати до них математичні методи дослідження.

Системно-структурний метод полягає в дослідженні об’єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв’язків між ними, тобто розгляді об’єкта як системи. Отже, залежно від поставленого завдання судовий експерт обирає комплекс аналітичних методів і прийомів, що дає йому змогу встановити причину смерті тварини чи визначити ступінь шкоди, заподіяної здоров’ю тварини тощо.

Загальні (загальнопізнавальні) методи. Це спостереження, порівняння, вимірювання, опис (засіб фіксування інформації), планування, моделювання (на створення та використання різних моделей об’єктів, ситуацій у практичній діяльності) [343], побудова гіпотез, метод експерименту (відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах для встановлення можливості, послідовності, механізму, причин та умов події, що відбулася (чи може відбутися), зокрема, щодо тварин), програмно-математичні методи тощо.

Метод порівняння найчастіше застосовують для проведення ідентифікаційних досліджень, коли порівнюють різні властивості, ознаки предметів, явищ за їх відображеннями (слідами). Порівняння може здійснюватися як простим (візуальним) способом, так із застосуванням

мікроскопів, інших технічних приладів, які дають змогу порівнювати якісні або кількісні характеристики об’єктів дослідження.

Уявний процес порівняння завжди наявний і під час діагностичного (що це таке?) та ситуаційного аналізів (чи має місце в даному випадку вже відомий ситуаційний «еталон»?).

Об’єкти мають бути порівнюваними, тобто однотипними. Порівняння має на меті виявлення спільних і розбіжних ознак.

Загальні (загальнопізнавальні) методи пов’язані один з одним, випливають або переходять із одного в інший і породжують окремі методи.

Окремі методи. Особливістю окремих методів є те, що їх застосовують не в усіх галузях знань. До них належать судова фотографія, мікрофотографія, мікроскопічні методи дослідження (цитологічні, гістологічні, електронномікроскопічні), рентгенологічні, ультрасонографічні, гістологічні, мікробіологічні (бактеріологічні, вірусологічні, мікологічні), імунологічні, паразитологічні, гематологічні, токсикологічні, фізичні (динамометричний, спектральний, електрографічний, інфрачервоне випромінювання тощо), хімічні (кольорові реакції, кольорові відбитки тощо), які застосовуються під час проведення СВЕ за допомогою сучасних приладів (рентген-апаратів, апаратів для ультрасонографічного дослідження, мікроскопів, зокрема й електронних, тощо) [52, 151, 152, 187].

Отже, під час обрання методів дослідження важливу роль відіграє саме природа досліджуваних об’єктів СВЕ.

Спеціальні методи. Функції спеціальних методів виконують спеціалізовані (конкретні) методики, які застосовують для розв’язання конкретних експертних завдань СВЕ. За допомогою методики клінічної діагностики хвороб тварин ставлять СВД живій тварині з ознаками травм, хвороб, каліцтва, а також визначають ступень тяжкості шкоди, заподіяної здоров’ю тварини тощо [415].

Методики патоморфологічної судово-ветеринарної діагностики з можливою візуалізацією застосовують для постановки посмертного судово-

ветеринарного діагнозу, для виявлення ознак насильницької смерті тощо [492].

Поряд з атестованими методиками під час проведення судових експертиз застосовують інші джерела інформації, які не підлягають атестації і є обов'язковими для застосування в Україні, зокрема нормативно-правові акти, нормативні документи (міжнародні, національні й галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановні документи Держспоживстандарту України), інформаційні експертні системи, рекомендовані для застосування в експертній практиці рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України [211].

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних засад СВЕ дає змогу дійти таких висновків:

1. Наукові напрацювання, присвячені проблематиці теоретичних засад СВЕ, систематизовано за предметним критерієм: понятєвий апарат, історія становлення та розвитку, принципи, предмет, експертні завдання, об'єкт, методи дослідження. У доктрині судової експертизи немає комплексного дослідження цих питань стосовно СВЕ.

2. Ураховуючи сучасний стан розвитку теоретичних, організаційно-правових, методичних та праксеологічних засад СВЕ, запропоновано авторську дефініцію поняття СВЕ та виокремлено основні ознаки СВЕ.

3. Аргументовано, що система принципів СВЕ складається із загальноправових та спеціальних. Наголошено, що недотримання хоч одного з принципів СВЕ під час здійснення судово-експертної діяльності призводить до порушення всієї системи окреслених принципів; а також невідповідність нормам як загальної системи права, так і процесуального законодавства, а також порушення визначених форм здійснення експертних процедур. Це, у свою чергу, створює умови для визнання висновку експерта необ'єктивним,

необґрунтованим, неправдивим, а як доказ у провадженні (справі) недопустимим, отже, відповідно до ст. 89 КПК його не можна використовувати в судочинстві для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися слідчий чи дізнавач під час укладання обвинувального висновку, а суд – під час ухвалення судового рішення.

4. Вперше сформульовано дефініцію поняття «предмет СВЕ». Доведено, що точне визначення предмета СВЕ дало змогу: розробити і сформулювати типові питання, які водночас є і експертними завданнями; окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення СВЕ; визначити природу спеціальних ветеринарних знань; проводити СВД лише тих об’єктів, які є матеріальними носіями інформації в межах предмета цієї експертизи або комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних ветеринарних знань; відмежувати СВЕ від судових експертиз суміжних родів чи видів, зокрема судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо; розробити методики і окремі методи СВЕ для дослідження властивостей специфічних об’єктів для отримання інформації, що міститься в них, із метою розв’язання типових експертних завдань; започаткувати проведення комплексних судових експертиз шляхом інтеграції спеціальних ветеринарних знань; організувати ефективне проведення СВЕ у спеціалізованій експертній установі; визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та СВЕ зокрема.

5. Установлено, що виокремлення та обґрунтування ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних (ситуалогічних) завдань СВЕ, окреслення чітких шляхів їх вирішення дадуть можливість обґрунтовано здійснити судово-ветеринарне оцінювання ознак як на кожній стадії експертного дослідження, так і в синтезуючому розділі висновку експерта та надати правильні й обґрунтовані заключні висновки за результатами проведення СВЕ в цілому. Вони мають тісний зв’язок із предметом експертного дослідження, адже предмет відображається в питаннях, які суб’єкт призначення СВЕ ставить на вирішення судовому експертові.

6. Методологічною основою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань СВЕ є вирішення системи підзавдань із застосуванням комплексу методів різних наук.

7. Запропоновано авторську дефініцію «об'єкт судово-ветеринарної експертизи». Матеріальними об'єктами СВЕ є живі підекспертні тварини; підекспертні трупи тварин; корми й кормові добавки; біологічний матеріал тваринного походження; елементи речової обстановки місця події. До матеріалізованих об'єктів СВЕ належать матеріали справи (провадження); матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності. Доведено, що об'єкт СВЕ дає змогу в розгалуженій предметній сфері виокремити термінологію, методологію, інформаційне наповнення та забезпечити системну єдність, а завдяки сукупності спеціальних знань – укласти висновок судового експерта з відповідями на ті питання, за розв'язання яких раніше не бралися навіть досвідчені фахівці.

8. Обґрунтовано застосування в СВД методів судової експертизи (діалектичного, логіки, інших загально-пізнавальних, окремих, а також спеціальних). Сформульовано вимоги до методів судово-ветеринарних досліджень, методи систематизовано залежно від стану збереження об'єктів. Показано, що методики СВД є інструментарієм для виконання експертних завдань, залежно від специфіки предмета й об'єкта. Окреслено можливості методів для виконання певних експертних завдань під час проведення СВД. Доведено, що функції спеціальних методів СВЕ виконують методики клінічної судово-ветеринарної діагностики хвороб тварин, методики патоморфологічної судово-ветеринарної діагностики, методики визначення безпечності та якості кормів і кормових добавок для тварин, а також методики включені до реєстру методик проведення судових експертиз («Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва»; «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»; «Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини»; «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та виду смерті»).

РОЗДІЛ 2
СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНИЙ ЕКСПЕРТ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ НОВІТНЬОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

2.1. Судово-ветеринарний експерт як суб'єкт процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності

Важливим питанням в царині теорії та практики судової експертизи є вчення про процесуальний статус судового експерта в контексті чинного законодавства України [224, 339, 636]. Останнє охоплює перелік обов'язків і прав, якими судового експерта наділено в його професійній діяльності; гарантії експертної діяльності; відповідальність експерта за неналежне виконання своїх обов'язків і порушення норм законодавства [79].

Питання щодо процесуального статусу судового експерта будь-якої експертної спеціальності врегульовано чинним процесуальним законодавством і відомчими підзаконними нормативним документами.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних українських науковців у галузі судової експертизи, зокрема А. Дудича [73], В. Бараняка та О. Несімка [16], А. Галушки [39], О. Угровецького [308], Е. Сімакової-Єфремян [273], Л. Максимів [149], А. Полянського та ін. [205], О. Макарової та ін. [581], Г. Спіциної та ін. [284], які створили підґрунтя для формування теоретичних, організаційно-правових і праксеологічних засад експертної діяльності.

Зміст поняття «процесуальний статус судветексперта» у будь-якому виді судочинства охоплює понятєвий апарат, систему обов'язків, прав і гарантій експертної діяльності, заборон, обмежень і відповідальність судового експерта

за неналежне виконання ним професійних обов'язків і порушення норм законодавства. Єдиним суб'єктом СВЕ є судветексперт.

Автор дисертації проаналізував сутність дефініції «судовий експерт» у національному законодавстві України та деяких іноземних країнах. Етимологічно поняття «експерт» означає «досвідчений» (від лат. *expertus* – досвідчений, випробуваний), «фахівець, що робить експертизу» [80]. За Європейською правовою доктриною, у деяких країнах статус судового експерта визначено як помічника судді в питаннях, що потребують застосування спеціальних знань у формі висновку експерта, а відповідно до англо-американської системи права його правове становище прирівнюється до становища свідка. Законодавство України надає судовому експертові самостійну правосуб'єктність, а також самостійність у процесі з власним обсягом прав, обов'язків, заборон, обмежень і юридичної відповідальності, що об'єктивно відрізняє його від інших суб'єктів процесу (наприклад, свідка, перекладача тощо) [76, 93, 116].

У ст. 7 профільного Закону зазначено, що «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом» [232]. Саме тому виникає потреба окреслити критерії визначення правового статусу судветексперта як суб'єкта процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності та сформулювати дефініцію «судветексперт». У ст. 10 і 11 Профільного Закону викладено загальноправові вимоги до судового експерта [232].

Визначення поняття «судовий експерт», яке містить процесуальне законодавство, найповніше викладено у ст. 69 КПК, а саме: «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести

дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [128].

У ч. 1 ст. 72 ЦПК [319], ч. 1 ст. 69 ГПК [53], ч. 1 ст. 68 КАС [110] визначено, що «експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з’ясування відповідних обставин справи». Окрім того, до проведення СВЕ залучають атестованих судветекспертів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, проте мають відповідну вищу освіту, освітній рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Мін’юсту України, атестовані та здобули кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Отже, у процесуальному законодавстві України вживано виключно термін «експерт». На нашу думку, було б доцільніше послуговуватися терміном «судовий експерт» (як у профільному Законі [232] та проєктному законодавстві щодо судово-експертної діяльності [230, 233, 234]), адже термін «експерт» може стосуватися будь-якої сфери людської діяльності, тобто експертом може бути особа не обов’язково в галузі судової експертизи (наприклад, експерт з військових, політичних або економічних питань). Натомість термін «судовий експерт» вочевидь свідчить, що це фахівець, обізнаний із діяльністю виключно для експертного забезпечення правосуддя, тобто це конкретизує предметну галузь його діяльності. Тому автор дисертації пропонує у процесуальному законодавстві України замінити термін «експерт» терміном «судовий експерт».

Дефініції терміна «судовий експерт» у процесуальному законодавстві України, по-перше, різняться за обсягом і юридичною конструкцією, по-друге, містять дещо різну його характеристику в різних нормативно-правових актах, проте у чинному профільному Законі ця дефініція взагалі відсутня, що є нелогічним і неприпустимим. Окрім того, проаналізовані характеристики судового експерта, зумовлені в чинному законодавстві України, розпорошено

по різних статтях Профільного Закону, що створює незручності під час їх застосування в повному обсязі для завдань судочинства й судово-експертної діяльності.

На нашу думку, удосконалення законодавства України щодо статусу судового експерта під час здійснення ним професійної діяльності (незалежно від виду судочинства) потребує чітко сформулювати визначення поняття «судовий експерт» у профільному Законі – із посиланням на цей Закон як на бланкетну норму процесуального законодавства (ч. 1 ст. 69 КПК [128], ч. 1 ст. 69 ЦПК [319], ч. 1 ст. 69 ГПК [53], ч. 1 ст. 68 КАС [110], ст. 273 КУпАП [112]), що сприятиме однозначності його тлумачення, чіткості та зручності сприйняття, а також ефективності застосування.

Тому пропонуємо назву ст. 1 профільного Закону [232] змінити на «Визначення основних термінів» і викласти в редакції, запропонованій далі. Дефініцію «судова експертиза» ст. 1 профільного Закону [232] залишити в чинній редакції, але подати її в п. 1, а в п. 2 навести визначення поняття «судовий експерт» у такій редакції: «Судовий експерт – це самостійний суб'єкт процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності, що має відповідну вищу освіту (освітній рівень не нижче спеціаліста або магістра); пройшов фахову експертну підготовку; атестований і набув кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю; має спеціальні знання й навички у відповідній сфері на професійній основі; уповноважений на розв'язання завдань судової експертизи за певною експертною спеціальністю та залучений у визначеному законодавством порядку; досліджує об'єкти судової експертизи, що містять відомості про обставини вчинення правопорушення, шляхом використання спеціальних знань; надає висновок судового експерта або повідомляє про неможливість його надання».

У будь-якому разі поняття «судовий експерт» нерозривно пов'язане з його статусом як процесуальної особи під час експертного забезпечення правосуддя. Поняття «статус» тлумачать як становище, стан [33, 208, 337]. На нашу автора дисертаційної роботи, під статусом судового (зокрема судово-

ветеринарного) експерта необхідно розуміти правове становище, яке передбачає права, обов'язки, заборони, обмеження, відповідальність і яке відображається в його взаємодії з іншими суб'єктами судово-експертної діяльності, уповноваженими органами або особами, а також учасниками процесу.

Процесуального статусу судветексперт набуває, коли його призначає суд або коли його залучає учасник провадження (справи) відповідно до ст. 243 КПК [128], ч. 2 ст. 72 ЦПК [319], ч. 2 ст. 69 ГПК [53] та ч. 2 ст. 68 КАС [110], ст. 273 КУпАП [112].

Розгляд праць вітчизняних науковців, які досліджували питання правового статусу судового експерта в різних видах судочинства, чинної нормативно-правової бази та проєктного законодавства, дає підстави узагальнити критерії визначення судветексперта, наведені на рис. 2.1. Для правильного розуміння та розкриття змісту ознак цього поняття у правозастосовній і судово-експертній діяльності необхідно їх докладно проаналізувати, що дасть змогу сформулювати розгорнуту дефініцію поняття «судветексперт».

Судветексперт є самостійним суб'єктом процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності. Відповідно до ст. 7 профільного Закону [232] судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші експерти із відповідних галузей знань.

У ст. 13 Проєкту Закону «Про судово-експертну діяльність» від 05.11.2021 р. № 6284 закладено положення про те, що суб'єктами судово-експертної діяльності є судові експерти, судово-експертні установи, керівники судово-експертних установ, органи державного регулювання, Координаційна рада з питань судової експертизи, органи Асоціації приватних судових експертів України [230].

Оскільки судветексперт є суб'єктом правовідносин, то на нього

поширюються ознаки суб'єкта: він має бути правоздатним, дієздатним і деліктоздатним [404].

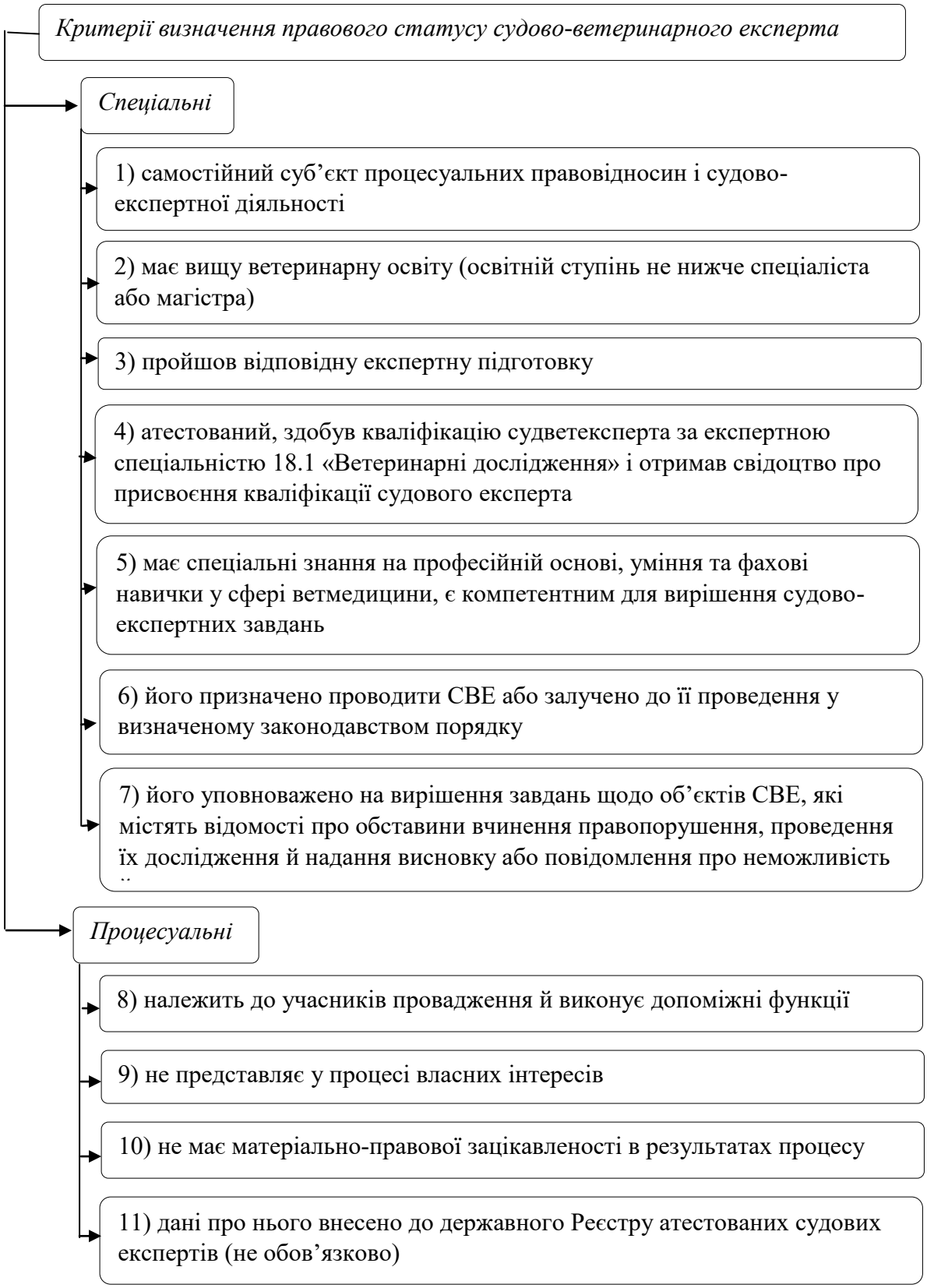

Рис. 2.1 Блок-схема «Критерії визначення правового статусу судово-ветеринарного експерта»

Судветексперт державної спеціалізованої установи належить до штату державної судово-експертної установи, є її працівником, проводить СВЕ як службові завдання, може виконувати науково-дослідну роботу з розроблення нових і вдосконалення класичних методик експертного дослідження, здійснює інші види судово-експертної діяльності. Атестований судветексперт, який не працює в державних спеціалізованих експертних установах (приватний судовий експерт), на професійній основі самостійно здійснює судово-експертну діяльність із проведення СВЕ.

До таких експертів (відповідно до ст. 10 профільного Закону [232]) висунуто такі ж спеціальні вимоги, як і для працівників спеціалізованих установ, зокрема: наявність вищої ветеринарної освіти освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста (магістра), проходження підготовки за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» в державних спеціалізованих установах Мін'юсту України, а також наявність атестації, здобуття кваліфікації судового експерта із зазначеної вище експертної спеціальності й уміння та право самостійно проводити СВЕ. Водночас законодавство України не обмежує прав судветекспертів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, у розробленні, апробуванні та впровадженні експертних методик.

Процесуальне положення судветексперта передусім зумовлено тим, що він є самостійним учасником процесу, тобто діє на етапі досудового розслідування та під час судового провадження (розгляду справи) незалежно від інших суб'єктів судово-експертної діяльності. Головна його функція (порівняно з рештою учасників процесу) – надання висновку експерта на основі судово-ветеринарного дослідження наданих на експертизу матеріальних і матеріалізованих об'єктів із застосуванням спеціальних ветеринарних знань.

Судветексперт, який надав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права й обов'язки, що й експерт, який провів СВЕ на підставі ухвали суду (п. 6 ч. 1 ст. 106 ЦПК [319], п. 6 ч. 1 ст. 101 ГПК [53], п. 7 ч. 1 ст. 104 КАС [110], ст. 273 КУпАП [112]).

Водночас за наслідками опитування респондентів (суддів, слідчих і дізнавачів) щодо судветеексперта ми отримали такі результати: опитувані проводили досудове розслідування злочинів щодо тварин; були суб'єктами призначення СВЕ під час своєї професійної діяльності; зверталися по консультативну допомогу до судветеексперта під час укладання постанови про призначення СВЕ; стикалися у своїй практичній діяльності з труднощами, пов'язаними із залученням судветеексперта до процесу та призначенням СВЕ. Крім того, респондентам відомо про спектр СЕД, які може провести судветеексперт для експертного забезпечення правосуддя. Вони вважають, що призначення СВЕ зі з'ясування причини смерті, ступеня тяжкості шкоди, завданої здоров'ю тварини, та її скалічення є обґрунтованим і обов'язковим у процесі розслідування правопорушень, а кількість підготовлених судветекспертів в Україні – недостатньою. Також, на думку суддів, слідчих і дізнавачів, визначення поняття «судветеексперт» у запропонованій автором дисертаційної роботи редакції є прийнятним.

Труднощі, що виникали в професійній діяльності опитуваних щодо залучення судветеексперта до процесу та призначення СВЕ, пов'язані з браком підготовлених судветекспертів, а також із недостатньою обізнаністю фахівців правоохоронних органів зі спектром СЕД, які може проводити судветеексперт для експертного забезпечення правосуддя (*див.* додатки В.1, В.2).

Отже, судветеексперт має процесуальну самостійність і методичну незалежність та є самостійним суб'єктом судово-експертної діяльності, тому що особисто проводить судову експертизу, складає висновок за своїм внутрішнім переконанням, надає його від свого імені та несе особисту відповідальність.

Судветеексперт має вищу ветеринарну освіту не нижче другого рівня (магістра або спеціаліста) відповідно до ст. 5 Закону України «Про вищу освіту» [221] і спеціальні ветеринарні знання, адже питання, які йому ставлять, і його висновок не можуть виходити за межі спеціальних знань судового експерта. Наявність вищої ветеринарної освіти в судового експерта

підтверджують дипломом про вищу освіту й додатком до нього. Особа, яка має ступінь вищої освіти нижче за магістра або спеціаліста, не може претендувати на здобуття кваліфікації судветексперта.

Судветексперт має пройти відповідну експертну підготовку, що регламентовано вимогами Порядку проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів [216]. Підготовку судветекспертів у державних експертних закладах за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», затверджених головою ЦЕКК, здійснюють за програмою, у розробленні якої брали безпосередню участь автор дисертаційної роботи.

Підготовка судветекспертів передбачає опанування ними як матеріального, так і процесуального законодавства України щодо призначення та проведення судових експертиз, а також окремих розділів спеціальної частини судової ветмедицини (наприклад, судово-ветеринарної танатології, травматології, токсикології та ін.). До того ж лікарі ветмедицини, які мають намір здобути кваліфікацію судветексперта, мають опанувати правила й методики СВЕ.

Відповідно до вимог розд. II. 2 Порядку проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів [216], у державних спеціалізованих експертних установах України до самостійного проведення СВЕ допускають атестованих судових експертів. Атестацією працівників (відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [229]) є оцінювання відповідності їхнього професійного рівня кваліфікаційним вимогам і посадовим обов’язкам» [161]. Як зазначають Г. Осовська і співавтори [180], атестація є основним методом оцінювання персоналу.

Атестацію особи, яка має намір здобути кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», здійснюють для забезпечення її належного професійного рівня, який дає змогу проводити експертні дослідження на основі сучасних науково-методичних досягнень

судової експертології шляхом складання кваліфікаційного іспиту з метою перевірки знань із теоретичних, організаційних і процесуальних питань, необхідних для самостійного проведення СВЕ (*див.* додаток К).

У ст. 16 і 17 профільного Закону [232] обумовлено порядок визначення рівня професійної підготовки судових експертів і атестації їх на право самостійного проведення судової (зокрема судово-ветеринарної) експертизи. Тож для допущення до самостійного проведення СВЕ особа має здобути кваліфікацію судветеексперта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», тобто необхідний обсяг знань і навичок, визначений атестацією. Кваліфікацією судветеексперта є сукупність компетентностей, знань і навичок за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», необхідних для проведення СВЕ, що підтверджено свідоцтвом про присвоєння кваліфікації судового експерта.

Відповідно до ст. 16 профільного Закону [232] залежно від спеціалізації та рівня підготовки працівникам державної спеціалізованої установи присвоюють кваліфікацію судового (зокрема судово-ветеринарного) експерта і кваліфікаційний клас, відповідно до Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України [214] на підставі рішення ЦЕКК залежно від посади, стажу й досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації судового експерта.

Після атестації судветеексперта й набуття ним кваліфікації за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» Мін'юст України видає йому свідоцтво про безстрокове присвоєння кваліфікації судового експерта, у якому зазначено: номер свідоцтва; прізвище, ім'я, по батькові судветеексперта; назва палати ЦЕКК, яка присвоїла кваліфікацію судового експерта, дату рішення ЦЕКК про право проводити СВЕ за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження»; підпис голови ЦЕКК.

Судветеексперт, який має спеціальні ветеринарні знання, уміння та фахові навички у сфері ветмедицини, є компетентним для вирішення судово-

експертних завдань. Тож під спеціальними ветеринарними знаннями ми пропонуємо розуміти знання з ветмедицини, застосування яких є обов'язковим для визначення фактів та обставин ветеринарного характеру в процесі доказування в будь-якому виді судочинства, які мають фахівці з ветеринарною освітою та кваліфікацією в галузі знань Н «Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина», освітньою спеціальністю Н6 «Ветеринарна медицина» із професійними навичками й досвідом роботи.

Фаховими можна вважати навички, у яких сконцентровано певний досвід; фактичні вміння та компетенції, які судветексперт не просто застосував одного разу, а вивчив, закріпив і здатний реалізувати у професійній діяльності. Компетенції судветексперта містять процесуальні (обсяг повноважень, наданих судветекспертові процесуальним законом) й наукові (обсяг спеціальних ветеринарних знань і навичок, які повинен мати судовий експерт для проведення СВЕ) складові.

Компетентність судветексперта є суб'єктивною характеристикою, що відображає рівень опанування ним теорії, методів й методик експертних досліджень у межах СВЕ; обізнаності в експертних технологіях і нормативно-правовій базі в цій сфері; безпосередньої участі у проведенні СВЕ; здатності самостійно розв'язувати поставлені експертні завдання й розробляти експертні методики та методичні рекомендації, виконувати науково-дослідні роботи й писати наукові праці за профілем своєї діяльності, брати участь у науково-практичних конференціях, рецензуванні висновків інших судветекспертів тощо.

Компетентність судветексперта забезпечено наявністю державних спеціалізованих установ судових експертиз, що здійснюють науково-методичне керівництво судово-експертною діяльністю, а також системою підготовки й атестації судветекспертів [216].

У контексті викладеного аспекту, питання, поставлені судовому експертові, і його висновок не мають виходити за межі спеціальних ветеринарних знань і компетенції судового експерта.

СВЕ призначають судовому експерту у визначеному законодавством

порядку, зокрема відповідно до процесуального законодавства, профільного Закону [232], а також підзаконних нормативних актів [96, 97] за постановою слідчого або прокурора (за кримінальними правопорушеннями), або дізнавача (за правопорушеннями, визначеними законодавством як кримінальні проступки). Також до проведення СВЕ судового експерта може залучити сторона захисту або суд (за ухвалою).

У спеціалізованих експертних установах судветекспертові заборонено «проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу» (абз. 1–2 п. 2.3 Інструкції № 1 [97]). Атестованому судветекспертові, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі, заборонено «приймати до виконання проведення експертизи, якщо її проведення не доручено йому особисто» (п/п. 6 п. 4 розд. II Інструкції № 2 [96]).

КПК визначає підстави проведення судової експертизи (ст. 242), порядок залучення експерта стороною обвинувачення, стороною захисту, слідчим суддею за клопотанням сторони захисту (ст. 243), розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи (ст. 244), проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332) [128] у кримінальному процесі.

ЦПК регламентує призначення експертизи судом (ст. 103, 104), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 106), проведення експертизи (ст. 108) [319] у цивільному процесі.

ГПК містить такі норми щодо діяльності судового експерта: призначення експертизи судом (ст. 99, 100), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 101), проведення експертизи (ст. 103) [53] у господарському процесі.

КАС регламентує: призначення експертизи судом (ст. 102, 103), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 104), проведення експертизи (ст. 106) [110] в адміністративному провадженні.

Судветексперт уповноважений на розв’язання завдань щодо об’єктів СВЕ, які містять відомості про обставини вчинення правопорушення, проведення їх дослідження й надання висновку експерта або повідомлення про

неможливість його надання. Судветексперт не веде слідства й не вирішує по суті всієї розслідуваної справи, а лише досліджує матеріальні й матеріалізовані об’єкти в межах його спеціальних ветеринарних знань та експертної спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження» і надає за результатами досліджень висновок судового експерта. У зв’язку із цим судветексперт зобов’язаний отримати процесуальний документ про призначення СВЕ та прийняти до виконання доручену йому судову експертизу (абз. 3 п. 2.2 Інструкції № 1 [97] та п/п. 2 п. 3 розд. II Інструкції № 2 [96]); дотримуватися строків проведення судової експертизи (п. 1.13 Інструкції № 1 [97]); особисто провести повне дослідження матеріальних і матеріалізованих об’єктів (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК [128]; п. 1 ч. 1 ст. 12 Профільного Закону [232]; абз. 4 п. 2.2 Інструкції № 1 [97] та п/п. 3 п. 3 розд. II Інструкції № 2 [96]); надати обґрунтований та об’єктивний письмовий висновок судового експерта на поставлені запитання, а за потреби – роз’яснити його (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК [128]; ч. 3 і 4 ст. 72 ЦПК [319]; ч. 3 ст. 69 ГПК [53]; ч. 3 ст. 68 КАС [110]; п. 1–2 ч. 1 ст. 12 Профільного Закону [232]; абз. 4 п. 2.2 розд. II Інструкції № 1 [97] та п/п. 3 п. 3 розд. II Інструкції № 2 [96]). За певних обставин, які унеможливлюють надання висновку експерта, останній має скласти повідомлення про неможливість надання висновку (п. 4.19 розд. IV Інструкції № 1 [97]).

Отже, судветексперт у процесі виконання своїх професійних функцій здійснює судово-експертну діяльність у суворій відповідності до чинного законодавства, адже порушення визначених правил і норм тягне за собою юридичну (кримінальну, цивільно-правову, адміністративну, матеріальну й дисциплінарну) відповідальність судветексперта (див. додаток Р).

Судветексперт належить до учасників провадження й виконує в ньому допоміжні функції. Учасниками судового процесу в будь-якому виді судочинства (крім учасників справи та їхніх представників) є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, судовий експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (див., наприклад, ст. 65 ЦПК).

Судветексперт виконує суто професійні функції, забезпечуючи

судочинство науково обґрунтованими, об'єктивними, достовірними та правдивими висновками, що стосуються об'єктів, наданих йому на дослідження, а також розв'язання питань, поставлених йому в документі про призначення СВЕ або залучення судового експерта. Особисту незацікавленість судового експерта під час проведення СВЕ, а також правдивість здобутих ним результатів забезпечено присягою експерта (ч. 1 ст. 356 КПК) [128], його законодавчо регламентованим процесуальним статусом, який передбачає обов'язки, права, заборони, можливість відводу й відповідальність у разі порушення вимог законодавства.

Судветексперт не має матеріально-правової зацікавленості в результатах процесу. Прямою особистою зацікавленістю судветексперта є така, яка дає або може дати йому матеріальну або іншу вигоду у зв'язку з проведенням СВЕ у конкретній справі, проте непрямою особистою зацікавленістю судового експерта є така, у результатах якої зацікавлений не сам експерт, а інші особи, пов'язані з ним (наприклад, родичі або близькі). Тому законодавством України передбачено вимогу зазначати у висновку експерта, що судовий експерт попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок (ч. 1 ст. 356 КПК) [128], а в разі призначення судової (зокрема судово-ветеринарної) експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 7 ст. 102 ЦПК [319]; ч. 7 ст. 98 ГПК [53]; ч. 7 ст. 101 КАС [110]; абз. 1 п. 2.4 розд. II Інструкції № 1 [97]). Зі свого боку, обидві інструкції визначають заборони щодо непередбачених нормативно-правовими актами контактів з особами, якщо такі особи прямо або опосередковано зацікавлені в результатах судової експертизи (абз. 6 п. 2.3 розд. II Інструкції № 1 [97] та п/п. 4 п. 4 розд. II Інструкції № 2 [96]). У зв'язку з цим процесуальне законодавство, Профільний Закон [232], інструкції № 1 [97] і № 2 [96] вимагають заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин, що унеможливлюють проведення судовим експертом судової експертизи (п. 5 ч. 5 ст. 69 КПК [128]; п. 3 ч. 1 ст. 12 Профільного Закону [232]; абз. 2 п. 2.2 розд. II Інструкції № 1 [97] та п/п. 1 п. 3

розд. II Інструкції № 2 [96]).

СВЕ у кримінальних провадженнях за виключенням експертизи, проведеної на замовлення сторони захисту та у справах про адміністративні правопорушення, яку проводять у державній спеціалізованій експертній установі, виконують коштом Держбюджету. Її проведення є основною функцією судового експерта, за що він отримує заробітну плату. Водночас (відповідно до абз. 11 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1 [97]) судовий експерт може «одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком» (наприклад, коли він є атестованим судовим експертом, що не працює в державній спеціалізованій експертній установі).

Отже, виконання всіх вимог законодавства щодо заборони контактів з особами, які прямо або опосередковано зацікавлені в результатах судової експертизи, забезпечить надання судветекспертом науково обґрунтованого, об'єктивного, достовірного та правдивого висновку.

Відповідно до ст. 9 Профільного Закону [232] дані про судветеексперта вносять до державного Реєстру атестованих судових експертів (далі – Реєстр № 2) — офіційної електронної бази осіб, які в порядку, передбаченому Профільним Законом України [232], здобули кваліфікацію судового експерта. Ведення Реєстру № 2 здійснює Мін'юст України [211].

Відомості про атестованих судових експертів, що їх містить Реєстр № 2, розміщено на вебсайті Мін'юсту України. Включення до нього не є обов'язковою вимогою до діяльності судового експерта. Сьогодні Реєстр № 2 містить дані про п'ятьох судветекспертів, системну підготовку яких здійснює ННЦ ІСЕ. Реєстр № 2 містить також відомості про атестованих судових (зокрема судово-ветеринарних) експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (їх вносять до Реєстру № 2 на підставі заяви судового експерта).

Адміністратор Реєстру № 2 за поданням голови ЦЕКК вносить зміни в разі притягнення до дисциплінарної відповідальності судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої експертної установи, або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

Хоча законодавство передбачає внесення даних про судветеексперта до Реєстру № 2, проте ця процедура не є обов'язковою та не може кардинально впливати на виконання ним судово-експертних функцій.

Для з'ясування думки замовників СВЕ, чи консультувалися вони в атестованих судових експертів під час призначення цієї експертизи, ми провели анкетування, яке засвідчило, що для призначення СВЕ замовники найчастіше зверталися до Реєстру № 2, щоб обрати державну експертну установу: таку думку висловили 100 % із 60 суддів, 92,4 % із 85 слідчих, 90 % із 45 дізнавачів, 66,7 % із 20 зоозахисників і 96 % із 48 адвокатів.

Процес підготовки судветекспертів є технологічно складним, багаторівневим і відповідальним (див. додаток К). Свого розвитку він набуває у закладах вищої освіти, які ведуть підготовку претендентів на отримання вищої освіти за спеціальністю Н6 «Ветеринарна медицина» і закінчується у державних експертних установах МЮ України, у яких лікар ветеринарної медицини з освітнім ступенем спеціаліст чи магістр, який має намір отримати кваліфікацію судветеексперта, проходить підготовку за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження, а також процес атестації та отримує кваліфікацію судового експерта із вище зазначеної експертної спеціальності, після чого самостійно на професійній основі буде здійснювати судово-експертну діяльність з проведення СВЕ.

Алгоритм організації підготовки судветекспертів в Україні у державних спеціалізованих експертних установах МЮ України включає такі етапи:

1) опанування теоретичних, організаційних і процесуальних положень судової експертизи та судово-ветеринарної експертизи, набуття практичних навичок володіння методиками і методичними рекомендаціям; підготовку проєктів висновків експерта та рецензування проєктів висновків експерта;

2) атестація претендентів, що мають намір отримати кваліфікацію судветеексперта у формі кваліфікаційного іспиту з використанням електронної системи для проведення автоматизованого тестування фахівців. Результатами атестації можуть бути: присвоєння кваліфікації або відмова у присвоєної кваліфікації судветеексперту;

4) складання присяги особою, котра отримала кваліфікацію судветеексперта та видача свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

Підготовка осіб, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальність 18.1 – ветеринарні дослідження, вперше здійснюється за розробленою нами і затвердженою головою ЦЕКК МЮ України програмою (176 год).

Програма професійної підготовки судових експертів за спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження включає такі 15 тем:

Розділ І. Теоретичні основи судової ветеринарної експертизи за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження: тема 1: СВЕ як форма використання спеціальних знань та її місце в системі наукового знання та судових експертиз; тема 2: загальні теоретичні та методологічні положення СВЕ. Об’єкти, предмет, завдання, основні поняття СВЕ; тема 3: особливості призначення та проведення СВЕ.

Розділ ІІ. Методологічні основи проведення окремих різновидів СВЕ за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження: тема 4: судово-ветеринарна танатологія; тема 5: загальна судово-ветеринарна травматологія; тема 6: СВЕ живих тварин; тема 7: СВЕ механічних ушкоджень тварин; тема 8: СВЕ ушкоджень тварин, що виникають внаслідок дії на їх організм патогенних фізичних чинників; тема 9: СВЕ вогнепальних ушкоджень тварин; тема 10: СВЕ у випадках асфіксії тварин; тема 11: СВЕ у разі отруєнь тварин; тема 12: СВЕ у разі захворювань і загибелі тварин за умови порушення їх годівлі; тема 13. Судово-ветеринарна експертиза у разі захворювань і загибелі тварин за умови порушення їх утримання, режиму експлуатації та жорстокого поводження; тема

14: комплексна судова експертиза об’єктів тваринного походження; тема 15: СВЕ у випадках дефектів надання ветеринарної допомоги та дефектів організації ветеринарно-санітарних заходів.

Акцентуємо увагу на тому, що фахівці, які мають диплом про іншу вищу освіту – не ветеринарну, претендувати на отримання кваліфікації судового експерта за експертною спеціальність 18.1 – ветеринарні дослідження не можуть.

Стверджуємо, що необхідно розробити і впровадити у судово-експертну діяльність «Рейтингову систему діяльності судового експерта», яка була би стимулом для удосконалення професійних знань і практичних навичок судветекспертів, підвищувала би їх кваліфікацію. На наш погляд, така система мала би включати комплекс ознак (з урахуванням діяльності експерта: наукова або експертна), зокрема: кількість проведених СВЕ і підготовлених висновків судового експерта, наукова судово-експертна діяльність, публікаційна активність, кількість розроблених експертних методик і методичних рекомендацій, підготовлених підручників, навчальних посібників, довідників, атласів; керівництво аспірантами та докторантами, викладацька та науково-технічна діяльність, участь у наукових форумах у сфері судової експертизи (конференціях, семінарах, практикумах, мастер-класах, тренінгах, вебінарах) тощо, результати якої впливали б на рівень преміювання, відзначення державними чи відомчими нагородами тощо [426].

Необхідно також регулярно доповнювати «Перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури» [225] переліком новітніх наукових робіт, підручників, навчальних посібників, монографій тощо, опублікованих з питань судово-ветеринарної експертизи, джерела з якого стануть у нагоді претендентам на отримання або підтвердження кваліфікації судового експерта за експертною спеціальність 18.1 – ветеринарні дослідження під час їх підготовки чи стажування, підготовки до атестації, а також у повсякденній судово-експертній діяльності.

Необхідність регулярного доповнювання кейсу новітніх дидактичних

матеріалів зумовлена підготовкою та підвищенням кваліфікації судово-експертних кадрів в Україні. Такий кейс на нашу думку має включати: текстовий варіант лекцій та практичних занять, а також мультимедійні презентації; створені відеофільми, щодо окремих методик проведення СВЕ; підготовлені навчальні посібники із СВЕ, особливо, якщо підготовка судветекспертів відбувається у форматі *online.* Розміщення їх у базі даних державних спеціалізованих експертних установ МЮ України спонукатиме створенню найсприятливіших умов під час стажування осіб, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження, а також вдосконалення професійної підготовки судветекспертів шляхом опанування новітніх знань і навичок. Методологічною основою технології кваліфікаційного іспиту для атестації здобувачів кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження є програма підготовки судових експертів, яка розроблена за безпосередньої участі автора цих методичних рекомендацій.

Проведення кваліфікаційного іспиту здобувачів кваліфікації судового експерта здійснюється шляхом розв’язання тестових завдань і складається з трьох етапів: перший етап – перевірка знань з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи; другий етап – виконання особами, які беруть участь у складанні кваліфікаційного іспиту, тестових завдань з перевірки знань з питань в межах експертної спеціальності 18.1 – ветеринарні дослідження. Перший та другий етапи складаються з 2-х частин: перша частина – 15 тверджень з варіантами відповідей: «правильно» чи «неправильно»; друга частина – 15 запитань з п’ятьма варіантами відповідей, одна з яких є ключем.

Третій етап – виконання 5-и ситуаційних завдань, кожне з яких містить 3 тести з чотирма варіантами відповідей, одна з яких є ключем, інші – деструкторами.

Результати виконання ситуаційного завдання формуються Системою тестування у вигляді повідомлення. Кваліфікаційний іспит вважається складеним, якщо особа успішно склала усі три етапи автоматизованого

тестування та отримала не менше ніж 50 балів.

Перевагами атестації у вигляді тестування, проти усного іспиту, є можливість перевірки знань здобувача відразу з багатьох тем обраної експертної спеціальності, а також високий ступінь об'єктивності оцінювання рівня знань, оскільки надається можливість точного підрахунку правильних і неправильних відповідей.

Доцільно доповнити п/п 11 п. 2 «Порядку проведення ЦЕКК при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів» [216] новими положеннями такого змісту: «Особа, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта має право на:

1) доступ до інформації про програми підготовки, строки та порядок проведення атестації, час і місце проведення атестації, використання технічних пристроїв, необхідних для здійснення контролю за проведенням атестації, порядок визначення, спосіб та час офіційного оголошення результатів атестації;

2) проходження атестації в ЦЕКК при МЮ України;

3) ввічливе та неупереджене ставлення з боку осіб, відповідальних за організацію та проведення атестації;

4) безпечні умови під час проходження атестації;

5) оскарження процедури проведення та результатів атестації (апеляцію).

Особа, яка має намір отримати кваліфікацію судового експерта під час атестації зобов'язана:

1) ознайомитися з порядком проведення атестації, дотримуватися його вимог;

2) своєчасно прибути до експертної установи, де буде проводитися атестація і мати при собі документ, що засвідчує особу претендента на здобуття кваліфікації судового експерта;

3) ввічливо ставитися до членів кваліфікаційної палати ЦЕКК;

4) виконувати вказівки та вимоги осіб, відповідальних за організацію та проведення атестації [216].

Особі, яка має намір отримати кваліфікацію судового експерта, під час

атестації забороняється:

1) протягом часу, відведеного для підготовки до складання іспиту:

– заважати іншим особам, які проходять атестацію;

– спілкуватися в будь-якій формі з іншими учасниками атестації час підготовки до складання іспиту;

– користуватися будь-якими джерелами інформації для отримання відповіді на питання, поставлені в екзаменаційному білеті;

– мати при собі та використовувати засоби зв'язку, пристрої зчитування, обробки, збереження та відтворення інформації, а також окремі елементи, які можуть бути складовими частинами відповідних технічних засобів чи пристроїв, друковані або рукописні матеріали, інші засоби, предмети, прилади, що не передбачені процедурою атестації (крім дозволених виробів медичного призначення, про наявність яких учасник атестації повинен повідомити членам кваліфікаційної палати ЦЕКК до початку виконання роботи)» (*див.* додаток А.11).

Отже, фахівцю, якому рішенням кваліфікаційної палати ЦЕКК присвоєно кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 – ветеринарні дослідження і яким складено присягу, видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, відповідно до п/п 28 п. 2 «Порядку» [216].

2.2. Правовий статус судветексперта в контексті новітнього законодавства України

Одним із суб'єктів судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення правосуддя є судовий експерт, який має комплекс прав, на якого покладено обов'язки, щодо якого визначено систему заборон та обмежень, а також передбачено юридичну відповідальність за порушення

законодавства [16, 30, 34, 39, 462, 530]. Опрацювання новітніх наукових праць із цього питання свідчить про недостатню увагу до нього дослідників.

Правовий статус судового експерта взагалі й судветексперта зокрема є чи не центральним питанням у судовій експертології та судово-експертній діяльності як в Україні [159], так і в зарубіжних країнах [507, 506, 566], особливо в період нинішніх стрімких новітніх реформ державного та міжнародного законодавства [275].

Окремі аспекти правового статусу судового експерта різних експертних спеціальностей досліджували вітчизняні вчені: Є. Демидова та ін. [63], О. Угровецький [308], Л. Максимів [149], А. Галушко [39], О. Грабовська та ін. [54], В. Шапіро [332], О. Заяць та ін. [89], О. Верба-Сидор та ін. [34], І. Бутирська [30], А. Шульженко [345], Є. Ковалевська [107], Л. Сидоренко [259].

Питання теорії статусу судового експерта нині набуло підвищеної актуальності, особливо враховуючи реформування судово-експертної діяльності в Україні та запропоновані проєкт закону 6284 та проєкт Закону «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» [233]. На сторінках спеціальної наукової юридичної літератури триває дискусія щодо правового та процесуального статусу судового експерта. Так, у наукових працях А. Панчишина [185], Н. Ткаченко [295], С. Нестеренка й О. Стулова [172] та інших авторів досліджено спільні й відмінні ознаки цих понять і викладено пропозиції щодо регламентування правового статусу судового (отже, і судово-ветеринарного) експерта.

Розд. ІІ профільного Закону називається «Судовий експерт» і регламентує положення щодо осіб, які можуть (ст. 10) або не можуть (ст. 11) бути судовими експертами; незалежно від виду судочинства та підстав проведення судової експертизи в ньому встановлено обов’язки (ст. 12), окреслено права (ст. 13) і заборони (ч. 4 ст. 10), а також наголошено на відповідальності судового експерта на підставах і в порядку, передбачених законодавством [232].

Розд. ІІ Профільного Закону побудовано на застосуванні бланкетних норм. Наприклад, у ч. 2 ст. 11 зазначено, що не можуть бути судовими

експертами особи, якщо є інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачені процесуальним законодавством. У ч. 2 ст. 12 регламентовано, що, крім переліку обов'язків судового експерта, згрупованих у трьох пунктах ч. 1 ст. 12, на судового експерта може бути покладено інші обов'язки, передбачені процесуальним законодавством. Нарешті, в ч. 2 ст. 13 указано, що, окрім переліку прав судового експерта, згрупованих у шести пунктах ч. 1 ст. 13, судовий експерт може мати інші права, передбачені процесуальним законодавством, незалежно від виду судочинства [232].

Отже, на наше переконання, застосована конструкція розд. II профільного Закону, коли певний перелік прав, обов'язків, заборон зосереджено в зазначеному Законі, а інший перелік прав, обов'язків і заборон міститься у відповідному процесуальному законодавстві, які до того ж часто дублюють одне одного в різних нормативно-правових актах, створює незручності, пов'язані з необхідністю водночас звертатись до різних законів, що належать до матеріального і галузевого процесуального права, а також підзаконних нормативно-правових актів під час застосування їх на практиці.

Окрім того, перелік прав, обов'язків, заборон та обмежень, передбачених розд. II Профільного Закону [232], частково не узгоджується з переліком, передбаченим Інструкцією № 1 [97], яка є підзаконним нормативно-правовим актом. Наприклад, ст. 12 Профільного Закону [232] містить 3 пункти щодо обов'язків судового експерта, проте в п. 2.2 Інструкції № 1 [97] викладено його обов'язки в 9 пунктах. У ст. 13 цього Закону міститься 6 пунктів щодо прав судового експерта, проте в п. 2.1 Інструкції № 1 [97] викладено його права в 11 пунктах.

Також у п. 6 ч. 1 ст. 13 профільного Закону [232] зазначено право судового експерта «проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом», проте такої норми в Інструкції № 1 [97] немає. І навпаки, в абз. 10 п. 2.1 Інструкції № 1 [97] регламентовано право

судового експерта «на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав», проте у ст. 13 профільного Закону такої норми немає. Отже, ми погоджуємося з думкою С. Нестеренка та ін. [172] про те, що перелік прав, обов'язків, заборон та обмежень судового експерта в Інструкції № 1 [97] викладено редакційно інакше, ніж у Профільному Законі, що може бути причиною неоднозначного їх трактування, проте не погоджуємося з твердженням цих учених про те, що цей перелік розширено безпідставно. Навпаки, чим докладніше буде окреслено правовий статус судового експерта, тим точніше його буде реалізовано під час застосування в експертній практиці.

Зауважимо, що з'ясування правового статусу судового експерта в нормативно-правових актах зарубіжних країн свідчить, що більшість їх містить перелік обов'язків і прав, проте дещо різного змісту та обсягу.

Зазначимо, що правовий статус судового (зокрема судово-ветеринарного) експерта є сукупністю прав, обов'язків, заборон, обмежень, обсягу відповідальності, що відрізняють його від процесуальних функцій інших учасників судочинства (зокрема свідка, слідчого, дізнавача та ін.). Указані елементи правового статусу судветексперта є гарантією його самостійності та незалежності, а також повноти й об'єктивності висновку як джерела доказів за кримінальним провадженням та у будь-якому іншому виді судочинства.

Констатуємо, що правовий статус судового експерта обумовлено Профільним Законом [232], інструкціями № 1 [97] і № 2 [96] та іншим законодавством України, зокрема:

у КПК – поняття «експерт» (ст. 69), відповідальність експерта (ст. 70), підстави проведення експертизи (ст. 242), порядок залучення експерта (ст. 243), розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи (ст. 244), проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332) [128];

у ЦПК – поняття «експерт» (ст. 72), вимоги до висновку експерта (ст. 102), призначення експертизи судом (ст. 103), ухвала суду про призначення експертизи (ст. 104), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 106), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 107), проведення

експертизи (ст. 108), наслідки ухилення від участі в експертизі (ст. 109), оцінка висновку експерта судом (ст. 110), комісійна експертиза (ст. 111), комплексна експертиза (ст. 112), додаткова й повторна експертизи (ст. 113) [319];

у ГПК – поняття «експерт» (ст. 69), вимоги до висновку експерта (ст. 98), призначення експертизи судом (ст. 99), ухвала про призначення експертизи (ст. 100), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 101), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 102), проведення експертизи (ст. 103), оцінка висновку експерта судом (ст. 104), комісійна експертиза (ст. 105), комплексна експертиза (ст. 106), додаткова або повторна експертизи (ст. 107) [53];

у КАС – поняття «експерт» (ст. 68), вимоги до висновку експерта (ст. 101), призначення експертизи судом (ст. 102), ухвала про призначення експертизи (ст. 103), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 104), збирання матеріалів для експертного дослідження (ст. 105), проведення експертизи (ст. 106), оцінка висновку експерта (ст. 108), комісійна експертиза (ст. 109), комплексна експертиза (ст. 110), додаткова й повторна експертизи (ст. 111) [110].

Правовий статус судового (зокрема судово-ветеринарного) експерта є самостійною юридичною категорією та має такі ознаки:

1) універсальний характер, оскільки поширюється на судових експертів незалежно від експертної спеціальності;

2) відображає особливості судового експерта як учасника судово-експертної діяльності, а також ступінь і характер його взаємодії з іншими учасниками судово-експертної діяльності, правоохоронними органами, судом, органами державної влади;

3) елементи структури правового статусу судового експерта (перелік прав, обов’язків, заборон, обмежень і відповідальність) залежні одне від одного та впливають одне на одного;

4) відносну стабільність та динамічність.

Важливий елемент правового статусу судветексперта (як і судового

експерта будь-якої іншої спеціальності) – його права: комплекс свобод і можливостей, зумовлених його професійною діяльністю, для якої характерні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість юридичних можливостей державним примусом.

Основні права судового (зокрема судово-ветеринарного) експерта закріплено в КПК, ЦПК, ГПК, КАС, профільному Законі, а також в інструкціях № 1 і № 2. Незалежно від виду судочинства та підстав проведення судової експертизи судовий експерт будь-якої експертної спеціальності має права, перелік яких наведено в додатку Г.1.

Атестований судветексперт, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі, під час контролю за організацією його діяльності шляхом перевірки дотримання вимог нормативно-правових актів із питань судово-експертної діяльності та методик проведення судових експертиз має (відповідно до п. 15 Інструкції № 2 [96]), зокрема, такі права:

«– вимагати пред'явлення членами комісії службового посвідчення;

– бути присутнім під час здійснення перевірки;

– вимагати від членів комісії нерозголошення відомостей, що стали їм відомі під час проведення перевірки;

– звертатися до комісії з обґрунтованою заявою щодо проведення аналізу висновків в іншій НДУСЕ;

– одержувати примірник акта за результатами перевірки;

– підписувати акт із зауваженнями або відмовитися від його підписання;

– надавати у письмовій формі свої пояснення, зауваження або заперечення до акта та доданих до нього документів» [96].

Одним із важливих елементів процесуального статусу судового (зокрема судово-ветеринарного) експерта є його обов'язки, обумовлені в КПК [128], ЦПК [319], ГПК [53], КАС [110], КУпАП [112], профільному Законі [232] й Інструкціях № 1 [96] і № 2 [97].

Обов'язками судветексперта окреслено коло його зобов'язань (як перед державою, так і перед іншими учасниками судово-експертної діяльності), які

слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог законодавства, а також за власним сумлінням. Незалежно від виду судочинства й підстав проведення судової експертизи, на судового експерта будь-якої експертної спеціальності покладено обов'язки, перелік яких наведено в додатку Г.2.

Законодавством передбачено здійснення контролю за організацією діяльності атестованих судветекспертів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, шляхом перевірки дотримання ними вимог нормативно-правових актів із питань судово-експертної діяльності та методик проведення судових експертиз. Згідно з п. 16 розд. IV Інструкції № 2 [96] під час такої перевірки на судового експерта покладено додаткові обов'язки, зокрема:

«– допускати комісію до свого робочого місця;

– надавати копії других примірників висновків для проведення їх аналізу, а також інші матеріали та пояснення з питань, що виникають під час перевірки;

– виконувати вимоги щодо усунення виявлених недоліків».

Окрім обов'язків і прав, до правового статусу судветексперта належить також система заборон, обумовлена КПК, ГПК, профільним Законом та інструкціями №1 [97] і № 2 [96]. Перелік заборон та обмежень ми подали в додатку Г.3, Г.4.

Отже, переліки прав, обов'язків і заборон судового експерта (зокрема судово-ветеринарного), наведені в процесуальному законодавстві України, профільному Законі [232] та інструкціях № 1 [97] і № 2 [96], дещо різняться за обсягом і змістом, що може негативно позначитися на ефективності їх застосування в правозастосовній і судово-експертній практиці, а також на обґрунтованості, об'єктивності, достовірності та правдивості висновку судового експерта. До того ж проаналізовані права, обов'язки й заборони судового експерта вміщено в різних статтях згаданих вище документів, що певною мірою ускладнює їх практичне застосування з метою реалізації завдань судочинства й судово-експертної діяльності.

Проведене нами узагальнення (*див.* додатки Г.1 – Г.4) свідчить про те, що

обумовлена згаданими нормативно-правовими актами система прав, обов'язків і заборон судового експерта потребує уніфікації з метою однакового обсягу їх застосування незалежно від виду судочинства, підстав проведення судової експертизи, а також для ефективної реалізації принципів судово-експертної діяльності.

Доходимо висновку, що процесуальне законодавство, профільний Закон [232], інструкції № 1 [97] і № 2 [96] не містять чітко сформульованих і згрупованих норм щодо прав, обов'язків і заборон судового експерта. На нашу думку, статус судового експерта в законодавстві Україні (незалежно від виду судочинства) необхідно вдосконалити: систематизувати та сконцентрувати перелік його прав, обов'язків і заборон у профільному Законі – із посиланням на цей Закон як на бланкетну норму в КПК, ЦПК, ГПК, КАС, КУпАП, що сприятиме чіткості трактування, зручності сприйняття й ефективності застосування цих прав, обов'язків і заборон. У зв'язку з цим для регламентування в законодавстві України прав, обов'язків і заборон, передбачених для судового експерта, пропонуємо застосовувати їх комплекс, згрупований у наведених у додатках А.1 – А.6.

Судветексперт належить до замінних учасників провадження або судового процесу (незалежно від виду судочинства), тому може бути усунутий від участі у справі шляхом задоволення клопотання про відвід або в результаті самовідводу. Усебічне, повне, об'єктивне дослідження обставин справи передбачає відсутність прямої або непрямої зацікавленості судветексперта в її результатах. У зв'язку з цим, процесуальне законодавство передбачає відвід експерта за наявності зазначеної зацікавленості або інших обставин, які викликають сумніви у його неупередженості. Умови, за яких особа не може бути судовим експертом, ми подали в додатку Г.4.

За даними додатка Г.4, доходимо висновку, що процесуальне законодавство не містить чітко сформульованих і згрупованих норм-обмежень і підстав для відводу судового експерта. Так, норма ч. 1 ст. 79 КПК [128] «Підстави для відводу спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового

засідання» є відсильною – у ній зазначено, що названі особи «не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими частиною першою статті 77 цього Кодексу», що має назву «Підстави для відводу прокурора, слідчого» (отже, про експерта у ст. 77 КПК [128] не йдеться). На нашу думку, таке юридичне обґрунтування підстав для відводу судового експерта спричиняє незручності застосування цих норм у практиці кримінального судочинства.

Аналогічно ст. 38 ЦПК [319], ст. 37 ГПК [53] та ст. 38 КАС [110] є відсильними.

Переконані, що розміщення переліку підстав для відводу судового експерта (незалежно від виду судочинства) у профільному Законі [232] (із посиланням у ст. 79 КПК [128], ст. 38 ЦПК [319], ст. 37 ГПК [53] і ст. 38 КАС [110] на цей Закон як на бланкетну норму) сприятиме чіткості та зручності їх застосування в будь-якому виді судочинства. Тож для заявлення відводу й самовідводу судового експерта (незалежно від виду судочинства) пропонуємо послуговуватися комплексом підстав, поданих у додатку Г.4.

Обґрунтовано стверджуємо, що участь особи як спеціаліста у справі на попередній стадії не може бути підставою для її відводу як експерта у цій самій справі (ч. 1 ст. 79 КПК [128], ч. 3 ст. 38 ЦПК [319], ч. 3 ст. 37 ГПК [53], ч. 3 ст. 38 КАС [110]). За досвідом власної судово-ветеринарної експертної практики впродовж 2010–2024 рр., маємо констатувати, що такий перехід повноважень (від спеціаліста до судового експерта) є більш ефективним і перспективним, аніж коли в доекспертному періоді з об’єктами дослідження працює однин спеціаліст, а після призначення судової експертизи – інший. Зокрема, судветексперт разом зі співробітниками поліції виїжджає на огляд місця події (як спеціаліст), проводить огляд трупа тварини та складає відповідний опис безпосередньо на місці виявлення, а потім у морзі спеціалізованої експертної установи як судовий експерт проводить докладне зовнішнє і внутрішнє дослідження трупа тварини згідно з відповідними методиками, за потреби застосовує додаткові лабораторні й інструментальні методи дослідження, що в

сукупності дасть змогу встановити обґрунтований судово-ветеринарний діагноз (аргументувати причину та давність настання смерті тварини, з'ясувати локалізацію, характер і ступінь тяжкості окремих тілесних ушкоджень та ін.), інтегруючи інформацію, здобуту під час огляду цього трупа на місці виявлення та докладного його дослідження в морзі.

Питання про відвід судветеексперта вирішує суд, що розглядає справу (ч. 10 ст. 40 ЦПК [128], ч. 10 ст. 39 ГПК [53], ч. 9 ст. 40 КАС [110]). У разі задоволення відводу експерта до кримінального провадження мають залучити іншого судового експерта у строки, визначені слідчим суддею або судом (ч. 2 ст. 83 КПК [128]). Водночас ЦПК, ГПК та КАС такої норми не містять. На наше глибоке переконання, в СВЕ такий підхід є мало ефективним або неефективним узагалі щодо окремих об'єктів СВД та за умови певних станів цих об'єктів (наприклад, якщо первинному дослідженню піддано труп тварини, то під час його судово-ветеринарного розтину, який є обов'язковим етапом СВЕ, застосовують руйнівні методи дослідження).

Саме тому, якщо на стадії судового розгляду справи в кримінальному судочинстві судовому експертові, який надав висновок, за результатами проведення СВЕ заявляють відвід, і слідчий суддя або суд залучає іншого судветеексперта (ч. 2 ст. 83 КПК [128]), то ефективність його досліджень та інформативність здобутих результатів буде значно нижчою через повне або часткове руйнування трупа під час первинної експертизи або може спричинити експертні помилки. Утім, у кожному конкретному випадку оцінювати експертні можливості й інформативність результатів дослідження слід індивідуально з огляду на безліч чинників.

Отже, перелік підстав, за яких особа не може бути судовим експертом, зокрема судово-ветеринарним, наведених у КПК [128], ЦПК [319], ГПК [53], КАС [110], КУпАП [273], інструкціях № 1 [97] і № 2 [96], є різним, що може негативно вплинути на процес призначення судової експертизи загалом і СВЕ зокрема для неупередженого її проведення, а також надання судовим експертом обґрунтованого, об'єктивного, достовірного висновку (табл. 2.5), тому згадані

документи потребують уніфікації (незалежно від виду судочинства і/або підстав проведення судової експертизи) з метою реалізації принципів судово-експертної діяльності, проте обов'язково з огляду на особливості кожного виду судочинства.

За результатами опитування респондентів (суддів, слідчих і дізнавачів, адвокатів, судветекспертів) щодо прав, обов'язків, заборон та встановлення обмежень для судового експерта дисертант отримав результати, які свідчать про таке: є необхідність у розробленні вчення про правовий статус судового експерта в Україні з урахуванням специфіки національного законодавства; вони не стикалися у своїй практиці під час оцінювання висновку експерта з інформацією про вплив на судового експерта з метою надання неправдивого висновку; виокремлення правового і процесуального статусів судового експерта не впливає на його практичну діяльність; створюються незручності, пов'язані з необхідністю одночасно звертатись до різних нормативно-правових актів, що належать до матеріального й галузевого процесуального права під час застосування їх на практиці, коли певний перелік прав, обов'язків, заборон судового експерта зосереджено в профільному Законі, а інший перелік прав, обов'язків і заборон міститься у відповідному процесуальному законодавстві. Також 50 % опитаних суддів (із 57) дотримуються думки, що на призначення судових експертиз не впливає той факт, що перелік прав, обов'язків, заборон та обмежень, передбачених профільним Законом, частково не узгоджено з переліком прав, обов'язків, заборон та обмежень судового експерта, передбачених інструкціями № 1 і № 2, які підпорядковано зазначеному Законові, проте 45 % слідчих із 84 опитаних, 52 % дізнавачів із 48 опитаних, 52 % адвокатів із 47 опитаних і 100 % судветекспертів до такої неузгодженості ставляться негативно (*див.* додатки В.3–В.4).

Крім того, респонденти вважають доцільним удосконалити законодавство Україні щодо статусу судового експерта незалежно від виду судочинства в такий спосіб, щоб розмістити систематизований перелік норм у профільному

Законі із вказівкою на цей Закон як бланкетну норму в ст. 69 КПК [128], ст. 69 ЦПК [319], ст. 69 ГПК [53], ст. 68 КАС [110], що дасть змогу забезпечити чіткість і зручність їх сприйняття, а також ефективне застосування.

Опитувані позитивно ставляться до права судового експерта заявляти клопотання особі або органу, який призначив судову експертизу, щодо уточнення змісту та обсягу експертного завдання й поставлених питань, складати окремий висновок під час проведення комісійної судової експертизи в разі незгоди з позицією інших членів комісії, оскаржувати дії та рішення замовника судової експертизи й інших учасників процесу, які порушують права судового експерта або порядок проведення судової експертизи (*див.* додаток В.4).

Зазначимо, що респонденти підтримують думку про доцільність доповнення переліку обов'язків судового експерта пунктом про дотримання строків проведення судової експертизи. Вони вважають, що доцільним і правильним буде включити до переліку обов'язків судового експерта негайне повернення матеріалів справи та інших документів, що застосовувалися для проведення судової експертизи в таких випадках: надходження процесуального документа або вимоги замовника судової експертизи (якщо судового експерта було залучено на договірних засадах) про припинення її проведення; непогодження замовником судової експертизи продовження термінів її проведення; відмови замовника судової експертизи в наданні згоди на повне або часткове знищення чи пошкодження об'єкта судової експертизи, якщо неможливо провести дослідження іншими неруйнівними методами; скасування судом ухвали про призначення судової експертизи (*див.* додаток В.4).

Опитані вважають, що заборона проведення судової експертизи без письмового доручення керівника судово-експертної установи, працівником якої є судовий експерт, є обґрунтованою і правильною, а доповнення переліку заборон для судового експерта заборонами щодо непередбачених нормативно-правовими актами контактів з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах судової експертизи, а також

забороною щодо проведення допиту судового експерта до надання ним висновку буде доцільним і правильним (*див.* додаток В.4).

Більшість респондентів вважають, що не можуть бути підставою для унеможливлення участі судового експерта в проведенні судової експертизи випадки, коли він брав участь у цьому ж провадженні як спеціаліст.

Отже, аналіз анкет опитуваних підтвердив наше твердження про наявність в Україні потреби розробити вчення про правовий статус судового експерта з огляду на специфіку національного законодавства в контексті новітніх реформ, зокрема, щодо судово-експертної діяльності.

Зауважимо, що юридична відповідальність судветексперта є складовою його правового статусу. В юридичній відповідальності відтворено один із методів державного управління суспільством, що полягає у примусовому, державно-владному впливі на поведінку осіб, які вчинили правопорушення.

Юридична відповідальність судветексперта є різновидом державного примусу та специфічним видом правовідносин. Підставою юридичної відповідальності судово-ветеринарного експерта є вчинення ним правопорушення в експертній діяльності. Мета юридичної відповідальності експерта — формування його правомірної поведінки. Відповідальність судового експерта ґрунтується на принципах законності, невідворотності, обґрунтованості, справедливості, доцільності покарання [292]. У ст. 14 профільного Закону зазначено, що ця відповідальність здійснюється на підставах і в порядку, передбачених законодавством [232]. Вважаємо, що ця стаття профільного Закону взагалі не конкретизує відповідальності судового експерта та має доволі узагальнені ознаки, через що не може задовольняти вимоги судово-експертної діяльності, адже юридична відповідальність є центральною категорією в судовій експертології та судовій експертизі й одним із принципів судово-експертної діяльності, на що звертають увагу такі науковці, як Е. Сімакова-Єфремян [267], В. Шерстюк [342], А. Остропілець [182], Б. Суржан [291], О. Кравченко [122] та ін.

За порушення законодавства судветексперт несе кримінальну,

адміністративну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність, систематизовану й унаочнену в таблиці, розміщеній у додатку Р.

Водночас зауважимо, що порядок тимчасового зупинення, поновлення та припинення права на проведення судової експертизи регламентоване розділом VI «Порядку проведення ЦЕКК при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів» [216]. Проте за перешкоджання виконанню огляду судовим експертом об'єкта експертного дослідження не встановлено ані кримінальної, ані адміністративної відповідальності. Також не передбачено відповідальності за образу судового експерта під час виконання ним своїх професійних обов'язків. У зв'язку з цим, поділяємо думку О. Угровецького [308] про необхідність докладного наукового дослідження цього питання та внесення доповнень у законодавство.

Крім того, респонденти вважають доцільним удосконалити законодавство Україні щодо статусу судового експерта незалежно від виду судочинства в такий спосіб, щоб розмістити систематизований перелік норм у профільному Законі із вказівкою на цей Закон як бланкетну норму в ст. 69 КПК, ст. 69 ЦПК, ст. 69 ГПК, ст. 68 КАС, ст. 273 КУпАП, що дасть змогу забезпечити чіткість і зручність їх сприйняття, а також ефективне застосування.

За результатами наукових розвідок, власного досвіду судово-експертної діяльності впродовж 2010—2022 рр., зважаючи на результати досліджень авторитетних науковців у галузі криміналістики та судової експертології, із метою уніфікувати процесуальні права, обов'язки, заборони й обмеження судового експерта (зокрема судово-ветеринарного), регламентовані процесуальним законодавством (з огляду на особливості судочинства, норми профільного Закону [232], інструкцій № 1 [97] і № 2 [96]), пропонуємо бланкетний спосіб застосування процесуального статусу судового експерта шляхом викладення його процесуальних прав, обов'язків, заборон та обмежень у профільному Законі, а у відповідних статтях процесуального законодавства лише посилатися на згаданий Закон (*див.* додаток А.10).

Отже, пропонуємо наведені далі зміни (*див*. додаток А.7).

1. У теорії та практиці судової експертизи юридично обґрунтовано послуговуватися терміном *«правовий статус судового експерта»*. Назву розділу ІІ «Судовий експерт» Профільного Закону [232] викласти в новій редакції: «Розділ ІІ. Правовий статус судового експерта».

2. Статтю 11 Профільного Закону викласти в новій редакції:

«Стаття 11. Особи, які не можуть бути судовими експертами

Незалежно від виду судочинства під час здійснення професійної діяльності не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, якщо:

1) *вона є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, обвинуваченого, підозрюваного, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;*

2) *вона брала участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач;*

3) *вона або її близькі родичі чи члени сім'ї прямо або опосередковано зацікавлені в результатах розгляду справи;*

4) *вона перебувала або перебуває у службовій, родинній або іншій залежності від сторін провадження: обвинувачуваного, підозрюваного, потерпілого у кримінальному провадженні, позивача або відповідача в цивільних, господарських або адміністративних справах, або існують інші обставини, що викликають обґрунтовані сумніви в її неупередженості;*

5) *вона брала участь у відомчому розслідуванні та є в ньому свідком, представником, адвокатом;*

6) *вона брала участь у проведенні ревізії, перевірки тощо, матеріали яких використовують у справі;*

7) *з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери її спеціальних знань;*

8) *вона є обмеженою в цивільній дієздатності або недієздатною;*

9) *вона має незняту чи непогашену судимість за скоєння кримінальних правопорушень;*

10) *упродовж останнього року її піддано адміністративному стягненню за скоєння корупційного правопорушення або порушення, пов'язаного з корупцією, або дисциплінарному стягненню у вигляді припинення права на проведення судової експертизи за відповідними експертними спеціальностями;*

11) *надавала висновок судового експерта за результатами первинної судової експертизи за цією самою справою або кримінальним провадженням;*

12) *інші обставини викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судового експерта й виключають можливість доручити йому проведення судової експертизи».*

3. Статтю 12 Профільного Закону [232] викласти в новій редакції:

«Стаття 12. Обов'язки судового експерта

Незалежно від виду судочинства та підстав проведення судової експертизи під час здійснення професійної діяльності судовий експерт зобов'язаний:

1) *дотримуватися присяги судового експерта;*

2) *заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин, що унеможливлюють проведення судової експертизи;*

3) *прийняти до виконання доручену судову експертизу;*

4) *не порушувати строків проведення судової експертизи;*

5) *особисто провести повне дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів;*

6) *надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок за поставленими питаннями, а за потреби – роз'яснити його;*

7) *заявити клопотання особі, яка призначила судову експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо уточнення змісту й обсягу поставленого завдання або повідомити про неможливість проведення судової експертизи за поставленим питанням чи без залучення інших осіб;*

8) *з'явитися на виклик органу чи особи, який призначив судову*

експертизу, для надання роз'яснень, показань чи доповнень щодо проведеної судової експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення;

9) *забезпечити максимально можливе збереження наданих на дослідження об'єктів і матеріалів провадження чи справи;*

10) *одержати дозвіл від замовника судової експертизи на дослідження, пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміну його властивостей, якщо існують обґрунтовані підстави стверджувати про неможливість застосувати інші методи;*

11) *не повідомляти будь-кому, окрім замовника судової експертизи, про перебіг її проведення та результати, за винятком випадків, передбачених законодавством;*

12) *зазначити у висновку експерта, що судовий експерт попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;*

13) *зазначити у висновку, що його підготовлено для подання до суду, а під час проведення судової експертизи на замовлення учасника справи, судовий експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок;*

14) *повідомити в письмовій формі орган чи особу, який призначив судову експертизу, про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи й інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції та спеціальних знань судового експерта, якщо проведення експертизи потребує залучення інших судових експертів, і/або якщо наданих матеріалів недостатньо для розв'язання експертного завдання, а затребувані додаткові матеріали не надано в обумовлений законодавством строк;*

15) *негайно повернути матеріали справи й інші документи, що їх використовували для проведення судової експертизи, у разі її завершення, надходження процесуального документа або вимоги замовника судової експертизи (якщо судового експерта залучено на договірних засадах) про*

припинення її проведення, непогодження замовником судової експертизи продовження строків її проведення, відмови замовника судової експертизи надати згоду на повне або часткове знищення чи пошкодження об'єкта судової експертизи (якщо неможливо провести дослідження іншими неруйнівними методами), скасування судом ухвали про призначення судової експертизи;

16) *16) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством».*

4. Статтю 13 профільного Закону [232] викласти в новій редакції:

«Стаття 13. Права судового експерта

Незалежно від виду судочинства й підстав проведення судової експертизи під час здійснення професійної діяльності судовий експерт має право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи (провадження), які стосуються предмета судової експертизи;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків;

3) заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(-ла) судову експертизу чи залучив(-ла) судового експерта, щодо уточнення змісту й обсягу завдання та поставлених питань;

4) бути присутнім під час учинення процесуальних, виконавчих дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(-ла) судову експертизу чи залучив(-ла) судового експерта;

5) заявляти клопотання про опитування учасників судового процесу та свідків, що стосується предмета чи об'єкта судової експертизи, і проводити окремі дослідження в їх присутності;

6) зазначати у висновку виявлені під час проведення експертизи факти, які мають значення для справи, але щодо яких не було поставлено питань, і обставини, що сприяли або могли сприяти скоєнню правопорушення;

7) надавати окремий висновок під час проведення судової експертизи у складі комісії в разі незгоди з позицією інших її членів;

8) заявляти клопотання суб'єкту призначення експертизи про залучення

до проведення судової експертизи інших експертів, якщо це необхідно для проведення досліджень і надання висновку експерта;

9) на безперешкодний доступ до об'єкта дослідження та належні умови праці;

10) давати відповіді на питання, зокрема письмово, які ставлять судовому експертові під час роз'яснень чи показань щодо складеного ним висновку;

11) в обумовлених законом випадках послуговуватися безкоштовною допомогою перекладача, заявляти йому відвід;

12) оскаржувати дії та рішення замовника судової експертизи й інших учасників процесу, які порушують права судового експерта або порядок проведення судової експертизи;

13) подавати клопотання про убезпечення себе самого та своїх близьких у випадках, передбачених законодавством;

14) одержувати компенсацію (відшкодування) витрат, яких він зазнав під час проведення експертизи, і винагороду за виконану роботу, пов'язану з проведенням судової експертизи, якщо її проведення не є службовим обов'язком судового експерта;

15) брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, якщо відсутні заперечення учасників справи;

16) відмовитися від проведення судової експертизи (якщо існує загроза життю та здоров'ю судового експерта; немає необхідних умов для проведення дослідження; порушено принцип незалежності судового експерта; об'єктів експертизи й матеріалів справи недостатньо для надання висновку, а судовому експертові відмовлено в їх наданні; відсутні умови, необхідні для проведення експертизи та надання висновку;

17) послуговуватися іншими правами, передбаченими законодавством України» .

5. Доповнити профільний Закон [232] статтею 13^1 такого змісту:

«Стаття 13^1 . Заборони для судового експерта

Незалежно від виду судочинства та підстав проведення судової експертизи під час здійснення професійної діяльності судовому експертові заборонено:

1) *проводити судову експертизу без письмового доручення керівника в разі її призначення (замовлення) судово-експертній установі, працівником якої є судовий експерт (приймати до виконання судову експертизу атестованому судовому експерту, що не працює в державній спеціалізованій судово-експертній установі, якщо її проведення не доручено йому особисто);*

2) *передоручати проведення судової експертизи іншій особі;*

3) *самостійно збирати й вилучати матеріали, які підлягають експертному дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення судової експертизи, якщо в наданих йому матеріалах їх відображено неоднозначно;*

4) *розв'язувати питання, які виходять за межі предмета судової експертизи, спеціальних знань або кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю;*

5) *з'ясовувати питання права й оцінювати законність проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;*

6) *самостійно залучати інших судових експертів чи осіб до провадження дорученої йому судової експертизи;*

7) *мати будь-які не передбачені нормативно-правовими актами та без згоди органу (особи), який призначив(-ла) судову експертизу, особисті контакти з учасниками процесу, якщо це ставить під сумнів незацікавленість судового експерта в результаті дослідження або якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах судової експертизи;*

8) *зберігати матеріали справи (провадження) та об'єкти судової експертизи поза робочим місцем судового експерта або спеціально призначеними місцями зберігання;*

9) *розголошувати відомості, що стали відомі судовому експертові у зв'язку з проведенням судової експертизи, або повідомляти будь-кому, окрім*

особи (органу) або учасника справи, на замовлення якого експерт проводить судову експертизу, про перебіг її виконання та здобуті результати;

10) *спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, окрім випадків учинення дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням судової експертизи;*

11) *застосовувати руйнівні методи дослідження або істотно змінювати властивості об'єктів дослідження без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(-ла) судову експертизу чи залучив(-ла) судового експерта;*

12) *проводити судову експертизу, якщо право судового експерта на проведення судової експертизи тимчасово зупинено, припинено за відповідною експертною спеціальністю;*

13) *проводити допит судового експерта до надання ним висновку;*

14) *дотримуватися інших обмежень, обумовлених законодавством».*

6. Статтю 14 профільного Закону [232] викласти в новій редакції:

«Стаття 14. Відповідальність судового експерта

Незалежно від виду судочинства судового експерта може бути притягнуто до відповідальності під час здійснення професійної діяльності на підставах і в порядку, передбачених законодавством, а саме:

1) кримінальної: за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу — надання завідомо неправдивого висновку судового експерта, складеного для органу, що здійснює досудове розслідування; відмову від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час досудового розслідування); розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування; зловживання повноваженнями;

2) адміністративної: за виявлення неповаги до суду або Конституційного Суду України, злісне ухилення від явки в суд; злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; порушення передбачених законом обмежень щодо одержання подарунків; порушення вимог щодо запобігання й урегулювання конфлікту інтересів;

3) дисциплінарної: за порушення загальної трудової дисципліни; за

порушення трудової дисципліни; за вчинення дисциплінарного проступку;

4) матеріальної: за майнову і/або моральну шкоду, завдану установі, підприємству, організації фізичній або юридичній особі» .

7. Замінити частини 2–7 ст. 69 КПК [128] і частини 3–8 ст. 72 ЦПК [319], ст. 69 ГПК [53] та ст. 68 КАС [110] частинами 2 і 3 відповідно такого змісту: *«Під час здійснення професійної діяльності судовий експерт має процесуальні права, виконує обов'язки, дотримується заборон та обмежень, а також несе юридичну відповідальність, передбачену Законом України «Про судову експертизу».*

Висновки до розділу 2

До ключових, науково обґрунтованих позицій щодо судово-ветеринарного експерта як суб'єкта процесуальних правовідносин та судово-експертної діяльності в контексті новітнього законодавства України належать такі положення:

1. Сформульовано розширену дефініцію поняття «судово-ветеринарний експерт». Наголошено, що процесуальні критерії статусу судветексперта свідчать про останнього в провадженні під час судово-експертного забезпечення правосуддя: він належить до учасників провадження й виконує в ньому допоміжні функції; не представляє в процесі власних інтересів; не має матеріально-правової зацікавленості в результатах процесу; дані про судово-ветеринарного експерта внесено до Держреєстру атестованих судових експертів (хоча цей критерій не є обов'язковим).

2. Наголошено, що правовий статус судветексперта, як і судового експерта будь-якої іншої експертної спеціальності, полягає в тому, що він є сукупністю процесуальних прав, обов'язків, заборон, обмежень, відповідальності, що відрізняють його від правового статусу інших учасників

кримінального процесу або судової справи в іншому виді судочинства, зокрема свідка, слідчого, дізнавача й інших суб'єктів. Зазначені елементи правового статусу судветеексперта є гарантією його самостійності та незалежності, а також повноти й об'єктивності висновку, наданого ним як джерела доказів.

3. З'ясовано, що елементи правового статусу судового експерта передбачені процесуальним законодавством України, профільним Законом, Порядком проведення ЦЕКК при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів [216], Порядком розгляду ЦЕКК при Міністерстві юстиції України питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів» [217], а також відомчими інструкціями: Інструкцією № 1 [97] та Інструкцією № 2 [96], отже, є інструментом для реалізації судовим експертом системи принципів судово-експертної діяльності.

4. Акцентовано увагу на тому, що вдосконалення законодавства України щодо статусу судового експерта під час здійснення ним професійної діяльності незалежно від виду судочинства потребує систематизації та концентрації переліку його прав, обов'язків та обмежень у профільному Законі України «Про судову експертизу» [232], а відповідні статті процесуальних кодексів повинні мати бланкетний характер, відсилаючи до норм базового Закону, що дасть змогу забезпечити чіткість і зручність їх сприйняття та правозастосування. Норми відповідних статей КПК, ЦПК, ГПК, КУпАП та КАС України щодо правового статусу судового експерта запропоновано викласти в такій редакції: «Під час здійснення професійної діяльності судовий експерт користується процесуальними правами, виконує обов'язки, дотримується заборон та обмежень, а також несе юридичну відповідальність, передбачену Законом України «Про судову експертизу» [232].

5. Процес підготовки судветекспертів є технологічно складним, багаторівневим і відповідальним. Свого розвитку він набуває в закладах вищої освіти, які ведуть підготовку лікарів ветмедицини за спеціальністю Н6 «Ветеринарна медицина», і закінчується у спеціалізованих державних експертних закладах МЮ України, у яких фахівець ветмедицини з освітнім

рівнем спеціаліста чи магістра, маючи намір отримати кваліфікацію судветексперта, проходить підготовку за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», а також процес атестації та отримує кваліфікацію судового експерта з вище зазначеної експертної спеціальності, після чого самостійно на професійній основі може здійснювати судово-експертну діяльність з проведення СВЕ.

6. Алгоритм організації підготовки судветекспертів в Україні в державних спеціалізованих експертних установах МЮ України охоплює такі етапи: 1) підготовчий етап, який передбачає опанування теоретичних, організаційних і процесуальних положень судової експертизи та СВЕ, набуття практичних навичок володіння методиками і методичними рекомендаціям; підготовку проєктів висновків експерта та рецензування їх проєктів; 2) атестацію претендентів, які мають намір отримати кваліфікацію судветексперта, що відбувається у формі кваліфікаційного іспиту; 3) складання присяги судветекспертом, котрий уперше отримав цю кваліфікацію. Показано, що підготовка судветекспертів за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» здійснюється за розробленою нами й затвердженою МЮ України програмою.

7. Доведено, що особа, яка має намір отримати кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження», повинна мати виключно вищу ветеринарну освіту, кваліфікацію лікаря ветеринарної медицини ступеня вищої освіти магістр або спеціаліст, галузі знань Н «Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина», зі спеціальності Н6 «Ветеринарна медицина». Стверджується, що фахівці, які мають диплом про іншу вищу освіту (не ветеринарну), претендувати на отримання або підтвердження кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» – не можуть.

8. Запропоновано регулярно доповнювати «Перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури» [225] новітніми науковими роботами, підручниками, навчальними посібниками, монографіями тощо,

опублікованими з питань СВЕ, які стануть у нагоді претендентам на отримання або підтвердження кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» під час їх підготовки чи стажування, підготовки до атестації, а також у повсякденній судово-експертній діяльності. Запропоновано також сформувати кейс новітніх дидактичних матеріалів: текстовий варіант лекцій та практичних занять, а також мультимедійні презентації, створити відеофільми щодо окремих методик проведення СВЕ, підготувати навчальні посібники із СВЕ для використання під час підготовки судветекспертів, особливо, якщо така підготовка відбувається у форматі *online*, та розмістити їх у базі даних державних спеціалізованих експертних установ МЮ України для створення найсприятливіших умов під час навчання фахівців з метою отримання кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», вдосконалення їхньої професійної підготовки шляхом опанування новітніми знаннями і навичками.

РОЗДІЛ 3
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи

СВЕ є засобом забезпечення доказів і потужних інструментів утвердження істини в судочинстві як України [202, 307, 328, 694], так і іноземних держав [480, 492, 562, 654] у справах, учасниками провадження за якими є тварини, щодо жорстокого поводження [456, 597, 458, 449]; порушення умов утримання [668]; дорожньо-транспортних пригод [485]; крадіжок [633]; раптової смерті [620]; умисних отруєнь [469, 519] і голодування [629]; ураження електричним струмом [674]; утоплення [518, 620]; завдання ушкоджень [608], каліцтва [491, 553], вогнепальних травм [472] і травм опорно-рухового апарату та внутрішніх органів [500] тощо.

Питання призначення та проведення судових експертиз аналізували багато науковців, включно з автором цієї праці [425, 431]. Процесуальним проблемам призначення різних видів судових експертиз присвятили свої наукові розвідки багато українських теоретиків і практиків, а саме: С. А. Тюлєнєв [306]; С. Брюхань [26]; О. Гладіліна [44]; С. Іваницький [92]; М. Поліщук [201]; М. Щербаковський [352], Е. Сімакова-Єфремян [268], Є. Макаренко [148], А. Лазебний [133]; Р. Степанюк та ін. [287]. Безумовно, їхні здобутки сприяли розв'язанню деяких проблем, хоча окремі питання до сьогодні не привернули належної уваги дослідників.

Нормативно-правовою базою, що регулює порядок призначення судової (зокрема й судово-ветеринарної) експертизи, є КПК [128], ЦПК [319], ГПК [53], КУпАП [112], КАС [110], Профільний Закон [232], інструкції № 1 [97] і № 2 [96], Профільні НР [166].

Принагідно зауважимо, що цілком поділяємо наукову позицію Ю. Азарова [3] про потребу замінити спеціальні терміни чинного законодавства України із судово-експертної діяльності, а саме: термін «експертиза» – терміном «судова експертиза», термін «експерт» – терміном «судовий експерт», термін «висновок експерта» – терміном «висновок судового експерта». Такий принциповий підхід обумовлюватиме конкретну галузь судово-експертної діяльності.

Призначення й проведення судової експертизи в кримінальному процесі можливе тільки після відкриття кримінального провадження та складання уповноваженою на це особою процесуального документа про її призначення, а в інших видах судочинства – після укладання договору з приватним судветекспертом за письмовим зверненням особи (п. 1.8 розд. I Інструкції № 1 [97]) або ухвали суду, якщо експертизу призначив суд.

Підставою для призначення СВЕ в кримінальному провадженні є рішення уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування; наявність клопотань учасників кримінального процесу; норма законодавства, що свідчить про необхідність обов’язкового призначення судової експертизи; рекомендації спеціальних криміналістичних методик із розслідування окремих видів правопорушень [101, 171, 183, 320].

Процес призначення і проведення СВЕ, як і будь-якої іншої судової експертизи, має три етапи:

1) підготовка матеріалів і призначення СВЕ уповноваженою особою (органом);

2) проведення досліджень судовим експертом із застосуванням спеціальних ветеринарних знань;

3) дослідження, оцінка й перевірка висновку судового експерта уповноваженою особою (органом), яка призначила СВЕ або залучила судового експерта.

Зауважимо, що виокремлені етапи різняться за суб’єктом, метою та способами їх реалізації, до того ж кожен з етапів має свої складники.

Схарактеризуймо кожен із них.

І етап: підготовка матеріалів і призначення СВЕ уповноваженою особою (органом).

На слушну думку М. Щербаковського, підготовка матеріалів для призначення судової експертизи є системою процесуальних, організаційно-тактичних і технічних дій зі збору, підготовки й оформлення необхідних для проведення експертизи об'єктів СВД [352]. На переконання К. Н. Шакірова, важливе значення для підготовки до проведення СВЕ має спеціаліст, якого уповноважена особа залучає до участі в проведенні слідчих дій. Найчастіше це ОМП [331].

Специфікою першого етапу призначення СВЕ є дослідження обстановки події, висунення версій про подію, виокремлення матеріального джерела інформації та постановка завдання судветекспертові. Цей етап підготовки матеріалів і призначення СВЕ має певні стадії (рис. 3.1).

1. Ухвалення уповноваженим суб'єктом рішення про призначення СВЕ.

Для того щоб ухвалити обґрунтоване рішення про необхідність проведення СВЕ в межах кримінального провадження, а також дізнатися про її можливості й ефективність для досудового розслідування правопорушень [387], необхідно провести аналіз слідчої ситуації, з'ясувати механізм події правопорушення, виокремити суб'єкти, що взаємодіють [173].

Будь-яку судову експертизу призначають, по-перше, за прямою вказівкою закону, по-друге, коли з'ясувати фактичні дані, що мають значення для справи, можна виключно за допомогою спеціальних знань. Наголошуємо: установити причину смерті тварини, або визначити заподіяну здоров'ю шкоду, або з'ясувати ступінь тяжкості шкоди здоров'ю тварини тощо неможливо в інший спосіб, аніж шляхом проведення СВЕ із застосуванням спеціальних ветеринарних знань [423].

Утім, у чинному КПК відсутні прямі правові норми щодо обов'язкового проведення СВЕ, на відміну від судово-медичної (ч. 2 ст. 242 КПК [128]), тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 242 «Підстави проведення експертизи» КПК

пунктами 7 такого змісту: «7) визначення причини смерті тварини або визначення характеру та тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини».

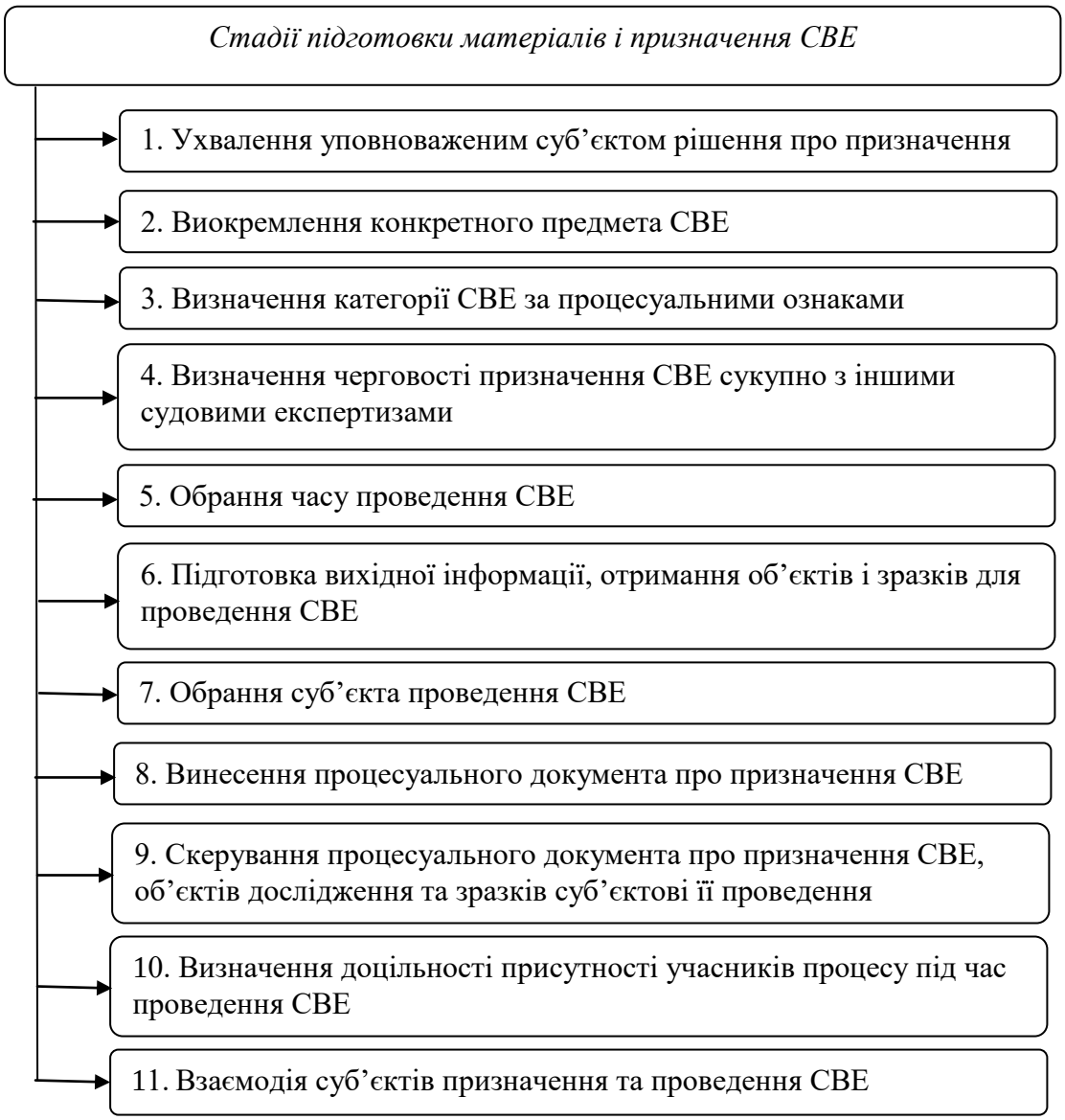

Рис. 3.1 Стадії підготовки матеріалів і призначення СВЕ

Зауважимо, що необґрунтована відмова уповноваженої особи від призначення СВЕ під час досудового розслідування може призвести до неповного дослідження доказового матеріалу, що, своєю чергою, може спричинити негативні наслідки.

Відповідно до процесуального законодавства судову експертизу (зокрема, СВЕ) призначають за зверненням сторін кримінального провадження, а також

за дорученням слідчого судді, або суду, або уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, що відповідає вимогам ч. 1 ст. 242 КПК [128]. У КПК також регламентовано порядок залучення експерта (ст. 243), розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи (ст. 244), проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332) [128].

У ЦПК обумовлено: призначення експертизи судом (ст. 103), постановлення судом ухвали про призначення експертизи (ст. 104), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 106), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 107) [319].

У ГПК передбачено призначення експертизи судом (ст. 99), ухвалу про призначення експертизи (ст. 100), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 101), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 102) [53].

КУпАП встановлено: обов'язки експерта (ч. 2 ст. 273), права експерта (ч. 3 ст. 273) [112].

КАС виокремлює призначення експертизи судом (ст. 102), постановлення судом ухвали про призначення експертизи (ст. 103), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 104), збирання матеріалів для експертного дослідження (ст. 105) [110].

2. Визначення конкретного предмета СВЕ.

Предмет СВЕ окреслює сукупність фактичних даних та обставин провадження (справи), пов'язаних зі шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, які судветексперт визначає із застосуванням своїх спеціальних знань з метою розв'язати ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання [423].

Розуміння предмета СВЕ дає змогу суб'єктові її призначення: сформулювати запитання, які водночас є завданнями, винесеними на розв'язання судовому експертові; окреслити коло фактичних даних, які потрібно встановити експертним шляхом; надати експертній установі або приватному судовому експертові лише ті матеріальні об'єкти, які є матеріальними (матеріалізованими) носіями інформації (у межах предмета СВЕ

або комплексної судової експертизи).

На практиці перевагу віддають комплексному підходу: одночасне врахування кількох критеріїв дає змогу точно виокремити предмет СВЕ та правильно сформувати й однозначно сформулювати коло питань, які має розв'язати судовий експерт.

3. Визначення категорії судово-ветеринарної експертизи за процесуальними ознаками.

Від природи носія інформації (об'єкт судової експертизи) і фактичних даних та обставин, які необхідно встановити (предмет судової експертизи), залежать вид судової експертизи [274]. Категорії СВЕ також виокремлюють за процесуальними ознаками: первинна (основна), додаткова, повторна, комісійна або комплексна. Дослідження об'єктів часто потребує застосування спеціальних знань із кількох галузей науки (наприклад, установлення видової належності кісток скелета або окремих решток тварини – із ветеринарії, біології та молекулярної генетики; отруєння – із ветеринарії, хімії і/або токсикології тощо): у такому разі призначають *комплексну судову експертизу* (наприклад, судову ветеринарно-біологічну, або ветеринарно-молекулярно-генетичну, або ветеринарно-медичну, або ветеринарно-трасологічну та ін.).

Суб'єкт призначення *повторної* або *додаткової судової експертизи*, окрім об'єкта експертизи, надає на дослідження висновки попередніх експертиз із усіма додатками, а також додаткові матеріали (у разі призначення додаткової експертизи), що стосуються предмета судової експертизи, зібрані після надання первинного висновку, а в процесуальному документі про призначення експертизи обґрунтовує мотиви такого призначення (п. 3.3 розд. III Інструкції № 1 [97]). Доцільність такої процедури підтверджено власною практикою судово-експертної діяльності автора цієї публікації.

4. Визначення послідовності призначення СВЕ сукупно з іншими судовими експертизами.

СВЕ може бути складовою комплексу різних експертиз щодо того самого об'єкта або групи об'єктів, комплексного дослідження в межах однієї судової

експертизи. Із гносеологічних позицій ці поняття схожі, але процесуально різні, хоча загалом свідчать про комплексний підхід до предмета дослідження.

У такому комплексі уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, має визначити послідовність проведення судових експертиз: якщо ті самі об'єкти мають піддати різним експертним дослідженням; якщо результати одних судових експертиз зумовлюватимуть результати інших; якщо застосовані до об'єкта руйнівні методи дослідження суттєво змінять його властивості й унеможливлять (повністю або частково) проведення повторної СВЕ або інших подальших експертиз. Наприклад, для обчислення збитків у разі мору бджіл унаслідок отруєння хімікатами (пестицидами) полів із медоносами спочатку необхідно визначити причину смерті комах, довівши експертним шляхом причинно-наслідковий зв'язок між наявністю пестицидів у їхніх організмах та в ґрунті й рослинах шляхом проведення комплексної судово-ветеринарної та з дослідження отруйних і сильнодіючих речовин експертизи, і лише після цього призначити судово-економічну експертизу. Через застосування руйнівних методів (приміром, у разі розтину органів трупа тварини) у СВЕ заведено фотографувати (за правилами судової фотографії) усі етапи дослідження, а фотографії розміщати в додатках до висновку експерта.

5. Обрання часу проведення СВЕ.

Кримінально-процесуальне законодавство не обумовлює строків призначення будь-якої судової експертизи. Це вирішує суб'єкт її призначення, зважаючи на конкретну ситуацію й тактичні міркування (очікувані обсяг і характер доказової інформації), головне – призначити її вчасно, аби запобігти порушенню строків розслідування, з одного боку, і незворотним змінам в об'єктах дослідження, з іншого (наприклад, у трупі тварини за одну добу [691] розвиваються процеси автолізу та гниття (унаслідок чого змінюються органолептичні, фізичні й хімічні характеристики органів і тканин), що може спотворити оцінку макро- та мікроскопічних ознак і спричинити помилки в судово-ветеринарному діагнозі і у визначенні механізму тілесного ушкодження та часу настання смерті тощо). До того ж складність досліджень у СВЕ

передбачає значні витрати часу на її проведення.

Наступному (додатковому, повторному) СВД може завадити навіть заморожування, адже під час заморожування й дефростації кристали замерзлої рідини частково руйнують тканини, забарвлення та пружність тканин змінюються, через це суттєво втрачаються специфічні ознаки, які можуть виявитися патогномонічними для певного виду ушкоджень або захворювань, що спричинили смерть тварини.

Те саме стосується негайного СВД живої підекспертної тварини: із плином часу рани загоюються, синці зникають, змінюється морфологія рубців ран на шкірі, що або унеможливлює визначення давності утворення ушкодження, або робить висновок експерта ймовірним. Якщо негайно провести СВЕ неможливо, то уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, може залучити спеціалістів потрібної галузі ветмедицини з освітнім рівнем спеціаліста або магістра. Відомості про результати досліджень такі спеціалісти викладають у письмовому консультативному висновку за особистим підписом, належно засвідченим. Варто зауважити, що ці фахівці не визначають ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини [417].

Отже, суб'єкт призначення СВЕ має якнайшвидше зібрати матеріали справи, ухвалити процесуальний документ про призначення судової експертизи та спрямувати їх до експертної установи на виконання.

6. *Підготовка вихідної інформації, отримання об'єктів і зразків для проведення СВЕ.*

Це важлива процесуальна стадія, яка суттєво впливає на якість експертного дослідження й обґрунтованість висновку експерта. Усі джерела інформації, необхідні для призначення СВЕ, слід розподілити на *процесуальні* (постанова слідчого, ухвала слідчого судді або суду, протоколи слідчих дій, об'єкти дослідження, зразки для порівняльного дослідження, висновки первинної СВЕ, матеріали кримінального провадження (за клопотанням судового експерта): протоколи оглядів із додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо) і *непроцесуальні* (нормативно-правові акти й підзаконні

документи, еталони, колекції, джерела спеціальної літератури, програмні продукти та ін.).

має задовольняти загальним умовам: допустимості, тобто придатності з позицій законності джерел, прийомів і методів отримання (ст. 86 КПК [128], ст. 78 ЦПК [319], ст. 77 ГПК [53], ст. 74 КАС [110]); належності – наявності зв'язку з конкретною справою (ст. 85 КПК [128], ст. 77 ЦПК [319], ст. 76 ГПК [53], ст. 73 КАС [110]); достовірності – відповідності фактичним обставинам справи, безсумнівності походження (ст. 79 ЦПК [319], ст. 78 ГПК [53], ст. 75 КАС [110]), достатності (ст. 80 ЦПК [319], ст. 76 КАС [110]) і репрезентативності – якості й кількості, відповідних методичним вимогам дослідження. Одночасно зазначаємо, що в КУпАП [112] відсутні норми, які б регламентували вимоги до вихідної інформації (належність, достовірність, достатність), а в ст. 252 КУпАП «Оцінка доказів» лише зазначено, що орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю.

Питання про обсяг наданої судовому експертові інформації суб'єкт призначення СВЕ ретельно обмірковує та вирішує щоразу індивідуально. Судветексперт також має право подати клопотання про надання додаткових матеріалів (абз. 3 п. 2.1 розд. ІІ Інструкції № 1 [97]).

Замовник СВЕ зобов'язаний гарантувати достовірність усіх матеріалів, що підлягають дослідженню, а також запобігти процесуальним упущенням під час збирання й закріплення доказів, порушенням правил поводження з речовими доказами та підміні їх. Досвід підтверджує: неточності, яких може припуститися слідчий, негативно позначаються на швидкості й результативності проведення експертизи.

Під час підготовки матеріалів для проведення СВД уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, має:

- окреслити коло об'єктів дослідження – речових доказів;
- дібрати зразки порівняння для розв'язання ідентифікаційних завдань,

зокрема, за участі залученого спеціаліста в галузі ветмедицини, особливо під час огляду МП;

– уточнити вихідні дані;

– окреслити ту частину матеріалів кримінального провадження, яка має значення для встановлення фактів, необхідних для надання об'єктивного, обґрунтованого, правильного та правдивого висновку судового експерта.

Запорукою успішного проведення СВЕ та розв'язання поставлених перед судовим експертом питань є правильне та якісне вилучення речових доказів. Судовому експертові також надають матеріали справи, зміст яких залежить від запитань, поставлених на розв'язання експертові.

Наголошуємо, що юридичною підставою для відібрання зразків для дослідження є відповідна норма процесуального законодавства, а також процесуальний документ, яким є ухвала слідчого судді або суду, а також постанова слідчого (прокурора) або дізнавача чи звернення сторони захисту.

У документі про призначення експертизи зазначають: особу, яка отримуватиме зразки; які саме зразки й у якій кількості надають; коли й кому передають зразки після їх отримання.

Для СВЕ відбір зразків множинних речових доказів (зокрема, кормів і кормових добавок) здійснюють з урахуванням приписів Порядку відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень [212], Порядку відбору зразків та їх перевезення (пересилання) до уповноважених лабораторій для цілей державного контролю [213], а також Правил відбору зразків патологічного матеріалу, крові, кормів, води та пересилання їх для лабораторного дослідження [218] з обов'язковим зазначенням прізвища фахівця, який брав участь у відборі таких зразків.

Кожен об'єкт дослідження та зразок поміщають у чистий інертний контейнер (він забезпечує належний захист від контамінації й пошкодження під час транспортування); реєструють, зазначаючи дату й місце їх відбору; опечатують у місці відбору, наносять на пакування пояснювальні написи,

ідентифікаційний код (який відповідає ідентифікаційному коду акта відбору зразків і дає змогу ідентифікувати партію (частину партії) кормів (кормових добавок) для тварин, від якої (яких) відібрано зразки); укладають акт відбору зрізків і зазначають про це у протоколі огляду МП. Порядок відбирання зразків і речей у кримінальному провадженні встановлено за положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК [128]).

У кримінальному провадженні отримання зразків для проведення судової експертизи врегульовано ст. 245 КПК [128], а відібрання зразків із речей і документів – ст. 160–166 КПК [128]. У цивільному судочинстві збирання матеріалів для проведення експертизи обумовлене ст. 107 ЦПК [128], у господарському – ст. 102 ГПК [53], в адміністративному – ст. 105 КАС [110]. Визначаючи, які саме матеріали необхідні для проведення експертизи, суд зважає на думку учасників справи та може заслухати думку призначеного ним судового експерта щодо цього. Експертові надають потрібні матеріали. Вирішуючи, які матеріали надати на експертизу, суд (за потреби) також розв’язує питання про витребування відповідних матеріалів.

Судовий експерт має забезпечити збереження об’єкта експертизи; або отримати відповідний дозвіл особи, яка призначила судову експертизу на застосування руйнівних методів (п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК [128]; ч. 3 і 4 ст. 108 ЦПК [319], ст. 103 ГПК [53], ст. 106 КАС [110]; ст. 5 профільного Закону [232], абз. 7 п. 2.2 та абз. 2 п. 4.11 Інструкції № 1 [97]).

Наголошуємо, що одержання дозволу на застосування руйнівних методів дослідження затягує строки проведення судової експертизи (зокрема СВЕ), тому з метою економії часу доцільніше одразу прописати такий дозвіл у процесуальному документі (ухвалі або постанові) про її призначення.

Отже, суб’єкт призначення СВЕ під час підготовки об’єктів і матеріалів для дослідження має дотримувати таких основних правил:

1) відбирати зразки патологічного матеріалу, крові, кормів, води тощо та пересилати їх для лабораторного дослідження із залученням спеціаліста в галузі ветмедицини згідно з Правилами відбору зразків [218];

2) значні за обсягом або масою досліджувані об’єкти й об’єкти для порівняльного дослідження направляти судовому експертові у вигляді зразків;

3) екскременти тварин і гній висушувати і по 100–120 г транспортувати в закритих банках;

4) у разі дослідження мікрооб’єктів надсилати предмет-носій (наприклад, марлевий тампон);

5) закривати чистим папером місця на предметах-носіях із плямами або слідами біологічного походження, закріплюючи краї на предметі (діяти аналогічно, якщо слідів не виявлено, але їхня наявність можлива) [424];

6) якщо доправити об’єкт неможливо, забезпечити огляд судовим експертом об’єкта дослідження за місцем знаходження останнього. У такому разі суб’єкт призначення СВЕ зобов’язаний доставити судового експерта на місце зберігання об’єкта, забезпечити вільний доступ до нього та створити умови, необхідні для проведення судової експертизи.

За потреби зберегти об’єкт в обстановці МП, суб’єкт призначення судової експертизи або залучення судового експерта має організувати охорону й ужити заходів зі збереження цього об’єкта, про що він зазначає в протоколі ОМПта в документі про призначення відповідної експертизи. До того ж суб’єкт призначення СВЕ має вчасно реагувати на потребу в додаткових матеріалах, збиранні та фіксуванні нових доказів.

На стадії судового розгляду справи зразки для проведення судової експертизи відбирає суд із залученням спеціаліста у галузі ветмедицини за дорученням суду (ст. 245 КПК [128]), наприклад, співробітник відповідної акредитованої лабораторій (Держпродспоживслужби, Стандартметрології України тощо), який має спеціальні знання й навички з відбору проб (після такого залучення на нього поширюється правовий статус спеціаліста: ст. 71 КПК [128], ст. 74 ЦПК [319], ст. 71 ГПК [53], ст. 70 КАС [110]).

Якщо судову експертизу проводять на замовлення учасника справи (сторони кримінального провадження), то цей учасник має доправити матеріали справи до експертної установи або приватному судовому експертові (ст. 242

КПК, ч. 1 ст. 107 ЦПК [319], ст. 102 ГПК [53] і ст. 105 КАС [110]).

На дослідження слід надавати лише оригінали або належно засвідчені копії ветеринарних документів за підписом лікаря ветмедицини, який надавав ВД тварині, виготовлені згідно з оригіналами, якщо в останніх вичерпно відображено відомості про характер, локалізацію та клінічну картину ушкоджень, а також іншу необхідну інформацію, що має суттєве значення для експертизи [417].

До ветеринарних документів належать: виписка із журналу реєстрації хворих тварин; виписка з амбулаторної картки тварини або виписка з історії хвороби (епікриз), якщо тварину лікували або проводили її клінічне обстеження до призначення СВЕ; результати дослідження крові, сечі, молока й інших біологічних рідин організму; протоколи ультрасонографічного, ендоскопічного, рентгенографічного досліджень, магнітно-резонансної та спіральної комп'ютерної томографії тощо. Зауважимо, що фіскальні чеки за оплату ветеринарних послуг та інші подібні матеріали не є ветеринарними документами, отже, не мають значення для проведення СВЕ (натомість є доказами надання ветеринарних послуг).

У разі призначення додаткової або повторної СВЕ на цій стадії судовому експертові обов'язково слід надати висновки попередніх судових експертиз із додатками до них, а також додаткові матеріали (у разі проведення додаткової експертизи), що стосуються предмета СВЕ та зібрані після проведення первинної судової експертизи.

Складений за результатами отримання зразків протокол підписують усі учасники зазначеної процедури. У разі відмови від підписання уповноважена особа обов'язково робить у протоколі відповідний запис. До протоколу додають отримані зразки в упакованому й опечатаному вигляді. У процесуальному документі слід зазначити точні найменування, кількість, масу, інші відмінні індивідуальні ознаки кожного з об'єктів, які направляють на СВЕ (наприклад, «Для ознайомлення судовому експерту надати матеріали кримінального провадження, для дослідження надати один картонний ящик, у

якому знаходиться труп собаки»).

Якщо в матеріалах справи є дані про особливості виявлення, вилучення та зберігання об'єкта дослідження або про інші обставини, що могли вплинути на його властивості й ознаки, про них має бути зазначено у процесуальному документі (наприклад, «Після смерті труп кота зберігали в замороженому стані протягом п'яти діб» або «На дослідження надано труп тварини після ексгумації»).

За відсутності змоги надати судовому експертові об'єкт СВЕ експертизу проводять за фотографіями або іншими копіями цього об'єкта, його описами й іншими матеріалами, доданими до справи в обумовленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення СВЕ.

Якщо суд скасовує ухвалу про призначення СВЕ, то судовий експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали й інші документи, використовувані для проведення такої експертизи (ч. 6, 7 ст. 69 КПК, ч. 4 ст. 107 ЦПК [319] і ст. 105 КАС [110], ч. 5 ст. 102 ГПК [53]).

У процесуальному законодавстві відсутня норма, яка зобов'язувала б приватного судового експерта або експертну установу негайно повернути учасникові – замовникові судової експертизи матеріали й інші документи, використовувані для проведення судової експертизи. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 107 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ЦПК [319] і ст. 105 «Збирання матеріалів для експертного дослідження» КАС [110] частиною п'ятою; ст. 102 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ГПК – частиною шостою такого змісту: *«На вимогу учасника справи – замовника судової експертизи, який залучив судового експерта самостійно, залучений судовий експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали й інші документи, використовувані ним для проведення судової експертизи»*.

7. Обрання суб'єкта проведення СВЕ.

Поміж науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України проведення СВЕ налагоджене лише в ННЦ ІСЕ. СВЕ також має право

проводити судовий експерт, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі (приватний судовий експерт), якщо він атестований за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Наголошуємо: обрання державної експертної установи або приватного судового експерта є правом суб'єкта призначення експертизи. Так, у цивільному (ч. 3 ст. 103 ЦПК [319]), господарському (ч. 3 ст. 99 ГПК [53]) та адміністративному (ч. 3 ст. 102 КАС [110]) судочинстві під час призначення експертизи судом експерта або експертну установу сторони обирають за взаємною згодою, якщо згоди не досягнуто – цей вибір залишається за судом.

Уповноважена особа направляє до експертної установи копію процесуального документа про призначення судової експертизи (ухвалу або постанову), у якій судового експерта попереджають про кримінальну відповідальність за введення в оману (ст. 384 КК [127]) суду або іншої(-го) уповноваженої(-го) особи (органу), за відмову судового експерта від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК [127]), а також дає дозвіл на застосування руйнівних методів дослідження [425].

Спеціалістів ветмедицини, які не є атестованими судовими експертами, проте мають теоретичні знання та практичні навички роботи в галузі СВЕ (найчастіше це викладачі ветеринарних дисциплін закладів вищої освіти або співробітники наукових установ), також можуть залучати до проведення судової експертизи як судових експертів. Такі спеціалісти набувають статусу судветексперта лише після винесення суб'єктом призначення СВЕ процесуального документа (ч. 1 ст. 7 профільного Закону [232]).

8. Винесення процесуального документа про призначення СВЕ.

Призначення судової експертизи юридично оформлюють шляхом укладання процесуального документа: ухвали слідчого судді (суду) або постанови прокурора (слідчого або дізнавача), які є процесуальними рішеннями (ч. 1 ст. 110 КПК [128], гл. 9 розд. II ЦПК [319] і КАС [110]). Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК [128] постанову виносять у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це за необхідне.

Так, сторона захисту може звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи в разі, якщо сторона обвинувачення не залучила експерта для розв'язання питань, що мають суттєве значення для кримінального провадження, або якщо сторона обвинувачення поставила експертові такі питання, які не дають змоги дати повний і належний висновок з питань предмета доказування, або якщо залучений стороною обвинувачення судовий експерт не має необхідних спеціальних знань, є упередженим або з інших підстав може надати (уже надав) неповний і неправильний висновок (п. 1 ч. 1 ст. 244 КПК [128]). Ми поділяємо думку І. Гловюк [45] щодо потреби вдосконалити процедуру розгляду слідчим суддею клопотання сторони захисту про залучення судового експерта.

Таке клопотання слідчий суддя розглядає не пізніше п'яти днів після його надходження до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 3 ст. 244 КПК [128]). За результатами розгляду слідчий суддя постановляє ухвалу, де зазначає перелік запитань, поставлених судовому експертові особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Проте, якщо відповіді на деякі поставлені запитання не стосуються кримінального провадження, то слідчий суддя може не зазначати їх в ухвалі (ч. 7 ст. 244 КПК [128]). За потреби слідчий суддя також може вирішити питання про отримання зразків для проведення експертизи (ч. 8 ст. 244 КПК [218]).

У цивільному, господарському й адміністративному судочинстві судову експертизу призначає суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи (ст. 103 ЦПК [319], ст. 99 ГПК [53], ст. 102 КАС [110]), а також з ініціативи учасника справи, про що приймає ухвалу (ст. 104 ЦПК [319], ст. 100 ГПК [53], ст. 103 КАС [110]), яку направляє експертові для проведення експертизи, а також учасникам справи.

Отже, підставами для призначення судової експертизи судом в інших видах судочинства (ст. 103 ЦПК [319], ст. 99 ГПК [53], ст. 102 КАС [110]), аніж кримінальне, є такі: потреба застосувати спеціальні знання для з'ясування

фактичних даних та обставин; жодна зі сторін не надала висновку експерта із цих питань; існують обґрунтовані сумніви щодо правильності наданих сторонами висновків експерта; клопотання учасника справи, де поважними причинами зумовлено неможливість надати висновок експерта у строки, передбачені для подання доказів (зокрема через неможливість отримати необхідні для проведення експертизи матеріали).

Обов'язкове призначення судової експертизи регламентовано ст. 105 ЦПК [319], зокрема: «Призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити характер і ступінь ушкодження здоров'я».

Утім, згадані норми стосуються тільки людини: підстави щодо призначення СВЕ в чинному ЦПК відсутні. Аналіз власної судово-експертної практики протягом 2010–2024 рр. свідчить: з'ясувати істину щодо правопорушень проти життя і здоров'я тварин (особливо за жорстокого поводження з ними) неможливо без застосування такого засобу доказування, як СВЕ, або спеціальних ветеринарних знань у комплексі зі спеціальними знаннями з іншої галузі науки, тобто шляхом проведення комплексної експертизи. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 105 «Обов'язкове призначення експертизи судом» ЦПК [319] пунктом 4 такого змісту: *«4) причину смерті, характер і ступінь тяжкості шкоди, завданої здоров'ю тварини»*.

Зауважимо, що на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі одними з видів судових рішень є постанови й ухвали. Структуру постанови слідчого, дізнавача або прокурора про призначення експертизи передбачено ч. 5 ст. 110 КПК [128]: вона має містити три частини (вступну, мотивувальну та резолютивну). Цей процесуальний документ укладають на офіційному бланку установи з підписом службової особи або в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису цієї особи (ч. 6

ст. 110 КПК [128]).

Автором дисертації адаптовано загальні положення про складання постанови (ухвали суду) щодо призначення СВЕ з урахуванням її особливостей та окремих об'єктів, зокрема, трупа тварини (*див.* додаток Ґ.1), за отруєння тварини (*див.* додаток Ґ.2), живої тварини (*див.* додаток Ґ.3), за ДНВД (*див.* додаток Ґ.4), ДОПВСЗ (*див.* додаток Ґ.5).

Однією з актуальних проблем укладання процесуального документа про призначення СВЕ є формування експертного завдання (переліку питань), які необхідно поставити на розв'язання експертові. Зміст ухвали суду (зокрема, про призначення СВЕ) регламентовано ст. 372 КПК [128], ст. 260 ЦПК [319], ч. 1 ст. 234 ГПК [53], ч. 1 ст. 248 КАС [110].

Отже, як слушно зауважує С. Іваницький [92], для повного, усебічного й об'єктивного дослідження з метою розв'язання поставлених перед судовим експертом запитань вони мають бути чітко сформульовані (відповідно до наданих об'єктів) і їхній зміст має бути зрозумілим. Для СВЕ орієнтовний перелік таких запитань наведено в п. 9.3 розд. IX профільних НМР [166]. Автор дисертації розробив, систематизував, обґрунтував і запропонував для користування на практиці перелік питань, які можна поставити у процесуальному документі про призначення СВЕ трупа тварини, живої тварини, трупа тварини за підозри отруєння, кормів або кормових добавок (додаток Е) [425]. Наші напрацювання про особливості призначення СВЕ та організації доказування цих фактів у кримінальних провадженнях узагальнено в методрекомендаціях для підрозділів Нацполіції України [173].

Оскільки такі об'єкти СВЕ як трупи тварин або корма і кормові добавки для тварин під час СВД піддаються руйнуванню, то в постанові або ухвалі про призначення СВЕ має бути дозвіл суб'єкта її призначення на застосування руйнівних методів дослідження в межах необхідного для отримання результатів.

9. Скерування процесуального документа про призначення СВЕ, об'єктів дослідження та зразків суб'єктові її проведення.

На цій стадії головним завданням суб'єкта її призначення є підготовка об'єктів для їх транспортування до експертної установи або приватному судовому експерту.

Матеріали провадження (справи) надають разом із об'єктами дослідження та процесуальним документом про призначення СВЕ (ухвалою слідчого судді або суду чи постановою прокурора, слідчого або дізнавача) за супровідним листом на ім'я керівника експертної установи або приватного експерта.

Відповідальність за доставку трупа тварини та інших предметів дослідження до секційної зали експертної установи для проведення СВЕ покладається на орган, який призначив експертизу. У разі настання смерті тварин у лікувальному закладі ветмедицини за умови, коли у власників або опікунів тварини виникають сумніви щодо вчасності, правильності та повноти проведеного діагностичного обстеження та лікування, а також, якщо передбачається проведення СВД, проведення розтину трупа тварини фахівцями лікувального закладу ветмедицини, у якому тварина загинула, не допускається. За згодою керівника лікувального закладу ветмедицини судововетеринарне дослідження трупа тварини може бути проведено в умовах цього ж закладу, але без залучення фахівця в галузі ветмедицини цього ж закладу, щоб виключити конфлікт інтересів.

У разі, коли труп тварини виявлено на вулиці або в іншому громадському місці, доставку трупа до секційної зали здійснюють комунальні служби за супровідним листом, виданим уповноваженим працівником поліції за місцем виявлення трупа тварини.

Завантаження та розвантаження трупів тварин необхідно здійснювати обережно, запобігаючи появі нових ушкоджень.

Е. Сімакова-Єфремян зазначає, що останнім часом зросла кількість комплексних судових експертиз [269]. Тож якщо проведення комплексної експертизи доручено експертам декількох експертних установ, у документі про призначення судової експертизи (залучення експерта) зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи,

зокрема координацію роботи експертів і зв’язок з органом (особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта).

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником такої установи, провідною визначається експертна установа» (абз. 1 і 2 п. 3.7 Інструкції № 1 [97]).

У разі проведення комплексної судової експертизи, документ про її призначення (залучення експерта) надсилають до кожної установи, співробітники якої беруть участь у виконанні експертизи, та судовому експертові, що не працює в державній спеціалізованій експертній установі. Об’єкти дослідження й матеріали кримінального провадження (справи) в інших видах судочинства скеровують провідній експертній установі (абз. 3 і 4 п. 3.7 Інструкції № 1 [97]).

Об’єкти та матеріали, що підлягають дослідженню, направляють особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експертові або експертній установі; ч. 3 ст. 104 ЦПК [319], ч. 3 ст. 100 ГПК [53] та ч. 3 ст. 103 КАС [110]), в опечатаному пакуванні, яке забезпечує їх збереження та запобігає несанкціонованому впливу на них без порушення цілісності пакування. Речові докази й порівняльні зразки пакують окремо.

У СВЕ інколи дослідженню підлягають громіздкі об’єкти (наприклад, слон, жираф, лось, кінь, велика рогата худоба тощо), які складно транспортувати. У такому разі судветексперт виїжджає на МП або здійснює огляд об’єкта за місцем його перебування. За таких умов уповноважена особа, яка призначила СВЕ, має забезпечити прибуття експерта на місце, безперешкодний доступ до об’єкта дослідження, а також належні умови праці (п. 3.9 Інструкції № 1 [97]).

«Великогабаритні предмети та інші об’єкти, що не підлягають пересиланню поштою <…>, отримуються в експертній установі особисто або представником за дорученням органу (особи), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), після пред’явлення документа, що засвідчує його (її) особу» (абз. 2 п. 4.21 Інструкції № 1 [97]).

10. Визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення СВЕ.

Суб'єкт призначення СВЕ має права бути присутнім під час проведення експертних досліджень, які стосуються предмету і об'єктів дослідження (п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК [128], п. 4 ч. 6 ст. 72 ЦПК [319], п. 4 ч. 6 ст. 69 ГПК [53], п. 4 ч. 6 ст. 68 КАС [110], п. 3 ч. 1 ст. 13 профільного Закону [232], абз. 5 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1 [97] і п/п. 3 п. 1 розд. II Інструкції № 2 [96]).

Під час проведення окремих досліджень у разі ухвалення відповідного рішення уповноваженою особою також може бути присутнім учасник процесу або його представник, якого сповіщають про час і місце проведення СВЕ. Неявка сповіщеної особи не перешкоджає її проведенню. Осіб, присутніх під час проведення експертизи, зазначають у висновку експерта.

На нашу думку, під час проведення СВД можуть бути присутні такі особи: з боку обвинувачення (прокурор, слідчий, дізнавач) та з боку захисту (обвинувачений підозрюваний, їхні захисники та законні представники) за дозволом суб'єкта призначення судової експертизи); спеціалісти ветмедицини, які лікували підекспертну тварину (за дозволом суб'єкта призначення СВЕ).

Ми вважаємо персональну присутність суб'єктів призначення СВЕ необхідною в разі:

– отримання від судового експерта оперативної інформації про наданий на дослідження об'єкт (наприклад, характер тілесних ушкоджень і знаряддя травми за морфологічними особливостями ушкоджень на тілі). Таку інформацію можна негайно застосувати для проведення оперативно-розшукових заходів або слідчих дій;

– безпосереднього сприйняття суб'єктом призначення експертизи властивостей об'єкта (наприклад, під час розтину трупа тварини можна бачити характер і морфологічні особливості тілесних ушкоджень, локалізацію їх тощо);

– уточнення питань, поставлених на розв'язання судовому експертові; постановки додаткових питань, якщо в процесі дослідження виявлено нові дані;

– вчасного надання експертові додаткових матеріалів для проведення експертизи.

Присутність обвинувачуваного або підозрюваного під час проведення СВЕ є доцільною в разі розв'язання питань із його професійної або службової діяльності (найчастіше це випадки ДНВД або ДОПВСЗ, наприклад, за фактом масової загибелі тварин унаслідок поширення гострозаразної хвороби; пояснення технологічних процесів виробництва кормів для тварин і кормових домішок тощо).

Присутні не повинні втручатися в перебіг досліджень, але можуть надавати судовому експертові пояснення щодо предмета СВЕ.

11. Взаємодія суб'єктів призначення та проведення СВЕ.

Взаємодія суб'єктів призначення та проведення СВЕ є діловим спілкуванням слідчого, прокурора, дізнавача, суду, керівника експертної установи й судового експерта. Виходячи з аналізу судово-експертної практики, маємо висловити власну думку про праксеологічні аспекти взаємодії суб'єктів призначення та проведення СВЕ для успішного розслідування правопорушень, адже між ними відбувається узгодження позицій щодо:

- мети експертного дослідження, якою є отримання фактичних даних;
- можливостей СВЕ;
- кількості та якості наданих на СВЕ об'єктів дослідження;
- отримання дозволу на знищення об'єктів;
- предмета експертного дослідження, власне питань (завдань), які потрібно розв'язати у процесі проведення СВЕ;
- особливостей відбору зразків для СВД;
- місця проведення СВЕ (в експертній установі, за місцем роботи приватного експерта або за місцем перебування об'єктів);
- часу проведення СВЕ;
- роз'яснення отриманих результатів СВЕ;
- інших обставин, що виникають під час проведення слідчих дій, підготовки до проведення та проведення СВЕ (зокрема, у присутності

прокурора, слідчого, дізнавача, іншого замовника експертизи), оцінки й перевірки висновку експерта.

Акцентуємо увагу на тому, що процесуальна взаємодія слідчого й судветеексперта може бути безпосередньою та опосередкованою, тобто здійснюватися через керівника експертної установи. У передбачених законодавчими нормами відносинах уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, судовий експерт, керівник експертної установи є суб'єктами взаємодії та мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Як зазначає А. Полянський [204], компетенцію суб'єктів призначення та проведення судових експертиз (зокрема СВЕ) реалізовано виключно в межах відповідних правовідносин задля досягнення єдиної мети – проведення неупередженого дослідження відповідних матеріалів, а також з'ясування фактичних даних та обставин скоєного правопорушення. Ініціатором такої взаємодії може виступати будь-хто із суб'єктів процесуальних відносин.

Під час підготовки до будь-якої слідчої дії за участю спеціаліста в галузі ветмедицини уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, і спеціаліст спільно планують перебіг проведення СВЕ. Така взаємодія (до, під час і після проведення експертизи) передбачає тісне комунікативне спілкування слідчого й експерта у формі взаємного обміну інформацією в межах закону.

Процесуальна взаємодія суб'єкта призначення СВЕ та експерта – це консультування судветекспертом суб'єкта призначення СВЕ до її призначення та в процесі її проведення; звернення судового експерта до замовника судової експертизи за роз'ясненням завдання дослідження, отримання додаткової інформації, матеріалів, уточнення виду досліджень тощо після отримання процесуального документа про її призначення; роз'яснення висновку експерта після його виконання тощо.

Процесуальну взаємодію керівника експертної установи й експерта втілено в дорученні останньому проведення СВЕ. Керівник спеціалізованої експертної установи може ініціювати залучення інших експертів до проведення комісійної СВЕ або комплексної судової експертизи. Непроцесуальні взаємини

між керівником і судовим експертом здійснюються виключно у межах їхніх службових повноважень.

Взаємодія судових експертів, які проводили дослідження під час проведення комісійних або комплексних судових експертиз, ґрунтується на рівноправ'ї та незалежності членів комісії та має неформальний міжособистісний характер. Спільну діяльність усіх учасників взаємодії слід спрямувати на надання допомоги один одному для повноцінного виконання своїх професійних обов'язків.

Слушним вважаємо виокремлення А. Полянським двох груп принципів взаємодії судово-експертних установ із правоохоронними органами: загальноправових (гуманізму та законності) і спеціальних (організаційної непідпорядкованості, компетентності, взаємного інтересу тощо) [204].

У межах нашого дослідження важливими є такі принципи взаємодії суб'єктів призначення та проведення СВЕ:

– дотримання законності суб'єктами взаємодії під час виконання покладених на них функцій;

– організаційна роль уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, під час призначення судової експертизи й вилучення об'єктів дослідження;

– розмежування компетенцій суб'єктів взаємодії. Кожен із них діє лише в межах наданих йому прав і повноважень, що припускає самостійність експерта у виборі методик дослідження та його незалежність під час проведення експертизи й укладання висновку експерта;

– узгодженість дій суб'єкта призначення експертизи (залучення експерта, членів експертної комісії);

– повне ознайомлення судового експерта з обставинами події та конкретною слідчою ситуацією в межах предмета експертного дослідження. Це необхідно для орієнтування судового експерта під час визначення завдань дослідження, об'єктів, виокремлення їхніх інформаційних полів, визначення технологічних схем і оцінки результатів дослідження;

– повне ознайомлення уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, із можливостями науково-технічних досліджень конкретних об’єктів, ефективністю альтернативних експертних методик за обов’язкового врахування перспективи розвитку слідчої ситуації.

Наголошуємо: якщо СВЕ проводять у спеціалізованій експертній установі, то керівник установи (керівник структурного підрозділу), організовуючи дослідження та зважаючи на питання, поставлені на розв’язання судовому експертові, самостійно визначає судових експертів, яких необхідно залучити до її проведення (за умови, що ініціатор не назвав конкретного судового експерта (експертів)). Наприклад, до проведення СВЕ залучають судветексперта або комісію судветекспертів (як носіїв спеціальних ветеринарних знань); натомість до проведення комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи залучають судветексперта (носія спеціальних ветеринарних знань) і судово-біологічного експерта (носія спеціальних біологічних знань) тощо.

ІІ етап: проведення досліджень судовим експертом із застосуванням спеціальних ветеринарних знань.

СВЕ трупа тварини є найбільш складною, відповідальною і трудомісткою роботою та передбачає застосування наукових знань у галузі ветмедицини [430]. Для досягнення цієї мети застосовують спеціальні ветеринарні знання [389]. Виключно судветексперт має провести всебічне дослідження трупа тварини, установити причину її смерті.

Судово-ветеринарний розтин трупа тварини унеможливлюється в разі підозри на гострозаразні інфекційні захворювання, у всіх інших випадках, навіть за наявності пізніх трупних змін, розтин проводять.

Об’єктами СВЕ є:

– трупи тварин або їх частини, що загинули насильницькою смертю, зокрема за жорстокого поводження;

– трупи тварин невстановленої належності;

– тварини, що загинули раптовою смертю;

– тварини, що загинули за нез’ясованих обставин.

Якщо під час проведення патологоанатомічного дослідження трупа тварини було виявлено ознаки насильницької смерті, розтин треба припинити. Керівник лікувального закладу ветмедицини письмово повідомляє про це правоохоронний орган, який забезпечує призначення СВЕ та доставку трупа тварини і всіх необхідних ветеринарних документів до експертної установи, де проводять СВЕ.

Лікар ветмедицини, який проводив патологоанатомічний розтин трупа тварини, повинен забезпечити належне збереження трупа та органів у тому стані, у якому вони були на момент припинення дослідження. Про виконане ним патологоанатомічне дослідження він складає протокол. За згодою експерта СВЕ трупа тварини може бути проведена в тій самій секційній залі, де проводилось патологоанатомічне дослідження. У випадках доставки трупа тварини з місця, де укладався протокол огляду, разом із процесуальним документом про призначення СВЕ має бути надіслано копію цього протоколу.

Посмертні зміни у трупі тварини, пов’язані з розвитком трупних явищ, пошкодження тваринами, впливом інших чинників зовнішнього середовища тощо, не можуть бути підставою для відмови у прийнятті трупа тварини до секційної зали та виконання СВЕ.

Зледенілі (замерзлі) трупи тварин підлягають розтину лише після відтавання за кімнатної температури не вище 20 °С. Прискорене розморожування не допускається.

Тривалість проведення СВЕ трупа тварини не має перевищувати 90 календарних днів згідно з п. 1.13 Інструкції № 1 [97]. Якщо судветексперт надзвичайно завантажений, то за письмовою домовленістю з органом, який призначив експертизу, узгоджується розумний строк відповідно до п. 1.13 Інструкції № 1 [97]. Попереднє дослідження експертом наданих на СВЕ матеріалів, не має перевищувати 15 робочих днів.

Послідовність дій судветексперта під час проведення СВЕ трупа тварини й оформлення висновку експерта:

1) ознайомлення з документом про призначення СВЕ та з іншими доданими до нього матеріалами (протоколом огляду МП, випискою з амбулаторного журналу тощо);

2) складання плану проведення СВЕ трупа, заявлення клопотання суб'єктові призначення СВЕ про надання додаткових матеріалів (вихідних даних), необхідних для проведення СВЕ (*див.* додатки Д.1–Д.12), листа на подовження виконання судової експертизи в строк понад 90 календарних днів (за необхідності) (*див.* додаток П.6), лист про необхідність сплати вартості проведеної судової експертизи (див. додаток П.7);

3) проводить науково-обґрунтоване дослідження об'єктів (відповідно до стадій: підготовчої (попереднього дослідження), аналітичної (роздільного дослідження), порівняльної, синтезуючої (оцінної)), тобто проводить зовнішнє та внутрішнє дослідження трупа, вилучення органів, тканин та біологічних рідин для лабораторних досліджень;

4) комплексне оцінювання результатів дослідження трупа на підставі результатів СВД трупа тварини, отриманих лабораторних даних, наданих матеріалів провадження та ветеринарної документації;

5) складання висновків із відповідями на питання, що були поставлені експертові;

6) оформлення висновку експерта.

СВД трупа тварини може бути розпочате не раніше ніж через 2 год після її смерті, коли спеціаліст у галузі ветмедицини констатував факт смерті тварини за об'єктивними даними у встановленому законом порядку.

Внутрішнє СВД трупа супроводжують розтином порожнини черепа, грудної, черевної й тазової порожнин. Судветексперт самостійно визначає спосіб і послідовність розтину трупа тварини, а також окреслює сукупність прийомів, які необхідно застосувати йому під час дослідження, враховуючи обставини смерті, особливості випадку, переліку питань, які підлягають розв'язанню.

Під час внутрішнього СВД трупа тварини експерт особисто виконує

розрізи порожнин тіла та окремих органів і тканин, їх відпрепарування та опис. Інші маніпуляції може виконувати помічник під керівництвом експерта.

Вилучення з трупа тварини об'єктів для лабораторних досліджень здійснюється згідно з «Порядком вилучення і надсилання об'єктів СВЕ на лабораторні дослідження».

Усі дії судветексперта та застосовані ним методики під час СВД трупа тварини обов'язково фіксують у протоколі розтину трупа.

Після закінчення дослідження трупа тварини всі органи під контролем судветексперта повертають у порожнини тіла. Не допускається вкладати в порожнини трупа тварини органи, які йому не належать, або будь-які сторонні предмети. Виконувати маніпуляції, які можуть призвести до спотворення зовнішнього вигляду трупа тварини або спричинення йому додаткових ушкоджень, під час судово-ветеринарного розтину також не можна.

Настання смерті тварини й виникнення загрозливих для життя станів має перебувати в прямому причино-наслідковому зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю, небезпечної для її життя, такий зв'язок не може мати випадковий характер. Якщо визначити причино-наслідковий зв'язок між ушкодженнями, заподіяними здоров'ю тварини, та її смертю неможливо, судветексперт у синтезуючій частині висновку обґрунтовує причини, за яких це зробити неможливо, а за його клопотанням не було надано необхідної інформації, він зазначає, яка додаткова інформація необхідна йому для розв'язання цього питання. Це не звільняє експерта від розв'язання інших питань, поставлених у процесуальному документі про призначення СВЕ.

Після закінчення судово-ветеринарного розтину і всіх додаткових лабораторних досліджень, пов'язаних з експертизою трупа тварини, відповідно до поставлених запитань складають висновок експерта згідно з вимогами п. 4.14–4.17 Інструкції № 1 [97].

Усі трупи, за винятком трупів невстановлених тварин, і частини розчленованих трупів зазвичай не зберігають у секційній залі більше 8 годин після закінчення їх дослідження. Далі труп передають у трупосховище, у якому

він має зберігатися за умов, що не дають змоги розвиватися трупному гниттю, не більше 30 діб. Більш тривале зберігання може бути за випадків, зумовлених потребами розслідування. Далі розв'язується питання про наступні дії з трупом – кремація або повернення слідчому, який призначив судветекспертизу.

Не можна застосовувати будь-які речовини, що консервують, до процедури проведення СВЕ трупа тварини. Консервування трупа тварини може бути здійснене з письмового дозволу органу, який призначив СВЕ, після закінчення експертизи та забору всіх необхідних об'єктів для проведення лабораторних досліджень. Бальзамування трупів тварин, що загинули за підозри на отруєння, не допускається.

Частини розчленованих трупів мають зберігатися в 10 % розчині формаліну або в рідині Ратнєвського в опечатаному скляному або металевому посуді до особливого розпорядження органу, який призначив експертизу. Частини трупів від різних тварин треба зберігати окремо. На посуді, у якому зберігають згадані фрагменти, мають бути етикетки з відповідними позначками, а на кожну частину трупа прикріпляють бирку, на якій зазначають реєстраційний номер, анатомічну ділянку тіла, номер експертизи, дату дослідження, прізвище судветексперта та інші розпізнавальні ознаки. Голову трупа тварини необхідно розміщувати в розчині так, щоб запобігти деформації частин, які виступають (ніс, вушні раковини тощо).

Трупи тварин, які померли від гострозаразних та особливо небезпечних інфекцій, зберігають окремо від інших трупів.

Допуск сторонніх осіб до трупосховища й до секційної зали експертної установи, крім випадків, коли слідчому або дізнавачу необхідно провести слідчі дії з цими особами, не дозволено.

Труп тварини або його залишки після СВД, а також документальні матеріали провадження повертаються особі, яка призначила СВЕ, згідно з п. 4.12 Інструкції № 1 [97]. Якщо в подальшому власник тварини планує поховати труп тварини, то розрізані під час СВД порожнини трупа разом із внутрішніми органами зашивають, а труп поміщають до щільного, непрозорого

поліетиленового мішка, горловину якого закупорюють липкою стрічкою. На поверхню мішка наклеюють паперову етикетку з написом, який містить інформацію про назву експертної установи, у якій проводилось дослідження трупа, номер справи, назву органу, який призначив СВЕ, номер експертизи, вид тварини та її кличку або номер, дату проведення СВД, прізвище, ініціали та підпис судветеексперта, який провів це дослідження.

Трупи із секційної зали експертної установи можуть бути видані особисто судветекспертом, який проводив дослідження, або іншою уповноваженою на це особою власнику тварини, зоозахисникам або іншим суб'єктам лише за наявності письмового дозволу органу, який призначив СВЕ. Трупи тварин, у яких під час СВД виявлені гострозаразні, антропозоонозні захворювання, власнику або опікуну тварин не повертають і піддають кремації.

У разі, коли труп тварини не забрали з трупосховища протягом 10 робочих днів після його дослідження, судветексперт, який проводив дослідження, письмово сповіщає про це орган, який призначив експертизу.

Якщо протягом 30 діб із дня відправлення письмового повідомлення органу, який призначив СВЕ, труп тварини не забрали, судветексперт, який проводив дослідження цього трупа, за узгодженням із органом (особою), що призначив експертизу, може передати його для використання з науковою або навчальною метою до відповідних закладів освіти чи наукових установ або передана на кремацію чи поховання.

Ще раз підкреслимо, що передання трупів невстановлених тварин до наукових закладів або навчальних установ, а також їх поховання чи кремація можуть бути здійснені лише за письмовим дозволом органу, який призначив СВЕ.

Предмети, виявлені під час дослідження трупа тварини, які можуть стати речовими доказами, видають органу, який призначив експертизу або залучив(ла) експерта, разом із трупом тварини, про що роблять записи у висновку експерта та журналі реєстрації трупів тварин.

У процесуальному алгоритмі огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а)

тварин(-и), ми пропонуємо виокремити 3 етапи (*див.* додатки Ї), кожен із яких містить стадії, структуровані за певними організаційними, процесуальними й тактико-криміналістичними аспектами [409].

ІІІ етап: дослідження, оцінка й перевірка висновку судового експерта уповноваженою особою, яка призначила СВЕ.

Під час третього, завершального етапу уповноважена особа, що призначила СВЕ в кримінальному судочинстві або залучила судового експерта в інших видах судочинства, оцінює та перевіряє висновок експерта шляхом отримання роз'яснень від судветексперта або його допиту в суді; призначає додаткову або повторну СВЕ (за потреби); ознайомлює сторону захисту з висновком судового експерта, якщо судветексперта залучала сторона обвинувачення.

Висновок експерта є джерелом доказів, на підставі якого суд визначає наявність (відсутність) фактичних даних або обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (ст. 84 КПК [128], ст. 76 ЦПК [319], ст. 73 ГПК [53], ст. 72 КАС [110]).

Отже, виокремлення особливостей гносеологічної характеристики стадій призначення й проведення СВЕ дало змогу розкрити їхнє процесуальне значення під час досудового розслідування та судового розгляду правопорушень, скоєних проти здоров'я і життя тварин, а також окреслити шляхи її вдосконалення завдяки взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності на кожній із стадій призначення, проведення й оцінювання СВЕ.

3.2. Методологія судово-ветеринарної експертизи трупів тварин

3.2.1. Стадії експертного дослідження трупів тварин

У процесі будь-якого експертного (зокрема судово-ветеринарного) дослідження, що ґрунтується на загальних методичних засадах, доцільно виокремити чотири стадії: підготовчу (попереднє дослідження), аналітичну (роздільне дослідження), порівняльну, синтезуючу. Кожна стадія експертного дослідження трупів тварин виконує певні функції та забезпечує розв'язання проміжних завдань.

Розглянемо стадії СВД трупів тварин більш детально.

1. Підготовча стадія експертного дослідження.

На підготовчій стадії судветексперт ознайомлюється з документом про призначення СВЕ й об'єктами, наданими на експертизу. Основне завдання судового експерта – з'ясувати повноту переліку наданих на експертизу об'єктів, установити відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експерта, відомостям, зазначеним у процесуальному документі про призначення СВЕ, і скласти схему розв'язання поставлених перед ним завдань. На цій стадії експерт також з'ясовує спосіб доставляння трупа тварини й решти матеріалів; вид пакування (його характер і цілісність); найменування отриманих документів та кількість аркушів у них; перевіряє наявність у матеріалах справи відомостей для подальшого виявлення експертної ініціативи. Зазначені дані вкрай важливі для вибору методики СВД й оцінювання результатів, здобутих під час дослідження. На цій стадії експерт з'ясовує предмет СВЕ, реалізований у поставлених завданнях та основоположний для подальшого дослідження, а також зв'язок об'єкта з предметом СВЕ. Після цього судовий експерт за потреби формулює клопотання про надання додаткових матеріалів, відомостей, зразків; добирає нормативно-правові акти, методики та джерела спеціальної літератури, якими послуговуватиметься під час проведення СВЕ, і складає схему подальших досліджень.

Отже, на підготовчій стадії судветексперт формує програму проведення дослідження, яка регламентує зміст і порядок дій у послідовності, що забезпечує розв'язання конкретного експертного завдання.

2. Аналітична стадія експертного дослідження (роздільне дослідження).

На цій стадії експерт проводить дослідження кожного об'єкта СВЕ окремо або окремих складових одного об'єкта (наприклад, детально описує, вилучає, фіксує, аналізує окремі органи, частини органів або частини трупа тварини), що мають значення для розв'язання поставлених експертних завдань (рис. 3.2).

Труп тварини, наданий для проведення СВЕ, є речовим доказом у справі. Проведення СВД його завжди супроводжується порушенням анатомічної цілісності тканин, органів, ділянок тіла. Тому (відповідно до п. 4.11 Інструкції № 1 [97]) у процесуальному документі про призначення СВЕ має бути дозвіл на застосування руйнівних методів дослідження; якщо такого дозволу немає, то на пошкодження трупа тварини має бути окрема письмова згода особи, яка призначила СВЕ. Пошкоджені під час дослідження об'єкти або їхні залишки судветексперт повинен повернути особі, яка призначила СВЕ.

Експертному дослідженню підлягають реєстраційні й анамнестичні дані, зовнішні та внутрішні ознаки трупа тварини, результати додаткових інструментальних і лабораторних досліджень.

Спочатку вивчають реєстраційні та анамнестичні дані трупа тварини, далі установлюють характер розташування трупа перед розтином; його тілобудову, угодованість, ступінь трупного охолодження й задубіння, ступінь вираженості ознак гниття; стан видимої частини слизових оболонок, шерстного покриву, шкіри, органів ротової й носової порожнин, доступних для зовнішнього дослідження; стан очей, вушних раковин, шиї, задньопрохідного отвору, зовнішніх статевих органів, грудних і тазових кінцівок, хребта й голови, оцінюючи їх розвиток і цілісність на дотик.

Рис. 3.2 Судово-ветеринарне дослідження трупа тварини

Під час проведення внутрішнього дослідження трупа тварини на аналітичній стадії експертного дослідження звертають увагу на стан підшкірно-жирового шару, оцінюють стан порожнин трупа тварини (наявність стороннього запаху, стан серозних оболонок (очеревини, плеври, серозного перикарда): вологість, рельєф, колір, прозорість, нашарування, спайки, наповненість кровоносних судин, крововиливи та їх локалізацію; потовщення, спайки з органами).

У ділянці голови обов’язковому дослідженню підлягають органи ротової порожнини, ніс, очі, вуха, м’які тканини та кістки, головний мозок і його

оболонки, лімфатичні вузли, застінні слинні залози, приносові пазухи. У ділянці шиї обов'язковому дослідженню підлягають м'які тканини, шийна частина стравоходу й трахеї, щитоподібна залоза, шийна частина тимуса, великі кровоносні судини (сонні артерії та яремні вени), вагосимпатичний стовбур.

Далі проводять дослідження щонайменше трьох порожнин трупа – грудної, черевної з тазовою та мозкової, а також органів, розташованих у них. У грудній порожнині трупа тварини обов'язково досліджують плевру, серце з навколосерцевою сумкою, великі кровоносні судини, легені, бронхи, грудну частину трахеї та стравоходу, грудну частину тимуса.

У черевній порожнині трупа тварини досліджують очеревину, діафрагму, селезінку, печінку із жовчним міхуром, підшлункову залозу, нирки, наднирники, шлунок, більший сальник, кишечник, великі кровоносні судини; у самців – сім'яники з придатками, сім'япроводи і сечостатевий канал; у самок – яєчники, яйцепроводи, матку, сечостатевий синус. Обов'язково судветексперт звертає увагу на положення органів у порожнинах тіла й положення купола діафрагми.

Крім того, досліджуючи кожний орган окремо, також оцінюють його зовнішній стан і стан на розрізі. Дослідження паренхіматозних органів (легенів, печінки, нирок тощо) здійснюють у такій послідовності: зовнішні ознаки – форма, колір, консистенція, величина органа, лінійні розміри, маса; внутрішні ознаки – стан паренхіми під час розрізу капсули; стан капсули; стан тканин органа на розрізі.

Дослідження трубкоподібних органів (стравоходу, гортані, трахеї, шлунка тощо) здійснюють аналогічно: спочатку описують зовнішні (форма, колір, вологість тощо), а потім внутрішні ознаки (уміст органа, стан слизової і м'язової оболонок, ступінь кровонаповнення судин стінки органа).

Кожний орган, вилучений із зазначених вище порожнин трупа тварини, описують за встановленим у судово-ветеринарній практиці порядком. У результаті роздільного дослідження виокремлюють два комплекси діагностичних ознак: *загальні* (без патоморфологічних змін) та *окремі* (із

патоморфологічними змінами, що характеризують орган або ділянку тіла трупа тварини в обсязі, достатньому для діагностичної мети).

На стадії аналітичного СВД широко застосовують комплекс методів [438], зокрема: *загальні* – діалектичний і логіки (абстрагування, аналіз, індукція, ідеалізація, формалізація тощо), спостереження, вимірювання, опис, побудови гіпотез, планування, експеримент, моделювання, програмно-математичний тощо; *окремі* (інструментальні й допоміжні технічні) – судова фотографія і мікрофотографія, променева діагностика, гематологічні та мікробіологічні, мікроскопія, мас-спектроскопія тощо); *спеціальні*, функції яких виконують спеціалізовані (конкретні) методики розв'язання експертних завдань.

На аналітичній стадії СВД трупа тварини судветексперт також використовує різні технічні засоби: *прості прилади* (вимірювальну лінійку, лупу, фотоапарат, рулетку з вимірювальною металевою стрічкою тощо); секційні інструменти, складне аналітичне обладнання (рентгенівський апарат, апарат для ультрасонографічного дослідження, прилади для спектрального аналізу, мас-спектрометри, хроматографічні аналізатори, біохімічний аналізатор крові, мікроскопи тощо). Методи й засоби СВД експерт застосовує на цій стадії не лише для виявлення ознак, а й для їх фіксування.

У процесі судово-ветеринарного розтину трупа тварини судветексперт вилучає шматочки окремих органів, тканин, біологічних рідин для проведення додаткових інструментальних і лабораторних досліджень (зокрема, токсикологічних, хімічних, гістологічних, імунологічних, мікробіологічних, паразитологічних, криміналістичних тощо). Інколи виникає потреба провести інструментальні рентгенологічні й інші візуалізаційні методи дослідження трупа [532].

Виявлення в ділянках ушкоджень сторонніх включень у трупі тварини (частинок металу, скла, деревини, мінеральних олій, кіптяви, зерен пороху (за вогнепальних травм), бруд тощо) сприяє конкретизації експертних висновків про травми й механізм дії травмувального знаряддя.

На підставі аналізу кожної виявленої патоморфологічної ознаки трупа тварини судветексперт виокремлює сукупність специфічних патогномонічних ознак і розв'язує питання про їх придатність для розв'язання діагностичних експертних завдань.

Під час проведення комплексної судової експертизи [390] щодо жорстокого поводження з твариною (наприклад, судової ветеринарно-балістичної) вибір загальної методики дослідження ускладнюється, адже методики, які застосовує судветексперт, не мають завадити дослідити об'єкт судовому експертові іншого профілю – наприклад, судовому балістові.

Після СВД об'єктів (трупів тварин або їхніх фрагментів), що надійшли до експертної установи, судветексперт висуває експертні версії. Експертна версія (гіпотеза) є обґрунтованим припущенням експерта про властивості та стан наданих об'єктів, кінцеві та проміжні обставини, що підлягають установленню під час СВД. Експертні версії можуть бути *загальними*, тобто стосуватися розв'язання завдання загалом (наприклад, визначення причини смерті тварини), та *окремими*, за допомогою яких розв'язують проміжні експертні завдання (наприклад, з'ясування характеру смертельних ушкоджень, їх локалізації, прижиттєвості чи посмертності виникнення, механізму, послідовності, давності заподіяння, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; характерних ознак на трупі тварини, за якими можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь, якими завдано тілесні ушкодження тощо).

Експертні версії висувають щодо різних причин смерті тварини, зокрема щодо категорії смерті (насильницької – від впливу певних дій або обставин на організм, коли через цей вплив виникає стан, несумісний із життям [514, 515, 598, 621, 647], ненасильницької – загибель від дії на організм патогенних чинників, виникнення яких не пов'язане з актами насильства [597]), родів смерті (природна; раптова; нещасний випадок – загибель унаслідок отримання травм, завданих ненавмисно, а також у результаті стихійного лиха, аварії та катастрофи як природного, так і техногенного характеру [632]), видів смерті (від механічних ушкоджень [628], від механічної асфіксії [587], від високої або

низької температури [535], від теплового удару [557], від електрики [663], від отруєння [606]), від сільськогосподарського знаряддя [305].

Експертні версії також можна висувати щодо давності настання смерті тварини, настання смерті на МП, переміщення трупа після настання смерті [663], прижиттєвості чи посмертності виникнення, механізму, послідовності, давності заподіяння тілесних ушкоджень, виявлених у трупі; характеру й особливостей зброї чи інших знарядь, якими завдано тілесні ушкодження, за характерними ознаками на трупі тощо [646].

Без конструювання, розвитку, перевірки, уточнення, остаточного прийняття експертної версії аж до переходу від гіпотези (припущення) до достовірного, правдивого висновку розв'язання завдань у СВЕ неможливе. Необхідно висувати мінімум дві версії. Наприклад, під час розв'язання діагностичного експертного завдання перша версія – ушкодження виникло від падіння тварини з висоти, друга версія – ушкодження є наслідком зіткнення з рухомим транспортним засобом; виявлений рановий отвір на трупі утворився від дії колючого предмета або високошвидкісного кінетичного снаряду, яким могла бути куля.

На цій стадії судветексперт планує послідовність СВД трупа тварини з урахуванням висунутих експертних версій: складає план роботи, окреслює обсяг і характер дослідження, обирає необхідну методику, що містить методи, прийоми й засоби дослідження та послідовність їх застосування, визначає попередні строки початку й завершення СВЕ.

Експертні завдання розв'язують у три способи: *алгоритмічний*, *евристичний* та *змішаний* (поєднання двох попередніх). Алгоритмічний шлях у СВЕ придатний для стандартних і типових експертних завдань, що припускають застосування стандартних рішень, він характерний для розв'язання типових питань, які стосуються об'єктів, найбільш поширених у СВЕ (зокрема, трупів тварин). Прикладом такої типової методики є методика судово-ветеринарного розтину трупа тварини з метою встановити причину її смерті [466].

Способи розв’язання нестандартних експертних завдань, які не описано в типових експертних методиках, судветексперт розробляє самостійно під час виконання конкретного СВД. Під час постановки таких завдань евристичну методику спеціаліст прогнозує на підготовчій стадії дослідження.

Вибір способу розв’язання діагностичного судово-ветеринарного завдання зумовлено характером та особливістю об’єктів, наданих на СВЕ. Об’єкти (трупи тварин), а також вихідні дані, які є підґрунтям для діагностування, можуть становити різну інформативність (*достатньо інформативні* – із широким полем інформаційних ознак, *інформативні* – із достатнім полем інформаційних ознак, *малоінформативні* – із вузьким полем інформаційних ознак, *неінформативні* – за відсутності інформаційних ознак).

Після завершення аналітичного дослідження судветексперт робить проміжний висновок про достатність або недостатність комплексу ознак для встановлення судово-ветеринарного діагнозу. Зроблені на аналітичній стадії проміжні висновки спеціаліст використовує в порівняльному і синтезуючому дослідженнях.

Аналіз і синтез ознак, здобутих у результаті аналітичного (роздільного) дослідження, дає змогу в подальшому в повному обсязі провести порівняльне дослідження.

3. Порівняльна стадія експертного дослідження.

Основним завданням на цій стадії є зіставлення, визначення збігів або розбіжностей, виявлених під час роздільного дослідження комплексів ознак досліджуваних об’єктів, а за наявності розбіжностей – установлення їх причини, а також з’ясування, чи є вони закономірними й істотними або випадковими.

Аналітичне й порівняльне дослідження взаємозалежні. Процедуру порівняння здійснюють на підставі ознак, установлених під час роздільного дослідження трупа тварини. Виокремлені й досліджені на аналітичній стадії властивості й ознаки (патоморфологічні зміни) об’єкта (трупа тварини) порівнюють із загальновідомою нормальною будовою органів і тканин.

Порівняльне дослідження під час проведення діагностичних судово-ветеринарних досліджень має свою специфіку: по-перше, шляхом порівняння нормальної будови органа або тканини й патологічно зміненої структури цих органів і тканин; по-друге, ставити судово-ветеринарний діагноз за результатами дослідження трупа тварини можна лише внаслідок порівняльного дослідження комплексу діагностичних специфічних (патогномонічних) ознак.

Після аналізування всіх результатів дослідження незалежно від завдань, розв'язуваних під час СВД, судветексперт формулює судово-ветеринарний діагноз.

Іноді судветексперт не може довести причину смерті тварини. У такому разі він складає висновок про неможливість установити причину смерті та зазначає, через що (наприклад, через виражені ознаки гниття трупа або його скелетування).

На підставі спеціальних ветеринарних знань судветексперт повинен проаналізувати результати проміжних експертних досліджень і дати експертну оцінку. Для цього необхідно перейти до наступної стадії, на якій відбувається оцінювання результатів дослідження, підбиття їхніх підсумків і формулювання висновків.

4. Синтезуюча стадія (стадія оцінювання результатів дослідження).

Завершальна стадія експертного дослідження є найбільш відповідальною для проведення СВЕ, адже експерт дає остаточний висновок і визначає вагомість усіх ознак, виявлених на аналітичній стадії дослідження, їх діагностичну інформативність, виявлену в процесі порівняльного дослідження, формує *проміжний висновок* про результати проведеного дослідження. Синтезуюча стадія завершує процес СВД, а її змістом є узагальнення й сукупне експертне оцінювання результатів окремих досліджень, що базується на методах формальної логіки і свого внутрішнього переконання, які є підставою для формулювання висновків [178]. Результати цієї стадії викладають у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта, тому її ще називають синтезуючою.

Експертне оцінювання на стадії синтезу характеризується такими ознаками:

– воно є остаточним, обумовлює необхідну (мінімальну) і достатню (максимальну) підставу для висновку експерта, що визначають його форму та зміст;

– стосується сукупності патоморфологічних змін у трупі тварини, а не окремих ознак, виявлених на стадії роздільного дослідження в окремих органах, тканинах або ділянках тіла;

– судовий експерт оцінює не окремі виявлені патологічні зміни в органах і тканинах, а всю їх сукупність, зважаючи на інформативність кожної, тобто оцінювання має інтегративний характер.

Для автоматизації реєстрації й аналізування окремих патоморфологічних ознак трупа тварини можна послуговуватися комп'ютерними програмами, зокрема розробленою нами інформаційно-експертною системою «Судово-ветеринарна секція» [394].

На стадії експертного оцінювання результатів діагностичного СВД трупа тварини і формування висновків, коли відбувається перехід від гіпотези до достовірного судження, експерт обґрунтовує патоморфологічні зміни, виявлені у трупі тварини. Тут же має міститися пояснення наявних відхилень (варіативності) ситуації (наприклад, фонові й супутні захворювання або ушкодження), які не впливають на достовірність діагностичного висновку.

Для підтвердження об'єктивності висновку експерта за результатами проведеної СВЕ й обґрунтування здобутих результатів експерт у підсумках висновку має зазначити про існування прямого необхідного причино-наслідкового зв'язку між ушкодженнями тварини та настанням її смерті, а також про можливість та тривалість відчуття болю.

У підсумковій частині висновку судветексперт викладає відомості про те, як саме, з яких причин та в якій послідовності відбувалися зміни, пов'язані з подією злочину.

Під час розв'язання діагностичних експертних завдань стадія експертного

оцінювання характеризується варіацією альтернатив, вибором однієї, найбільш достовірної сукупності інформативних ознак. Зокрема, із-поміж сукупності патоморфологічних ознак, виявлених у трупі тварини, найбільш інформативними є патогномонічні для конкретного ушкодження або захворювання.

Для СВД характерним є послідовне накопичення окремих, проміжних висновків, із яких випливають підсумкові висновки, які стають відповіддю на питання, поставлені в документі про призначення СВЕ.

У заключній частині (висновку) судветексперт дає повні й обґрунтовані відповіді на поставлені йому питання, зокрема й на питання, які розв'язувались в порядку експертної ініціативи.

На стадії оцінювання результатів дослідження концентровано втілено професійні знання, практичний досвід судветексперта, його вміння розпізнати закономірності виявлення хвороб або ушкоджень, виявлених у трупі тварини, на основі яких судветексперт формулює судово-ветеринарний діагноз, а за внутрішнім переконанням – дає відповіді на питання, які поставлені в документі про призначення СВЕ [153]. Насамперед таке переконання ґрунтується на результатах судово-ветеринарного розтину трупа тварини, додаткових лабораторних та інструментальних дослідженнях вилученого із трупа матеріалу і, за потреби, опрацюванні матеріалів справи.

Вимоги до пізнавального й оцінного судження судветексперта:

- якість висунутих робочих гіпотез;
- правильність розв'язання експертного завдання в межах спеціальних ветеринарних знань і наявних методик такого розв'язання;
- обґрунтованість і надійність обраних методів дослідження;
- очевидність і наочність результатів для всіх учасників процесу;
- можливість перевірити результати СВД;
- установлені фактичні дані мають бути результатом застосування судветекспертом своїх спеціальних ветеринарних знань.

Судветексперт аналізує увесь технологічний процес СВД трупа тварини;

зроблені ним ілюстрації загального вигляду трупа або його окремих органів і ділянок тіла, а також патогномонічних змін в органах та тканинах, прямо пов'язаних із тілесним ушкодженням або хворобою, засвідчує, наскільки вони наочні й переконливі для сприйняття особою, яка призначила СВЕ, а також іншими учасниками процесу, і наскільки вони підтверджують достовірність сформульованих висновків.

Для розв'язання діагностичного експертного завдання достатньою підставою є встановлена сукупність ознак, яка містить патоморфологічні зміни, виявлені у трупі тварини, та результати додаткових лабораторних і інструментальних досліджень, які дають підстави експертові відповісти на питання, поставлені в документі про призначення СВЕ [572, 573].

За результатами досліджень нами розроблена «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [394] «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та виду смерті» [407], які внесені до Реєстру методик провадження судових експертиз.

Отже, для формування висновку експерта необхідною умовою є наявність достатніх підстав: проведене експертне дослідження має відповідати принципам законності експертної процедури, незалежності й компетентності судового експерта, науковій обґрунтованості, повноті, усебічності, верифікації, використання всього обсягу засобів і методів дослідження [352].

3.2.2. Використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події

Визначення причини смерті тварини – одне з питань, що ставиться судветекспертові [627]. Повноцінний огляд МП, де було скоєне правопорушення, часто неможливе без залучення до цієї процедури спеціаліста в галузі ветмедицини. Проведення огляду й аналіз його результатів – запорука

швидкого розкриття правопорушення за допомогою СВЕ, адже невчасне та неякісне проведення ОМП та трупа тварини може призвести до зміни обстановки, безповоротної втрати важливих і необхідних доказів, які відновити дуже важко або й неможливо [682].

Правильний підхід до процедури ОМП часто дає змогу виявити та зафіксувати заподіяні постраждалій тварині травми [686, 264], з'ясувати давність настання смерті тварини за станом внутрішніх органів [504], скелетних м'язів [523], складом мікроорганізмів трупа [545], динамікою температури в окремих ділянках тіла в ранньому посмертному періоді [572], послідовністю посмертного автолізу [513] тощо, а також виявити та зібрати речові докази [317], що забезпечить доказовість кримінального правопорушення. Особливо актуальними ці питання є в умовах нинішньої агресивної війни [334].

Дослідженню питання ОМП як слідчої дії за різних правопорушень приділили увагу вітчизняні вчені: В. Шепітько й М. Цимбал [340], В. Копча [118], Р. Степанюк та ін. [288], В. Пиріг [194], С. Лозова та ін. [143], О. Антонюк [10], А. Антощук та ін. [11], І. Колесник [114], М. Гуцуляк та ін. [59], В. Барвенко [18], В. Шурашкевич [349], Ю. Олійник [176], О. Мусієнко [163], О. Серафимов [252], О. Юхно [369], В. В. Юсупов [368], А. Литвин [137], Т. Синоверська [262] та інші.

Підстава для проведення ОМП в разі виявлення трупа тварини – фактичні дані, що можуть містити ознаки правопорушення щодо трупів тварин та необхідність їх дослідження на МП чи на місці виявлення. Положення кримінально-процесуального законодавства нині не розроблено [327, 328].

Місцем події може бути будь-яке приміщення, певна ділянка місцевості, дорога, населений пункт тощо. Зазначимо, що в разі переміщення трупа тварини на певну відстань від МП, наприклад, із метою приховування злочину, йдеться про місце його виявлення, яке не відповідає положенню знаходження трупа тварини слідам злочину. Отже, місце виявлення трупа тварини не завжди може відповідати місцю події.

Основні принципи ОМП – вчасність проведення та повнота.

Стверджуємо, що спеціаліст у галузі ветмедицини має бути залучений до ОМП (ч. 3 ст. 237 КК) [127] під час розслідування правоохоронними органами правопорушень, скоєних проти життя і здоров'я тварин.

Уповноважена особа, яка залучила спеціаліста для огляду МП, має забезпечити його прибуття, безперешкодний доступ до об'єкта дослідження, а також створити належні умови для проведення дослідження (належне освітлення, надання технічної допомоги тощо) відповідно до ст. 6 профільного Закону [232] та абз. 7 п. 1.13 Інструкції № 1 [97].

Спеціаліст ветмедицини, який брав участь в огляді трупа тварини на МП, не наділений правами й обов'язками судветексперта. Пояснення спеціаліста на МП мають лише консультативне значення й попередній характер, надаються в усній формі уповноваженій особі, яка веде розслідування, також вони не прирівнюються до висновку експерта. Цей спеціаліст у подальшому може бути призначений судветекспертом за цим же провадженням і провести дослідження виявленого трупа тварини у спеціалізованій експертній установі.

Огляд трупа на МП має бути планомірним, об'єктивним, ретельним і повним. До того ж застосовують технічні засоби й дотримуються правил поводження з речовими доказами. Тактика огляду трупа тварини на МП залежить від конкретних обставин правопорушення.

Труп тварини оглядають спочатку безпосередньо на МП, а потім направляють у секційну залу спеціалізованої експертної установи, де проводять детальне дослідження за всіма правилами СВД, відповідно до розроблених дисертантом «Правил судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [417] та «Методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [394].

Зважаючи на досвід власної судово-експертної практики, завданнями спеціаліста в галузі ветмедицини під час огляду місця виявлення трупа тварини є:

– установлення факту настання смерті тварини, давності настання за зовнішніми ознаками;

– допомога особі, яка проводить розслідування, у послідовному,

правильному й науково обґрунтованому проведенні огляду трупа тварини, а також фіксуванні результатів цього огляду в протоколі;

– проведення зовнішнього огляду трупа з описом розпізнавальних даних, пози і членорозташування; зовнішніх трупних явищ, які є патогномонічними для визначення давності настання смерті; ділянок тіла; топографії, характеру та локалізації зовнішніх тілесних ушкоджень, слідів, схожих на кров, або інших нашарувань на трупі; ложе трупа;

– установлення, де настала смерть (у тому місці, де виявлено труп, або в іншому, звідки він був переміщений);

– установлення характеру, особливостей ушкодження, які могли призвести до смерті тварини;

– з'ясування, чи відповідає місце виявлення трупа місцю події правопорушення та місцю настання смерті тварини за виявленими морфологічними ознаками;

– надання уповноваженій особі, яка проводить розслідування, консультативної допомоги під час виявлення, опису, вилучення, пакування об'єктів тваринного походження тощо;

– надання пояснень щодо виконаних ним дій протягом процедури ОМП або місця виявлення трупа тварини;

– усне висловлювання попередньої думки про характер і давність утворення виявлених травм, щодо знарядь, якими могли бути заподіяні травми, а також щодо інших питань ветеринарного характеру, які виникають в уповноваженої особи, яка проводить розслідування;

– консультативна допомога особі, яка проводить розслідування, щодо формулювання питань, які необхідно поставити на розв'язання судовому експерту в документі про призначення СВЕ;

– консультативна допомога особі, яка проводить розслідування, з питань подальшого дослідження трупа та збору й фіксування інших речових доказів тваринного походження.

Особі, яка проводить розслідування, це дасть змогу:

– з’ясувати сутність події злочину;

– уточнити місце і час скоєння правопорушення, а також обставини смерті тварини;

– з’ясувати, чи скоєння злочину відбулось однією особою, чи групою осіб;

– установити мотив і мету злочину;

– створити уявлення про знаряддя травми, спосіб скоєння злочину, наміри, фізичний і психічний стан учасників події злочину, механізм травми;

– намітити версії розслідування злочину, невідкладні оперативні заходи, які дадуть змогу ефективно й швидко розкрити правопорушення.

Під час ОМП увага як уповноваженої особи, що проводить розслідування правопорушення, так і спеціаліста в галузі ветмедицини має бути сконцентрована на виявленні об’єктів, які у подальшому підлягатимуть дослідженню. Зважаючи на аналізування протоколів ОМП, які містились у матеріалах кримінальних проваджень, що надавались для проведення СВЕ в ННЦ ІСЕ, а також у Бюро судово-ветеринарних досліджень ХДЗВА, станом на грудень 2022 р. було виявлено такі об’єкти: труп однієї тварини – 87 %, трупи кількох тварин – 11 %, фрагменти трупів тварин – 2 %.

За аналізуванням видів місцевості установлено, що станом на грудень 2022 р. найбільшу кількість постраждалих тварин було виявлено у сміттєвих контейнерах – 29 %, на звалищах – 15 %, на узбіччях доріг – 9 %, у парках – 4 %, на прибудинкових територіях – 16 %, у під’їздах житлових будинків або поблизу них – 4 %, на огороджених подвір’ях – 9 %, у квартирах – 6 %, у приватних будинках – 8 %.

Під час аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо загибелі тварин було встановлено, що станом на серпень 2022 р. трупи постраждалих тварин були виявлені в навколишньому середовищі без будь-якого пакування – 61 %, у сміттєвих контейнерах – 29 %, у поліетиленових пакетах – 4 %, у паперових ящиках – 3 %, у будівельних мішках – 2 %, у предметах побуту (відрах, каструлях, холодильниках) – 1 %.

Для кваліфікованого та ефективного огляду трупа тварини на МП спеціаліст у галузі ветмедицини має бути оснащений спеціальним спорядженням, зокрема алюмінієвою валізою з необхідними приладами й медикаментами, перелік яких у судово-ветеринарній практиці запропоновано нами вперше [394]. Розмітку площі, що прилягає до трупа, здійснює уповноважена особа, яка веде розслідування. Фотографування під час огляду трупа тварини на МП проводить та ж особа або спеціаліст-криміналіст, фіксуючи загальну обстановку МП, позу та членорозташування трупа тварини, а також нестійкі сліди на тілі трупа, зокрема відбитки протекторів коліс транспорту, волокна одягу злочинця, шротинки, кулі, пижі, сліди крові, калових або блювотних мас, а також інші сліди, що мають значення для встановлення місця та обстановки злочину, адже вони під час транспортування можуть зникнути або змінитись [323]. Фотографування здійснюють із використанням масштабної лінійки. Одночасно доцільно проводити відеозапис за допомогою приладів професійного класу, які можуть зафіксувати великі та дрібні об’єкти [321]. Спеціаліст у галузі ветмедицини під час фотографування надає особі, яка проводить розслідування, консультативну допомогу.

Із метою фотофіксування під час ОМП або місця виявлення трупа тварини застосовують такі його види: орієнтувальну зйомку, що фіксує загалом усю територію МП на тлі довкілля (рис. 3.3); оглядову зйомку, за допомогою якої фіксують МП загалом великим планом, проте без довкілля (рис. 3.4); вузлову зйомку, щоб зафіксувати окремі ділянки МП та великі предмети, зокрема труп тварини разом із предметами навколо нього (рис. 3.5); детальну зйомку для фіксування окремих предметів, певних ушкоджень у різних ділянках трупа тварини (рис. 3.6).

Формування окремих положень щодо опису трупа тварини на МП, об’єктів тваринного походження, зокрема зовні схожих на кров, тощо за дорученням уповноваженої особи, що веде розслідування, може здійснювати спеціаліст у галузі ветмедицини.

Процес ОМП відбувається в три етапи: загальний, детальний і заключний.

На загальному (початковому) етапі досліджують загальну обстановку й умови, за яких могла відбуватися подія, формують уявлення про характер події злочину за слідами боротьби, ушкоджень на трупі тварини, нашаруваннями на його шерсті тощо.

Рис. 3.3 Орієнтуюча зйомка під час огляду місця події. Макрофото. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Рис. 3.4 Оглядова зйомка. Макрофото. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

План ОМП складають на підставі загальної оцінки картини події:

– розподіляють обов'язки між учасниками огляду; забезпечують охорону; визначають межі території, що підлягає огляду, порядок пересування учасників, зокрема й спеціаліста в галузі ветмедицини; виокремлюють об'єкти,

які можуть бути пов’язані з подією;

Рис. 3.5 Вузлова зйомка. Макрофото. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Рис. 3.6 Детальна зйомка. Макрофото. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

– установлюють послідовність огляду окремих вузлів (наприклад, труп тварини; знаряддя травми; сліди, схожі на кров) і деталей (наприклад, морфологічні особливості ушкоджень і нашарувань) із застосуванням окремих елементів методик; виявляють, вилучають і упаковують речові докази, зокрема об’єкти тваринного походження, що в подальшому підлягатимуть лабораторним дослідженням;

– узгоджують питання, які необхідно поставити на розв’язання СВЕ;

– залучають осіб, які здійснюють вантаження і транспортування трупа тварини до місця проведення детального дослідження.

Під час загального етапу не можна пересувати будь-які предмети, змінювати положення трупа тварини, брати в руки знаряддя передбачуваного травмування. На цьому етапі проводять орієнтувальну зйомку розташування трупа тварини відносно об'єктів навколишнього середовища та оглядову зйомку, яка фіксує початкове положення або загальний вигляд трупа.

Під час детального етапу досліджують обстановку загалом і окремі ділянки, об'єкти й особливості, пов'язані зі смертю тварини; фіксують об'єкт без зміни місця його розташування, з'ясовують його родові й видові ознаки, індивідуальні особливості, породу, розміри, стан. Потім труп тварини досліджують у динаміці.

На заключному етапі узагальнюють здобуту інформацію та підбивають підсумки з позиції її повноти; упаковують об'єкти із слідами й інші предмети, що можуть мати доказове значення; укладають протокол огляду та додатки до нього у вигляді схем, планів, фототаблиць тощо.

ОМП може бути первинним (здійснюється вперше); додатковим (проводять, якщо під час первинного МП було оглянуте за несприятливих умов; у разі отримання нових відомостей про наявність слідів та речових доказів; якщо виникла необхідність уточнення моментів, не відображених у матеріалах первинного огляду); повторним (з метою усунення прогалин первинного огляду).

Додаткового і повторного ОМП як самостійної слідчої дії законодавством не передбачено. Проте на практиці за ініціативою сторони провадження або, здебільшого, спеціаліста в галузі ветмедицини огляд застосовують для об'єктивізації висновку експерта. Ці види огляду за необхідності проводять відразу після дослідження трупа тварини в секційній залі спеціалізованої експертної установи, що підвищує ступінь наукової обґрунтованості висновку експерта.

Слідчий починає ОМП або місця виявлення трупа тварини, обравши спосіб здійснення цієї процесуальної дії: об'єктивний (суцільний), суб'єктивний (вибірковий), окремих вузлів (об'єктів, що мають значення для

розслідування справи: знарядь, травми, трупа, біологічних рідин тощо) [339]. Водночас спеціаліст у галузі ветмедицини під керівництвом слідчого розпочинає огляд трупа тварини. Напрям огляду може бути лінійний, круговий, радіальний (від периферії до центру – доцентровий або навпаки – відцентровий).

ОМП містить дві стадії – статичну та динамічну. На статичній стадії оглядають, фотографують та описують МП; розташування предметів, зокрема трупа тварини; предмети й сліди, що є на трупі, у трупі та поруч із ним, не торкаючись об’єктів.

На динамічній стадії змінюють розташування предметів; описують загальні дані трупа; труп переміщують та перевертають; ззовні досліджують трупні явища з установленням давності настання смерті; діагностують зовнішні ушкодження, одночасно описуючи, фотографуючи та складаючи схеми; знаряддя травми беруть у руки в гумових рукавичках для ретельного огляду, проте максимально обережно. Ця стадія завершується підписанням протоколу ОМП всіма учасниками.

Оглядаючи предмети й знаряддя, що можуть бути знаряддями тілесних ушкоджень тварини, треба звернути увагу на розташовані поруч із трупом (палицю, молоток, сокиру, лом, зашморг, каміння тощо) і в трупі (ніж, виделку, заточку, шило тощо). Для перевезення в секційну залу спеціалізованої експертної установи всі знаряддя травми доцільно зафіксувати максимально нерухомо в такому стані, у якому вони були виявлені на МП.

Під час опису предметів і можливих знарядь тілесних ушкоджень спеціаліст у галузі ветмедицини обережно поводиться з ними, намагаючись не зіпсувати, зазначає найменування, розташування відносно трупа тварини, наявність на них будь-яких нашарувань та бруду, фіксує відносно найближчих стійких орієнтирів, упаковує та передає для більш ретельних досліджень.

Діставати знаряддя ушкодження із тканин трупа або змінювати їхнє положення не можна, оскільки можна заподіяти додаткову травму, яку судветексперт, який буде досліджувати труп тварини в секційній залі

експертної установи, може неправильно трактувати і ввести слідство в оману.

Отже, огляд МП, трупа тварини та об'єктів тваринного походження спеціаліст у галузі ветмедицини має проводити, дотримуючись таких принципів, як своєчасність (невідкладність), об'єктивність і повнота, активність, методичність (планомірність, послідовність), застосування науково-технічних засобів, єдине керівництво [125, 126].

Для надання ефективної допомоги особі, яка проводить ОМП щодо смерті тварини, рекомендуємо спеціалісту в галузі ветмедицини застосовувати розроблений дисертантом алгоритм:

1) з'ясування загальних даних про МП, місця виявлення трупа тварини;
2) огляд знаряддя травми (за наявності такого);
3) огляд трупа тварини;
4) огляд слідів, схожих на кров, та інших виділень (за їх наявності);
5) пошук знарядь травми, слідів тваринного походження (за їх відсутності);
6) вилучення, пакування й маркування об'єктів;
7) огляд обстановки та предметів домашнього вжитку;
8) складання та підписування протоколу ОМП учасниками огляду.

Огляд місцевості або приміщення на МП описує особа, яка проводить розслідування, а труп тварини допомагає описувати спеціаліст у галузі ветмедицини. Для отримання максимально повної інформації огляд трупа тварини доцільно проводити в запропонованій автором цього дослідження послідовності.

Алгоритм огляду трупа тварини на МП:

1) опис місця виявлення трупа тварини (у приміщенні чи на відкритій місцевості);
2) з'ясування розпізнавальних ознак трупа (вид, стать, вік, порода);
3) оцінювання тілобудови трупа;
4) зазначення пози та членорозташування трупа;
5) установлення трупних явищ (трупне охолодження, заклякнення,

трупні плями, висихання, аутоліз, гнильні зміни);

6) опис стану шкіри та її похідних, зубів, язика, видимих слизових оболонок, носа, очей, зовнішнього вуха (правого й лівого), шиї, грудної клітки, черева, задньопрохідного отвору, зовнішніх статевих органів, молочних залоз, кінцівок, хребта;

7) з'ясування топографії та характеру ушкоджень, наявності слідів, схожих на кров, й інших нашарувань на трупі тварини;

8) опис предметів, розташованих на трупі, поряд і під трупом;

9) опис ложа трупа.

Під час огляду трупа тварини звертають увагу на обстановку, шукають сліди, що свідчать про боротьбу. Предмети ретельно оглядають, з'ясовують їх положення на місцевості. Місце розташування найбільш важливих об'єктів, зокрема трупа тварини, фіксують, використовуючи систему прямокутних координат, шляхом позначення відстаней до них відносно двох постійних нерухомих орієнтирів (у приміщенні – кути, стіни, віконні та дверні отвори, на місцевості – будівлі, паркани, стовпи, мости, дороги, стежки, поодинокі дерева тощо).

Для встановлення давності настання смерті тварини та реалізації інших завдань важливе значення має правильне дослідження й точне фіксування стану трупних явищ у протоколі огляду МП. Опис трупних явищ доцільно починати із зазначення часу й дати їх огляду. У протоколі ОМП необхідно вказати дату і час, коли було розпочато огляд трупних явищ і за якої температури повітря чи води (якщо досліджують труп утопленої тварини). Визначення температури повітря і води на місці виявлення трупа проводять із точністю до 0,5 °С через 10 хвилин вимірювання температури у відповідному зовнішньому середовищі.

Дослідивши й описавши трупні явища, спеціаліст оглядає окремі ділянки трупа для виявлення ушкоджень, патологічних і фізіологічних змін, посттравматичних змін (рубців, травматичного облисіння, ділянок пігментації й депігментації, слідів крові, особливостей зіниць, стану анального отвору, вульви тощо).

У разі наявності на трупі комах (личинок мух, жуків) спеціаліст зазначає ділянки найбільшого їх скупчення, а також указує ділянки розташування яйцекладок, личинок, пупаріїв та їхніх хітинових оболонок. Для встановлення давності настання смерті під час огляду живих комах лялечки й личинки вилучають, кладуть у пробірки, склянки і скеровують на судово-біологічне дослідження.

Під час опису положення трупа тварини на місцевості спеціаліст зазначає його позу та членорозташування. Тож *поза трупа* – це положення тіла (бічне праве або бічне ліве, хребтове або черевне, вертикальне), що часто зумовлене видом смерті (повішення, переохолодження, від опіків або теплового удару, від ураження технічним електричним струмом тощо).

Членорозташування трупа – це розташування окремих його частин тіла, (зокрема, голови, кінцівок, хвоста) одна відносно одної, зважаючи на основне анатомічне розташування. Розташування кінцівок спеціалісту в галузі ветмедицини доцільно описувати, починаючи з грудних (правої і лівої) та закінчуючи тазовими (правою і лівою). Необхідно з'ясувати положення кожної ланки вільного відділу кінцівки окремо щодо поздовжньої вісі тіла, а також щодо різних частин тіла (зокрема, кінцівки відведені назовні, вперед, назад; зігнуті чи розігнуті в суглобах та під яким кутом; яких ланок кінцівки та ділянок тулуба торкаються). У разі неприродного положення окремих ділянок трупа тварини опис їх доцільно проводити особливо ретельно.

Проводити дослідження окремих ділянок трупа тварини доцільно за алгоритмом, запропонованим дисертантом:

1) розпізнавальні дані трупа;
2) тілобудова;
3) час початку й закінчення огляду трупних явищ;
4) ступінь прояву трупних явищ (ранніх і пізніх);
5) стан волосяного покриву, шкіри та її похідних;
6) стан очної щілини та очей;
7) стан вушних раковин і зовнішніх слухових проходів;

8) стан ніздрів і крил носа;

9) стан губів, ротової щілини та ротової порожнини;

10) виявлення неприродної рухливості кісток черепа і нижньої щелепи;

11) стан шиї;

12) стан грудної клітки;

13) стан черева й тазу;

14) стан зовнішніх статевих органів, анального отвору, молочної залози (у самки);

15) стан грудних і тазових кінцівок.

Вивчаючи розпізнавальні ознаки трупа, спеціаліст у галузі ветмедицини з'ясовує, до якого виду та класу належить труп тварини, уточнює його стать, номер тавра, породу, крос, лінію, приблизний вік, індивідуальні особливості (за зовнішніми даними), на що вказує Ю. Чорноус та Т. Синоверська [262, 328].

Оцінюючи тілобудову трупа, необхідно встановити її характеристики: правильна чи неправильна, конфігурацію (пропорційна чи непропорційна); виявити зовнішні вади розвитку; категорію вгодованості, особливі прикмети, зовнішні ушкодження. Далі спеціаліст спочатку оцінює ранні, а потім пізні трупні зміни (за наявності). Серед ранніх: трупне охолодження, трупне заклякнення, трупні плями, трупне висихання та трупний аутоліз. Поміж пізніх трупних явищ важливе значення мають руйнівні (трупне гниття) і такі, що консервують (жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання).

Охолодження трупа спеціаліст у галузі ветмедицини визначає шляхом пальпації окремих частин тіла, а також шляхом двократного вимірювання ректальної температури з інтервалом в 1 годину за допомогою ртутного термометра, уведеного в пряму кишку на глибину 7–10 см. У протоколі ОМП обов'язково зазначають методику термометрії та її результати з точністю до 0,1 °С. Дослідженням ознак охолодження трупа спеціаліст з'ясовує ступінь охолодження трупа, його рівномірність.

Ступінь трупного заклякання спеціаліст визначає в жувальних м'язах, м'язах шиї, грудних і тазових кінцівках під час їх пальпації, опускання й

піднімання нижньої щелепи, згинання й розгинання шиї та кінцівок у суглобах. До того ж інтенсивність трупного заклякання він реєструє як слабке, помірне, добре виражене, невиражене. Окремо акцентує, у яких групах скелетних м'язів трупне заклякання не виражене, а також установлює його симетричність, поширеність.

Під час опису трупних плям спеціаліст зазначає ділянки їх локалізації, ступінь вираженості, інтенсивність забарвлення, колір, зміна забарвлення під час натискання, характер, час, необхідний для відновлення первинного забарвлення.

Висихання трупа тварини спеціаліст визначає під час огляду очей, установлюючи помутніння рогівки та наявність плям Ляршe; огляду голівки статевого члена, мошонки – за наявності щільних ділянок, які западають; носового чи носо-губного дзеркала. Трупне висихання оцінюють за ступенем його вираженості та його поширеністю в окремих ділянках тіла.

Ознаки гниття трупа на місці його виявлення спеціаліст установлює за характером та інтенсивністю їх вираженості на окремих ділянках тіла. Орієнтовним алгоритмом опису гнилісної біотрансформації трупа тварини може бути такий: вираженість; визначається поширеність на тілі; колір ділянок тіла з гнильними змінами; запах; наявність газів; наявність гнильної венозної сітки, гнильних міхурів, трупної емфіземи (здуття трупа). У разі виявлення ознак гнильного розкладання трупа тварини на трупі і в його ложі можуть бути продукти життєдіяльності комах: яйця, личинки, лялечки, імаго. Спеціаліст у галузі ветмедицини допомагає особі, що проводить розслідування, їх збирати з різних ділянок трупа, з його ложа або з ділянок ґрунту, розташованих під ним на глибині 15–20 см, складає у скляні банки, колби або пробірки й направляє на ентомологічне дослідження. До того ж мух відділяють від жуків, а половину відібраних екземплярів ентомофауни можна зафіксувати в етиловому спирті.

Оцінку шкіри, волосяного покриву та інших похідних шкіри трупа тварини на МП рекомендуємо спеціалісту в галузі ветмедицини здійснювати за таким алгоритмом:

1) установити окрас шерсті за переважним кольором: одноколірний, двоколірний, багатобарвний. Основними видами окрасу (забарвлення) шерсті, зокрема в собак, є арлекіновий (мармуровий), коричневий із різноманітними відтінками – від коричневого до бурого (коричневого з чорнотою), рудий з відтінками, золотисторудий (чепрачний), підпалий, тигровий, чалий, сірий, чорний з відтінками тощо;

2) оцінити густину шерсті, прилягання її до шкіри, скуйовдженість, вираженість линьки, наявність нашарувань речовини, зовні схожої на кров, відбитків слідів протекторів тощо;

3) оцінити стан шкіри за такими ознаками: пігментованість, колір, еластичність; наявність набряків та висипань.

Далі спеціаліст звертає увагу на наявність виділень із природних отворів (ротової щілини, ніздрів, очей, зовнішнього слухового проходу), описує стан та цілісність видимої частини слизових оболонок (очей, носової та ротової порожнин), з’ясовує наявність у ротовій і носовій порожнинах сторонніх предметів; визначає стан ротового отвору, наявність сторонніх предметів у ротовій порожнині, оцінює стан зубів, язика, описує слизову оболонку губ. Під час огляду ротової порожнини він констатує: закрита чи відкрита ротова щілина, чи виявляються в ній сторонні предмети, чи є виділення.

Оцінюючи стан зубів у трупа тварини, спеціаліст вказує на їх кількість, цілісність, міцність фіксації в зубних комірках, колір емалі їхніх коронок, наявність зубного каменю, ушкодження, кількість комірок відсутніх зубів.

Під час опису стану язика у трупа тварини відзначає його топографічне положення в ротовій порожнині (чи виступає за її межі, розташований за зубами, верхівка затиснута між зубами), анатомічну цілісність, стан слизової оболонки (колір, вологість, рельєф, наявність прикусів зубами, крововиливів, виразок тощо). Додатково звертає увагу на їх загальну кількість, цілісність, колір, наявність нашарування зубного каменю та жовтого кольору, зазначає повну або часткову відсутність зубів у зубних дугах, стан фіксування зубів в альвеолярних комірках.

Оцінювання видимих слизових оболонок трупа тварини рекомендуємо спеціалісту здійснювати за таким алгоритмом: установити їх анатомічну цілісність, колір, вологість, ушкодження, наявність на поверхні слизу, ерозій, виразок, ексудату, а також крововиливів, атрофії (витончення) або гіпертрофії (потовщення).

З'ясовуючи стан носа трупа тварини, спеціаліст у галузі ветмедицини вказує на стан шкіри навколо ніздрів, прохідність останніх, акцентує увагу на анатомічній цілісності носа, рельєфі носового або носо-губного дзеркала, прохідності носових ходів, наявності у носових ходах сторонніх предметів. Якщо в носових ходах виявляється якийсь вміст, необхідно зазначити його характер, кількість, колір, витікання і напрям патьоків. Особливу увагу він звертає на густу кров'яну піну у вигляді клубка в ніздрях та ротовій щілині, яка може утворюватися у разі потрапляння крові в дихальні шляхи тварини за її життя та є достовірною танатологічною ознакою того, що смерть тварини настала не раптово, а повільно.

Під час дослідження стану очей спеціаліст звертає увагу на стан очних щілин, стан кон'юнктиви і рогівки (анатомічна цілісність, колір, вологість, крововиливи, виразки та характер інших ушкоджень), наявність і характер виділень з очей.

Оглядаючи стан лівого і правого зовнішнього вуха трупа тварини, спеціаліст відзначає стан розвиненості вушних раковин, анатомічну цілісність, стан внутрішньої і зовнішньої поверхонь, прохідність зовнішніх слухових проходів і наявність у них сторонніх предметів (вільно прохідні чи містять сторонні предмети, бруд, вушну сірку), кількість вушної сірки, характер ушкоджень.

Якщо в природних порожнинах голови трупа тварини, зокрема мозковій, носовій, ротовій, приносових пазухах, під час огляду трупа на МП знаходять сторонні предмети, то їх виймати не можна, оскільки це може призвести до втрати важливих речових доказів. Під час огляду голови трупа тварини спеціаліст також звертає особливу увагу на неприродну рухливість кісток

черепа та нижньої щелепи.

У процесі огляду шиї трупа тварини спеціаліст установлює пропорційність її розвитку, форму, фіксує наявність чи відсутність стронгуляційної борозни та сторонніх предметів, зокрема мотузки, ланцюга, дроту тощо, наявність або відсутність ушкоджень. Предмети, що стискають шию, на місці огляду трупа не знімають, а надсилають їх разом із трупом для СВД у спеціалізованій експертній установі.

Під час огляду грудної клітки трупа тварини її стискають у різних напрямах для діагностики неприродної рухливості кісток. Звертають увагу на пропорційність розвитку, форму, симетричність, наявність тілесних ушкоджень у цій ділянці, констатують їх характер, указують точну локалізацію.

Оглядом черева трупа тварини спеціаліст оцінює його конфігурацію і консистенцію на дотик, виявляє характер ушкоджень, їх локалізацію. У трупів коней і, особливо, у жуйних тварин, важливо звернути увагу на збільшення (здуття) живота, що є однією з ознак тимпанії в них. Водночас розв’язання цього питання потребує великої обережності, тому що у трупів тварин, які пролежали тривалий час у теплу пору року, особливо в жуйних, газоутворення у шлунково-кишковому каналі є звичайним посмертним процесом, який необхідно відрізняти від прижиттєвого здуття.

Під час огляду задньопрохідного отвору спеціаліст указує на його стан (закритий, відкритий, напіввідкритий, наявність сторонніх предметів, характер ушкоджень, чи забруднена шерсть навколо цього отвору каловими масами), звертає увагу на стан слизової оболонки відхідника (колір, складчастість, вологість, цілісність, характер ушкоджень).

Оглядом стану зовнішніх статевих органів спеціаліст визначає, як вони розвинуті (правильно, чи є вади розвитку), за яким типом (самки чи самця), чи відповідає їх розвиток віку тварини, чи спостерігаються виділення із сечовипускного каналу і піхви. У трупів самок описують стан вульви: цілісність статевих губ, ступінь закритості статевої щілини (закрита, зяє, напіввідкрита), наявність виділень із вульви та їх характер; наявність сторонніх предметів,

характер ушкоджень; стан присінка піхви (колір, складчастість, вологість, характер ушкоджень слизової оболонки, наявність сторонніх предметів).

Оглядаючи стан зовнішніх статевих органів, спеціаліст у галузі ветмедицини звертає увагу на стан крайньої плоті, описує стан препуційного отвору (чи виходить за його межі голівка статевого члена для діагностики фемозу, парафемозу), препуційної порожнини (наявність стороннього вмісту, характер ушкоджень), колір її зовнішньої та внутрішньої пластинки, колір та консистенцію голівки статевого члена, характер її ушкоджень; прохідність зовнішнього отвору сечостатевого каналу та характер виділень із нього; виявляє характер ушкоджень у цих органах. Крім того, ретельно оглядає мошонку трупа, описує цілісність і колір її шкіри, наявність у порожнині мошонки сім'яників та їхніх придатків.

Крім того, спеціаліст у галузі ветмедицини оглядає стан молочних залоз, установлюючи, чи відповідає їх розвиток віку тварини, наявність вад розвитку, цілісність шкіри в ділянці молочних залоз, стан сосків та соскового отвору (вільнопрохідний чи закупорений, характер виділень із нього, характер ушкоджень).

Для оцінювання стану грудних і тазових кінцівок та хребта спеціаліст звертає увагу на стан їх розвитку (розвинені правильно або наявні вади розвитку), цілісність їх кісток і суглобів на дотик, рухливість ланок кінцівок у суглобах, зокрема, неприродна, наявність крепітації; стан розвитку й консистенція скелетних м'язів, характер ушкоджень. Крім того, описує рогові похідні шкіри на кінцівках (кігті, ратичні капсули).

Для визначення давності настання смерті тварини спеціаліст застосовує проби, в основі яких лежить властивість тканин реагувати на механічне, хімічне й електричне подразнення [254]. Дослідження первинних постмортальних явищ має велике значення у встановленні часу настання смерті. Результати посмертних (суправітальних) реакцій можуть бути виявлені у строк від 12 до 14 год. після настання смерті та зазначаються у протоколі огляду МП.

Гнильна біотрансформація, муміфікація та жировіск – найчастіші пізні

трупні явища, які на МП доводиться оцінювати спеціалісту. Так, під час дослідження трупів тварин у стані пізніх консервувальних трупних явищ (муміфікація, жировіск, торф'яне дублення) він має виявити й описати морфологічний стан м'яких тканин, зокрема шкіри й скелетних м'язів, а також внутрішніх органів, які зазнали змін у процесі природної консервації.

Основними завданнями дослідження тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, є встановлення характеру, локалізації, кількості ушкоджень; попереднє з'ясування, від дії якого знаряддя травмування походять спричинені ушкодження за особливістю характеру травм, виявлених на трупі тварини, та ін. Зазначимо, що огляд ушкоджень, виявлених на трупі тварини, спеціаліст проводить візуально під час огляду окремих ділянок тіла, також доцільно застосовувати збільшувальні прилади, зокрема лупу. Це забезпечить створення чіткого уявлення про особливості ушкодження, а також дасть змогу виявити бруд або інші мікрочастинки в ділянці ушкодження. Огляд трупа тварини й особливо його ушкоджень спеціаліст проводить відповідно до загальноприйнятої в СВЕ послідовності та в такий спосіб, щоб маніпуляціями не заподіяти йому додаткових ушкоджень або не змінити зовнішній вигляд тих, що існують. До того ж не допускається обмивати ушкодження, щоб не втратити речових доказів, які можуть міститися в ділянці ушкодження (шротинки, шматочки дерева, металеві уламки тощо) та можуть указувати на характер знаряддя, яким заподіяно травму.

Опис тілесних ушкоджень трупа тварини передбачає зазначення їх локалізації, анатомічного характеру (синець, садно, рана, переломи кісток тощо), форми (округла, овальна, подібна до певних фігур тощо), розмірів, особливостей країв (осаднені чи ні), кінців, поверхні чи дна, стану навколишніх тканин, зокрема шкіри. Для визначення локалізації тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, спеціаліст має використовувати систему скелетотопічних координат із зазначенням анатомічної ділянки тіла та відстані в сантиметрах від ушкодження до частин тіла, що виступають, зокрема, маклаків, сідничних горбів, ості лопатки, реберної дуги, вільних кінців

поперечно-реберних відростків поперекових хребців, верхніх кінців остистих відростків хребців тощо.

Для правильного й зрозумілого опису форми тілесних ушкоджень, виявлених у трупа тварини, необхідно порівнювати її з формою геометричних фігур (щілиноподібна, овальна, округла, трикутна, зірчаста, форми кута (прямого, гострого, тупого), форми трикутника (рівностороннього, рівнобедреного), променистa (дво-, трипроменева тощо), гілляста, серпоподібна, веретеноподібна, зигзагоподібна, дугоподібна, іншої форми або з формою літер (*П*-подібна, *Г*-подібна, *S*-подібна тощо). Розміри ушкоджень визначають за двома перпендикулярними лініями, вимірюючи найбільшу довжину, орієнтуючись за цифрами циферблата годинника, а в *Г*-подібних і зірчастих ушкоджень довжину променів – від центру.

Кожен вид ушкоджень має свої особливості, що необхідно враховувати під час їх опису. Так, описуючи садна, спеціаліст акцентує увагу на їх локалізації, формі, розмірах, кольорі, особливостях поверхні або дна, їх рівень відносно навколишньої шкіри, забруднення, сторонні частинки, злущені часточки епідермісу, наявність кірочки, її колір, стан шкіри, що оточує садно. Під час опису синця, виявленого на трупі тварини, спеціаліст зазначає його локалізацію, колір, форму та розміри.

Найбільш поширеним видом тілесного ушкодження є рани. Під час їх опису спеціалісту необхідно звертати особливу увагу на краї (рівні чи нерівні, осаднені, просочені кров'ю, відшаровані чи не відшаровані від підшкірної клітковини), форму кінців (заокруглені, *Г*–подібні, гострокутні); приблизно визначити глибину рани, її специфічні особливості, характерні для певного виду зброї чи предмета. У процесі огляду рани на трупі тварини необхідно уникати їх зондування, щоб не утворити штучних ходів. Виявивши додаткові ушкодження в ділянці рани (наприклад, надриви, розриви, насічки тощо), спеціаліст у галузі ветмедицини зазначає, біля якого кінця рани вони розташовані, указує їх кількість, глибину проникнення, форму.

Закриті переломи кісток виявляють пальпацією окремих ділянок тіла. У

протоколі ОМП особа, що веде розслідування, зазначає назви кісток із виявленою спеціалістом неприродною рухливістю, деформацією або крепітацією. Відкриті переломи кісток описують за правилами опису рани, зазначаючи стан кісткових уламків (чи виступають вони над поверхнею рани), з'ясовують стан країв, напрям площини перелому, чи зміщені периферичний і центральний відломки по довжині й ширині відносно один одного.

Під час опису на трупі тварини множинних однорідних ушкоджень спеціаліст зазначає їх локалізацію, кількість, розташування, загальну площу. Якщо будь-яких ушкоджень на трупі не виявлено, то в протоколі ОМП особа, що проводить розслідування, зазначає, що під час зовнішнього дослідження трупа будь-яких ушкоджень не виявлено.

Зауважимо, що після закінчення зовнішнього огляду трупа тварини ветеринарному спеціалістові необхідно провести дослідження ложа трупа, тобто поверхні, на якій він лежить під час виявлення. Ложе трупа тварини доцільно оглянути й описати в динамічній стадії огляду після обережного переміщення з місця первинного розташування. У ложі трупа слід виділяти 3 зони: власне ложе – поверхня, що безпосередньо контактує з трупом тварини, проєкційна зона – ділянка поверхні ложа, обмежена проєкцією силуета трупа тварини, зона трупних виділень – ділянка поверхні ложа, якою розтікаються продукти розкладання трупа.

У протоколі огляду трупа тварини спеціаліст зазначає характер поверхні під трупом тварини, указує загальні обриси його силуету, стан ґрунту, наявність відбитка тіла, забруднень і будь-яких предметів; стан покриття, на якому лежить труп, наявність або відсутність рослин (за наявності їх указує колір – бліді, жовтуваті через втрату хлорофілу), відсутність або наявність снігу, кірки льоду, їхній колір, слідів крові та глибину її проникнення в сніг чи ґрунт.

Крім того, доцільно детально оглянути ділянку території навколо ложа трупа тварини для виявлення слідів його волочіння. Вони можуть бути у вигляді смуг чи борозен різної форми, ширини й глибини (поверхневі – на

твердій та глибокі – на м’якій поверхнях). У них можуть бути виявлені сліди, зовні схожі на кров, волосся, калові маси тощо.

Не допускається вводити в ранові канали трупа тварини сторонні тіла, а також здійснювати інші дії, що можуть змінювати первісний вигляд або властивості ушкоджень трупа під час огляду, зокрема обмивання водою або іншими способами висохлої крові з ушкоджень або навколишніх ділянок шкіри, вилучення знарядь і предметів, наявних в ушкодженнях і природних отворах. У разі наявності таких, їх залишають у первинному стані й забезпечують збереження під час транспортування трупа до місця судово-ветеринарного розтину. Виявлені сторонні предмети, які вільно лежать на трупі тварини, спеціаліст у галузі ветмедицини передає особі, яка проводить досудове розслідування, для організації подальших досліджень.

Після завершення зовнішнього дослідження трупа тварини уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, за консультативної допомоги спеціаліста в галузі ветмедицини описує сліди, що можуть свідчити про напад, боротьбу, оборону, волочіння трупа, у вигляді смуг різної форми, ширини й глибини, можливого самостійного пересування тварини після заподіяння їй ушкоджень або переміщення трупа тварини з метою приховування злочину, виявлені об’єкти тваринного походження.

Відмітною особливістю огляду трупа тварини, який дістали з води, є незначна кількість слідів на трупі, які були б у подальшому маркерами для встановлення обставин події: переміщення трупа тварини у воді, перенесення його течією з однієї ділянки в іншу, руйнування водою, представниками водної фауни (рибами, ракоподібними, іншими тваринними гідробіонтами, водними комахами, п’явками тощо), водним транспортом, за дії метереологічних умов, необережних дій сторонніх осіб, а також дій злочинців для знищення слідів тощо [256].

Зважаючи на власну судово-експертну практику, дисертант констатує, що трупи тварин виявляють у воді за таких ситуацій: у разі смерті від захворювання, що виникло перед потраплянням трупа у воду; смерті від

захворювання, що виникло під час перебування тварини у воді; смерті від травми, заподіяної перед потраплянням трупа у воду; смерті від травми, що виникла під час перебування тварини у воді; смерті від утоплення; смерті від інших видів впливу середовища (рефлекторна зупинка серця, переохолодження тощо) [256].

Застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини, вилученого з водойми, реалізується крізь призму встановлення причини смерті, способу його потрапляння у водойму (прижиттєво чи посмертно), ознак перебування трупа у воді, а також ознак утоплення. Деякі дослідники вважають цю піну єдиною достовірною ознакою справжнього утоплення. Утворюється вона внаслідок змішування води зі слизом на слизових оболонках. Рожевий відтінок піни пояснюється гемолізом еритроцитів. Піна ця стійка і не осідає, навіть якщо її відділити від слизової оболонки (стійкість піни прямо пропорційна кількості органічних речовин у рідині, з якої піна утворюється). У разі висихання вона утворює комірчастий рисунок [256].

На трупі тварини, витягнутому з води, можна знайти різні ушкодження. Вони можуть бути як прижиттєвими, отриманими до потрапляння тіла у воду, так і утворюватись у воді. У таких випадках говорити про травму як причину смерті можна лише за наявності ознак прижиттєвих ушкоджень і відсутності ознак смерті від утоплення. Проте вже під час відносно нетривалого перебування трупа у воді (4–5 діб) прижиттєві ознаки можуть бути втрачені, що робить практично неможливим категорично стверджувати що смерть тварини настала внаслідок травми [256].

До посмертних травм тварин, трупи яких дістали з води, належать такі, що утворилися після смерті тварини в разі ударів об ґрунт, деталі водних споруд і випадкові предмети, що є у водоймі; удари працюючими гвинтами, підводними крилами та іншими елементами конструкцій суден. На м’яких тканинах і навіть на кістках трупа в таких випадках залишаються сліди стертості, волочіння (особливо в разі утоплення в гірських річках), що утворилися під час вилучення трупа з води. Вони можуть бути нанесені

баграми, шестами, гаками та іншими підручними засобами, що використовують для пошуків та витягання трупа тварини. Труп може бути ушкоджений представниками водної фауни. Форма та розмір ушкоджень трупа залежить від розміру тварин, кількості їх та особливостей морфології їхніх щелеп або ротового апарату. Типові ушкодження трупа тварини спричиняють п'явки, утворюючи множинні *Т*-подібні поверхневі пошкодження на шкірі трупа [256].

У випадках навмисного утоплення тварини під час її огляду на МП на трупі часто можна виявити предмети, які застосовані з метою прискорення процесу утоплення (мотузки, липка стрічка, дріт або ланцюг, якими зв'язують кінцівки тварини, прив'язують важкі предмети, які тягнуть тварину на дно водойми). Предмети, виявлені на трупі, у такому разі є речовими доказами злочину [256].

За даними Т. Синоверської [262] щодо пошуку та виявлення об'єктів тваринного походження, сліди зубів тварин під час ОМП найчастіше знаходять на знаряддях вчинення кримінального правопорушення (палицях, кийках) (70,8 %); продуктах харчування, начинених отруйними речовинами (40 %). Волосся тварин найчастіше може залишитися на знаряддях, пристосуваннях, за допомогою яких тварину прив'язують (мотузки, дріт, липкі стрічки (59,2 %)); на килимах, диванах, кухонних приладдях (40,8 %). Сліди крові, слини, блювотних мас найчастіше можна виявити на одязі, взутті підозрюваної особи (59,3 %); на знаряддях учинення кримінального правопорушення (63 %); на землі, підлозі, стінах (сліди бризок) (62,5 % випадках); на капоті, бампері автомобіля та в інших місцях (51,7 %).

Підтримуємо думку дослідників, зокрема й Ю. Чорноус і Т. Синоверської [262, 328], В. Цимбалюка [321], В. Шепітька [339], Ю. Чаплинської [323] про те, що сліди крові, блювотних мас залишаються добре помітними навіть із часом, проте такі об'єкти тваринного походження, як сліди слини, шерсті, волосся, мозкової речовини, складно виявляти без застосування спеціальних технічних засобів. Із цією метою доцільно застосовувати, крім звичайних освітлювальних і збільшувальних приладів,

сучасні технічні засоби: монохромні, лазерні й ультрафіолетові освітлювачі, які дадуть змогу легко виявити непомітні неозброєним оком сліди. Такі сліди фіксують за допомогою фото- та відеознімання, а в разі неможливості це зробити, необхідно якомога повніше описати їх у протоколі огляду МП, позначити на плані-схемі МП розташування їх відносно інших слідів, об'єктів і трупа тварини, указати місце розташування, форму, розміри тощо.

Якщо поруч із трупом тварини або під ним спеціаліст виявляє кров, блювотні або калові маси, речовину головного мозку тощо, він обов'язково зазначає їхню локалізацію відносно частин трупа, найменування, форму, розміри, колір, консистенцію, ступінь просочування в ґрунт, наявність на поверхні слідів кірок, забруднень. Експерт-криміналіст фотографує їх або виконує схематичний рисунок, що має важливе значення для правильного встановлення механізму заподіяння смертельних тілесних ушкоджень тварині.

Вилучення слідів крові або інших біологічних рідин на місці огляду трупа тварини спеціаліст у галузі ветмедицини проводить залежно від їхнього стану та характеру предметів, на яких вони виявлені. Для цього можна застосовувати прилади (наприклад, переносний люмінісцентний освітлювач – лампу Вуда (ОЛД–41)) і реактиви (перекис водню, бензидин, розчин люмінолу тощо).

Якщо кров виявлено на негабаритних предметах, то уповноважена особа, яка проводить слідчу дію, їх вилучає цілком, а якщо сліди крові – на громіздких предметах-носіях, то кров із них зішкрябують або змивають на марлю, змочену фізіологічним розчином, висушують за кімнатної температури. Як контрольний матеріал у лабораторію направляють шматочок чистої марлі.

У разі виявлення калюжі крові, її збирають у чистий флакон або колбу ємністю 10–20 $см^3$. Кров, виявлену на снігу або льоді, збирають на марлю, розтоплюють та висушують за кімнатної температури на відстані від сонячних променів і джерел тепла, не нагріваючи, та направляють у лабораторію разом із контрольним зразком.

У разі виявлення слідів крові на ґрунті, його вилучають з усієї глибини просочування, просушують за температури 37 °С на тарілці чи іншій ємності,

поміщають у скляну колбу й направляють для дослідження разом із контролем у лабораторію.

Сліди крові або іншої біологічної рідини, вилучені на траві, листях, гілках, кущах, збирають шляхом обережного зрізання травинок, зв'язування їх у пучок, обгортання його злегка вологою серветкою, після чого поміщають їх у картонну коробку.

Шкура, кісткові залишки, частини трупа тварини, окремі внутрішні органи, трупи дрібних тварин із виявленими на них слідами вилучають цілком, упаковують у чисті мішки з тканини або поліетилену, картонні коробки. Зберігати їх доцільно за температури холодильника до моменту відправлення на СВЕ. До того ж оскільки зазначені об'єкти є швидкопсувним матеріалом, то відправляти їх у спеціалізовану експертну установу необхідно якомога швидше.

Підтримуємо думку Ю. Чорноус і Т. Синоверської [262, 328] про те, що після виявлення слідів біологічного походження необхідно на МП зазначити місце знаходження їх, походження, форму, розміри, орієнтацію відносно трупа тварини, здійснити їх фотографування та відеофіксування, а також позначити в план-схемі опису МП та описати в протоколі огляду МП. Лише після цього сліди підлягають вилученню.

Предмети, а також труп тварини, вилучені під час огляду МП, відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК [128], негайно опечатують із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду МП. Опечатування вилучених речей і трупа тварини здійснюють у такий спосіб, щоб виключити можливість їх ушкодження або підміни, забезпечити збереженість, не допустити внесення сторонніх мікрослідів та запобігти загниванню, а також унеможливити випадкову дію на об'єкти (тертя, забруднення тощо).

Одночасно уповноважена особа, яка проводить огляд трупа тварини на МП разом із експертом-криміналістом, виявляє, фіксує (фото-, відео, виготовляє гіпсові зліпки, вилучає в натурі тощо), описує сліди тварини, вимірює їх.

Результати огляду трупа тварини на МП оформлює уповноважена особа,

укладаючи протокол огляду МП. До протоколу можна додати фотозображення, схеми, плани тощо. Спеціаліст у галузі ветмедицини формулює під запис слідчого характеристику трупа тварини, бере участь в аналізі результатів огляду МП, побудові та перевірці версій на основі новітніх досягнень науки і техніки.

Протокол ОМП містить три частини: вступну, описову та заключну. У ньому не зазначають властивості об'єктів, зокрема тваринного походження, особливо, якщо труп тварини або розчленований, або скелетований, або гнилісно змінений (вони не можуть бути достовірно ідентифіковані на МП без спеціальних лабораторних досліджень). Протокол має бути укладений зрозумілими для всіх учасників цієї слідчої дії формулюваннями, а під час опису трупа тварини необхідно уникати вживання латинізованих специфічних ветеринарних і біологічних термінів, а якщо цього уникнути не можна, то їх необхідно пояснити.

Протокол у двох примірниках (надрукований або рукописний) зачитують уголос, його підписують усі учасники огляду МП. Один примірник уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, направляє разом із постановою про призначення СВЕ, якщо на цей момент відкрито кримінальне провадження, у спеціалізовану експертну установу, де буде проведено дослідження.

Аналізуванням протоколів ОМП за кримінальними провадженнями, у межах яких призначалась СВЕ, установлено, що предмети, які були знаряддям скоєння злочину щодо тварини, виявлено безпосередньо в трупі тварини (32 %), були поблизу трупа тварини (26 %), заховано у приватних домоволодіннях правопорушника (6 %), викинуті злочинцем у розташовані поблизу з місцем події сміттєві контейнери (29 %), каналізаційні люки (4 %), у водойми (3 %).

Після закінчення огляду трупа тварини на МП спеціаліст у галузі ветмедицини може консультувати слідчого або дізнавача щодо вилучення й пакування певних речових доказів, які необхідно направити на дослідження, а також правильно сформулювати питання, які мають поставити судовому

експертові в постанові про призначення СВЕ, зокрема:

– Тварину якого виду, статі, породи виявлено?

– Який характер тілесних ушкоджень та їх локалізація й кількість?

– Яка давність настання смерті тварини?

– Чи змінювалось положення трупа тварини після настання її смерті?

– Чи є на трупі ознаки, за якими можна встановити знаряддя травмування тварини?

Зазначимо, що після огляду труп тварини з місця його виявлення спрямовують у секційну залу спеціалізованої експертної установи для проведення СВЕ з метою встановлення причини смерті тварини. Транспортування трупа тварини з МП є обов'язком уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування. Разом із трупом тварини в секційну залу експертної установи направляють копію протоколу ОМП та постанову про призначення СВЕ.

Отже, дотримання процесуальних вимог під час здійснення ОМП щодо трупа тварини як найінформативнішого джерела про обставини вчиненого правопорушення є запорукою встановлення фактичних даних для подальшого ефективного його розслідування. Є всі підстави погодитись із зауваженням Ю. Чорноус і Т. Синоверської [262, 328] про те, що нині КПК не передбачено процесуальної процедури проведення огляду тварин або їх трупів під час слідчих дій. Проте ми не згодні з пропозицією дослідниці, що слідчий повинен керуватися загальними положеннями, передбаченими ст. 238 КПК «Огляд трупа» [128]. Наше твердження обґрунтовано тим, що хоча в ч. 1–3 ст. 238 КПК немає вказівок, що йдеться про труп людини, проте в ч. 4 цієї статті зазначено, що «труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причин смерті». Отже, судово-медичну експертизу проводять виключно з трупом людини, а не будь-якими іншими біологічними об'єктами, зокрема й тваринами. Відповідно до ст. 3 Конституції України [117], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані Україною найвищою соціальною цінністю,

тому ставити на один щабель правові норми, що регламентують огляд трупа людини та огляд трупа тварини, недоцільно й некоректно.

Також ми поділяємо думку Ю. Чорноус і Т. Синоверської [262, 328] про те, що необхідно враховувати специфіку кримінального правопорушення щодо тварин, зокрема й жорстокого поводження з ними, та доповнити КПК окремою статтею. Проте не погоджуємось із тим, що це має бути одна стаття з назвою «Огляд тварини чи її трупа», адже огляд живої постраждалої тварини і трупа тварини є різними за характером і сутністю процесуальними діями, де застосовуються різні підходи, методи дослідження, установлено різні завдання спеціаліста в галузі ветмедицини під час цієї слідчої дії. Вважаємо, що огляд трупа тварини та огляд живої тварини мають бути регламентовані окремими нормами КПК. У зв'язку з викладеним вище пропонуємо внести доповнення до КПК [128] новою статтею 238^1 «Огляд трупа тварини» такого змісту:

«1. Огляд трупа тварини проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором за обов'язкової участі спеціаліста в галузі ветмедицини.

2. Огляд трупа тварини може здійснюватися одночасно з оглядом МП, житла або іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла або іншого володіння.

3. Після огляду трупа тварини на місці події його обов'язково направляють у спеціалізовану експертну установу або інший спеціалізований заклад для проведення судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення причини смерті.

4. Труп тварини може бути виданий зацікавленій особі лише за письмового дозволу уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, і лише після завершення проведення судово-ветеринарної експертизи».

3.3. Методологія СВД живих підекспертних тварин

3.3.1. Теоретичне обґрунтування та праксеологічне значення стадій експертного дослідження живої тварини

Однією з найбільш складних проблем теорії та практики СВЕ є розроблення раціональних підходів до організації процедури проведення СВД живої тварини, адже від цього залежить об'єктивність, обґрунтованість, правильність і правдивість висновку судового експерта як джерела доказів для судочинства [475]. Цю проблему нині порушують не лише українські [255, 263, 328], а й зарубіжні науковці [448, 486, 502]. Поетапне розв'язання проблеми СВД живих тварин збагатить судову експертологію новими даними, збільшить запити правоохоронних органів і судів та їх можливості для обґрунтованої кваліфікації злочинів проти здоров'я і життя тварин [575].

Специфіка предмета й об'єктів СВЕ зумовлює особливості стадій експертного дослідження. Тож у процесі СВД живої тварини (аналогічно до трупа тварини) доречно виокремлювати чотири стадії: *підготовчу* (попереднє дослідження), *аналітичну* (роздільне дослідження), *порівняльну* та *синтезуючу (оцінну)* [440].

1. *Підготовча стадія експертного дослідження*

На підготовчій стадії судовий експерт виконує такі дії:

– ознайомлюється з документом про призначення СВЕ, що надійшов до державної експертної установи;

– з'ясовує категорію справи, за якою призначена СВЕ;

– визначає об'єкт, що підлягає дослідженню (жива тварина);

– вивчає надані матеріали: їхній вид, назву, звертаючи особливу увагу на ветеринарні документи;

– з'ясовує спосіб доставки підекспертної тварини;

– визначає відповідність матеріалів та об’єктів, що надійшли до експертної установи (судового експерта), відомостям, зазначеним у процесуальному документі про призначення судової експертизи;

– визначає перелік питань, поставлених на розв’язання;

– перевіряє наявність у матеріалах справи відомостей, що можуть дати можливість застосувати право на експертну ініціативу під час проведення СВД тварини;

– окреслює предмет СВЕ, зважаючи на зміст запитань, поставлених у процесуальному документі про призначення судової експертизи;

– перевіряє зв’язок об’єкта з предметом СВЕ;

– добирає нормативно-правові акти, методики та джерела спеціальної літератури, якими послуговуватиметься під час проведення СВЕ;

– складає алгоритм розв’язання поставлених перед ним завдань, який містить правильну, обґрунтовану й доцільну послідовність та зміст дій, щоб досягти результату експертного дослідження (для візуалізації алгоритму можна скласти блок-схему).

На підготовчій стадії судовий експерт відповідно до п. 5.5 Правил [415], якщо для об’єктивного проведення СВЕ не надано необхідних документів, які мають значення для встановлення шкоди, заподіяної здоров’ю тварини, заявляє клопотання про надання відповідних документів протягом строку, передбаченого Інструкцією № 1 [97].

2. Аналітична стадія експертного дослідження (роздільне дослідження)

Під час СВД проводять аналіз реєстраційних та анамнестичних даних підекспертної тварини, дослідження ветеринарних документів, наявних у матеріалах кримінального провадження чи справи (якщо до проведення СВЕ підексперній тварині надавалась ВД у закладах ветмедицини тощо), безпосередньо проводять клінічне СВД тварини, виконують інструментальні, візуалізаційні та лабораторні дослідження (рис. 3.7).

На цій стадії судовий експерт проводить клінічне СВД кожної живої тварини окремо (якщо їх кілька), окремих ділянок тіла, систем організму для

ефективного розв’язання експертних завдань. У результаті роздільного дослідження формують дві групи ознак: 1) ті, що характеризують фізіологічну

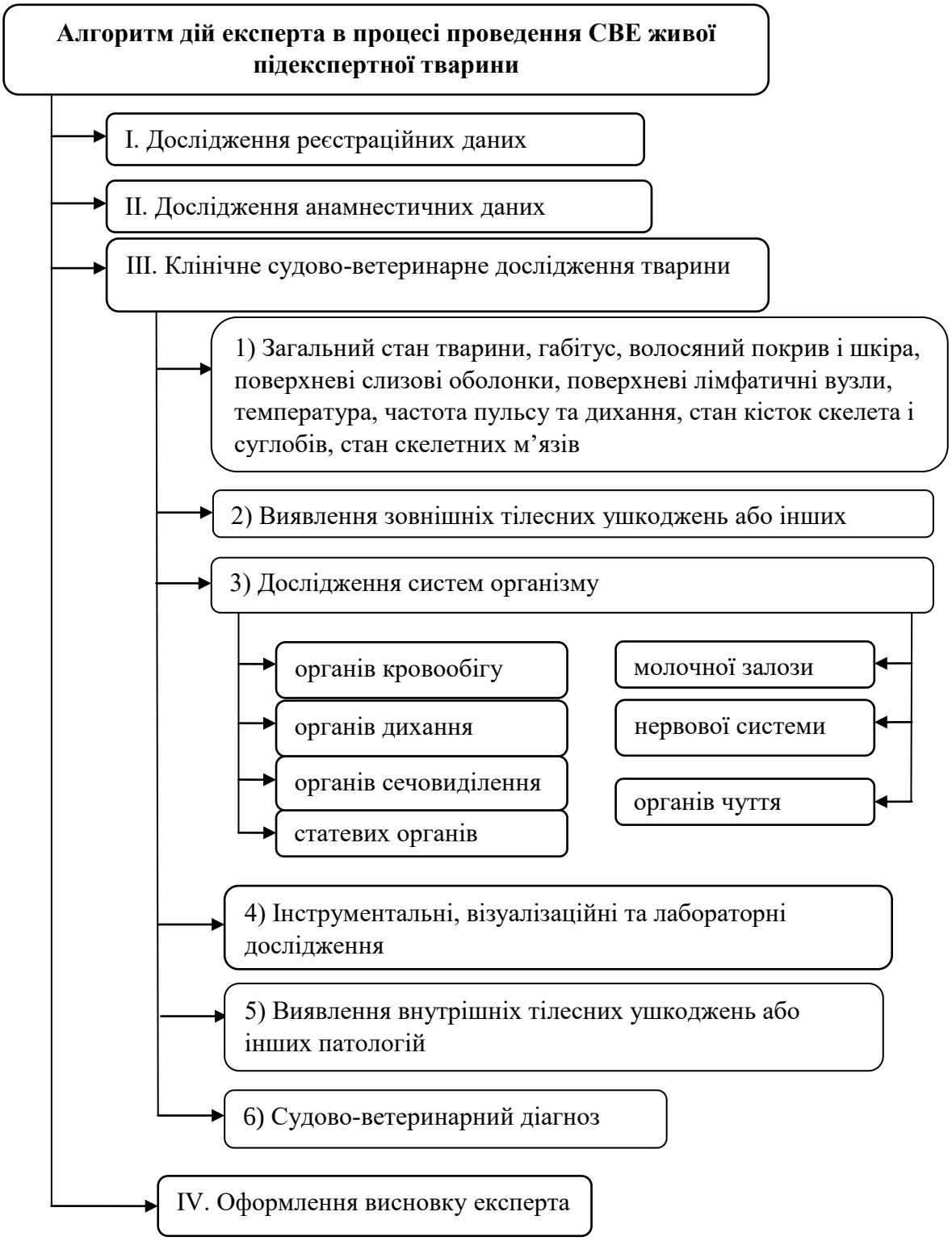

Рис. 3.7 Алгоритм СВЕ живої підекспертної тварини

норму; 2) ті, що характеризують ушкодження або хворобу. Останні буде проаналізовано й використано для постановки СВД та складання висновку експерта.

Дослідженням реєстраційних даних живої підекспертної тварини встановлюють її розпізнавальні ознаки, зазначаючи її вид, кличку або індивідуальний номер; дату клінічного СВД, номер і зміст паспорта тварини, вік, стать, масу тіла, породу (крос чи лінію для птиці), окрас шерсті чи пір'я; кому належить (дані про власника тварини), особливі прикмети, дату захворювання або ушкодження тварини; тип господарського використання тварини (наприклад, службовий собака, домашній кіт, дійна корова тощо).

Для аналізу анамнестичних даних та обставини, за яких тварині заподіяна шкода здоров'ю у вигляді ушкодження або хвороби, судветексперт застосовує інформацію з процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи, протоколу ОМП або дані інших ветеринарних документів (виписку з історії хвороби, карту амбулаторно хворої тварини тощо) згідно з п. 2.1 Інструкції № 1 [97].

Судовий експерт вивчає оригінали ветеринарних документів (відповідно до п. 5.6 Правил [415]), надані у складі матеріалів кримінального провадження. Ветеринарні документи, оформлені спеціалістами в галузі ветмедицини на момент заподіяння тварині ушкодження або в ранній посттравматичний період, можуть бути допоміжним матеріалом для з'ясування клінічного стану тварини (легкий, середньої тяжкості чи тяжкий). Як виняток можна скористатися засвідченими належним чином копіями ветеринарних документів із підписом лікаря ветмедицини, який надавав ВД тварині.

Водночас, відповідно до п. 5.7 Правил [415], за певних обставин судветексперт може застосовувати результати досліджень, що проводилися із залученням вузькопрофільних фахівців у галузі ветмедицини: внутрішніх хвороб, хірургії, репродуктології, кардіології, травматології, ендокринології, неврології тощо, не обстежуючи постраждалу тварину особисто. У таких ветеринарних документах має бути зазначено, де, коли й ким досліджувалася

підекспертна тварина; які об’єктивні дані було встановлено; яких висновків дійшов залучений спеціаліст у галузі ветмедицини.

Відповідно до вимог п. 5.36 Правил [415] явища деформації ділянок тіла тварини внаслідок травмування можуть бути оцінені судветекспертом через 21–30 діб із моменту ушкодження та після регресу травматичного набряку м’яких тканин. Тоді необхідно провести *повторне* клінічне дослідження підекспертної тварини з оформленням відповідних ветеринарних документів.

Відповідно до п. 5.36 Правил [415] можна розв’язати питання про виправність або невиправність ушкоджень екстер’єру тварини (після того, як травмовані м’які тканини або переломи кісток скелета повністю загоїлися), але не раніше ніж через 60–90 діб після травмування. Необхідно обов’язково провести повторне СВД підекспертної тварини.

Якщо тварину не можна доставити судовому експертові, СВЕ проводять за ветеринарними документами, зокрема якісними фотознімками з детальним описанням їх, але винятково у випадках, коли ознаки каліцтва очевидні (п. 7.10 «Методики СВД тварин з метою встановлення їх каліцтва» [402]).

Під час клінічного СВД живої тварини судовий експерт має встановити об’єктивні дані, отримані за допомогою клінічного, інструментального, візуалізаційного, лабораторного дослідження, згідно з абз. 4 п. 2.2 Інструкції № 1 [97] і п. 5.1 Правил [415]. На цій стадії експертного дослідження діагностують характер ушкоджень (рана, садно, синяк тощо), хворобливі зміни в органах або на ділянках тіла, якщо такі є. Окремо виявляють органи без морфофункціональних змін. Алгоритм клінічного СВД живої тварини не є сталим, він може коригуватись залежно від травмованої ділянки або органів (*Status localis*), характеру ушкоджень, давності виникнення, а також з урахуванням обставин спричинення шкоди здоров’ю тварини, її видової належності, віку, статі, фізіологічного стану, питань, поставлених у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи.

Під час клінічного СВД живої тварини для визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної її здоров’ю, обов’язковим і першочерговим є дослідження

загального стану тварини, її габітусу, шкіри і волосяного покриву, видимих слизових оболонок, поверхнево розташованих лімфатичних вузлів, кісток скелета, суглобів, скелетних м’язів; параметрів температури, частоти пульсу й дихання; а також указує, чи виявлені у тварини клінічні ознаки інфекційних хвороб.

Наведемо приклад алгоритму клінічного СВД габітусу тварини, який дає змогу відрізнити хвору тварину від здорової. Судветексперт установлює:

1) загальний стан тварини: задовільний, пригнічений (апатія, ступор, сопор, кома), збуджений (страх, нервовість, буйство, агресивність);

2) положення тіла в просторі: фізіологічне, неприродне (вимушено стояче або вимушено лежаче);

3) позу: природна чи неприродна («спостерігаюча», «маятникоподібного коливання», «сидячої або лежачої собаки», «єгипетського сфінкса», «астронома» тощо);

4) рухи: природні чи вимушені (безцільне блукання, манежні, валикоподібні та обертальні, вперед і назад тощо); 5) конституцію (ніжна, щільна, груба, рихла);

6) реакцію тварини на маніпуляції з нею.

Далі судветексперт визначає в тварини температуру, частоту пульсу й дихання, а також указує, чи виявлені в неї клінічні ознаки інфекційних хвороб.

Після завершення дослідження загального стану тварини, її габітусу, шкіри й волосяного покриву, видимих слизових оболонок, поверхнево розташованих лімфатичних вузлів, кісток скелета, суглобів та скелетних м’язів судветексперт спрямовує увагу на дослідження ушкоджень, виявлених на тілі тварини, зазначаючи їх локалізацію, кількість, характер. Далі на стадії аналітичного (роздільного) експертного дослідження судветексперт переходить до клінічного СВД стану систем органів, зокрема кровообігу, дихання, сечовиділення, статевих, молочної залози, нервової системи, чуття. Повне дослідження всіх систем організму необхідне тому, що тварина не може вказати на больові відчуття в організмі, й їх має виявити судветексперт за допомогою

спеціальних методів; дослідження систем організму дасть змогу виявити ускладнення основного ушкодження або захворювання, супутні та фонові патології. Відтак, досліджуючи внутрішні органи, установлюють їх розташування в організмі, межі перкуторного поля, особливості чутливості органів, величину, рухливість, консистенцію, симетрію, а також температуру шкіри в проєкції розташування органа.

Кожен внутрішній орган тварини досліджують за встановленим у судововетеринарній практиці порядком [415]. Для прикладу наведемо алгоритм клінічного СВД серця. Для цього судветексперт визначає загальний стан тварини: природний чи пригнічений; виявляє вимушені пози (витягнута шия, опущена голова, широко розставлені грудні кінцівки); поведінку тварини (стогне під час лягання, вставання та дефекації, уникає різких рухів і поворотів); наявність холодних, безболісних, розлитих, тістоподібної консистенції набряків у ділянці міжщелепного простору, підгруддя, живота, у нижніх ланках тазових кінцівок; синюшність шкіри, знижений тонус скелетних м’язів; серцевий поштовх (помірний чи посилений); перкуторні межі серця (не змінені чи зміщені), перкуторний звук (притуплений чи тупий, тимпанічний), ділянка відносного серцевого притуплення (зменшена чи збільшена); чутливість ділянки серця (болюча чи безболісна). Досліджуючи тони серця, констатує їхню ритмічність, чіткість, присутність сторонніх шумів, тембр, силу (посилення або послаблення першого й другого тону, а також подовження, розщеплення, роздвоєння чи акцентування їх), наявність шумів серця.

Подібні алгоритми клінічного СВД розроблено для з’ясування стану інших органів та систем організму, зокрема органів дихання, сечовиділення, статевих органів, молочної залози, нервової системи, органів чуття.

За певних обставин виникає необхідність у застосуванні інструментальних рентгенологічних, ультрасонографічних, томографічних та інших візуалізаційних методів дослідження живої тварини [415].

Оцінити клінічний стан тварини та об’єктивно встановити ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров’ю тварини, у більшості випадків неможливо

без лабораторних досліджень біологічного матеріалу організму тварини (крові, калу, сечі, вмісту шлунка, жовчі, ліквору, випоту, молока тощо) із застосуванням гематологічних, токсикологічних, гістологічних, цитологічних, мікробіологічних, імунологічних, паразитологічних методів тощо. Результати лабораторних досліджень доцільно систематизувати в такий спосіб: 1) без відхилень від установлених норм; 2) відхилення від норми в бік збільшення або зменшення. Оцінювання результатів застосовування інструментальних та лабораторних методів СВД має бути аргументованим, повним, мотивованим, науково обґрунтованим, чітким, конкретним, зрозумілим, базуватися на фактичних даних та спеціальних ветеринарних знаннях. Такий підхід забезпечить обґрунтування виявлених змін взаємозв'язком зі станом уже досліджених органів організму, а сукупно – поставити правильний СВД.

Отримані під час інструментальних, апаратурних або лабораторних досліджень зображення і результати лабораторних досліджень мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) СВЕ, можуть надаватись їм для ознайомлення. Зображення поміщають переважно у фототаблиці, які є додатками до висновку судового експерта.

Після проведення клінічного, інструментального, візуалізаційного та лабораторного досліджень підекспертної тварини судветексперт формулює судово-ветеринарний діагноз на підставі даних анамнезу, результатів клінічних і лабораторних досліджень, висловлений у нозологічних термінах, передбачених загальноприйнятими класифікаціями й номенклатурами хвороб. Він формулюється точно, повно, чітко, коротко, логічно, без будь-яких пояснень і обґрунтувань. Структура діагнозу передбачає послідовний виклад нозологічних форм: основного захворювання (ушкодження), ускладнення, супутньої та фонової патології.

Проведення судово-ветеринарного клінічного дослідження живої тварини на аналітичній стадії вимагає від судового експерта використання різних технічних засобів. Із цією метою можна застосовувати як прості прилади

(вимірювальну лінійку, лупу, мікроскоп, ваги, тощо) та інструменти (пінцети, зонди ґудзикові та жолобуваті, ін'єкційні шприци, кювети тощо), так і складне аналітичне обладнання (плесиметр, перкусійний молоточок, фонендоскоп, стетоскоп, рентгенівський апарат, апарат для ультрасонографії, ендоскоп, сфігмограф, осцилограф, флебограф, електрокардіограф, електроенцефалограф, біохімічний аналізатор крові, мікроскоп тощо).

У процесі проведення СВД живої тварини судовий експерт вилучає біоптати для гістологічного, гістохімічного або цитологічного аналізу, біологічні рідини організму (кров, сечу, кал, жовч тощо), уміст шлунка для проведення додаткових інструментальних і лабораторних досліджень (зокрема фізичних, біохімічних, хімічних, мікроскопічних, бактеріологічних, вірусологічних, мікологічних, паразитологічних, токсикологічних, імунологічних, молекулярно-генетичних тощо). Під час дослідження ділянки ушкодження можна виявити сторонні включення, зокрема частинки деревини, кіптяву, зерна пороху, частинки металу, уламки скла, мінеральні масла, бруд тощо. Для їх виявлення застосовують різні методи дослідження, зокрема люмінесценцію в ультрафіолетових променях, газорідинну хроматографію, фотографування об'єкта в інфрачервоних променях, метод кольорових відбитків та емісійний спектральний аналіз, гістологічне дослідження, мікроскопію, рентгенографію, центрифугування змивів дистильованою водою, кольорову пробу з крезоловим червоним, стереомікроскопію тощо.

Часто, щоб розв'язати певні експертні завдання, спеціальних ветеринарних знань недостатньо, тому призначають комплексну судову експертизу, наприклад, ветеринарно-біологічну, ветеринарно-балістичну тощо, які розширюють пізнавальні можливості судової експертизи [245, 269, 390].

Після СВД живої тварини, а також дослідження матеріалів справи з урахуванням експертних завдань, поставлених на розв'язання, судовий експерт висуває обґрунтовані припущення про стан об'єктів, наданих на дослідження (живих підекспертних тварин), першочергові, проміжні та кінцеві обставини, що підлягають установленню під час СВД, тобто експертні версії. Останні

можуть бути загальними, наприклад, визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, та окремими, за допомогою яких розв'язують проміжні експертні завдання, наприклад, з'ясування характеру ушкодження або причини захворювання, локалізації ушкоджень, їх кількості, механізму, послідовності, черговості, давності заподіяння, характерних ознак у тілі тварини, за якими можна встановити характер та особливості предмета, яким заподіяно тілесні ушкодження тощо.

Деталізація окремих експертних версій може бути пов'язана з урахуванням нозології хвороби або виду ушкодження, зокрема, заподіяних механічних ушкоджень гострими [646] або тупими [473] предметами, дією високої [477] або низької температури [524], отруєнням [649], ураженням електричним струмом [637], застосуванням вогнепальної зброї [571] тощо. Ці версії можна дослідити під час комплексних СЕД.

Розв'язання завдань СВЕ неможливе без висунення гіпотези, її перевірки та уточнення, коригування та достовірного, правдивого судження, яке й буде основою формулювання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи.

Із висунутих версій необхідно зосередитися на тій, яка є найбільш підтвердженою в процесі СВД. Наприклад, розв'язуючи діагностичне експертне завдання щодо отриманих тілесних ушкоджень тварини, судветекспертом виявлено рану в ділянці грудної клітки собаки з такими характеристиками: форма – неправильноовальна, краї – нерівні, з осадненям та крововиливами, кінці – у вигляді тупого кута, у глибині кутів реєструються тканинні перетинки, дном рани є підлеглі тканини. Першою версією може бути забита рана внаслідок дії тупого предмета, другою – рубана рана внаслідок дії рубаючого предмета. Зважаючи на умови аналізованого експертного випадку, правильним висновком є перша версія, тобто забита рана, що утворилася внаслідок дії тупого предмета, адже рубані рани характеризуються веретеноподібною формою, краї – рівні або дещо зазубрені, кінці рани – гострі або *м*-подібні, стінки – гладкі, у глибині кутів рани відсутні тканинні

перетинки, довжина і глибина рани переважають над шириною.

На стадії роздільного експертного дослідження судветексперт, ураховуючи висунуті експертні версії, складає алгоритм дослідження тварини (алгоритмічний спосіб), який передбачає окреслення обсягу й характеру експертного дослідження, залучення необхідних методик, прийомів і засобів. Розв'язання алгоритмічних завдань можливе за умови, що існує практика подібних судово-ветеринарних досліджень, розроблено методики дослідження, методичні рекомендації, а характер травм має типові ознаки. У цьому випадку судовий експерт за результатами СВД приходить до стандартних рішень.

Прикладом такої типової методики є методика клінічного СВД живої тварини з метою встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також каліцтва. Евристичний спосіб придатний для експертних завдань, для розв'язання яких на момент дослідження судово-ветеринарні методики не розроблено. Такі нетипові ситуації потребують від судового експерта розв'язання за аналогією, тобто із застосуванням близьких методик, апробованих у клінічній практиці ветмедицини. Ч. 1 ст. 299 КК [127] передбачає кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження тварини, що призвели до каліцтва. Каліцтво підекспертної тварини встановлюють виключно за допомогою СВЕ [402, 413, 418].

Особливості алгоритму та способів розв'язання діагностичного експертного завдання залежать від клінічного стану тварини, виду ушкодження, інформативності окремих ознак і впливають на результативність дослідження і ступінь користування ним для укладання висновку експерта. Після закінчення роздільного (аналітичного) дослідження судветексперт аналізує і синтезує отримані дані та переходить до порівняльного дослідження.

3. *Порівняльна стадія експертного дослідження*

Ця стадія необхідна для аналізу патологій або ушкоджень, виявлених у підекспертної тварини під час роздільного дослідження та порівняння їх із загальновідомою нормальною будовою та функцією органів і тканин організму, визначення природи таких відхилень (закономірні або випадкові, істотні або

несуттєві), а також порівняння окремих ушкоджень між собою, наприклад, для з'ясування черговості їх заподіяння, давності виникнення тощо. На цій стадії першочергово порівнюють виявлені клінічні макроскопічні патогномонічні (специфічні для конкретного виду ушкодження або хвороби) ознаки з результатами інструментальних та лабораторних досліджень.

На порівняльній стадії застосовують метод порівняння, методи математичної статистики результатів вимірювань, а наприкінці судветексперт формулює судово-ветеринарний діагноз.

Основним завданням судветексперт є визначення основної та безпосередньої причини розладу здоров'я, визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, та підтвердження або спростування наявності каліцтва.

4. *Синтезуюча стадія (стадія оцінювання результатів експертного дослідження)*

Ця стадія є заключною у складному технологічному процесі експертного дослідження живої підекспертної тварини. Судовий експерт аналізує отримані на попередніх стадіях результати, піддає критичній оцінці варіацію альтернатив, остаточно оцінює отримані дані, визначає комплекс і експертну значущість, тобто діагностичну інформативність патогномонічних (найбільш характерних) ознак на підставі обґрунтовано застосованого комплексу методів дослідження відповідно до п. 1.4 Інструкції № 1 [97].

Цей процес потребує залучення діалектичного методу і методів формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція тощо) та формує внутрішнє переконання експерта, на підставі якого базуються висновки експерта [438]. Результати стадії оцінювання експертного дослідження судветексперт викладає в синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

Експертне оцінювання виявлених у живої підекспертної тварини ушкоджень або захворювань робиться на підставі наукового обґрунтування їхньої природи та патогенезу, спирається на новітні наукові досягнення в галузі

ветмедицини, СВЕ та інших суміжних наук.

Взаємозв'язок між ушкодженням тварини і шкодою, заподіяною її здоров'ю, підтверджується або спростовується судовим експертом під час визначення причиново-наслідкового зв'язку між ними.

Отже, для формування остаточного висновку експерта необхідні достатні експертні підстави, що відповідають принципам законності експертної процедури, незалежності й компетентності судового експерта, всебічності, повноти, наукової обґрунтованості, верифікації, застосування максимально повного обсягу засобів і методів дослідження, а також допустимості й достовірності [341].

Внутрішнє переконання судового експерта ґрунтується на результатах клінічного СВД живої тварини, яке містить аналіз морфофункціонального стану окремих систем організму із залученням інструментальних і лабораторних методів, установленому СВД, дослідженні матеріалів кримінального провадження (справи), експертному оцінюванні фактичних даних за конкретною експертизою та упевненості в правильності висновку.

До висновку судового експерта щодо живої підекспертної тварини висуваються такі ж вимоги, як і до висновку експерта щодо результатів СВЕ трупа тварини. Висновок має відповідати правилам його укладання, передбаченим Інструкцією № 1 [97].

У разі проведення комісійної або комплексної судової експертизи висновок також формують за загальними правилами відповідно до Інструкції № 1 [97].

За результатами дослідження нами розроблена «Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини», якій присвоєно реєстраційний код та внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз [415].

3.3.2. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини

Феномен ступеня тяжкості заподіяної здоров'ю тварини шкоди, учення про який в Україні вперше започаткований представниками Харківської НСВШ, не був предметом системного дослідження науковців та судових експертів-практиків, що свідчить про актуальність цього наукового напряму як із теоретичного, так і праксеологічного погляду.

Питання дослідження шкоди, заподіяної здоров'ю тварин, зокрема і для завдань СВЕ, аналізували українські вчені: М. Скрипка та ін. [276, 277], В. Лемішевський [134], включно з ученими Харківської НСВШ [190, 372, 376, 388], та зарубіжні теоретики й практики: J. Aymen et al. [452], P. Batle et al. [457], R. Byard [481], K. Bowers et al. [470], R. Blundell et al. [464], R. Chan et al. [487], T. Edwards et al. [508], F. Gethöffer et al. [524], C. Harper [538], S. Klainbart et al. [558], S. Kundu et al. [563], S. Lefman et al. [564], J. Linder et al. [570], P. Nick Nation [610], P. Picavet et al. [619], M. Romanucci et al. [631], D. Sellon et al. [638], J. Sevy et al. [640], A. Spies et al. [652], C. Thiry et al. [660].

Безумовно, здобутки згаданих науковців, зокрема й медиків [330], сприяли розв'язанню деяких проблем, хоча окремі питання донині не привернули належної уваги дослідників.

Судово-ветеринарне визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, в Україні проводиться згідно з відповідними методичними рекомендаціями (див. додаток Є) [417], розробленими за безпосередньої участі дисертанта. Тож шкода, умисно заподіяна здоров'ю тварини, полягає в тому, що в результаті тілесного ушкодження або його наслідків тварина, перебуваючи в безпорадному стані, втрачає або в неї значно обмежуються можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами такого ж виду (харчування, розмноження, орієнтацію та самостійне переміщення в просторі, захист від ворогів, координацію рухів,

ведення природного способу життя, повноцінно опікуватися своїми дитинчатами, контакт з іншими тваринами, самозахист, здатність до виконання корисної роботи тощо), також спотворюється зовнішній вигляд тварини через знівечення частин тіла внаслідок деформації, а також їх фізичної відсутності.

Наслідком шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, є тілесні ушкодження (зокрема, синці, забої, гематоми, переломи кісток, опіки, обмороження, рани, отруєння, задушення, утоплення, вогнепальні травми, ушкодження геніталій та інших ділянок тіла, травматична втрата зубів, очей, вушних раковин, хвоста, кінцівок тощо) [410, 455, 479].

Під ступенем обмеження життєдіяльності тварини необхідно розуміти величину відхилення від природних проявів її життєдіяльності. Ступінь обмеження життєдіяльності характеризується однією або поєднанням кількох зазначених найважливіших його критеріїв.

Слабко виражена втрата можливості твариною забезпечувати свої основні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду – це стійкі, незначні функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженими вадами розвитку, що призводять до часткової втрати можливостей повноцінної природної життєдіяльності та не потребують постійного стороннього догляду й опіки.

Середньо виражена втрата – це стійкі, середньо вираженої тяжкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженими вадами розвитку, що призводять до значного обмеження природної життєдіяльності тварини за збереження здатності до самостійного забезпечення простих фізіологічних потреб та не потребують постійного стороннього догляду й опіки.

Значно виражена втрата – це стійкі, значно виражені тяжкі функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженими вадами розвитку, які призводять до такого значного обмеження життєдіяльності тварини, що спричиняє потребу постійного стороннього догляду та опіки, абсолютну залежність від людини, яка її доглядає, у

забезпеченні фізіологічних потреб життєдіяльності. Із погляду судово-ветеринарної експертизи тілесними ушкодженнями (травмою) є шкода здоров'ю у вигляді тимчасового або стійкого його розладу, каліцтва або смерті однієї або кількох тварин, що виникло від дії одного чи кількох фізичних травмувальних чинників зовнішнього середовища (механічних, барометричних, термічних, променевих, хімічних, біологічних) і виявляється в порушенні анатомічної цілісності, структури та функції тканин, органів або частин тіла тварини.

Розлад здоров'я тварини виявляється в будь-яких порушеннях нормальної діяльності організму, стійких порушеннях режиму звичного існування (життя) тварини, у втраті здатності до корисного (загальногосподарського або спеціального) використання свійської тварини, утраті дикою твариною можливості до самостійного повноцінного існування в довкіллі або в розвитку хворобливого процесу в організмі, що безпосередньо пов'язані зі шкодою, заподіяною здоров'ю.

Загальногосподарське використання тварини – це здатність її до виконання корисної роботи, для здійснення якої не потрібно тварину спеціально дресирувати або привчати для вироблення й закріплення в неї різних навичок на основі умовних рефлексів. Спеціальне використання тварини – її здатність до виконання корисної спеціалізованої роботи, тобто такої, для здійснення якої потрібно цілеспрямовано формувати й закріплювати комплекс потрібних людині навичок на основі різних умовних рефлексів шляхом спеціального дресирування або привчання до пошуку матеріальних об'єктів будь-якого типу, захисту в певних обставинах, охорони об'єктів довкілля, участі в спортивних та видовищних заходах тощо.

Зважаючи на дослідження щодо тяжкості шкоди, умисно заподіяної здоров'ю людини [258], вважаємо за доцільне виражати тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, трьома ступенями: тяжким, середньої тяжкості та легким (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Загальна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, та критерії, що її визначають

Ступінь тяжкості заподіяння шкоди здоров'ю тварини	Критерії	
Тяжкий	1	Тілесні ушкодження, небезпечні для життя тварини в момент заподіяння (формально визначені)
	2	Наслідки ушкодження, що заподіяли шкоду здоров'ю тварини (утрата органа або ділянки тіла)
	3	Невиправне ушкодження екстер'єру тварини
	4	Травматичне переривання вагітності
Середній	1	Немає критеріїв та ознак тяжких тілесних ушкоджень
	2	Стійка тривала втрата здатності до виконання корисної роботи строком понад 21 добу
Легкий	1	Ушкодження, що мають незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як 6 діб без короткочасного розладу здоров'я або втрати здатності до виконання корисної роботи
	2	Ушкодження, що заподіяли короткочасний розлад здоров'я тварини та/або втрату загальної здатності до виконання корисної роботи тривалістю понад 6 діб, але не більше ніж 21 доба

Клінічною та експертною практикою підтверджено, що за тривалістю в часі розлад здоров'я тварини до виконання корисної роботи може бути: *тимчасовим* (має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більше 6 діб); *короткочасним* (тривалістю понад 6 діб, проте не більше 21 доби) та *тривалим* (тривалістю понад 21 добу). На думку дисертанта, стійким слід вважати розлад здоров'я тварини, якщо протягом усього її життя нормальна структура, форма, функція органа або ділянки тіла безповоротно порушені й повністю вже ніколи не відновляться.

Схарактеризуймо кожний ступінь докладніше.

І. Шкода тяжкого ступеня, заподіяна здоров'ю тварини

На підставі власного досвіду судово-ветеринарної діяльності окреслюємо ознаки такої шкоди:

– небезпека для життя;

– утрата будь-якого органа чи ділянки тіла або втрата органом чи

ділянкою тіла їхніх функцій унаслідок ушкодження (травми);

– стійкий розлад здоров'я тварини;

– знівечення (спотворення) екстер'єру тварини;

– переривання вагітності внаслідок ушкодження (травми).

Маємо констатувати, що умисно заподіяну тварині шкоду здоров'ю тяжкого ступеня в судово-ветеринарній експертній практиці доцільно поділяти за 4 критеріями (кваліфікуючими ознаками):

1) шкода, заподіяна здоров'ю тварини, що є *небезпечною для життя в момент заподіяння (завдання)* і яка через певний проміжок часу призводить до розвитку загрозливих для організму явищ, які без надання необхідної й достатньої ветеринарної допомоги можуть призвести до смерті;

2) шкода тяжкого ступеня, яка не становить загрози для життя, проте належить до тяжкої за *остаточним результатом*, наслідками якої є втрата будь-якого органа чи ділянки тіла або втрата органом чи ділянкою тіла їх функцій (утрата зору, слуху, язика, зубів, кінцівки, репродуктивної здатності тощо);

3) *знівечення (спотворення) екстер'єру тварини* із втратою його особливостей, характерних для певного виду або породи тварини, зокрема тих, що використовують на виставках, у зоопарках, під час проведення спортивних і видовищних заходів, фото- та відеозапису, у дельфінаріях, під час організації дозвілля, у навчальному процесі та інших заходах, у разі повного або часткового порушення специфічної функції органів чи тканин знівеченої ділянки тіла (утворення рубців, анкілозів, порушення функцій зовнішнього дихання тощо);

4) *травматичне переривання вагітності* на будь-якому її строкові.

1. Тілесні ушкодження, небезпечні для життя тварини в момент заподіяння:

1) у ділянці голови: проникні ушкодження черепної порожнини з ушкодженням або без ушкодження головного мозку; відкриті й закриті переломи кісток мозкового відділу черепа; відкриті й закриті переломи

верхньої та нижньої щелеп, які унеможливлюють нормальне споживання корму й води після загоєння ушкодження; відкриті й закриті переломи кісток носа, зокрема, ті, що призводять до порушення функції зовнішнього дихання із загрозою для життя тварини; забій головного мозку як зі стисненням, так і без стиснення, а також за наявності симптомів ураження його стовбурової ділянки за тяжкого клінічного перебігу; внутрішньочерепні крововиливи за наявності загрозливих для життя явищ; механічні ушкодження будь-яких відділів головного мозку, а також забій головного мозку; закриті переломи під'язикової кістки;

2) у ділянці шиї: проникні ушкодження хребта з ушкодженням і без ушкодження спинного мозку та його оболонок; закриті ушкодження шийного відділу спинного мозку; закриті ушкодження грудних, поперекових і крижових сегментів спинного мозку, які супроводжувалися тяжким спинальним шоком або порушенням функцій органів, які розміщуються в грудній, черевній і тазовій порожнинах, перелом чи переломовивих одного або кількох грудних чи поперекових хребців із порушенням функції спинного мозку або за наявності клінічно встановленого шоку тяжкого ступеня; перелом дорсальної або вентральної дуги першого шийного хребця, переломовивих та переломи тіл або дуг із другого до сьомого шийного хребця, а також переломи зубоподібного відростка другого шийного хребця, зокрема, з порушенням або без порушення цілісності й функції спинного мозку; вивихи й підвивихи шийних хребців за наявності загрозливих для життя явищ; закриті ушкодження ендокринних залоз, розташованих у ділянці шиї (щитоподібної, паращитоподібної, тимуса – у молодих тварин); ушкодження з повним порушенням цілісності стінки (усіх оболонок) глотки, стравоходу, гортані, трахеї, головних бронхів, незалежно від того, з боку шкіряних покривів чи з боку слизової оболонки (просвіту органа) вони заподіяні;

2) у ділянці грудної клітки: ушкодження грудної клітки, які проникли в плевральну порожнину, порожнину перикарда або середостіння, зокрема без ушкодження внутрішніх органів; ушкодження стінок черевної порожнини, які

проникли в черевну порожнину, зокрема без ушкодження внутрішніх органів;

3) у ділянці черева й тазу: відкриті ушкодження внутрішніх органів, розміщених у заочеревинному просторі (нирок, наднирників, підшлункової залози, яєчників) і в порожнині таза (сечового міхура, матки, міхурцевої, передміхурової, цибулино-сечівникової залоз, передньої та середньої третини прямої кишки, тазової частини сечовидільного каналу); закриті ушкодження органів грудної, черевної й тазової порожнин, діафрагми (усе – за наявності загрозливих для життя явищ);

4) відкриті переломи тіла плечової, стегнової та більшої гомілкової кісток. Відкриті переломи кісток інших ланок кінцівок і закриті переломи будь-яких частин плечової, стегнової та більшої гомілкової кісток, а також відкриті й закриті переломи променевої, ліктьової та меншої гомілкової кісток можуть належати до небезпечних для життя за наявності загрозливих для життя явищ; переломи кісток таза – за наявності загрозливих для життя явищ. У разі, якщо переломи кісток таза тварини не супроводжуються загрозливими для життя тварини явищами, то ступінь тяжкості тілесних ушкоджень треба оцінювати за наслідком (результатом) цих ушкоджень;

5) ушкодження, які спричинили шок тяжкого ступеня, масивну крововтрату, коматозний стан, гостру ниркову, печінкову недостатність, гостру недостатність дихання, кровообігу, гормональну дисфункцію, гострі розлади регіонарного й органного кровообігу, жирову або газову емболію; ушкодження великих кровоносних судин (аорти, загальної сонної та яремної вен, краніальної порожнистої та ворітної вен та ін.); ушкодження, спричинені загальною дією високої температури (тепловий і сонячний удари); термічні опіки (ураховується ступінь опіку і площа опеченої поверхні тіла); ушкодження у вигляді опіків, спричинених дією концентрованих розчинів їдких хімічних речовин (кислот, лугів, солей важких металів, деяких алкалоїдів тощо); ушкодження, спричинені впливом низької температури, іонізуючим випромінюванням, впливом електричного струму, баротравмою; отруєння; усі види механічної асфіксії.

Наявність або відсутність ушкоджень органів, розташованих у порожнинах тіла (мозковій, грудній, черевній, тазовій) не впливає на кваліфікацію тяжкості тілесного ушкодження за ознакою небезпеки для життя. Ушкодження лише окремих кісток або м'яких тканин, у яких закінчується рановий канал, не є проникаючим у порожнину.

Небезпечними для життя тварини є стани, за яких розлади функцій органів, систем органів та організму загалом не можуть відновитися самостійно й потребують застосування інтенсивної терапії. До таких станів належать кома, шок, колапс, гостра масивна крововтрата, гостра серцево-судинна, дихальна й ниркова недостатність, набряк легенів тощо.

Надання допомоги для запобігання настання смерті тварини не беруть до уваги під час оцінювання загрози для життя таких ушкоджень, проте загрозливий для життя тварини стан, який розвивається в процесі клінічного перебігу ушкоджень, незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, має перебувати з ним у прямому причиново-наслідковому зв'язку та бути підтвердженим об'єктивними клінічними дослідженнями тварини.

У разі відсутності явищ, загрозливих для життя тварини, ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, треба оцінювати за ознакою втрати органа або ділянки тіла.

2. Тяжкі тілесні ушкодження за кваліфікаційною ознакою утрати органа або ділянки тіла.

Наслідком ушкодження, заподіяного здоров'ю тварини, може бути: *повне одужання* – повне відновлення органів і систем організму як морфологічно, так і функціонально; *каліцтво*; *смерть* — незворотне припинення обміну речовин та життєвих функцій організму.

Стійка (постійна) й повна втрата будь-якого органа – це повне фізичне його відокремлення від тіла тварини, а також настання такого стану, коли протягом усього життя тварини в посттравматичному періоді існує повна незворотна втрата функцій, характерних для втраченого органа, яка повністю ніколи не відновиться (афункція). *Часткова втрата будь-якого органа* – це

такий стан, коли відбулось неповне його відокремлення від тіла тварини, а також настання посттравматичного парезу цього органа, у результаті чого він не може достатньою мірою виконувати свої специфічні функції (гіпофункція) для забезпечення природної життєдіяльності організму тварини.

Утрата органа, якщо його видалено шляхом оперативного втручання з господарською або естетичною метою, нетравматична (зокрема, кастрація тварини, оваріоектомія, гістеректомія, екзартикуляція хвоста тощо) не є предметом СВЕ.

Якщо судветексперт розв'язує питання про втрату парного органа (легенів, нирок, сім'яників, яєчників, очних яблук тощо) або втрату цим органом своєї функції, то необхідно виходити з того, що кожен із парних органів є самостійним, отже, утрата одного з парних органів (однієї легені, нирки, одного очного яблука) є втратою окремого органа, але інший із парних органів може зберігати свою анатомічну цілісність та функціональну активність (рис. 3.8).

Слід зауважити, якщо в разі ушкодження будь-якого органа або його частини, функція якого була втрачена до травми, ступінь шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, судветексперт визначає за ознакою фактично спричиненої тривалості розладу здоров'я до повного загоєння ушкодження.

Надана ВД, що запобігла втраті органа чи ділянки тіла тварини або втраті органом чи ділянкою тіла їхніх функцій, не впливає на оцінювання ступеня шкоди, заподіяної здоров'ю тварини ушкодженнями, проте травматична втрата органа або його функцій має перебувати з ним у прямому причиново-наслідковому зв'язку та має бути підтверджена об'єктивними клінічними дослідженнями тварини.

Водночас, у разі відсутності ознак ушкоджень, небезпечних для життя, а також відсутності ознак втрати будь-якого органа або втрати органом його функції, ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, треба оцінювати за критеріями тривалості розладу здоров'я і стійкості втрати загальногосподарського або спеціального використання тварини, тобто як

середнього або легкого ступеня тяжкості.

Незагрозливими для життя ушкодженнями, що належать до тяжких за їх наслідками, є втрата будь-якого органа чи ділянки тіла або втрата органом чи ділянкою тіла їхніх функцій: утрата зору, слуху, нюху, кінцівок, язика, зубів, репродуктивної здатності тварини.

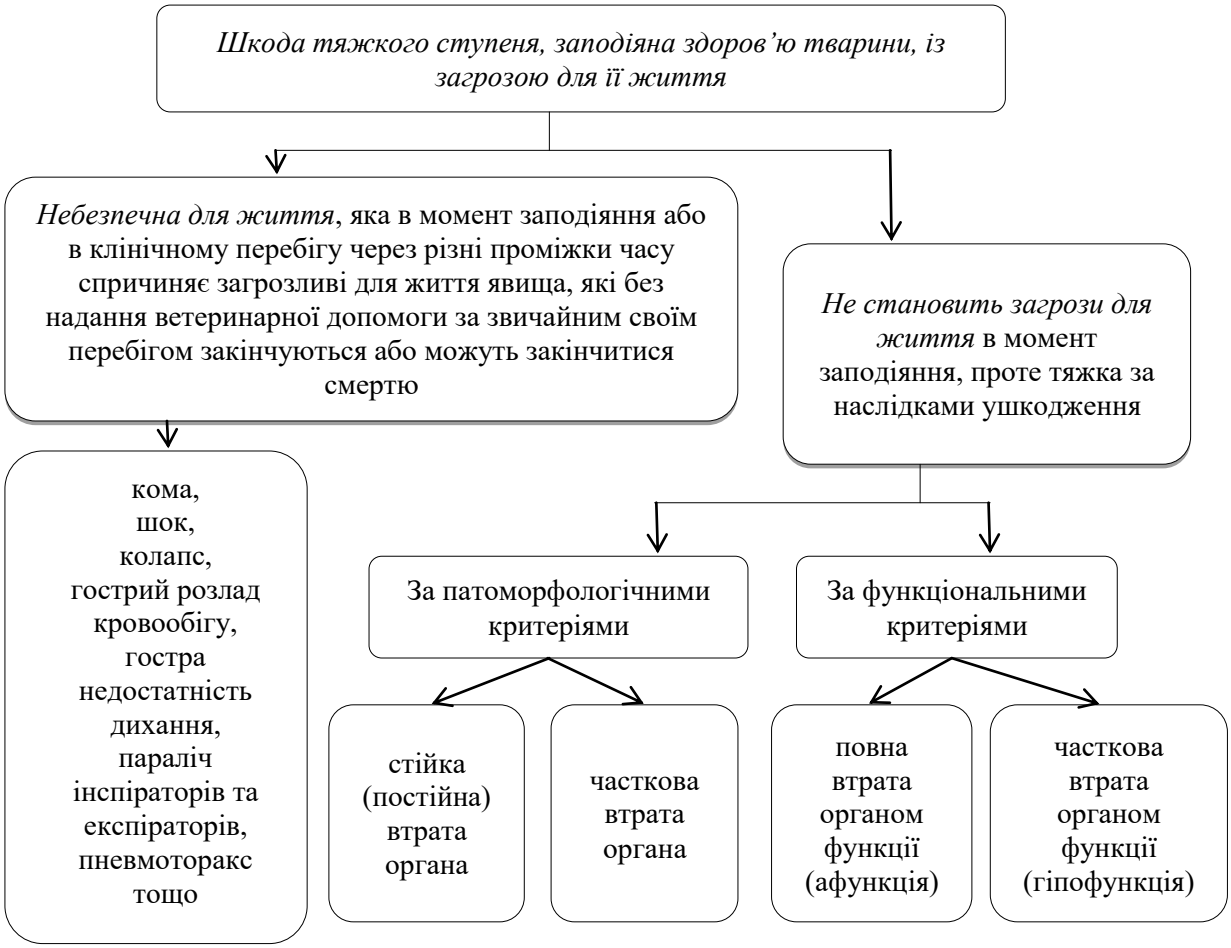

Рис. 3.8 Шкода тяжкого ступеня, заподіяна здоров'ю тварини, за наслідками ушкодження

3. Тяжкі тілесні ушкодження за кваліфікаційною ознакою знівечення екстер'єру тварини.

Екстер'єр тварини – це зовнішня будова її тіла, яка зумовлює вигляд, визначений розвитком окремих ділянок тіла, та характеризується естетичністю, виразністю форм, які відповідають уявленням про прекрасне й потворне.

Зважаючи на наведену дефініцію, ушкодження екстер'єру тварини – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів, частин тіла та порушення їх функцій, що виникає внаслідок дії зовнішніх ушкоджувальних чинників. Залежно від виправності, ушкодження може бути виправним і невиправним, а також таким, що знівечує (спотворює) або не знівечує (не спотворює) екстер'єр (рис. 3.9).

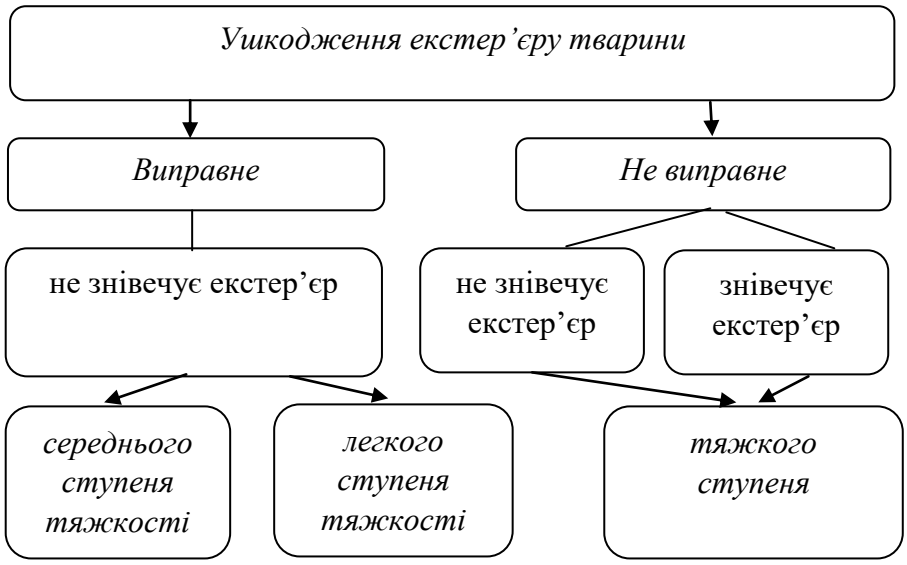

Рис. 3.9 Ушкодження екстер'єру тварини у структурі тяжкого ступеню шкоди, заподіяної її здоров'ю

Виправність ушкодження – це зменшення вираженості патологічних змін (рубця, деформації, збільшення обсягу рухливості частин тіла тварини тощо) із часом або під дією нехірургічних засобів. Коли ж для усунення ушкодження необхідне оперативне втручання, то воно вважається невиправним.

Знівеченням екстер'єру тварини є невластиві їй фізичні вади, які виявляються в незвичному, протиприродному, скаліченому, понівеченому, потворному, жахливому, відразливому вигляді тварини.

Експертна практика свідчить, що ознакою шкоди тяжкого ступеня, заподіяної здоров'ю тварини невиправним знівеченням (спотворенням) її екстер'єру, є, власне, не саме ушкодження, а його наслідки (рубці, анкілоз

тощо). Проте до тяжких тілесних ушкоджень за ознакою знівечення екстер'єру не належить тимчасове спотворення тіла гематомами, саднами, синцями, розлитими посттравматичними набряками тощо.

Наголошуємо, що, кваліфікуючи ушкодження екстер'єру тварини як невиправне, яке призвело до знівечення, судветексперт виходить із загальноприйнятих уявлень про зовнішній вигляд тварини (пропорції, гармонійність і особливості форми тіла, властиві породі, статі, віку й типу конституції тварини). Проте вік, стать, порода, здатність до виконання корисної роботи підекспертної тварини під час розв'язання цього питання до уваги не беруться.

Судветексперт, зважаючи на вигляд посттравматичних змін на тілі підекспертної тварини, визначає ступінь тяжкості тілесного ушкодження за критеріями, передбаченими методичними рекомендаціями [417].

До ушкодження екстер'єру тяжкого ступеня належать: загальна деформація будь-якої ділянки тіла; помутніння рогівки; хворобливі зміни повік (унаслідок рубців, вивороту, завороту або зрощення); травматична енуклеація, пенетруюче ушкодження, травматичний екзофтальм одного або обох очних яблук; витікання рідини й світлозаламуючих середовищ із травмованого очного яблука; виражена травматична деформація носа; травматична ампутація кінчика носа або частини крила носа; травматична деформація або травматична ампутація однієї чи обох вушних раковин або їх частин; рубцеві викривлення губ з оголенням кількох зубів; явна стійка деформація щелеп унаслідок їх перелому; асиметрія симетричних частин тіла внаслідок травматичного порушення їх іннервації; травматична повна або часткова ампутація хвоста; анкілоз суглобів; формування гіпертрофічних рубців у будь-якій ділянці тіла та ін.

Не є такими, що знівечують екстер'єр тварини, невеликих розмірів рубці на тілі (нормотрофічні, атрофічні), що є наслідком ран, опіків тощо, прикриті волоссям і майже непомітні, не виступають або не западають відносно поверхні шкіри, не стягують суміжні ділянки тіла, а їхній колір майже не відрізняється

від кольору навколишньої шкіри, а також такі, що не впливають на оцінку екстер'єру під час виставкових та інших заходів. Утім, коли ушкодження екстер'єру тварини *виправне*, ступінь його тяжкості визначають, виходячи з наслідків і тривалості повного їх загоєння. Виправне ушкодження може бути кваліфіковане як легкого або середнього ступенів тяжкості. Виконані на тварині оперативні втручання (кастрація самців, декорнуація, резекція вушних раковин і екзартикуляція хвоста тощо) з господарською або естетичною метою, на думку судово-ветеринарних експертів, не є ушкодженням екстер'єру тварини.

Ушкодження, що знівечують екстер'єр тварини, часто можуть призводити до її каліцтва: стійкої втрати здоров'я внаслідок тілесного ушкодження або його наслідків, захворювання, нещасного випадку; повної або часткової втрати будь-якого органа або ділянки тіла тварини; повної (афункція) або часткової (гіпофункція) втрати функцій органа чи окремих ділянок тіла тварини; стійкої втрати або значних фізіологічних обмежень життєдіяльності, властивої даному виду тварин на рівні з іншими тваринами цього ж виду, внаслідок травми; спотворення зовнішнього вигляду тварини через знівечення частин тіла внаслідок їх деформації або фізичної відсутності; обмеження можливості тварини забезпечувати свої основні прояви життєдіяльності. Ученими харківської школи судово-ветеринарних експертів уперше у світовій практиці розроблено «Методику СВД тварин з метою встановлення їх каліцтва» [402].

4. Тяжкі тілесні ушкодження внаслідок травматичного переривання вагітності.

Ушкодження, що призвело до переривання вагітності незалежно від її строку належить до тяжких за умови, якщо між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причино-наслідковий зв'язок.

II. Шкода середньої тяжкості, заподіяна здоров'ю тварини.

Ознаками шкоди середньої тяжкості є:

1) відсутність ознак, небезпечних для життя;

2) відсутність наслідків шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, у вигляді

втрати будь-якого органа, частини тіла або втрати органом його функцій;

3) тривалий розлад здоров'я, строком понад 21 добу;

4) стійка тривала втрата здатності до виконання корисної роботи твариною строком понад 21 добу [417].

III. Шкода легкого ступеня, заподіяна здоров'ю тварини.

Ознаками шкоди легкого ступеня є:

1) ушкодження, що мають незначні скоромінущі наслідки тривалістю не більше 6 діб за відсутності короткочасного розладу здоров'я та відсутності незначної стійкої втрати здатності тварини до виконання корисної роботи;

2) короткочасний розлад здоров'я тварини та незначна стійка втрата її здатності до виконання корисної роботи тривалістю понад 6 діб, але не більше як 21 добу (рис. 3.28).

Отже, зважаючи на те, що нині в Україні нами вперше розроблено методичні рекомендації «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [417], а в спеціальній літературі триває активне обговорення науковцями певних положень щодо оцінювання та інтерпретації окремих ознак шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, це дає змогу систематизувати та аргументувати фактичні дані, отримані під час СВД, а також об'єкти візувати висновок експерта як джерело доказів у судочинстві.

3.3.3. Методологія СВД тварин із метою встановлення їхнього каліцтва

Наслідком жорстокого поводження або інших неправомірних дій з тваринами є заподіяння їм різних за характером тілесних ушкоджень за різних обставин, зокрема під час порушення правил утримання та експлуатації [670], перевезення [536], завантаження у транспортні засоби (далі – *ТЗ*) й вивантаження з них [548], дресирування [645], використання в різних

видовищних заходах [502], надання ветеринарної допомоги [588], постановки на тваринах ненаукових експериментів [639], ДТП [632], сексуального насилля над тваринами [450], примушування тварин до виконання неприродних для них дій, що призводить до травмувань [460], незаконного полювання [512], примушування до нападу одних тварин на інших [591], відлову тварин [516], порушення правил їх обслуговування [583] тощо.

Один із наслідків тяжких тілесних ушкоджень тварин – їхнє каліцтво. Для його судово-ветеринарного визначення дисертантом розроблена «Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва», яка внесена до Реєстру методик проведення судових експертиз (реєстр. код 18.1.01) (*див.* додаток Ж) [402].

Узагальнивши й систематизувавши власну судово-експертну практику, встановлено, що ознаками каліцтва тварини є:

1) стійкий розлад здоров'я внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, уроджених вад розвитку, захворювання, нещасного випадку;

2) стійка й повна фізична втрата будь-якого органа або ділянки тіла;

3) стійка й часткова фізична втрати будь-якого органа або ділянки тіла;

4) стійка й повна втрата функцій органа або окремих ділянок тіла (афункція);

5) стійка й часткова втрата функцій органа або окремих ділянок тіла (гіпофункція);

6) стійка втрата або значні фізіологічні обмеження життєдіяльності;

7) спотворення зовнішнього вигляду через знівечення частин тіла внаслідок їх деформації або фізичної відсутності;

8) обмеження можливості тварини забезпечувати свої основні прояви життєдіяльності;

9) утрата твариною загальногосподарського або спеціального використання, утрата можливості самостійного існування дикої або безпритульної тварини в довкіллі.

Ознаки каліцтва тварини можуть виявлятися в різних комбінаціях: усі

одночасно або в певному поєднанні, а також із домінуванням певних ознак.

Наслідком шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, можуть бути або повне одужання, або каліцтво, або смерть.

Уродженими вадами розвитку є стійкі порушення структури й функцій організму, які виникають внутрішньоутробно (через порушення розвитку зародка, плода) або після народження тварини як наслідок порушення подальшого формування органів або частин тіла. Вони можуть призвести до фізичного каліцтва або смерті.

Під захворюванням організму тварини необхідно розуміти патологічний процес, який виявляється в порушеннях будови, обміну речовин і/або функціонування організму (його частин) тварини.

Каліцтво тварини може настати й унаслідок нещасного випадку.

Пропонується вирізняти такі види каліцтва тварин через втрату зору, зору, слуху, кінцівок, репродуктивної здатності, повна характеристика яких приведена в додатках Ж, И.

Отже, на підставі застосування комплексу методів дослідження (зокрема аналізу й синтезу, індукції й дедукції, узагальнення й систематизації судовоекспертної практики) окреслених нами ознак каліцтва тварин можна сформулювати дефініцію цього поняття: *«Каліцтво – це стійкі розлади здоров'я тварини внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, вроджених вад розвитку, захворювань, нещасного випадку, що призвели до повної або часткової втрати будь-якого органа чи ділянки тіла тварини або до повної чи часткової втрати лише функцій органа чи ділянок тіла тварини, що за взаємодії тварини із зовнішнім середовищем може призвести до стійкої втрати або значного обмеження можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду (харчування, розмноження, орієнтацію та переміщення в просторі, координацію рухів, ведення природного способу життя, контакт з іншими тваринами, самозахист, здатність до виконання корисної роботи тощо), а також спотворює зовнішній вигляд тварини через знівечення частин тіла*

внаслідок деформації або через їхню фізичну відсутність».

Аналіз власної судово-експертної практики показав, що причини каліцтва – тілесні ушкодження, заподіяні тварині внаслідок жорстокого поводження з нею або інших протиправних дій, уроджені вади розвитку, патологічні стани, що розвинулися під час вирощування, експлуатації та транспортування тварин, а також нещасні випадки.

Розв'язуючи питання класифікації каліцтва тварин, ми запропонували таку систему групування його ознак за наперед визначеними дев'ятьма критеріями. Розроблена нами класифікація каліцтва тварин має таку структуру:

1) за проявом каліцтва:

а) на органному рівні:

– стійка й повна втрата органа(-ів);

– стійка й повна втрата ділянки(-ок) тіла;

– стійка й часткова втрата органа(-ів);

– стійка й часткова втрата ділянки(-ок) тіла;

– знівечення екстер'єру;

б) на функціональному рівні:

– стійка й повна втрата функції органа(-ів);

– стійка й повна втрата функції ділянки(-ок) тіла;

– стійка й часткова втрата функції органа(-ів);

– стійка й часткова втрата функції ділянки(-ок) тіла;

2) за часом набуття:

а) вроджені вади розвитку;

б) каліцтво, набуте внаслідок:

– тілесного ушкодження (травми);

– захворювання;

– нещасного випадку;

3) за наслідком прояву:

а) смертельне каліцтво (закінчується біологічною смертю);

б) не смертельне каліцтво (призводить до стійких розладів здоров'я).

4) за стійкістю прояву:

а) стійке каліцтво:

– травматична ампутація (повне або часткове відсікання будь-якого органа або часткове відсікання частини тіла тварини внаслідок дії механічних чинників);

– екзартикуляція (відрізання кінцівки (або її периферичної частини) через суглоб);

– травматична енуклеація (видалення очного яблука внаслідок травми);

– травматична екстирпація (повне відтинання органа внаслідок травми);

– анкілоз суглоба(-ів) (повна нерухомість суглоба внаслідок зрощення суглобових поверхонь фіброзною, хрящовою або кістковою тканинами, що цілком або частково заповнює порожнину суглоба);

– розім'яття (розтрощення) органів (руйнація органа або частини тіла з перетворенням їх на гомогенну безформену масу від здавлювання без зміщення між двома тупими травмувальними предметами з великою поверхнею, що рухаються з невеликою швидкістю;

– розчленування (відділення частин тіла внаслідок різкого удару);

– розділення (руйнація органа від стиснення без зміщення між двома тупими предметами, один або обидва із яких мають обмежену поверхню);

– стійка деформація частини тіла (стійка зміна природної форми та розмірів ділянки тіла або органа);

б) нестійке каліцтво:

– парез (зниження м'язової сили з ослабленням довільних рухів і з обмеженням обсягу довільних рухів);

– параліч (повна нездатність до виконання рухів);

– контрактура (обмеження рухливості в суглобі, спричинене патологічними змінами в м'яких тканинах, пов'язаних із функцією цього суглоба, рубцюватим стягненням шкіри, сухожилків, захворюваннями м'язів, суглоба, больовим рефлексом та ін.);

5) за ступенем обмеження життєдіяльності:

– помірно виражене;

– виражене;

– значне;

б) за механізмом заподіяння:

а) технологічне (під час утримання, експлуатації, перевезення);

б) у результаті тілесного ушкодження;

в) техногенне (через дію на тварину технічних засобів (транспортних засобів та побутових пристроїв));

7) за видом чинника, який заподіяв каліцтво:

а) фізичні чинники:

– механічні чинники (тупі, гострі предмети, вогнепальна зброя, боєприпаси та вибухові речовини);

– температурні чинники (вплив високої або низької температури);

– електричні чинники (технічна або атмосферна електрика; електротравма);

– променева енергія (радіаційна травма);

– високий або низький атмосферний тиск (баротравма);

б) хімічні чинники, що спричиняють отруєння;

в) біологічні чинники (отруйні тварини й рослини, мікроорганізми);

8) за обсягом ураженої ділянки тіла:

а) ізольована травма внаслідок ушкодження одного органа (розрив печінки) або сегмента кінцівки (перелом стегнової кістки тощо); б) множинна травма внаслідок низки однотипних ушкоджень кінцівок, тулуба, голови (одночасні переломи двох і більше ланок кінцівки або множинні рани тощо);

в) поєднана травма (політравма) внаслідок ушкодження опорно-рухового апарату і внутрішніх органів (перелом кісток стегна і розрив кишки, перелом плечової кістки і забій головного мозку, перелом кісток таза і розрив печінки тощо);

г) комбінована травма від впливу механічного й немеханічного ушкодження: хімічного, термічного, радіаційного (рани й радіоактивне

ураження, переломи кісток тазової кінцівки і опік тулуба тощо);

9) за ступенем відновлення функцій ушкодженого органа або ділянки тіла:

а) із частковим відновленням функції;

б) без повного або часткового відновлення функції.

Згідно з наведеною класифікацією каліцтва тварин зазначений патологічний стан є неоднозначним і залежить від тяжкості ушкодження та його наслідків у вигляді обмежень життєдіяльності тварини, які сформувались у посттравматичному періоді. Ступінь обмеження життєдіяльності — це величина відхилення від природних проявів життєдіяльності тварини; для неї характерно одна або поєднання кількох ознак каліцтва.

Слід виділяти три ступені обмеження життєдіяльності тварини:

III ступінь – помірно виражена втрата можливості твариною забезпечувати свої основні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду, тобто стійкі, помірної тяжкості порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженими вадами розвитку, що призводять до часткової втрати можливостей повноцінної природної життєдіяльності та не передбачають постійного стороннього догляду й опіки.

II ступінь – виражені порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженими вадами розвитку, що призводять до значного обмеження природної життєдіяльності та періодично потребують догляду й опіки, що залежить від анатомічного дефекту та стану індивідуально кожної тварини.

I ступінь – значно виражені порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженими вадами розвитку, які призводять до значного обмеження життєдіяльності тварини, яке потребує постійного стороннього догляду та опіки, призводить до абсолютної залежності від людини.

Патологічні стани, які належать до кожного з описаних ступенів подані в

додатку Ж.

Про достатність виконання органом його специфічних функцій необхідно виходити з об'єктивних даних, отриманих у результаті спеціальних інструментальних та лабораторних СВД.

СВД з метою встановлення каліцтва підлягають хребетні тварини. Під час проведення СВЕ судовий експерт має посилатися на оригінали ветеринарних документів, пов'язаних із предметом судової експертизи. Як виняток можна скористатися засвідченими належним чином копіями ветеринарних документів.

СВЕ скалічених тварини проводить судветексперт шляхом її клінічного СВД. Якщо ознаки каліцтва виявлені у трупі тварини, то у висновку судового експерта зазначають, що вони прирівнюються до таких же ознак у живої тварини.

У разі відсутності такого судветексперта дослідження підекспертної тварини може бути проведене лікарем ветмедицини, який має освітній рівень спеціаліста або магістра і є компетентним у цій сфері. Цей спеціаліст може описати локалізацію та характер ушкоджень, проте каліцтва не встановлює.

Перелік питань, які ставлять на розв'язання судовому експертові у процесуальному документі про призначення СВЕ за каліцтва тварин подано в додатку Ж.

Алгоритм судово-ветеринарного визначення каліцтва тварини.

I. Ознайомлення з процесуальним документом про призначення СВЕ; вивчення матеріалів справи.

II. СВД підекспертної тварини:

1) установлення морфологічної характеристики ушкодження;

2) визначення ступеня тяжкості ушкодження;

3) з'ясування небезпечності ушкодження для життя в момент заподіяння;

4) установлення ознак ушкодження, наслідком якого стала фізична втрата будь-якого органа, частини тіла чи втрата органом або частиною тіла їхніх функцій;

5) установлення ознак ушкодження екстер'єру, знівечення (спотворення) тіла ушкодженням;

6) установлення судово-ветеринарного діагнозу.

III. Виявлення ознак каліцтва тварини:

IV. Установлення обмеження життєдіяльності тварини, які сформувались у посттравматичному періоді у зв'язку з каліцтвом:

V. Укладання висновку судового експерта.

Спричинення каліцтва тварини шляхом ушкодження хворобливо змінених тканин, органів та ділянок тіла оцінюють як заподіяне каліцтво цих же органів і тканин у клінічно здорових тварин, якщо між цим ушкодженням і несприятливим наслідком у вигляді каліцтва існує прямий причино-наслідковий зв'язок.

У разі виявлення різних тілесних ушкоджень у тварини, що призвели до каліцтва, незалежно від строків їх утворення судветексперт описує й оцінює кожне ушкодження та його наслідки окремо.

У випадках установлення за об'єктивними даними безсумнівних та очевидних ознак каліцтва, судветексперт установлює факт каліцтва, не очікуючи завершення (загоєння) ушкодження, що призвело до каліцтва. Виникнення каліцтва тварини має бути в причино-наслідковому зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю тварини тяжкого ступеня. Такий зв'язок не може бути випадковим.

Якщо судветекспертом розв'язується питання про каліцтво тварини внаслідок утрати парного органа (легенів, нирок, сім'яників, яєчників, очного яблука тощо) або втрати цим органом своєї функції, необхідно зважати, що кожен із парних органів є самостійним органом, а отже, утрата одного з парних органів (однієї легені, нирки, одного очного яблука) є втратою окремого органа, а інший може зберігати анатомічну цілісність та функціональну активність.

Судветексперт діагностує ушкодження екстер'єру тварини, що призвело до каліцтва, установлюючи, чи є воно виправним або невиправним, чи знівечує (спотворює) екстер'єр, відповідно до Правил [417]. Знівечення (спотворення)

частин тіла може бути оцінене як каліцтво тварини в разі наявності обґрунтованих підстав.

Експертне оцінювання виправності чи невиправності ушкоджень екстер'єру тварини має проводитись за наслідками, які визначились із часом і мають остаточний (сталий) вигляд посттравматичних ушкоджень тіла. У випадку безумовного та безсумнівного посттравматичного невиправного ушкодження тіла тварини судветексперт може остаточно кваліфікувати каліцтво відразу після травмування, не очікуючи повного загоєння травми.

Остаточне розв'язання питання про настання у тварини каліцтва у зв'язку зі знівеченням екстер'єру можна лише за результатами, що визначились із часом і мають остаточний вигляд посттравматичних ушкоджень без хірургічного втручання, проте не раніше ніж через 60—90 діб від травмування, оскільки протягом певного періоду можливі зміни таких рубців.

Випадки, за яких встановити каліцтво тварини судветексперту не удається можливим:

1) відсутність клінічних ознак каліцтва або недостатнє клініко-інструментальне й лабораторне обстеження тварини;

2) незавершеність процесів загоювання ушкодження, небезпечного за наслідками на момент судово-ветеринарного обстеження;

3) відмова власника (опікуна) підекспертної тварини від додаткового обстеження або додаткового клініко-інструментального дослідження, якщо це не дає змоги судветексперту достовірно оцінити характер ушкодження, його клінічний перебіг, а також наслідки після завершення його перебігу;

4) відсутність ветеринарних документів, зокрема, результатів додаткових клініко-інструментальних і лабораторних досліджень підекспертної тварини, без яких неможливо встановити ознаки каліцтва;

5) у процесі об'єктивного СВД живої підекспертної тварини, а також дослідження матеріалів провадження і ветеринарних документів не вистачило ознак;

6) ненадання судовому експертові для СВД підекспертної тварини.

Якщо встановити каліцтво не надалося можливим, судовий експерт у висновку проведеної СВЕ обґрунтовує причини такої неможливості й зазначає, які дані необхідні для розв'язання цього питання (ветеринарні документи, результати додаткових інструментальних та лабораторних досліджень тощо), а також визначає термін повторного або додаткового дослідження. Це не звільняє судветексперта від розв'язання інших питань, поставлених йому в документі про призначення СВЕ.

Результати проведення СВД тварини з метою встановлення каліцтва викладають у висновку експерта, згідно з Інструкцією № 1 [97].

3.4. Методологія судово-ветеринарного визначення дефектів надання ветеринарної допомоги

3.4.1. Доктринальна гносеологічна конструкція феномену дефекту надання ветеринарної допомоги в судово-ветеринарній експертизі

У випадках недбалого виконання працівником ветмедицини своїх професійних обов'язків або невдалого ветеринарного лікувально-діагностичного втручання, проведення реанімаційних, профілактичних або реабілітаційних заходів та настання негативних наслідків для здоров'я чи навіть життя тварини закономірно виникають скарги й претензії незадоволених власників тварин щодо вказаних заходів [463, 576, 689, 690]). Усе це є підставою для правоохоронних органів, щоб відкрити кримінальне провадження, у межах якого обов'язково призначається комісійна СВЕ, адже саме висновок експертів допомагає правильно кваліфікувати правопорушення, установити відповідність чинному законодавству певних дій працівника ветмедицини та довести його винуватість [603]).

Дослідження проблеми ДНВД не знайшло належного висвітлення в українських наукових джерелах. Зарубіжні вчені розвивають цей науково-практичний напрям: J. Cohen et al. [490], C. Ashton-James et al. [451].

Водночас проблема дефектів надання медичної допомоги зосереджена у фокусі прискіпливої уваги науковців як у галузі кримінального та медичного права, так і СВЕ та знайшла широке відображення в працях відомих українських учених: С. В. Антонов [9], В. Франчук [313], І. Сенюта [250], К. Данченко та ін. [61], А. Сердюк та ін. [253], О. Мостовенко [160], В. Хижняк та ін. [314], Х. Майкут [147], С. Стеценко [289], А. Завальнюк та ін. [87]. Крім того, проблема дефектів надання медичної допомоги активно обговорюється в зарубіжних наукових виданнях, зокрема, J. Azizian [453], C. A. Alexander-Leeder [445], N. Kozan et al. [560], V. Grenon et al. [534], L. Lehmann et al. [565], T. Enzmann et al. [510], A. Ünal et al. [666], N. Aghighi et al. [442], K. Brimhall et al. [474], C. Li et al. [569].

Оцінювання ДНВД полягає у визначенні виду дефекту, адже кожен із них породжує різні юридичні наслідки й за кожен із них настає певна юридична відповідальність [568, 589]. Визначення дефініції «ДНВД» вкрай необхідне для розуміння природи, змісту й конструкції цього ветеринарного й правового явища для правильної та об’єктивної констатації фактичних даних під час проведення СВЕ і кваліфікації правоохоронними органами та судом дій працівників ветмедицини за негативних наслідків надання ВД [496, 497, 547, 550, 559].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [33] зафіксоване те, що дефектом є вада, недолік. У «Медичній енциклопедії» зазначено, що «дефект – вада, недолік, хиба, пошкодження» [325]. Отож «дефект» означає недостатність, помилковість чогось і є синонімом слова «недолік».

Для правильного розуміння загальних ознак ДНВД у правозастосовній і судово-експертній практиці необхідний їх детальний аналіз, який дасть змогу сформулювати дефініцію поняття «дефект ВД».

1) *Діагностичні процедури* – це система клінічних, техніко-інструментальних та лабораторних методів дослідження хворих тварин, техніка й послідовність їх застосування для виявлення симптомів та основні шляхи розпізнавання хвороб. *Лікувально-тактичні процедури* – це процес, метою якого є полегшення, зняття або усунення симптомів і проявів захворювання, патологічного стану або іншого порушення життєдіяльності, нормалізація порушених процесів життєдіяльності та одужання. *Реанімаційні процедури* – сукупність дій або засобів, спрямованих на відновлення різко порушених або втрачених життєво важливих функцій організму тварини. *Реабілітаційні процедури* – комплекс заходів, який містить способи прискорення відновлення, стимуляції репаративно-регенеративних процесів, виявлення та зміцнення компенсаторних механізмів, корекції загальної резистентності організму й імунітету для відновлення твариною своєї незалежності, фізичних функцій та адаптації до нових обмежень. *Профілактичні ветеринарні заходи* – це офіційно встановлений порядок здійснення санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на попередження захворювань та усунення чинників ризику. *Ризик* – можливість виникнення негативної події, а також вірогідні масштаби її наслідків протягом певного періоду часу.

2) У ветеринарній практиці негативними наслідками від ДНВД можуть бути такі: погіршення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя, утворення тілесних ушкоджень та каліцтва; розвиток хвороб і патологічних станів тварин, а також їхня смерть.

3) Прямий причино-наслідковий зв’язок – це необхідний зв’язок між явищами (дією або бездіяльністю), коли існує явище (причина), за яким неминуче слідує інше явище (негативний наслідок ВД).

Отже, *дефект ветеринарної допомоги – це неякісне виконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур, неякісне здійснення профілактичних заходів, а також їх організації, пов’язане з неналежним виконанням або невиконанням працівником ветмедицини своїх професійних*

обов'язків, що спричинило негативні наслідки для тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або смерті.

Аналізування власної судово-експертної практики свідчить, що ДНВД можуть бути зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

До *об'єктивних чинників* належать:

1) відставання розвитку ветеринарної науки від запитів ветеринарної практики на певному етапі (зокрема, застосування небездоганних, недосконалих, з обмеженими можливостями методів і способів діагностики, лікування, профілактики, реабілітації тощо). Від розроблення й апробації новітніх технічних рішень у галузі ветмедицини до їх упровадження в практику проходить багато часу, тому методи й способи надання ВД швидко «застарівають»;

2) динамічність ветеринарних концепцій, постулатів, положень у теоретичній та клінічній ветмедицини зумовлює мінливість підходів у наданні ВД, оновлення ветеринарних інструкцій тощо;

3) недостатня регламентованість професійної ветеринарної діяльності полягає в тому, що у ветмедицині, на відміну від гуманної, відсутні стандарти ветеринарної діяльності, протоколи лікування тварин, що дає змогу фахівцю на власний розсуд застосовувати алгоритми лікування, доказовість яких часто є сумнівною, а також застарілість нормативних положень і правил, які не враховують сучасні реалії галузі ветмедицини;

4) зростаюча спеціалізація у ветмедицині зумовлена тим, що багатовекторна ветеринарна діяльність потребує спеціальних ветеринарних знань у вузькопрофільному напрямі. Недостатність вузькопрофільної спеціалізації призводить до суттєвого обмеження лікарського мислення й унеможливлює цілісність підходу до надання ВД;

5) слабка в більшості випадків матеріально-технічна база установ ветмедицини та фермерських господарств, що ускладнює діагностику та лікування хворих тварин;

6) несприятливі умови або обставини здійснення ветеринарного

втручання (необладнане приміщення, без достатнього освітлення та належного інструментального обладнання, лабораторної бази тощо);

7) надання ВД за відсутності інших фахівців у галузі ветмедицини, від яких можна було б отримати професійну консультацію;

8) надання ВД працівником із недостатнім практичним досвідом;

9) особливий стан хворої тварини (агресія, запущеність лікування, блискавичний або гострий перебіг хвороби, старечий вік тварини й нашарування хронічних патологій тощо); атиповий розвиток захворювань; алергічні реакції, які неможливо було передбачити під час ветеринарного втручання, тощо;

10) недосконаліть чинного ветеринарного законодавства, неналежний соціальний захист працівників ветмедицини зумовлює недоліки в організації та управлінні ветеринарною галуззю;

11) заняття ветеринарною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної ветеринарної освіти.

Суб'єктивними чинниками ДНВД, які залежать від діяльності працівника ветмедицини (необґрунтований відхід від установлених правил, необережність та самовпевненість), його ступеня професійної підготовки та деонтологічних якостей, є такі:

1) рівень професійної підготовки (слабка теоретична підготовка, зокрема в закладах освіти, і недостатність практичних навичок роботи);

2) недостатнє діагностування хворої тварини;

3) недбале оперативне втручання або виконання інших лікувальних і профілактичних заходів;

4) невиправданий професійний ветеринарний ризик, який не належить до категорії непереборної сили й розглядається як обтяжливий випадок із характерною для нього невідворотністю настання негативних наслідків для здоров'я й життя тварини;

5) незадовільна організація різних етапів ветеринарної допомоги як на амбулаторному, так і на стаціонарному етапі її надання, зокрема й недбале

ведення документообігу;

6) деонтологічні, зумовлені негативними моральними якостями фахівця в галузі ветмедицини (неорганізованість, халатність, занадто виражена самовпевненість і неуважність, зверхність, нетактовність, завищена самооцінка, неадекватне спілкування з колегами та власниками тварин, несприйняття критики й зауважень, низький професійний рівень, байдужість, конфліктність, авторитарний стиль роботи), які призводять до того, що працівник ветмедицини відходить від гуманістичної сутності своєї професії.

Запропонована гносеологічна конструкція ДНВД сприятиме розробленню та впровадженню в судово-експертну практику методик визначення кожного виду ДНВД, СВЕ тварин із негативними наслідками ветеринарного втручання.

Сьогодні в чинному Законі України «Про ветеринарну медицину» [220] немає дефініції поняття «ветеринарна допомога». З огляду на це варто запропонувати власне визначення поняття: *комплекс діагностичних, лікувальних і відновлювальних (реабілітаційних) заходів, спрямованих на встановлення клінічного діагнозу, усунення чи зменшення проявів захворювання або патологічного стану тварини, із приводу якого відбувається надання ВД, що сприяє покращенню або відновленню здоров'я та нормалізації життєдіяльності тварини* .

Для оцінювання ефективності ВД окреслимо її межі, зокрема «необхідну» (мінімальну) та «достатню» (максимальну). *Необхідна ветеринарна допомога* – мінімальний її обсяг, який дасть змогу лише стабілізувати організм тварини, вивести її зі стану, загрозливого для життя. *Достатня ветеринарна допомога* передбачає максимальний її обсяг (діагностику, терапію (зокрема реанімаційні заходи) згідно із загальноприйнятими принципами й алгоритмами лікування на основі патофізіологічного їх обґрунтування) та забезпечує максимально високу вірогідність врятування життя тварини.

Перш ніж схарактеризувати окремі *види* ДНВД, варто розглянути класифікацію їх за різними критеріями:

1) за етапами надання ВД:

– дефекти, заподіяні на догоспітальному (амбулаторному) етапі;

– дефекти, заподіяні під час госпітального етапу;

– дефекти, заподіяні в післягоспітальному періоді;

2) за елементами ВД:

– дефекти організації та документообігу;

– дефекти діагностики;

– дефекти лікувально-тактичні;

– дефекти профілактики;

– дефекти реабілітації;

– дефекти реанімації;

– деонтологічні дефекти;

3) за характером ВД:

– дефекти у зв’язку з недостатньою ВД;

– дефекти у зв’язку з невчасною ВД;

– дефекти у зв’язку з неправильною ВД;

– дефекти у зв’язку з ненаданням ВД;

4) за правовою підставою (залежно від умислу заподіяння дефекту ВД):

– нещасні випадки;

– професійні помилки;

– правопорушення: а) ветеринарні проступки; б) ветеринарні злочини.

Схарактеризуємо кожен із видів ДНВД.

1) За етапами надання ВД:

– на догоспітальному (амбулаторному) етапі (наприклад, у разі надання ВД вдома у власника тварини);

– під час госпітального етапу (у разі надання ветеринарної допомоги в умовах стаціонару клініки ветмедицини або стаціонару тваринницької потужності, якщо мова йде про продуктивних тварин);

– на післягоспітальному етапі.

2) За елементами надання ВД:

– дефекти організації – помилки в організації надання певних видів

ветеринарної допомоги, створення необхідних умов для функціювання закладу ветмедицини, його структурних підрозділів тощо; неналежне ведення ветеринарної документації;

– дефекти діагностики – неналежне технічне дотримання або невиконання клінічних, техніко-інструментальних та лабораторних методів дослідження хворих тварин, порушення технології їх застосування;

– дефекти лікувально-тактичні – неналежне технічне виконання або невиконання ветеринарних лікувальних процедур із метою полегшення, зняття чи усунення симптомів і проявів захворювання, патологічного стану або іншого порушення життєдіяльності організму, нормалізації порушених процесів життєдіяльності та одужання хворої тварини;

– дефекти профілактики – неналежне виконання або невиконання офіційно встановленого порядку здійснення санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на попередження захворювань та усунення ризиків, що спричинило негативні наслідки для здоров’я або життя тварини, а також погіршення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя;

– дефекти реабілітації – неналежне виконання або невиконання комплексу заходів, що охоплюють способи прискорення відновлення, стимуляції репаративної регенерації процесів, виявлення та зміцнення компенсаторних механізмів, корекції загальної резистентності організму та імунітету для відновлення твариною своєї незалежності, фізичних функцій та адаптування до нових обмежень, спричинених негативними наслідками для здоров’я чи життя тварини;

– дефекти реанімації – неналежне виконання або невиконання комплексу дій або незастосування засобів, спрямованих на відновлення різко порушених або втрачених життєво важливих функцій організму тварини;

– деонтологічні дефекти часто пов’язані з негативними особистісними якостями самого працівника ветмедицини.

3) За характером ВД:

– дефекти у зв’язку з недостатньою ВД (недостатній – менший, ніж

потрібно; неналежний; який не відповідав певним вимогам; незадовільний, поганий [33]);

– дефекти у зв'язку з несвоєчасною ВД (несвоєчасний – який відбувається, здійснюється не тоді, коли потрібно, не у свій час [33]);

– дефекти у зв'язку з неправильною ВД (неправильний – який не відповідає певним нормам, правилам, вимогам [33]);

– дефекти у зв'язку з ненаданням ВД, тобто її відсутністю.

4) За правовою підставою (залежно від умислу заподіяння ДНВД):

– нещасний випадок виникає через несприятливий збіг різних обставин, випадковостей, незалежних від дій працівника ветмедицини, оскільки немає можливості їх прогнозувати;

– професійна помилка, яку, за аналогією до гуманної медицини, називають «лікарською помилкою». Нормативно закріпленої дефініції цього поняття нині не існує;

– правопорушення (ветеринарні проступки й ветеринарні злочини).

Нещасний випадок у ветеринарній практиці як поняття не врегульовано законодавчо, і це дає змогу видавати професійні помилки працівників ветмедицини або навіть професійні правопорушення за нещасні випадки, щоб уникнути відповідальності. Водночас законодавче унормування цього терміна дало б змогу чітко окреслити його ознаки, а також сформулювати повне визначення цієї правової конструкції.

До типових нещасних випадків у ветеринарній практиці належать: смерть тварини під час інфузії кровозамінників, переливання крові; смерть від емболії; рефлекторна зупинка серця під час оперативного втручання за належного анестезіологічного й реанімаційного забезпечення; анафілактичний шок під час введення в організм тварини ветеринарних лікарських засобів; смерть від больового шоку за належного його блокування та ін.

Тож можна сформулювати авторську дефініцію поняття *«нещасний випадок у ветеринарній практиці»*: *вид дефекту ветеринарної допомоги, пов'язаний із належним виконанням працівником ветмедицини своїх*

професійних обов'язків згідно з нормативно-правовими актами і наданням ним ветеринарної допомоги відповідно до стандартів у сфері охорони здоров'я тварин, протоколів лікування хвороб, інструкцій про заходи з профілактики та боротьби з інфекційними хворобами тварин, а також інших нормативних документів, але породжений раптово виниклим, непередбачуваним, непереборним і невідворотним збігом обставин, за яких заподіяно шкоду здоров'ю тварини або настала її смерть.

Нещасний випадок у ветеринарній практиці, або казус, у правозастосовній діяльності та СВЕ необхідно відрізняти від недбальства, помилковості, неуцтва, самовпевненості.

Найбільш розповсюдженим видом ДНВД є професійна помилка у ветеринарній практиці, яку, як і в гуманній медицині, називають лікарською помилкою. Проте нормативно закріпленої дефініції цього поняття нині не існує як у гуманній, так і у ветмедицині.

Щоб створити термінологічну конструкцію дефініції «професійна помилка у ветеринарній практиці», ми проаналізували наукові джерела, які містять різні визначення поняття «лікарська помилка» як одного з дефектів надання медичної допомоги, зокрема, Я. Радишта ін. [238], О. Оніщенко та ін. [177], Р. Титикало та ін. [294], І. Сенюти [251].

Підсумовуючи, можна сформулювати авторську дефініцію терміна *«професійна помилка у ветеринарній практиці»*: це *вид дефекту ветеринарної допомоги, пов'язаний із неналежним виконанням або невиконанням працівником ветмедицини своїх професійних обов'язків унаслідок об'єктивної або суб'єктивної помилки, але не пов'язаної з недбалим і несумлінним до них ставленням, що спричинило шкоду здоров'ю тварини або навіть призвело до смерті.*

Досвід правозастосування та судово-експертної оцінки ДНВД свідчить, що для розв'язання зазначеної проблеми необхідно:

– започаткувати розроблення стандартів ветеринарної діяльності, протоколів лікування тварин на рівні новітніх досягнень науки й техніки;

– розвивати систему обов’язкового ветеринарного страхування, яка буде стимулювати контроль за ДНВД;

– увести в термінологічну конструкцію та нормативно закріпити дефініції понять «дефекти надання ветеринарної допомоги», «невиконання або неналежне виконання професійних обов’язків працівником ветмедицини», «нещасний випадок у ветеринарній практиці», «професійна помилка у ветеринарній практиці», окресливши критерії їх розмежування;

– доповнити ст. 1 Закону України «Про ветеринарну медицину» [220] новими дефініціями понять «ветеринарна допомога», «діагностичні процедури», «лікувально-тактичні процедури», «реанімаційні процедури», сформулювавши їх в авторській редакції (див. додаток А.8);

– доповнити ст. 1 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров’я та благополуччя тварин» [223] дефініціями понять «дефект надання ветеринарної допомоги», «невиконання або неналежне виконання професійних обов’язків працівником ветеринарної медицини», «нещасний випадок у ветеринарній практиці», «професійна помилка у ветеринарній практиці», сформулювавши їх в авторській редакції (див. додаток А.9);

– розробити методику судово-ветеринарного визначення ДНВД та ДОВСЗ для ефективної організації та проведення СВЕ в цій сфері, які дадуть змогу судам і правоохоронним органам правильно кваліфікувати ветеринарні правопорушення й надавати об’єктивну кримінально-правову оцінку протиправній діяльності працівників ветмедицини.

3.4.2. Дефекти ветеринарної діяльності як предмет судово-ветеринарної діяльності

Проблема неналежного виконання працівниками ветмедицини своїх професійних обов'язків, що призводить до негативних наслідків, є гострою для практичної ветмедицини [576], K. Whipple et al. [684], P. Mosedale et al. [600], A. Woolrich [684], Wallis et al. [676], R. Munro et al. [603] стосовно дефектів ВД та особливостей їх експертного оцінювання є надзвичайно важливою для СВЕ [425].

Доречно виокремлювати групи правопорушень, пов'язаних із наданням ВД: 1) кримінальні (передбачені КК [127]; 2) адміністративні (передбачені КУпАП [112]) та цивільно-правові (передбачені ЦК) [318].

Схарактеризуємо можливі професійні правопорушення у сфері ветеринарної діяльності. Для цього спочатку сформулюємо авторські дефініції понять «адміністративний проступок у ветеринарній діяльності» та «злочин у ветеринарний діяльності». Злочин від проступка у ветеринарній діяльності відрізняється ступенем суспільної небезпеки.

Адміністративний проступок у ветеринарній діяльності – це суспільно шкідливе, протиправне, винне, каране, учинене умисно або з необережності, передбачене законодавством діяння суб'єкта провини – працівника ветмедицини, яке полягає у відхиленні від вимог, передбачених нормативними документами, зокрема й ветеринарними, наслідком якого є порушення процедур карантинування тварин, недотримання будь-яких інших установлених ветеринарних правил, а також невиконання рішень органів місцевого самоврядування щодо попередження виникнення й розповсюдження заразних хвороб тварин та боротьби з ними.

Злочин у ветеринарній діяльності – це суспільно небезпечне, протиправне, винне, каране, заподіяне працівником ветмедицини умисно або з необережності порушення професійних обов'язків, вимог ветеринарних

нормативних документів, наслідком яких є погіршення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя; заподіяне тварині тілесне ушкодження або інший розлад здоров'я, каліцтво, смерть; спричинення суттєвої шкоди державним інтересам у галузі ветмедицини й тваринництва.

Злочином у професійній ветеринарній діяльності є порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК [127]).

Характерні ознаки професійних правопорушень у сфері ветеринарної діяльності:

1) протиправна дія як активна форма поведінки працівника ветмедицини або протиправна бездіяльність як пасивна форма його поведінки;

2) діяння працівника ветмедицини з позиції кримінального або адміністративного права, посадовим або службовим обов'язком якого є надання ВД;

3) суспільно небезпечне (злочинне) або суспільно шкідливе (адміністративне) діяння – юридично значиме діяння, яке відбувається під контролем свідомості працівника ветмедицини (вольове діяння) і яке заборонене законом;

4) винне діяння (скоєне умисно або через необережність) – усвідомлений, вольовий учинок працівника ветмедицини через вибір і здійснення протиправного варіанта поведінки;

5) караність діяння – передбачуваність покарання або інших заходів кримінального або адміністративно-правового характеру (за результатами правової кваліфікації);

6) умисне учинення (із прямим або непрямим умислом: через необережність, через самовпевненість чи недбалість;

7) передбачене виключно кримінальним або адміністративним законодавством;

8) наслідок професійних правопорушень у сфері ветмедицини – погіршення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя, травми, каліцтво або смерть тварини, порушення правил проведення ветеринарно-

санітарних заходів, інших нормативно-правових актів щодо боротьби із заразними хворобами тварин; завдання суттєвої шкоди державним інтересам у галузі ветеринарної медицини та тваринництва.

У контексті досліджень ДНВД тяжкими наслідками вважається й захворювання хоча б однієї тварини через порушення ветеринарних правил.

Спираючись на аналіз експертної практики, можна дійти висновку, що підґрунтям основних причин професійних правопорушень працівників ветмедицини є недобросовісність (несумлінність), особиста неорганізованість та легковажність. Проте найвища міра відповідальності – моральна відповідальність за негативні наслідки ДНВД.

Злочином у професійній ветеринарній діяльності є такі порушення ветеринарних вимог:

– порушення розроблення, затвердження та застосування ветеринарно-санітарних заходів, що спричинило тяжкі наслідки;

– неусунення або незабезпечення ветеринарно-санітарних заходів для зменшення ризиків захворювання людей на заразні хвороби, спільні для людей і тварин;

– неякісне забезпечення або незабезпечення ветеринарно-санітарних заходів з метою попередження від проникнення збудників заразних хвороб на територію України з території інших країн;

– неякісне забезпечення або незабезпечення захисту людей і тварин від заразних хвороб, що спричинило тяжкі наслідки;

– ухиляння від забезпечення надійних ветеринарно-санітарних заходів щодо екзотичних хвороб тварин, що спричинило тяжкі наслідки;

– нездійснення або недостатнє здійснення ветеринарно-санітарних заходів для ліквідації спалахів хвороб тварин, особливо для мінімізації ризику для людей;

– нездійснення або неякісне здійснення моніторингу кормів для тварин та води щодо їх придатності для споживання тваринами та запобігання перенесенню через них хвороб тварин;

– порушення встановлених правил виробництва, зберігання, транспортування, реалізації та використання ветеринарних лікарських засобів та здійснення контролю за дотриманням цих правил;

– порушення встановлених вимог до використання ветеринарних лікарських засобів;

– порушення порядку ідентифікації тварин;

– порушення вимог щодо державного контролю з метою захисту тварин, виробництва та обігу ветеринарних лікарських засобів, штамів мікроорганізмів, патологічного матеріалу, побічних продуктів тваринного походження,

– невиконання або неякісне виконання ветеринарно-санітарних заходів під час карантинування тварин, що спричинило тяжкі наслідки;

– виникнення й розповсюдження епізоотії, а також інші тяжкі наслідки за-лежно від конкретних обставин злочину;

– допуск до продажу тварин, хворих на заразні хвороби;

– допуск до продажу кормів для годівлі тварин без ветеринарних документів, які засвідчують їх якість і безпечність.

Порушення ветеринарних правил може виявлятися: у невиконанні або неналежному виконанні професійних обов’язків працівником ветмедицини; у занятті незаконною ветеринарною діяльністю; у незаконному проведенні дослідів над хребетною твариною. Проте в КК немає норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність за такі діяння. У зв’язку із цим варто доповнити ст. 251 КК «Порушення ветеринарних правил» [127] новими частинами такого змісту:

– *«невиконання або неналежне виконання професійних обов’язків працівником ветмедицини внаслідок недбалого або несумлінного ставлення до них, якщо це спричинило виникнення й поширення епізоотій або інші тяжкі наслідки»;*

– *«заняття незаконною ветеринарною діяльністю, якщо це спричинило виникнення й поширення епізоотій або інші тяжкі наслідки»;*

– *«незаконне проведення дослідів над хребетною твариною, якщо це*

створило невиправдану небезпеку для її життя або здоров'я» .

Обґрунтовуючи доповнення до КК [127], проаналізуємо окремі вжиті терміни. *Обов'язок* – «Те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. <…> Певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [33]. *Неналежний* – «2. Не такий, який повинен бути…» [33]. Невиконання – «Нездійснення чого-небудь» [33]. *Недбалий* – «Який ставиться до своїх обов'язків байдуже, без належної старанності, не піклується, не турбується про кого-, що-небудь» [33]. *Несумлінний* – «Який не має совісті, честі, не ставиться сумлінно, чесно, добросовісно до своїх обов'язків» [33]. *Епізоотія* – «Масове заразне захворювання тварин, яке швидко поширюється і охоплює цілі райони та області» [33].

Зважаючи на наведене вище, можна дійти висновку, що ветеринарна діяльність має вважатися неналежною, коли хоча б одна з указаних вимог щодо правильної лікувально-діагностичної та іншої ветеринарна діяльність не підтверджується, а ветеринарна діяльність здійснювалась невчасно, у недостатньому обсязі, технічно й технологічно неправильно; з порушеннями чинних нормативно-технічних документів (інструкцій, настанов, правил тощо).

Отже, пропонуємо таку дефініцію терміна *«невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків працівником ветмедицини»*: *діяльність, здійснена працівником ветмедицини в межах професійної компетенції за умови об'єктивно можливої реалізації своїх професійних компетенцій у належний спосіб, але виконана неправильно, недостатньо, невчасно й поверхово, з порушенням наявних у ветмедицині правил, нормативних положень, настанов або інструкцій, передбачених законодавством для обов'язкового виконання дій відповідно до займаної працівником посади, зокрема організаційних, діагностичних, лікувально-тактичних, профілактичних, реабілітаційних, реанімаційних.*

Під ветеринарною діяльністю треба розуміти як одноразове, так і

систематичне надання ветеринарних послуг. Професійні права та обов'язки фахівців ветмедицини передбачені посадовою інструкцією, розробленою відповідно до законодавства України, зокрема Закону України «Про ветеринарну медицину» [220], а також інших підзаконних нормативно-правових актів. Приватна ветеринарна діяльність можлива за наявності ліцензії на таку діяльність, а також певного матеріально-технічного забезпечення [130]. Суб'єктам, які не відповідають цим вимогам, не можна здійснювати ВД.

Тяжкими наслідками від заняття незаконною ветеринарною діяльністю є настання тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, каліцтва або загибелі тварини. Законодавчо унормовано вимоги до утримання тварин, яких використовують у наукових експериментах, тестуванні, освітньому процесі, під час виробництва біологічних препаратів тощо, основою яких є принцип гуманності та захисту від жорстокого поводження, що узгоджується з європейськими вимогами, адже ця проблема стосується багатьох моральних аспектів суспільства, які необхідно враховувати в практиці юриспруденції та СВЕ. Такі норми скеровані на запобігання невиправданих страждань, а також попередження заподіяння шкоди тваринам та захист людської моралі [698, 701].

Незаконне проведення дослідів над хребетною твариною [215], якщо це створювало невиправдану небезпеку для її життя або здоров'я, наслідком якого є каліцтво, травми або загибель, є підставою для кримінальної відповідальності за ст. 299 КК «Жорстоке поводження з тваринами» [127]. Таке діяння спостерігається в разі порушення законодавства України про поводження із тваринами, зокрема Закону «Про захист тварин» [227]; Настанови МОЗ України «Лікарські засоби. Доклінічні дослідження безпеки як основа клінічних випробувань за участю людини та реєстрації лікарських засобів» [286]; Порядку проведення науковими установами випробувань і дослідів на тваринах.

Для проведення дослідів із використанням хребетних тварин, а також можливості доглядати за експериментальними тваринами особи повинні мати відповідну медичну, ветеринарну, зоотехнічну, біологічну або фармацевтичну освіту та професійну підготовку відповідно до ч. 4 ст. 26 Закону «Про захист

тварин» [227].

Окреслимо ознаки незаконного проведення дослідів над хребетною твариною:

– здійснення наукових дослідів та тестування на тваринах, якщо цьому є альтернатива;

– участь у роботі з експериментальними тваринами осіб, які не мають вищої медичної, ветеринарної, зоотехнічної, біологічної або фармацевтичної освіти;

– проведення дослідницьких процедур на експериментальних тваринах із спричиненням їм болю;

– використання експериментальної тварини в наступних дослідах до нормалізації стану її здоров'я;

– девокалізація тварин;

– демонстрування на тваринах певних ветеринарно-біологічних процедур під час навчального процесу, якщо можна застосувати альтернативні методи навчання із залученням неживих об'єктів;

– проведення експериментальних досліджень на живих тваринах, що пов'язані з хірургічним втручанням або іншим будь-яким ушкодженням за участю або в присутності дітей;

– ненадання підекспертним тваринам кваліфікованого догляду;

– неумертвіння нежиттєздатної експериментальної тварини до настання в неї страждань та ін.

Службові злочини працівників ветмедицини становлять окрему велику групу в структурі дефектів ветеринарної діяльності. До службових злочинів працівників ветмедицини належать кримінальні правопорушення, передбачені Особливою частиною КК [127], зокрема зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364^{-1}); службове підроблення (ст. 366); декларування недостовірної інформації (ст. 366^{-2}); службова недбалість (ст. 367); зловживання впливом

(ст. 369[-2]). Однак зазначені службові злочини працівників ветмедицини будуть кваліфіковані як ДНВД, якщо це спричинило виникнення й розповсюдження епізоотій або інших тяжких наслідків. Усі окреслені вище злочини мають спільне – негативний вплив на життя й здоров'я тварин (у разі виникнення зоонозів) або на життя і здоров'я тварин та людей (у разі виникнення антропозоонозів).

Доцільно також викласти ст. 94 Закону України «Про ветеринарну медицину» [220] в такій редакції: *«Працівники ветмедицини, винні у порушенні законодавства у сферах забезпечення захисту здоров'я та благополуччя тварин, ветеринарної практики, виробництва, обігу та застосування ветеринарних препаратів, а також обігу побічних продуктів тваринного походження, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства»* (див. додаток А.8).

До ветеринарних проступків належать порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог (ст. 107 КУпАП) [112].

Порушенням ветеринарних правил може бути невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків працівниками ветмедицини, заняття незаконною ветеринарною діяльністю або незаконна видача рецепта. Проте в КУпАП відсутні норми, які б передбачали адміністративну відповідальність за такі діяння. З огляду на це є сенс доповнити ст. 107 КУпАП «Порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог» [112] таким правилом: *«Невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків працівником ветмедицини внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило негативні наслідки для тварини / тварин» та «Незаконна видача ветеринарного рецепта»* (див. додаток А.2).

Варто сконцентрувати увагу на запропонованих доповненнях ст. 107 КУпАП [112] щодо незаконної видачі ветеринарного рецепта (*див.* додаток А.2). Ветеринарним рецептом є «документ установленого зразка, виданий

ліцензованим ветеринарним лікарем, ветеринарним лікарем ліцензованого закладу ветмедицини або у випадках, визначених законом,– іншим фахівцем у галузі ветмедицини, на підставі якого здійснюється виготовлення та/або реалізація ветеринарного лікарського засобу або лікарського засобу, призначеного для лікування тварин» [226].

Ветеринарні рецепти видають у паперовій та/або електронній формі. Ознаками незаконної та неналежної видачі рецепта для придбання ветеринарних лікарських засобів є:

– порушення змісту та форми ветеринарного рецепта;

– виписування рецепта на ветеринарні препарати, не дозволені до використання для лікування та профілактики захворювань тварин;

– виписування ветеринарного рецепта особою, яка не має на це права;

– видача ветеринарного рецепта без проведеної клінічної діагностики тварин;

– виписування ветеринарного рецепта більше трьох разів на певну тварину або групу тварин, якщо не проведено їх повторного клінічного огляду;

– видача ветеринарного рецепта більш ніж на одне найменування отруйних, сильнодіючих, снодійних ветеринарних лікарських засобів, в інших випадках – більше трьох найменувань.

До службових правопорушень працівників ветмедицини належать адміністративні правопорушення, що зазіхають на встановлений порядок управління, передбачені Особливою частиною КУпАП [112], зокрема ухилення від виконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів (ст. 188^{2}); невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (ст. 188^{4}); невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби (ст. 188^{11}); невиконання законних вимог посадових осіб державної санітарно-

епідеміологічної служби та державної служби ветмедицини (ст. 188 [22]); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172 [7]).

Зазначені службові правопорушення працівників ветмедицини будуть дефектами ветеринарної діяльності в разі настання негативних наслідків від зловживання особою службовим становищем під час виконання професійних повноважень, пов'язаних із організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, або виконання таких функцій за спеціальним повноваженням.

Значна кількість позовів, із якими власники тварин або зоозахисники звертаються до суду, пов'язана з відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди, завданої їм унаслідок смерті тварини, якій надали ВД, на що вказують у своїх працях J. Wallis et al. [676]. Із власної судово-експертної практики відомо, що частка цивільно-правової відповідальності працівників ветмедицини, яка полягає у відшкодуванні завданої шкоди відповідно до ст. 22 ЦК [318] становить 22 %.

Доречно й важливо з праксеологічного погляду закцентувати увагу на окресленні шляхів розв'язання проблеми. Зокрема, необхідно:

– увести в понятєво-категорійний апарат конструкції феномену дефектів ветеринарної діяльності та нормативно закріпити дефініції понять «злочин у ветеринарній діяльності», «адміністративний проступок у ветеринарній діяльності», «невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків працівником ветмедицини», «заняття незаконною ветеринарною діяльністю», «незаконне проведення дослідів над хребетною твариною», «незаконна видача ветеринарного рецепта», а також чітко окреслити критерії їх розмежування;

– включити авторські дефініції понятєво-категорійного апарату дефектів ветеринарної діяльності в методику СВЕ, що забезпечить правильність та обґрунтованість кваліфікації професійних правопорушень фахівців ветмедицини;

– розробити стандарти забезпечення ветеринарної діяльності, а також

протоколи лікування тварин, які дали б змогу судветекспертам під час проведення судових експертиз посилатися на них як на відправні норми (взірці) під час експертного оцінювання дій працівників ветмедицини.

3.4.3. Методика судово-ветеринарної експертизи дефектів надання ветеринарної допомоги

Натомість про особливості СВЕ в разі виявлення ДНВД у нормативних документах, правилах і методиках згадано лише фрагментарно. Проблеми ДНВД докладно окреслено у працях зарубіжних учених: R. Munro [603], C. Oxtoby [614], B. Gartrell et al. [521], R. Low et al. [576], J. Wallis et al. [676], G. Hayes et al. [540], E. Hofmeister et al. [549], M. Turner [665]; K. Whipple et al. [684], C. Cummings et al. [495], V. Grenon et al. [534], D. Ostrovsky et al. [612], J. M. D. Oliveira Junior al. [611], T. Miyagami et al. [593], A. Ünal et al. [666]. Певну увагу проблемі лікарських помилок також присвятили українські медики та юристи: І. Сенюта [250], О. Мостовенко [160], А. Сердюк та ін. [253], В. Хижняк та ін. [314].

Предметом СВЕ з метою визначення ДНВД є сукупність фактичних даних та обставин провадження, зокрема: неякісне виконання або невиконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур; неякісне здійснення профілактичних заходів, що спричинило або могло спричинити негативні наслідки для здоров'я тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або смерті, які судветексперт визначає шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань і засобів (методів) за результатами всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів із метою розв'язання діагностичних та ситуаційних завдань [423].

Об'єктами СВД ДНВД є матеріальні й матеріалізовані джерела

інформації про подію правопорушення, закріплені в матеріалах провадження (справи) [422, 695]. До матеріалізованих (інформаційних) об'єктів СВЕ належать: ветеринарні документи, протоколи ОМП й допиту свідків і потерпілих; схеми, фото- і відеодокументи, фонограми; висновки первинних судових експертиз; протоколи слідчих експериментів; посадові інструкції працівників ветмедицини; статут установи ветмедицини, у якій надавали ВД, тощо.

Суб'єктами СВЕ з метою визначення ДНВД є лікарі ветмедицини, які мають кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» [439, 653].

Змістом СВЕ з метою визначення ДНВД є елементи ВД (організації й документообігу, діагностування, лікувально-тактичні, профілактики, реабілітації, реанімації, деонтологічні), етапи її надання (на догоспітальному, госпітальному або післягоспітальному етапі), характер дефектів (недостатня, несвоєчасна, неправильна ВД або її ненадання); вчасність, обсяг, обґрунтованість проведення діагностичних і лікувально-тактичних ветзаходів, правильність виконання оперативних утручань або ветеринарних маніпуляцій та відповідність чинним нормативним документам; результат визначеного дефекту й висновок про наявність або відсутність причино-наслідкового зв'язку між ним і негативним наслідком для здоров'я та життя тварини, а також висновок про основну причину негативного наслідку.

У процесі СВД матеріалізованих об'єктів із визначення ДНВД доречно виокремити п'ять етапів: ознайомчо-підготовчий; організаційно-інформаційний; дослідницько-аналітичний; узагальнювально-оцінний; завершальний. Запропоновану етапність проведення СВД під час виконання конкретного експертного завдання зумовлено необхідністю застосування певних методик, способів і засобів дослідження, що належить до компетенції судового експерта [437]. Дотримання алгоритму проведення СВД на кожному етапі дасть змогу отримати достовірні, об'єктивні й ефективні результати, утілені в їхній дієвості, верифікації та допустимості з позицій закону.

Схарактеризуймо кожний етап і виокремимо його значення в загальному алгоритмі судово-ветеринарного визначення ДНВД.

1. Ознайомчо-підготовчий етап

Він розпочинається з моменту надходження до судово-експертної установи процесуального документа (постанови або ухвали) про призначення СВЕ. Керівник експертної установи може безпосередньо призначити судветексперта та визначити строк виконання експертизи або доручити це своєму заступникові з експертної роботи. Останній доручає відповідному структурному підрозділу експертної установи організувати проведення експертизи, завідувач якого формує склад комісії експертів та призначає із членів комісії її голову.

Голова експертної комісії приймає матеріали, речові докази й інші документи за справою під підпис у журналі реєстрації, зберігає їх у сейфі, який після завершення робочого дня опечатує.

Експертна комісія:

– вивчає процесуальний документ, наданий на дослідження;

– визначає об’єкт, що підлягає дослідженню;

– вивчає надані матеріали (їхній вид, назву);

– звіряє відповідність наданих матеріалів та об’єктів зазначеним у процесуальному документі про призначення СВЕ;

– вивчає перелік питань, поставлених у процесуальному документі про призначення СВЕ;

– виокремлює предмет експертизи і перевіряє його зв’язок з об’єктом експертного дослідження [413];

– складає клопотання до суб’єкта призначення СВЕ про надання додаткових матеріалів провадження (справи) (*див.* додатки Д.4 – Д.6, Д.8 – Д.9) [434].

Для надання висновку за результатами проведеної СВЕ з метою визначення ДНВД в категоричній формі важливе значення мають правильно сформульовані у процесуальному документі питання. З огляду на зазначене

дисертант вперше пропонує добірку таких питань, які детально викладені в додатку Е. Сукупність розроблених запитань дає змогу:

– виявити ознаки протиправної діяльності або бездіяльності працівників ветмедицини, оцінити їхні шкідливі (негативні) наслідки для з'ясування причино-наслідкових зв'язків між такими діями (бездіяльністю) та їхніми наслідками, тобто встановити об'єктивний бік правопорушення;

– визначити можливості працівника(-ів) ветмедицини передбачити шкідливі (негативні) наслідки своїх дій або бездіяльності, тобто з'ясувати суб'єктивний бік правопорушення;

– виявити відповідність або невідповідність рівня професійної підготовки працівника(-ів) ветмедицини займаній посаді (ступінь освіти, спеціальність, освітня програма, професійна кваліфікація).

2. Організаційно-інформаційний етап

На цьому етапі експертна комісія складає алгоритм розв'язання поставлених завдань, який має містити правильну, обґрунтовану й доцільну послідовність і зміст дій, зокрема, із визначенням послідовності та строків виконання окремих досліджень для досягнення остаточного результату експертного дослідження:

1) ознайомлення з матеріалами, речовими доказами й документами у провадженні (справі);

2) проведення судово-ветеринарного розтину трупа, направлення речових доказів на лабораторні дослідження, клінічне СВД тварини тощо (залежно від характеру експертизи);

3) складання протокольної частини висновку експертів;

4) нарада експертної комісії з обговоренням усіх наявних матеріалів справи, включно з одержаними під час проведення експертизи;

5) підбиття підсумків та укладання висновку експертної комісії.

Судветексперти добирають на офіційному інформаційному ресурсі чинні нормативно-правові акти, методики, інструкції, правила, настанови, методичні рекомендації, монографії, наукові статті, а також інші сучасні джерела

спеціальної літератури, якими послуговуватиметься під час проведення експертизи, та опрацьовує їх із членами експертної комісії.

3. Дослідницько-аналітичний етап

Цей етап полягає в дослідженні й аналізуванні матеріалів провадження (справи) та є безпосереднім дослідженням ветдокументів як матеріалізованих об'єктів, наданих на СВЕ. Умовно його можна поділити на дві стадії:

1) оцінка стану хворої тварини в динаміці перебігу хвороби;

2) визначення ДНВД (рис. 3.10).

Стан хворої тварини експертна комісія оцінює на момент первинного звернення за ВД і в процесі її надання.

На першій стадії цього етапу, зважаючи на відомості, наведені в наданих на дослідження ветдокументах, експертна комісія аналізує реєстраційні та анамнестичні дані підекспертної тварини, а також досліджує ветдокументи, наявні в матеріалах провадження (справи). Далі констатує, у який саме період надання ВД тварині заподіяно дефекти (догоспітальний (амбулаторний), госпітальний або післягоспітальний).

Якщо об'єктом дослідження є жива тварина, то експертна комісія здійснює її клінічне обстеження, виявляючи рубці на шкірі, кульгавість, місця від виконання ветеринарних маніпуляцій, явні ознаки каліцтва (травматичну ампутацію ділянки тіла або органа, травматичну енуклеацію тощо). За потреби виконує інструментальні, візуалізаційні й лабораторні дослідження. За результатами обстеження тварини необхідно визначити давність утворення ушкоджень і з'ясувати, чи збігаються вони з часом надання цій тварині ВД.

Питання давності утворення тілесних ушкоджень, особливо в різних видів тварин, до сьогодні недостатньо досліджено й експериментально підтверджено, тому доречно послуговуватися фактичними даними, напрацьованими клінічною ветеринарною хірургією та травматологією. За ветдокументами необхідно проаналізувати клінічний стан хворої тварини в динаміці перебігу хвороби.

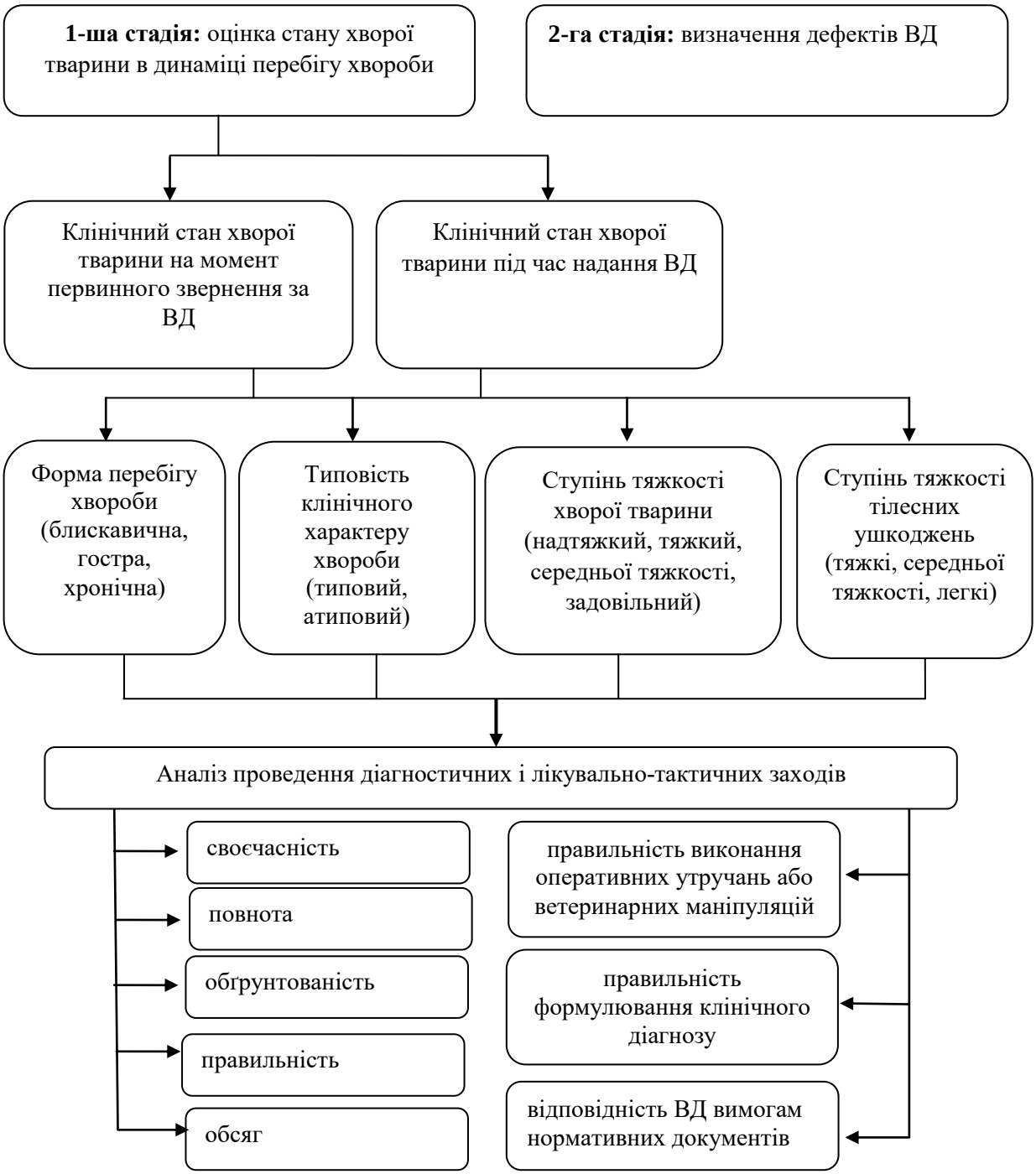

Рис. 3.10 Алгоритм проведення дослідницько-аналітичного етапу судово-ветеринарного визначення ДНВД

На дослідницько-аналітичному етапі результати аналізу будь-яких біологічних рідин (крові, сечі, молока тощо) доцільно одразу об’єднати в три групи: 1) підвищені показники; 2) знижені; 3) не змінені, перебувають у межах фізіологічної норми.

Для оцінювання обсягу та якості ВД ретельно аналізують діагностичні процедури, звертаючи увагу на найменування, технічне й інструментальне забезпечення, інформативність для формулювання клінічного діагнозу.

У протоколах візуалізаційних досліджень (ультрасонографії, магніторезонансної або комп'ютерної томографії тощо) усі досліджені органи доцільно об'єднати у дві групи: 1) без змін, 2) зі змінами, а також акцентувати увагу на висновках відповідних клінічних або патоморфологічних досліджень.

Досліджуючи амбулаторну картку (історію хвороби) тварини, експертна комісія має з'ясувати:

– дату захворювання або дату заподіяння тварині ушкодження;

– час, який минув від захворювання або заподіяння ушкодження до первинного звернення за ВД;

– чи надавалась ВД тварині до звернення в заклад ветмедицини;

– первинний діагноз;

– характер і результати діагностичних досліджень та лікувальних заходів.

Аналізуючи медикаментозні призначення під час надання ВД, експертна комісія має звернути увагу на такі критерії: найменування ветеринарних лікарських засобів; їх сумісність за одночасного застосування; особливості чутливості до препарату певного виду тварин, непереносимість, вікові й видові обмеження; дозування; кратність і тривалість їх застосування тощо.

У разі настання смерті тварини необхідно ретельно проаналізувати повноту та якість патологоанатомічного дослідження трупа. Якщо лікування тварини завершилося її смертю, то СВЕ має містити вивчення й таких ветдокументів, як «Виписки з історії хвороби» або «Виписки з картки амбулаторно хворої тварини».

Під час дослідження протоколу патологоанатомічного розтину трупа експертна комісія акцентує увагу на описі слідів ветеринарних маніпуляцій під час прижиттєвого надання ВД, зокрема: хірургічних ран, інтубаційних трубок, катетерів, дренажів, зондів, слідів від ін'єкцій або інфузій, а також зіставляє

клінічні дані, наведені у ветдокументах про лікування тварини, й патоморфологічну картину, викладену в протоколі патологоанатомічного розтину трупа, і визначає їх відповідність (невідповідність). Доречно також перевірити відповідність тілесних ушкоджень, описаних фахівцем у галузі ветмедицини в наданих на дослідження ветдокументах, травматичним змінам м'яких тканин, кісток скелета, внутрішніх органів, викладених у протоколі патологоанатомічного розтину трупа тварини.

На етапі аналізу всіх наданих на дослідження ветдокументів експертна комісія має проаналізувати, чи правильно сформульовано клінічний діагноз. Обов'язково слід зважати на наявність у тварини одного чи кількох захворювань, окрім первинного, або ефект від такого додаткового захворювання (коморбідність) і з'ясувати їх можливий вплив як на проведені лікувально-тактичні заходи, так і на негативні наслідки для тварини.

Другою стадією дослідницько-аналітичного етапу є виявлення й аналізування ДНВД (рис. 3.11).

Результати цього етапу є вирішальними для констатації основної причини смерті, з'ясування відповідності клінічного й патоморфологічного діагнозів або розбіжностей між ними, також вони сприяють об'єктивному визначенню своєчасності, обсягу й відповідності обраних діагностичної та лікувальної тактик.

Одним із важливих питань СВЕ ДНВД (об'єктом якої є як жива тварина, так і труп) є каліцтво як наслідок ушкоджень, спричинених діагностичним і/або лікувально-тактичним утручанням, оскільки каліцтво, заподіяне хребетній тварині (зокрема працівниками ветмедицини під час ВД), є предметом кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 299 КК [127].

Належність надання ВД також можна з'ясувати шляхом аналізу посадових інструкцій працівників та статуту закладу ветмедицини, у якому надано таку допомогу.

4. Узагальнювально-оцінний етап

На цьому етапі СВЕ експертна комісія, вивчивши та проаналізувавши

матеріали провадження або справи, з'ясовує інформативні і неінформативні дані, узагальнює й оцінює здобуті інформативні результати з метою виявити вид ДНВД відповідно до запропонованої вище класифікації.

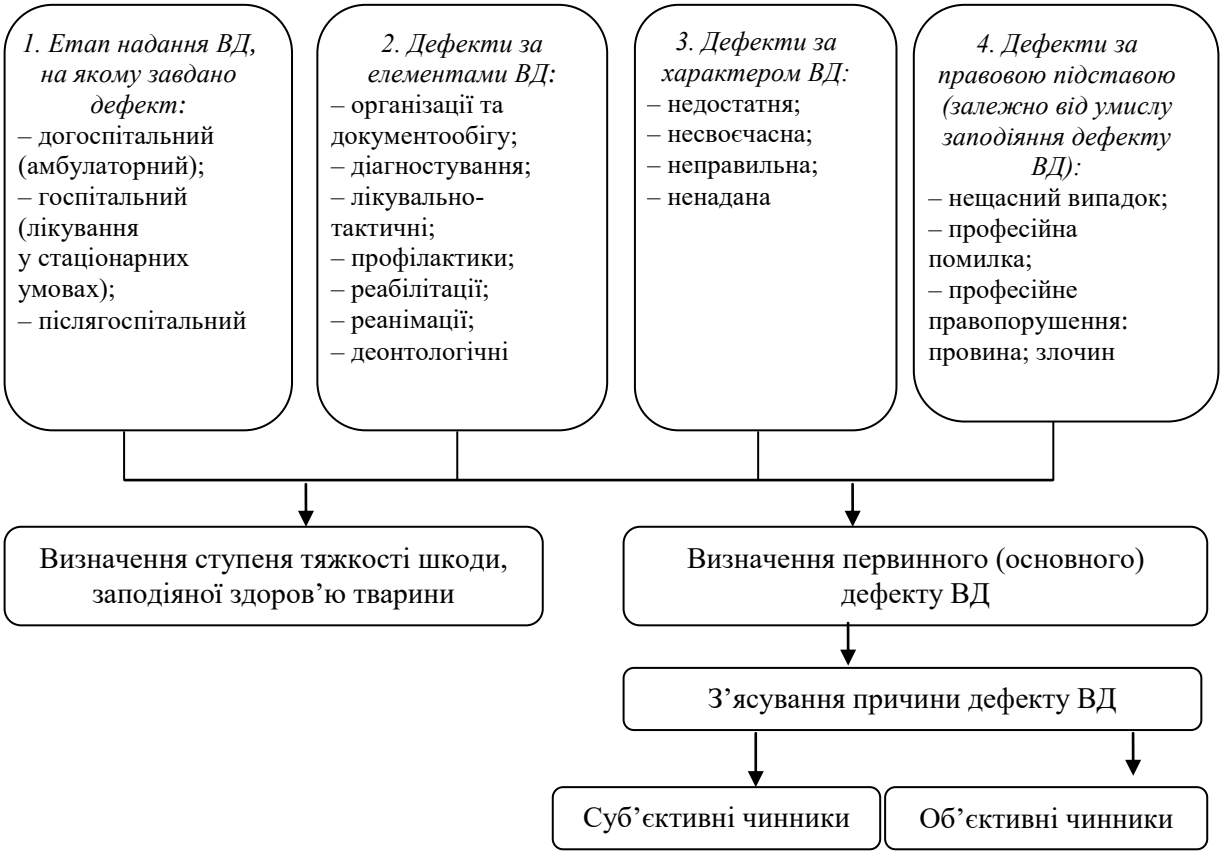

Рис. 3.11 Алгоритм визначення дефектів ВД на дослідницько-аналітичному етапі СВЕ

На спільній нараді експертної комісії обговорюють інформацію про клінічний перебіг, діагностування, поставлені клінічний діагноз і судово-ветеринарний діагноз, а також схеми лікування хворої тварини. Виявлені в тварини ознаки ушкодження або хворобливі зміни експертна комісія оцінює послідовно: 1) основне ушкодження або захворювання; 2) його ускладнення; 3) конкуруючі, супутні та фонові ушкодження або захворювання.

З огляду на цей важливий етап технологічно складного дослідження ДНВД, експертна комісія:

– аналізує отримані на попередніх етапах результати;

– критично оцінює альтернативи;

– остаточно оцінює отримані дані, визначає їх експертне значення (інформативність патогномонічних (найбільш характерних) ознак ДНВД) для розв'язання діагностичних і ситуаційних завдань СВЕ (зокрема, неналежне (неякісне) виконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур, а також неналежну організацію профілактичних заходів або їх відсутність узагалі);

– визначає факт реального спричинення або високої вірогідності заподіяння ДНВД негативних наслідків для тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або смерті;

– з'ясовує причино-наслідковий зв'язок ДНВД із належним (неналежним) виконанням працівником ветмедицини своїх професійних обов'язків.

На узагальнювально-оцінному етапі необхідно застосувати діалектичний метод і методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію) та сформувати внутрішнє переконання судового експерта як підґрунтя для висновків [406]: ці результати є складовою синтезуючого розділу дослідницької частини висновку експерта.

На стадії оцінювання СВД з метою визначення ДНВД експертна комісія (поміж інших завдань) повинна обґрунтувати правильність поставленого працівником ветмедицини в процесі надання ВД клінічного діагнозу. Для цього експертна комісія обґрунтовує власний судово-ветеринарний діагноз, спираючись на об'єктивні судження про зафіксований у ветдокументах характер ушкоджень (садно, рана, перелом кісток тощо) з акцентом на докладному описі ділянки ушкодження (лат. *status localis*) або травмованого органі чи нозології хвороби.

Для визначення виду ДНВД експертна комісія має оцінити характер, локалізацію, механізм, послідовність і давність утворення ушкоджень, обґрунтувати причино-наслідковий зв'язок між характером ушкодження та ступенем тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини цим дефектом.

Взаємозв’язок між ушкодженням тварини і шкодою, заподіяною її здоров’ю внаслідок ДНВД, експертна комісія підтверджує або спростовує, з’ясовуючи причино-наслідковий зв’язок між ними, з обґрунтуванням ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров’ю тварини (що допоможе суб’єктові призначення експертизи обґрунтовано надати правову оцінку та простежити зв’язок між діями (бездіяльністю) працівників ветмедицини й допущеним ДНВД, а також негативними для здоров’я та життя підекспертної тварини наслідками).

Відповідаючи на питання про те, чи відчувала підекспертна тварина біль унаслідок ДНВД, і визначаючи тривалість больового процесу, експертна комісія має спиратися на дані про характер ушкоджень, їхню кількість, локалізацію, ступінь тяжкості тощо.

Оцінюючи результати СВД зі встановлення ДНВД, експертна комісія має максимально застосовувати спеціальні ветеринарні знання та експертний досвід для правильного й об’єктивного формулювання судово-ветеринарного діагнозу та обґрунтування відповідей на питання, поставлені в процесуальному документі про призначення СВЕ щодо наявності ДНВД.

Кульмінацією узагальнювально-оцінного етапу СВЕ є кваліфікування дій працівника ветмедицини під час надання ВД (рис. 3.12).

З огляду на це в діях працівника ветмедицини можна вбачати надання належної ВД, якщо шкоди здоров’ю тварини не заподіяно, а якщо шкоди заподіяно, то вона є наслідком нещасного випадку.

Якщо ветеринарну допомогу надано неналежно, експертна комісія має визначити ознаки ДНВД, зважаючи на досліджені на попередніх етапах матеріальні й матеріалізовані об’єкти та керуючись такими загальними ознаками:

1) неналежне (неякісне) виконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур і неналежна організація профілактичних заходів або їх відсутність узагалі;

2) факт реального спричинення або високої вірогідності спричинення ДНВД негативних наслідків для тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або заподіяння смерті;

3) перебування ДНВД у прямому причино-наслідковому зв'язку з неналежним (належним) виконанням або невиконанням працівником ветмедицини своїх професійних обов'язків.

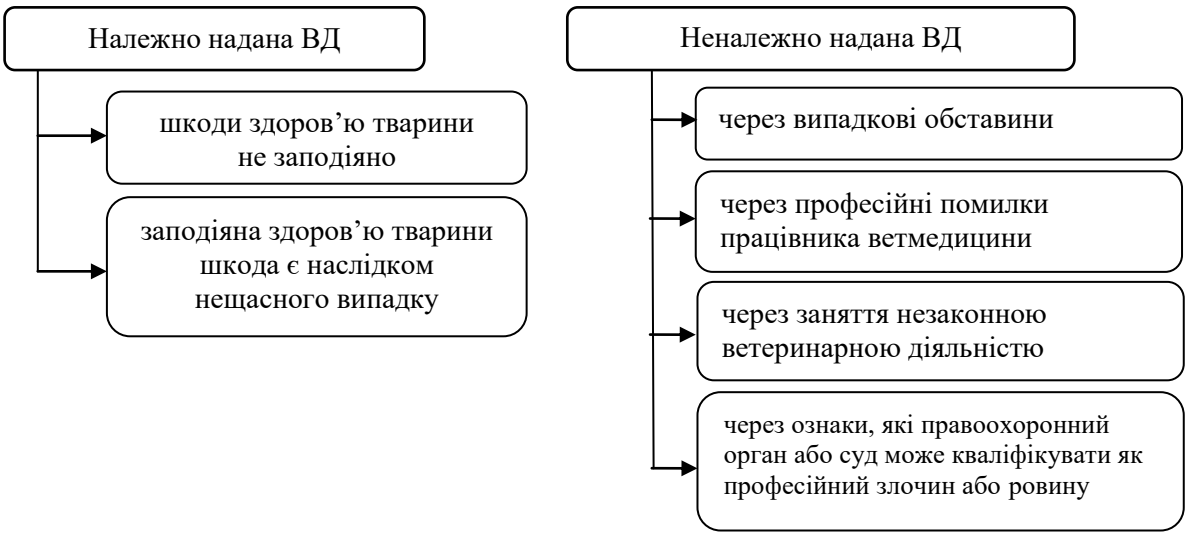

Рис. 3.12 Кваліфікування дій працівника ветмедицини в разі надання ВД

Установивши у професійних діях працівника ветмедицини ДНВД, експертна комісія визначає конкретний його вид, диференціювавши від інших дефектів, подібних за ознаками.

Отже, узагальнення й оцінювання матеріалів, наданих на дослідження, характеризується стадійністю: спочатку відбувається накопичення проміжних висновків, а вже на їхній основі формуються остаточні висновки, що є експертними завданнями для експертної комісії, відповідями на питання, поставлені у процесуальному документі про призначення СВЕ для визначення дефектів ВД, а також підсумком проведеного дослідження.

5. Завершальний етап

Цей етап СВЕ для встановлення ДНВД полягає у формулюванні експертною комісією підсумкових висновків та складанні «Висновку

експертів» як процесуального документа, яким завершується проведення СВЕ. Отримані фактичні дані обговорюють на спільній нараді експертної комісії.

Варто зазначити, що експертна комісія формулює підсумкові висновки за внутрішнім переконанням кожного її члена, коли комісія вважає, що наданих для дослідження об'єктів достатньо і вони мають придатний стан, а отриманих результатів експертних досліджень вистачає для надання обґрунтованого й об'єктивного висновку; упевнені в його правильності, не мають сумнівів щодо безпомилковості свого рішення та готові діяти відповідно до нього [406].

Якщо експертна комісія визнає, що надання ВД містить ознаки дефектності, у висновках необхідно зазначити основну причину розвитку несприятливого наслідку надання ВД.

Результати проведеної СВЕ оформляють у вигляді «Висновку експертів». Кожен висновок експертів має містити такі частини: «Вступ», «Дослідження» і «Висновки». Заключні висновки складають відповідно до поставлених питань. Разом із висновком експертів повертають матеріали, речові докази й інші документи, які стосуються цього провадження.

Досвід судово-експертної оцінки ДНВД свідчить про такі шляхи розв'язання окреслених проблем:

– розробити стандарти ВД і протоколи лікування тварин із регламентування діагностичної, лікувальної, профілактичної та іншої ветдіяльності щодо окремих нозологічних захворювань на підставі новітніх досягнень науки й техніки та запровадити їх у ветеринарну діяльність;

– напрацювати нормативну базу щодо надання ВД відповідно до вимог ветеринарної науки, кримінального, цивільного, адміністративного, господарського законодавства й запитів громадянського суспільства;

– запровадити вивчення на юридичних факультетах за спеціальністю 081 «Право» навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» для підвищення фахової підготовки студентів, зокрема під час розслідування справ зі спеціальним суб'єктом – працівником ветмедицини;

– започаткувати залучення спеціалістів у галузі ветеринарної діяльності

(зокрема хірургії, репродуктології, кардіології, травматології, ендокринології, неврології тощо), а також судветекспертів (як спеціалістів) до розслідування справ щодо ДНВД і професійну співпрацю з ними;

– для запобігання термінологічній плутанині й ускладненням зі з'ясування необхідних обставин події та сприяння остаточному встановленню істини нормативно закріпити понятєво-категорійну термінологію;

– розробити й нормативно закріпити форми ветдокументів, обов'язкові до використання суб'єктами ветдіяльності різних форм власності;

– доповнити розд. IX профільних НМР [166] переліком розроблених питань щодо ДНВД, які можуть бути поставлені суб'єктом призначення СВЕ на розв'язання судово-ветеринарній експертній комісії.

3.4.4. Судово-ветеринарна експертиза за фактами виникнення й поширення інфекційних хвороб тварин через дефекти організації та проведення ветеринарно-санітарних заходів

Розуміння природи, змісту й конструкції такого явища, як ДОПВЗС, необхідне для правильного й об'єктивного визначення фактичних даних під час проведення СВЕ, а також кваліфікації правоохоронними органами та судом дій працівників ветмедицини в разі порушення ветеринарних правил, зокрема, за умов виникнення та поширення інфекційних хвороб тварин із значною летальністю [557].

Гострими та висококонтагіозними є транскордонні (емерджентні) хвороби (далі – *ТКХ*), як-то: африканська чума свиней [94, 476], ящур [528], хвороба Шмалленберга [509], сибірка [561], нодулярний дерматит великої рогатої худоби [511, 601], чума дрібних жуйних [526]; свинячий грип [574], пташиний грип [488, 554, 579], злоякісна катаральна лихоманка [675] та ін. Вони можуть швидко, неконтрольовано поширюватися через популяцію

тварин, спричиняти масову загибель їх, а також завдавати значної економічної та суспільної шкоди, шкоди довкіллю (через неправильну утилізацію трупів), адже ефективних засобів їх лікування й профілактики зазвичай немає, що може використовуватися як інструмент агро / біотероризму та становити загрозу біобезпеці держав [8, 168, 203, 484, 703].

Запобігання надзвичайним ситуаціям, зокрема ТКХ, які можуть впливати на економіку, торговельні обмеження, продовольчу безпеку, спричинити втрату продуктивності тварин або призвести до смерті людей, легко поширюватися на інші країни та досягати масштабів епідемії, призводять до витрат на контроль або профілактичні заходи [23]. Співпраця між різними країнами світу є дієвим інструментом їх контролю на етапі виникнення [544]. Глобальна структура прогресивного контролю за ТКХ тварин є платформою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) та Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин для залучення регіональних субрегіональних організацій і національних ветеринарних органів до здійснення моніторингу та досягнення прогресу в боротьбі з емерджентними хворобами тварин [7, 20, 482, 489].

Всесвітня інформаційна система охорони здоров'я тварин (WAHIS) отримує та публікує інформацію, зібрану ветеринарними службами окремих країн, зокрема детальну інформацію про спалахи хвороб, занесених до списку Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин [483, 624, 658]. Ці дані дають уявлення про ризик інфекційних захворювань тварин, дають змогу країнам ризику вживати відповідних заходів для запобігання поширенню ТКХ або мінімізувати їхній вплив, пом'якшити пов'язані з цим ризики для здоров'я тварин і людей [227, 483, 567, 577, 601, 655], проводити точний збір доказів на МП, які потім можуть бути передані судветекспертам для подальшого оцінювання та інтерпретації даних [582].

Зважаючи на викладене вище, нами сформульовано авторську дефініцію поняття *«ДОПВЗС у разі виникнення й поширення інфекційних хвороб тварин»*: *неякісна організація та здійснення працівниками ветмедицини та ДНПК*

охоронно-карантинних, епізоотологічних, діагностичних, матеріально-технічних заходів, пов'язаних із неналежним виконанням або невиконанням зазначеними працівниками своїх професійних обов'язків, що спричинило спалах інфекційної хвороби та масову загибель тварин, поширення збудників інфекцій або інші негативні наслідки .

З огляду на зазначену дефініцію ВСЗ мають вважатися неналежними (неякісними) тоді, коли порушена процедура їх організації та проведення: проводилися невчасно, технічно й технологічно неправильно, необґрунтовано, у недостатньому обсязі; неефективно, з порушеннями чинних нормативних вимог (правил, інструкцій, настанов тощо).

Ми погоджуємось зі слушною думкою М. Андрейчина [7] про те, що чинники, які сприяють появі та поширенню інфекційних хвороб, можна об'єднати в такі групи:

1) *зоогеографічні* – контакт людей із тваринами, що створює сприятливі умови для пасажів збудників, підвищення їх вірулентності, появі генетичних рекомбінацій. Багато інфекційних хвороб тварин стали зооантропонозами;

2) *біологічні* – генетична мінливість патогенів (мутації, дисоціації, модифікації, рекомбінації, плазміди бактерій, неспадкові модифікації вірусів), у результаті чого збудники набувають нових ознак патогенності, вірулентності та стійкості до антимікробних препаратів, формують нові природно-осередкові зони;

3) *соціально-економічні* – підвищена щільність населення і зниження рівня його добробуту, війни та природні катаклізми сприяють появі нових і поширенню наявних інфекцій;

4) *штучно сплановані* – умисне посилення патогенності збудників інфекційних хвороб, їхньої стійкості до протимікробних засобів, створення нових патогенів, найбільш ефективних їх комбінацій та способів поширення поміж людей і тварин для досягнення максимального ураження, що є біотероризмом.

Предмет експертного дослідження з метою визначення ДОПВЗС у разі

виникнення та поширення інфекційних хвороб – сукупність фактичних даних та обставин кримінального провадження, зокрема: неякісне виконання чи невиконання працівниками ветмедицини, адміністрацією тваринницької потужності, ДНПК своїх обов'язків, що спричинило негативні наслідки для життя тварин через їх смерть, утрату продуктивності, що встановлюють через виявлені судовими експертами ознаки та властивості досліджуваних об'єктів як носіїв інформації (тварин, ветеринарних документів) із застосуванням спеціальних ветеринарних знань шляхом використання відповідних засобів (методів) із метою з'ясування діагностичних та ситуаційних завдань СВЕ.

Об'єкти СВЕ – матеріальні й матеріалізовані джерела інформації про подію правопорушення, закріплені в матеріалах кримінального провадження, які експертна комісія усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час СВЕ.

До матеріальних об'єктів належать тварини (домашні й дикі, живі і трупи, тваринницькі потужності, індивідуальні селянські господарства). Матеріалізованими об'єктами є ветеринарні документи: протоколи огляду МП; схеми, фото- і відеодокументи, висновки первинних судових експертиз; протоколи слідчих експериментів; робочі та посадові інструкції працівників ветмедицини; статут тваринницької потужності, у якій виник спалах інфекційної хвороби, зокрема:

– акти (про проведення дезінфекції автотранспорту; епізоотичного обстеження домогосподарств; вилучення та знешкодження (спалювання) трупів тварин; демонтаж та знешкодження (спалювання) дерев'яних конструкцій, дерев'яної підлоги та свіжого гною; відбору зразків біологічного матеріалу тварин тощо);

– маршрути епізоотичних груп з обходу мисливських угідь зони нагляду епізоотій;

– інформація про заходи з недопущення поширення збудника інфекції з епізоотичного осередку;

– опис тварин у приватних господарствах;

– протоколи засідання ДНПК при обласній та районній державній адміністрації;

– план організаційних, ВСЗ та господарських заходів щодо ліквідації вогнища інфекційної хвороби та недопущення поширення інфекції на території району;

– протоколи (робочих нарад із керівниками сільськогосподарських підприємств та сільськими, селищними головами, на території яких проводяться карантинні заходи щодо непоширення інфекційної хвороби);

– протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин;

– звіти про результати дослідження патологічного (біологічного) матеріалу;

– розпорядження про встановлення карантину щодо інфекційної хвороби в населеному пункті;

– повідомлення про виявлення інфекційної хвороби;

– накази про перевірку домогосподарств, сміттєзвалищ та подвірний обхід домогосподарств;

– інформація щодо проведення ВСЗ у населеному пункті;

– карти-схеми та інші документи.

На стадії досудового розслідування необхідно зібрати всі ветдокументи та документи організаційно-розпорядчого характеру ДНПК або органів влади, які підтверджують проведені ВСЗ. Слідчому самотужки це зробити проблематично, адже він не володіє спеціальним знаннями у сфері ветмедицини, особливо епізоотології та інфекційних хвороб тварин з метою консультування. Для цього доречно залучити спеціаліста ветмедицини, який буде процесуальною фігурою в кримінальному провадженні.

Вектори застосування спеціальних ветеринарних знань під час розслідування злочину – порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК) [127]:

1) безпосереднє проведення СВЕ;

2) участь залучених спеціалістів ветмедицини в огляді МП; консультуванні слідчого або дізнавача під час оформлення протоколу огляду

МП; допомога у відборі та пакуванні зразків патологічного матеріалу від вимушено забитих, хворих або загиблих тварин; консультування щодо вилучених ветеринарних документів.

У процесі СВЕ матеріалізованих об’єктів (ветдокументів) із метою визначення дефектів організації та проведення ВСЗ доречно виокремлювати п’ять запропонованих нами етапів. Схарактеризуймо функції та окреслимо значення кожного етапу в загальному алгоритмі СВЕ.

1. Ознайомчо-підготовчий етап

Після надходження до судово-експертної установи процесуального документа про призначення СВЕ керівник експертної установи або його заступник з експертної роботи розглядають отримані матеріали та доручають відповідному структурному підрозділу установи (або конкретному експерту) організувати проведення експертизи. Завідувач структурного підрозділу (лабораторії) формує склад комісії судветекспертів та призначає з-поміж членів комісії голову. Голова отримує матеріали кримінального провадження.

Повноваження комісії судветекспертів:

– ознайомлення з процесуальним документом про призначення СВЕ та матеріалами кримінального провадження; вивчення переліку поставлених питань (*див.* додаток Е);

– визначення стану об’єктів, що підлягають дослідженню;

– за необхідності складання та скеровування суб’єктові призначення СВЕ клопотання експертів про надання додаткових матеріалів;

– окреслення предмета експертизи й перевірка зв’язку предмета з об’єктом експертного дослідження, зважаючи на зміст поставлених питань;

– проведення спільних проміжних і підсумкових нарад;

– розроблення спільної програми досліджень, зокрема з визначення послідовності дослідження об’єктів для отримання максимально повних даних та дотримання строків виконання окремих видів досліджень;

– оцінювання результатів усіх досліджень, узагальнювання їх та формулювання загального спільного висновку (висновків).

За певних обґрунтованих обставин голова експертної комісії клопоче перед суб'єктом призначення СВЕ про зміну її статусу на *комплексну судову експертизу*: ветеринарно-товарознавчу, ветеринарно-економічну тощо.

2. Організаційно-інформаційний етап

Голова експертної комісії або експерт добирає на інформаційних ресурсах чинні нормативно-правові акти, методики, правила, методичні вказівки, настанови, методичні рекомендації, наукові статті, монографії та ін.

На цьому етапі експертна комісія складає алгоритм розв'язання поставлених завдань для отримання об'єктивних, обґрунтованих, правильних та правдивих результатів, а також дотримання процесуальних строків проведення експертизи:

1) ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;

2) розроблення алгоритму оцінювання проведених ВСЗ та визначення їхніх дефектів під час виникнення та поширення епізоотій (панзоотій);

3) добір нормативно-правових актів, нормативних документів, науково-методичних джерел;

4) проведення судово-ветеринарних досліджень комісією судово-ветеринарних експертів;

5) нарада експертної комісії з обговоренням та узагальненням результатів досліджень;

6) складання висновку експертів.

Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження містить дослідження обставин справи, з'ясування переліку і змісту окремих ветеринарних та інших документів організаційно-розпорядчого характеру ДНПК, процесуального документа про призначення комісійної СВЕ.

На вирішення можуть бути поставлені питання, викладені в додатку Е.

Також на цьому етапі вирішується питання щодо залучення фахівців ветмедицини до проведення лабораторних досліджень патологічного матеріалу. У разі залучення до проведення комісійної СВЕ спеціалістів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, проте на професійній основі

здійснюють експертну діяльність, забезпечують проведення досліджень згідно з вимогами Інструкції № 1 [97].

3. Дослідницько-аналітичний етап

На цьому етапі безпосередньо досліджують і аналізують ветеринарні та інші документи. Він має дві стадії:

1) аналізування матеріалізованих об’єктів дослідження;

2) визначення ДОПВСЗ (рис. 3.13).

Аналізування матеріалізованих об’єктів СВД полягає в їх осмисленні, обміркуванні, усебічному розгляді, осягненні, їх систематизації з подальшим поглибленим дослідженням кожного з них як системних утворень для пошуку оптимальних шляхів розв’язання експертних завдань. Для цього необхідно застосувати аналітичний метод дослідження.

Рис. 3.13 Алгоритм проведення дослідницько-аналітичного етапу визначення ДОПВСЗ

Типові прийоми аналізування матеріалізованих об’єктів для виявлення ДОПВЗС:

– виокремлення предмета й об’єктів дослідження;

– оброблення й систематизація матеріалізованих об’єктів, що містяться в матеріалах кримінального провадження;

– змістовний та формальний опис структури матеріалізованих об’єктів (складені на бланку установи / закладу, назва організації, що його видала; назва документа, реєстраційний індекс, дата, адреса, текст, підпис, печатка);

– визначення мети оформлення та механізму функціювання матеріалізованого об’єкта в системі забезпечення ВСЗ за інфекційних хвороб тварин;

– виявлення співвідношень та взаємозв’язку між різнорідними матеріалізованими об’єктами СВЕ.

Другою стадією дослідницько-аналітичного етапу є виявлення й аналіз ДОПВЗС у разі виникнення та поширення інфекційних хвороб тварин. Наведемо його алгоритм:

1) установлення причини захворювання та смерті тварин;

2) установлення часу настання смерті тварин на тваринницькій потужності;

3) визначення вчасності, повноти обсягу, відповідності вимогам чинних нормативно-правових актів України, дефектності ВСЗ, ужитих на тваринницькій потужності для профілактики й попередження занесення та недопущення поширення збудника хвороби переносниками та зараження ним тварин;

4) визначення вчасності, повноти обсягу, відповідності вимогам чинних нормативно-правових актів України, дефектності ВСЗ, ужитих на тваринницькій потужності, в разі підозри на інфекційну хворобу;

5) визначення вчасності, повноти обсягу, відповідності вимогам чинних нормативно-правових актів України, дефектності діагностики ВСЗ;

6) визначення вчасності, повноти, відповідності вимогам чинних

нормативно-правових актів України, дефектності повідомлення про спалах емерджентної хвороби на тваринницькій потужності;

7) визначення вчасності, повноти, відповідності вимогам чинних нормативно-правових актів України, дефектності ВСЗ з ліквідації інфекційної хвороби:

а) загальні ВСЗ: охоронно-карантинні, епізоотичні, діагностичні, матеріально-технічні;

б) ВСЗ у неблагополучному пункті: в особистих селянських господарствах, на тваринницьких потужностях, у мисливських господарствах, на інфікованому об’єкті;

в) ВСЗ у зоні захисту;

г) ВСЗ у зоні нагляду;

8) визначення вчасності, відповідності вимогам чинних нормативно-правових актів України, дефектності зняття карантину та обмеження з тваринницької потужності;

9) визначення причин ДОПВЗС (об’єктивних та суб’єктивних).

Різноманітність проявів ДОПВЗС у разі виникнення й поширення інфекційних хвороб тварин, їх зв’язок з багатьма векторами професійної ветеринарної діяльності потребує комплексного підходу до цього правового й ветеринарного феномену та розроблення їх науково обґрунтованої класифікації. Класифікація сприяє систематизації, науковому аналізу об’єктів судово-експертного дослідження та їх властивостей як окремо, так і у взаємозв’язку. Науково обґрунтований добір класифікаційних ознак ДОПВЗС має важливе гносеологічне значення, а також окреслює їх практичну доцільність для СВЕ. Задля комплексного оцінювання всіх аспектів, які можуть вплинути на формування ДОПВЗС, пропонуємо їх авторську класифікацію.

1. ДОПВЗС за предметом діяльності: організаційні; документообігу; охоронно-карантинні; епізоотологічні; діагностичні; матеріально-технічні; деонтологічні.

2. ДОПВЗС за термінами та обсягом їх проведення: недостатні;

несвоєчасні; неправильні; не організовані та не проведені.

3. Дефекти документування ВСЗ:

1) за обсягом: неповний; відсутні документи;

2) за змістом: відсутність підписів окремих підписантів; відсутні назви карантинних постів, неблагополучних пунктів; не визначені населені пункти, які ввійшли до різних зон; не зазначено адресу проведення ВСЗ.

4. Діагностичні дефекти: заміна методу діагностики на інший; проведення діагностичного дослідження в неакредитованій лабораторії; не встановлення молекулярної характеристики збудника інфекції; дефекти відбору патологічного матеріалу; дефекти пересилання патологічного матеріалу в лабораторію; дефекти супровідного листа.

5. Дефекти профілактики та попередження занесення збудників інфекційних хвороб: дефекти заборон ввезення з територій, неблагополучних щодо інфекційної хвороби тощо; дефекти контролю за дотриманням юридичними й фізичними особами вимог ВСЗ під час міждержавних перевезень об’єктів державного ветеринарно-санітарного контролю; дефекти контролю за дотриманням юридичними й фізичними особами вимог ВСЗ під час імпорту об’єктів державного ветеринарно-санітарного контролю; дефекти за дотриманням тваринницькими потужностями вимог закритого режиму роботи; дефекти визначення компетентним органом тваринницьких потужностей із високим рівнем біобезпеки.

6. Дефекти ВСЗ за підозри на інфекційні захворювання: дефекти повідомлення уповноважених осіб; дефекти з’ясування епізоотичної ситуації та проведення епізоотичного розслідування; дефекти поінформованості про занесення збудника інфекції на територію тваринницьких потужностей інших регіонів; дефекти обліку поголів’я тварин на тваринницькій потужності та в населеному пункті (загиблих, ймовірно інфікованих); дефекти поводження з тваринами (ізоляції, перегрупування, забою, перевезення і реалізації); дефекти організації та проведення дезінфекції.

7. Дефекти загальних ВСЗ під час ліквідації інфекційних хвороб:

дефекти прийняття рішення ДНПК про оголошення спалаху інфекційної хвороби, установлення карантину, визначення межі спалаху (неблагополучного пункту), зон захисту і спостереження (нагляду); дефекти організації охоронно-карантинних, епізоотичних, діагностичних, матеріально-технічних ВСЗ; дефекти діяльності ДНПК з недопущення поширення та ліквідації інфекційної хвороби тварин.

8. Дефекти визначення меж територіальних зон непоширення інфекційних хвороб: межі спалаху (неблагополучного пункту); межі захисту; зони спостереження (нагляду).

9. Дефекти ВСЗ в особистому селянському господарстві зони неблагополучного пункту: дефекти створення груп для вилучення хворих і мертвих тварин; дефекти оперативного вилучення, умертвіння та спалювання трупів тварин; дефекти дератизації в особистих селянських господарствах; дефекти дезінфекції транспортних засобів, задіяних у проведенні ВСЗ.

10. Дефекти ВСЗ на тваринницьких потужностях: дефекти організації та роботи карантинного поста; дефекти встановлення попереджувальних знаків; дефекти забезпечення знезараження транспорту, що виїжджає зі спалаху (неблагополучного пункту), та взуття людей; дефекти санітарно-гігієнічного оброблення осіб, задіяних у виконанні ВСЗ і тих, які відвідали спалах (неблагополучний пункт); дефекти робочих інструкцій для осіб, задіяних у виконанні ВСЗ; дефекти забезпечення необхідними технічними й дезінфекційними засобами для виконання плану ВСЗ; дефекти дотримання заборон на тваринницьких потужностях (індивідуальних селянських господарствах).

11. Дефекти ВСЗ у мисливських господарствах: дефекти знищення туш відстріляних диких тварин та трупів тварин, одноразового спецодягу фахівців у галузі ветмедицини; дефекти забезпечення дезінфекції транспорту, задіяного для забезпечення ВСЗ; дефекти дезінфікування спецодягу та спецвзуття фахівців, задіяних у проведенні ВСЗ; дефекти встановлення чисельності диких тварин у мисливському господарстві; дефекти створення груп для обходу та

збору (у випадку виявлення) трупів диких тварин на території мисливського господарства з метою подальшого їх знищення.

12. Дефекти ВСЗ на інфікованому об’єкті: дефекти забезпечення умертвіння всіх сприйнятливих тварин та спалювання їхніх туш; дефекти перероблення туш та субпродуктів із відсутнім ризиком інфікування або контамінації; дефекти очищення, дезінфекції та дезінсекції приміщень, обладнання й транспортних засобів; дефекти знезараження місць, у яких виявлено інфіковані збудником трупи або рештки тварин (сміттєзвалищ, пасовищ, лісосмуг тощо); дефекти проведення епізоотичного розслідування; дефекти проведення ВСЗ на тваринницьких потужностях (в індивідуальних селянських господарствах), із яких надійшли інфіковані тварини та/або туші.

13. Дефекти ВСЗ в зоні захисту: дефекти обліку всього свинопоголів’я на тваринницьких потужностях всіх форм власності (в індивідуальних селянських господарствах); дефекти забою всіх клінічно здорових тварин господарств зони захисту у визначеному ДНПК місці та використання туш після проведення лабораторних досліджень; дефекти умертвіння та спалювання у визначеному ДНПК місці тварин з ознаками захворювання; дефекти заборон у зоні захисту відповідно до інструкції з профілактики та боротьби з певною інфекційною хворобою.

14. Дефекти зняття карантину: порушення терміну зняття карантину; зняття карантину після виконання неповного комплексу заключних ВСЗ; зняття карантину без рішення ДНПК; порушення термінів завезення тварин у неблагополучне господарство до завершення операцій очистки, дезінфекції, дератизації та дезінсекції на тваринницьких потужностях усіх форм власності (в індивідуальних селянських господарствах); завезення тварин у тваринницьку потужність без попереднього завезення індикаторних тварин; зняття карантину без дослідження у тварин наявності антитіл до збудника інфекційної інфекції; вивезення тварин із тваринницьких потужностей (індивідуальних селянських господарств) до отримання негативних результатів серологічних досліджень; повне відновлення поголів’я тварин на тваринницькій потужності, якщо

виявляються антитіла до збудника інфекційної інфекції; дозвіл на розведення тварин в особистих селянських господарствах, де було зареєстровано випадки інфекційної хвороби в термін менший, ніж зазначений в інструкції з профілактики та боротьби з певною інфекційною хворобою, після зняття карантину без дотримання необхідних ВСЗ.

Запропонований перелік дефектів не є вичерпним і може змінюватись залежно від вимог інструкцій із профілактики та боротьби з певними інфекційними хворобами та інших нормативних вимог.

Результати дослідницько-аналітичного етапу є вирішальними для визначення ДОПВЗС у разі виникнення та поширення інфекційних хвороб тварин, установлення причин їх виникнення та поширення, з'ясування ефективності організаційних, профілактичних та діагностичних заходів, спрямованих на недопущення виникнення інфекційних хвороб, вони також сприяють об'єктивному визначенню вчасності, правильності, повноти обсягу, обґрунтованості та відповідності обраних діагностичних й оздоровчих тактик.

Якість проведення ВСЗ також можна оцінити шляхом аналізу чинних профільних інструкцій із профілактики та боротьби з інфекційними хворобами, робочих та посадових інструкцій посадових осіб та фахівців у галузі ветмедицини, на яких покладений обов'язок проведення ВСЗ.

4. Узагальнювально-оцінний етап

Мета цього етапу – узагальнити й оцінити отримані інформативні результати дослідження матеріальних та матеріалізованих об'єктів. Для цього доцільно застосувати діалектичний метод і методи формальної логіки, зокрема аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, моделювання, та сформувати внутрішнє переконання судового експерта як підґрунтя для висновків: ці результати є частиною синтезуючого розділу в дослідницькій частині висновку експерта.

З огляду на значущість узагальнювально-оцінного етапу в системі дослідження й оцінювання ДОПВЗС, судово-ветеринарна комісія експертів:

– узагальнює результати, отримані на попередніх етапах СВД ДОПВЗС;

– аналітично оцінює наявність та варіабельність альтернатив;

– надає експертну оцінку даним, отриманим на дослідницько-аналітичному етапі (діяльність, пов’язана з належним чи неналежним виконанням своїх професійних обов’язків працівниками ветмедицини), констатує щодо їх інформативності (інформативні, малоінформативні, неінформативні) та придатності для покладення в основу формування заключних висновків як відповідей на питання, поставлені на розв’язання комісії судветекспертів;

– визначає факт реального заподіяння або високої вірогідності заподіяння ДОПВЗС негативних наслідків для здоров’я та життя тварин і людей.

Для узагальнення та оцінювання проведених ВСЗ та визначення ДОПВЗС під час виникнення та поширення епізоотій (панзоотій) пропонується авторський алгоритм:

1) виявлення наявності або відсутності окремих документів (ветеринарних та ДНПК) у матеріалах кримінального провадження, які підтверджують хворобу тварини;

2) оцінювання взаємозумовленості матеріалізованих об’єктів;

3) оцінювання відповідності або невідповідності проведених ВСЗ із ліквідації інфекційної хвороби вимогам нормативно-правових актів України або іншим нормативним документам;

4) оцінювання обсягу та якості проведених ВСЗ;

5) обґрунтування виду ДОПВЗС;

6) оцінювання причино-наслідкових зв’язків;

7) обґрунтування об’єктивних і суб’єктивних причин ДОПВЗС.

Розглянемо кожен етап алгоритму докладніше.

1) відсутність документів слід розцінювати як непідтвердження факту здійснення певного ВСЗ;

2) *наприклад*: у разі спалаху сибірки відповідно до п. 3.11 «Інструкції про заходи з профілактики та боротьби з сибіркою» [95] у «План організаційних, ветеринарно-санітарних та господарських заходів щодо ліквідації вогнища

сибірки та недопущення поширення інфекції на території району», затвердженого ДНПК, окремим пунктом включено такий ВСЗ, як вилучення та спалювання трупів тварин, що загинули від сибірки, проте в матеріалах кримінального провадження відсутній акт, який би підтверджував факт виконання такого заходу.

3) для оцінювання результати ВСЗ необхідно об'єднати в 3 групи: відповідають, частково відповідають, не відповідають вимогам нормативно-правових актів та нормативних документів;

4) Для оцінювання обсягів ВСЗ аналізують повноту та вчасність проведення, а для оцінювання якості – їх правильність та ефективність. З огляду на це ВСЗ визначаються такими критеріями: а) *повнота*: кількість, кратність, інтервали (наприклад, дезінфекції, дезінсекції, дератизації тощо); б) *вчасність* (захід, який здійснюється в певний час, доречний, актуальний, відповідає вимогам нормативних документів).

Якість проведених ВСЗ визначається критеріями правильності та ефективності: а) правильність (безпомилковість, відповідає встановленим нормам, правилам); б) ефективність (дієве співвідношення між проведеним ВСЗ та потрібним наслідком від такого заходу дає найбільший ефект), зокрема, стосується результативності профілактичних заходів із попередження занесення збудника інфекційної хвороби; заходів, ужитих у разі підозри на захворювання, проведення діагностичних процедур; заходів із ліквідації захворювання, виокремлюючи загальноорганізаційні заходи, заходи в неблагополучному пункті, у зоні захисту та в зоні нагляду; обґрунтованості зняття карантину; в) непроведення ВСЗ – бездіяльність посадових осіб та працівників ветмедицини, хоча організація та проведення ВСЗ є їхнім професійним обов'язком.

Обсяг і якість проведених ВСЗ у разі інфекційних хвороб оцінюють окремо та сукупно: охоронно-карантинні, епізоотологічні, діагностичні та матеріально-технічні заходи. Охоронно-карантинні заходи оцінюють за критеріями забезпечення локалізації вогнища інфекції, проведення карантинних

заходів із недопущення поширення хвороби.

Епізоотологічні заходи оцінюють за показниками якості обстеження епізоотичних вогнищ та інфікованих об’єктів, якості контролювання епізоотичної ситуації, розроблення й контролю здійснення ВСЗ із ліквідації захворювання.

Діагностичні заходи оцінюють за якістю відбору патологічного матеріалу від хворих або загиблих тварин та його доставкою в Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи (м. Київ) або в інші акредитовані державні лабораторії ветмедицини. На стадії оцінювання діагностичних заходів судово-експертна комісія має обґрунтувати правильність установленого діагнозу. Якщо в матеріалах кримінального провадження відсутні документи, які підтверджують проведення діагностики інфекційної хвороби в державній акредитованій лабораторії, то факт достовірності встановленого діагнозу може бути поставлений під сумнів, що буде діагностичним дефектом.

Матеріально-технічні заходи оцінюють за такими ознаками: забезпечення технікою для проведення дезінфекції, засобами для ліквідації осередку інфекції (технікою, обладнанням, хімічними засобами тощо), засобами індивідуального захисту осіб, що працюють в епізоотичному середовищі.

5) у разі встановлення у професійних діях працівників ветмедицини ДОПВСЗ, судово-експертна комісія має вказати вид такого дефекту, спираючись на запропоновану класифікацію. У кожному випадку судветексперт у своєму висновку має обґрунтувати, у чому саме виявився цей дефект у діяльності працівників ветмедицини;

6) оцінювання причино-наслідкових зв’язків:

– між професійною діяльністю чи бездіяльністю працівників ветмедицини та виникненням ДОПВЗС;

– між виникненням ДОПВЗС та негативними наслідками. До останніх належать: утрата продуктивності тварин внаслідок розладу їх здоров’я чи смерті, спричинена інфекційною хворобою; захворювання та смерть людей від

зооантропозоонозів; економічні збитки, пов’язані з організацією та проведенням охоронно-карантинних, епізоотичних, діагностичних та матеріально-технічних заходів під час спалаху інфекційної хвороби;

7) обґрунтування об’єктивних і суб’єктивних причин ДОПВЗС, яке надходить від особи, обізнаної у сфері СВЕ, безумовно, буде сприяти прийняттю оперативних, обґрунтованих і справедливих рішень як на досудовому розслідуванні правопорушень, так і на стадії судового розгляду кримінального провадження.

Отже, узагальнення й оцінювання матеріалів, наданих на дослідження, має стадійність: спочатку відбувається накопичення проміжних висновків, а потім вирішується питання про їх взаємозумовленість, логічне доповнення одне одного для виявлення закономірностей формування дефектів ВСЗ за інфекційних хвороб тварин.

5. Завершальний етап

Цей етап СВЕ полягає у складанні комісією судветекспертів заключних висновків та укладанні «Висновку експертів» як процесуального документа, яким завершується проведення судової експертизи. Результати проведених досліджень мають бути обговорені на спільній нараді експертної комісії.

Експертна комісія формулює підсумкові висновки за внутрішнім переконанням кожного її члена.

У заключних умовиводах «Висновку експертів» викладають результати дослідження матеріалізованих об’єктів (ветеринарних документів, документів організаційно-розпорядчого характеру органів влади), акцентуючи увагу на виявлених ДОПВЗС під час спалаху інфекційних хвороб, аргументують їх обґрунтованість, наочність, переконливість. Заключні висновки мають у категоричній чи ймовірній формах відповіти на питання, поставлені в процесуальному документі. Кількість відповідей має відповідати кількості питань у процесуальному документі про призначення комісійної СВЕ за винятком, коли однотипні питання можна згрупувати. Відповіді мають бути об’єктивними, обґрунтованими, повними, з однозначним тлумаченням,

лаконічними, термінологічно зрозумілими.

Експертна комісія встановлює відповідність або невідповідність ВСЗ нормативним вимогам, наприклад, інструкціям із профілактики та боротьби з певною інфекційною хворобою. Комісія не визначає, чи є проведені ВСЗ порушенням приписів інструкції, адже встановлення порушення є предметом діяльності правоохоронних органів, яке остаточно закріплюють в обвинувальному вироку суду.

Завершальний етап проведення комісійної СВЕ закінчується складанням «Висновку експертів». Доповідач у справі складає проєкт заключних умовиводів із відповідями на питання, поставлені перед експертною комісією; проєкт «Висновку експертів»; надає на розгляд підписаний членами експертної комісії висновок СВЕ керівнику підрозділу і провідної судово-експертної установи.

Ключові проблеми, які виникають через неналежну реалізацію працівниками ветмедицини своїх професійних компетенцій, відображаються на доказовості, неупередженості, об’єктивності, правильності висновків судових експертів, негативно впливають на внутрішнє переконання правоохоронних органів та суду, і, відповідно, прийняття обґрунтованих і законних рішень.

Власний досвід судово-експертної оцінки ДОПВЗС показує такі шляхи розв’язання окреслених проблем:

– постійно вдосконалювати інструкції з профілактики та боротьби з інфекційними хворобами на підставі новітніх досягнень науки й техніки з урахуванням динамічності ветеринарних концепцій, постулатів, положень у теоретичній та клінічній ветмедицині;

– запровадити вивчення на юридичних факультетах за спеціальністю 081 «Право» навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» для підвищення фахової підготовки студентів, зокрема під час розслідування кримінальних проваджень щодо порушення ветеринарних правил;

– започаткувати залучення спеціалістів у галузі ветеринарної діяльності (особливо тих, хто спеціалізується за напрямами мікробіологія, вірусологія,

мікологія, епізоотологія, санітарія, паразитологія тощо), а також судветекспертів до розслідування справ щодо неналежної організації та проведення ВСЗ і професійну співпрацю з ними;

– нині при Держпродспоживслужбі створено дорадчий орган експертів ветмедицини, який правоохоронні органи або суд можуть залучати для консультативної допомоги під час розслідування правопорушень щодо порушення ветеринарних правил зі спеціальним суб'єктом – працівником ветмедицини, зокрема за дефектів організації та проведення ВСЗ у разі виникнення й поширення інфекційних хвороб;

– доповнити розділ Х профільних НМР [166] добіркою сформульованих питань щодо дефектів організації та проведення ВСЗ у разі виникнення та поширення інфекційних хвороб, які можуть бути поставлені суб'єктом призначення СВЕ на розв'язання комісії судветекспертів.

Розроблена авторська методика судової експертизи за порушення ветеринарних правил через ДОПВСЗ, наслідком яких стало виникнення та поширення інфекційних хвороб тварин, у практичній СВЕ дасть змогу:

– виявити ознаки протиправної діяльності чи бездіяльності працівників ветмедицини або ДНПК, у результаті чого виникли та поширилися інфекційні хвороби тварин;

– з'ясувати причиново-наслідкові зв'язки між діями чи бездіяльністю працівників ветмедицини або ДНПК і їхніми наслідками, тобто встановити об'єктивний бік правопорушення;

– визначити, чи були реальні можливості працівників ветмедицини передбачати шкідливі (негативні) наслідки своїх дій або бездіяльності, тобто з'ясувати суб'єктивний бік правопорушення;

– оцінити шкідливі (негативні) наслідки епізоотії або панзоотії, а також виявити їх об'єктивні й суб'єктивні причини.

Отже, розроблені концептуальні засади проведення судової експертизи у разі ДОПВЗС за епізоотій або панзоотій збагатять судово-експертну науку й практику новітніми можливостями, стануть науковою основою для надання в

категоричній формі обґрунтованого висновку експертів; створять підґрунтя для вдосконалення кримінального й адміністративного законодавства України в частині юридичної відповідальності працівників ветмедицини за професійні правопорушення щодо порушення ветеринарних правил, інших ветеринарно-санітарних вимог, а також щодо карантину тварин.

3.5. Теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення судово-ветеринарної експертизи

Розвиток і вдосконалення теоретичних аспектів та практичних засад щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні має особливо важливе значення в контексті наближення законодавства до передових світових стандартів судочинства [273]. Підвищення ефективності судової експертизи можливе за умови тісної взаємодії суб'єкта призначення експертизи та судового експерта [134, 206, 456, 462, 517, 610, 613], Д. Щербанюк [358–365], А. Дудич [75], Д. Шумаєв [346], О. Недашківська [170], а також реалізації права судового експерта на власну ініціативу під час її проведення.

Оскільки поміж усіх різновидів судової експертизи СВЕ є «молодою» галуззю судово-експертної діяльності, застосування феномена ініціативи експерта під час проведення СВЕ є одним із майже недосліджених питань.

Термін «ініціатива» означає «перший крок у будь-якій справі, почин» [33], отже, ініціатива судового експерта як одного з учасників забезпечення судочинства є різновидом його активної діяльності щодо починань у будь-якій справі.

Експертну ініціативу судової експертизи регламентовано п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК [128], п. 3 ч. 6 ст. 72 ЦПК [319], п. 3 ч. 6 ст. 69 ГПК [53], п. 3 ч. 6 ст. 68 КАС [110], п. 2 ч. 1 ст. 13 профільного Закону [232], абз. 6 п. 2.1 розд. II

Інструкції № 1 [97], п/п. 5 п. 1 розд. ІІ Інструкці № 2 [96].

Якщо для проведення судової експертизи не надано об’єкти дослідження або надано не в повному обсязі, питання поставлено некоректно чи неповно тощо, судовий експерт може скористатися правом на ініціативу експерта [360].

Певний інтерес становлять вимоги до ініціативи судового експерта, на що вказує В. Ревака [239]: ці обставини мають бути виявлені на підставі спеціальних знань судового експерта й не мають виходити за межі його компетенції; вони мають бути виявлені під час експертного дослідження й випливати з нього; якщо вони мають значення для обставин, установлених експертом під час свого дослідження й безпосередньо з ним пов’язаних, тобто розкривають, доповнюють, уточнюють обставини, що становлять предмет даної експертизи; якщо через наявність об’єктивних причин судовий експерт не зміг проконсультуватися із суб’єктом призначення судової експертизи з приводу необхідності подання цих відомостей до свого висновку.

Необхідність одержання будь-якої попередньої згоди або дозволу на реалізацію судовим експертом права на ініціативу експерта законодавством не передбачено, отже, він може самостійно, зважаючи на власний професійний досвід, спеціальні знання, внутрішнє переконання, за результатами особисто проведених досліджень зазначити такі обставини у своєму висновку, як слушно наголошує В. Ковальов [109].

Судовий експерт має право викласти у висновку відповіді на питання, сформульовані за його ініціативою, а замовник експертизи має право взяти їх до уваги або обґрунтовано відхилити.

Щодо можливості й доцільності обговорення ініціативи експерта висловлюємо думку, що на початковій стадії проведення експертизи обґрунтування та окреслення обсягу ініціативи експерта, а також формулювання додаткових питань не буде порушенням законодавства в частині нерозголошення відомостей.

У межах наших досліджень важливою є позиція Д. Щербанюка [363], який вважає ініціативу експерта його правом, а не обов’язком. Слід погодитися

з цією думкою, адже ініціатива судового експерта не може бути заздалегідь прогнозована та спланована ні суб'єктом призначення експертизи, ні самим судовим експертом.

У науковому середовищі також тривають дискусії щодо меж експертної ініціативи. На наше переконання, межі ініціативи судового експерта мають бути зумовлені об'єктом і предметом дослідження [423], зокрема, під час проведення СВЕ:

– шкода, заподіяна здоров'ю і життю тварини (зокрема характер, механізм, черговість, послідовність, тяжкість, прижиттєвість або посмертність, давність утворення тілесних ушкоджень);

– факти виникнення й поширення хвороб тварин;

– факти каліцтва та смерті тварин;

– безпечність та якість кормів і кормових добавок;

– факти ДНВД;

– факти ДОПВЗС.

Крім того, ініціатива судветеексперта може реалізовуватися під час збирання додаткових об'єктів дослідження, зокрема мікрочастинок.

У зв'язку із запропонованим розширенням кола прав судового експерта вважаємо можливим розширити обсяг напрямів ініціативи судового експерта до комплексу його прав, а також виокремити право експерта на ініціативу в системі його прав та обов'язків, що підтвердили опитані респонденти (судді, слідчі, дізнавача, адвокати, судово-ветеринарні експерти) (*див.* додатки В.8, В.9).

Право судового експерта на експертну ініціативу дасть змогу розширити межі його компетенції, а також збільшити вступну частину висновку новими питаннями, дослідницьку частину – більшими за обсягом дослідженнями, а заключну – окремим пунктом висновків.

Ініціатива судветеексперта щодо розширення предмета (поставлення додаткових питань), кола об'єктів експертного дослідження, а також уточнення змісту й обсягу питань, поставлених суб'єктом призначення СВЕ, буде

необхідною процесуальною дією. До прикладу: у постанові слідчого про призначення СВЕ були поставлені питання щодо причини смерті собаки, давності її настання та причино-наслідкового зв'язку між ушкодженнями і настанням смерті. Можливості СВЕ такі, що перелік запитань, зазначених у постанові, може бути доповнений іншими запитаннями, які дають широке уявлення про фактичні дані й обставини справи, зокрема про вид, стать і фізіологічні особливості тварини (висновок судового експерта дасть змогу віднести тварину до хребетних, отже, на неї будуть поширюватися вимоги ст. 299 КК [127]), локалізацію, характер та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень (що забезпечить з'ясування розміру шкоди, завданої здоров'ю тварини внаслідок тілесного ушкодження), прижиттєвість або посмертність ушкодження тощо.

Іншою формою реалізації ініціативи судветекспертом є дія, тобто активна поведінка під час проведення СВЕ. Напрями її реалізації можуть бути такі:

– складання окремого висновку експерта в разі незгоди з позицією інших членів експертної комісії (абз. 7 п. 2.1 розд. ІІ Інструкції № 1 [97]);

– застосування новітніх нестандартних методів проведення СВЕ;

– реалізація експертної профілактики – виявлення під час проведення СВЕ фактів та обставини, з приводу яких йому не були поставлені запитання, проте які сприяли або могли сприяти вчиненню правопорушення, отже, мали значення для його розслідування, що аргументовано зазначає М. Щербаковський [354].

Фактичні дані та обставини, установлені судовим експертом у межах реалізації ним права на ініціативу, мають рівноцінне доказове значення поряд із викладеними у висновку експерта як відповіді на прямі запитання.

Зважаючи на викладене вище, нами сформульована авторська дефініція поняття *«ініціатива експерта»*: *це правова категорія, яка являє собою явище ініціювання почину основним суб'єктом судово-експертної діяльності, коли судовий експерт під час дослідження конкретних об'єктів може вийти за межі експертного завдання, сформульованого замовником судової експертизи,*

та реалізує цю можливість шляхом констатації на власний розсуд у межах своєї компетенції певних фактів і обставин, що мають значення для встановлення істини та викладаються у висновку судового експерта.

3.6. Доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження

Під час формування, розвитку й удосконалення наукових основ СВЕ актуальною є інтеграція спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою комплексного дослідження речових доказів.

Інтеграційні процеси у судовій експертизі загалом аналізували багато науковців, включно з автором цієї роботи. Цій проблемі присвятили свої наукові розвідки Е. Сімакова-Єфремян [274, 269, 391, 603], О. Грошева [55], Л. Гула [57], О. В. Ринкова [242], К. Силенок та ін. [261], В. Сезонов [249], І. Гора та ін. [51], С. Мельник та ін. [155], П. Плєвінскіс [200], О. Сидоренко [260].

Підґрунтя формування основоположних наукових засад проведення комплексних СЕД – системний підхід. Окремі складники комплексного експертного дослідження шляхом інтеграції створюють цілісне уявлення про досліджуваний об’єкт [12].

Ґрунтовне визначення поняття міжгалузевого предмета комплексних СЕД вперше сформулювала Е. Сімакова-Єфремян: «Це фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об’єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом інтеграційного застосування комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою

вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи» [274].

Ми погоджуємось з тим, що сутність комплексних СЕД, в які інтегровані ветеринарні знання визначаються через їх предмет, який складає предмет відповідних галузей знань. Збагаченість предмета дає можливість охопити значно більше сторін судово-експертного дослідження для розв'язання експертних завдань.

На теоретичному рівні сформовано багато окремих предметних судово-експертних галузей, проте методики СЕД, в які інтегровані спеціальні ветеринарні знання, до нині не були розроблені. Тож взаємодія спеціальних знань у комплексних судово-експертних дослідженнях виокремлюється за предметом, який безпосередньо пов'язаний з експертним завданнями.

Тобто розв'язання експертного завдання потребує від судових експертів поєднання спеціальних знань різних галузей в одну цілісну систему, чим досягається єдиний підхід до пізнання різних об'єктів, здійснюється конкретизація знань про фактичні дані й обставини у єдиній (інтегрованій) системі. Це дає нові можливості суттєво розширити коло фактичних даних, які є предметом судової експертизи та які іншим способом не можуть бути встановлені. Проведенням комплексних судових експертиз поглиблюється обсяг та інформаційна ємкість предмета судової експертизи, що є актуальним аспектом в умовах технологічного й цифрового прогресу, сприяє досягненню високого ступеня комунікативної єдності між судовими експертами різних експертних спеціальностей, є надійним підґрунтям удосконалення існуючих та розроблення нових теоретико-методологічних положень комплексних СЕД.

Важливим також є питання про вироблення понятєвого апарату комплексних СЕД на основі єдиного формулювання уявлень про інтегрований предмет, об'єкт, суб'єктність, методи та експертні завдання. Безперечно, можна стверджувати, що в процесі комплексних СЕД інтеграція спеціальних знань здійснюється не лише за предметом, об'єктами та суб'єктами, як носіями спеціальних знань, а й шляхом взаємного поєднання методів (засобів) СЕД, які

є структурованою системою, побудованою за трьома рівнями: загальні, окремі, спеціальні [102].

Важливим питанням у судовій експертології є розподіл завдань судової експертизи за цільовою функцією. Е. Сімакова-Єфремян [274] окреслила риси діагностичних та ситуаційних завдань комплексних СЕД. Украй важливо зазначити, що за цільовим призначенням експертні завдання в комплексних судово-експертних дослідженнях можуть виокремити в окремі, які розв'язуються судовими експертами певної експертної спеціальності (до прикладу: судветекспертом, експертом біологом, судово-медичним експертом, експертом-трасологом тощо) та інтеграційні завдання, які розв'язуються шляхом проведення комплексних судових експертиз для пізнання складних ознак і властивостей об'єктів дослідження, як окремих елементів єдиного цілого.

Ґрунтуючись на аналізі експертної практики, ми висловили власну думку щодо завдань, які можуть бути розв'язані комплексними судовими експертизами, в які інтегровані спеціальні ветеринарні знання (див. додаток О).

Розв'язання завдань комплексних СВД зумовлено дослідженням інтеграційного об'єкта, для вивчення якого необхідно застосувати спеціальні знання з різних галузей науки й техніки: судветмедицини, біології, молекулярної генетики, товарознавства, балістики, екології, трасології, ґрунтознавства, токсикології, мистецтвознавства тощо. Тож під інтеграційним об'єктом судової експертизи Е. Сімакова-Єфремян пропонує розуміти «системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (властивостей), із метою вирішення завдання, що потребує застосування інтеграції спеціальних знань у різних галузях науки, техніки тощо» [274]. Ми вважаємо таке визначення поняття «інтеграційний об'єкт» обґрунтованим і повним і сформулювали авторську дифеніцію об'єкта судово-ветеринарних досліджень [422].

Варто погодитися з думкою Е. Сімакової-Єфремян [274], що в комплексних судових експертизах інтеграційними є об'єкт, предмет, завдання,

суб'єкт та сукупність методів, що застосовуються для розв'язання її експертних завдань. Без інтеграції спеціальних знань виконання комплексної експертизи, отже, й пізнання об'єкта, стає неможливим.

Розроблення основних положень комплексних СЕД, зокрема й таких, в які інтегровані спеціальні ветеринарні знання, важливе значення має методологічна функція інтеграції спеціальних знань.

Спираючись на теоретичний аналіз наявних наукових досліджень і враховуючи власну судово-експертну практику, ми виокремили напрями, за якими відбуваються інтеграційні процеси в судовій експертології, запропонували уніфікований підхід до вироблення обов'язкових структурних елементів та змісту методик комплексних СЕД, обґрунтували нові різновиди комплексних судових експертиз на основі інтеграції спеціальних ветеринарних знань, з-поміж них: ветеринарно-біологічні; медично-ветеринарні, ветеринарно-молекулярно-генетичні; ветеринарно-балістичні; ветеринарно-транспортно-трасологічні; екологічно-ветеринарні; ветеринарно-електротехнічні; ветеринарно-пожежо-технічні; мистецтвозначо-ветеринарно-лінгвіністично-психологічні, ветеринарно-товарознавчі, ветеринарні та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин; ветеринарно-грунтознавчі та з дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі [390]. Методичні положення цих досліджень подано в додатку О до дисертаційної роботи.

Відтак, для розв'язання питання механізму утворення ушкоджень, виявлених на тілі людини, які могли були заподіяні зубами, кігтями або іншими частинами тіла тварини, необхідно застосувати комплекс спеціальних медичних (визначення характеру ушкоджень на тілі людини) і ветеринарних знань (визначення можливих засобів ушкодження, зокрема зубів чи кігтів тварини) в якій суб'єктами є судветексперт та судово-медичний експерт для проведення комплексної судової медично-ветеринарної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між впливом тварини на тіло людини та настанням її смерті або розладу здоров'я.

За підозри, що смерть тварини настала від вогнепального ушкодження (наприклад, під час браконьєрства, жорстокого поводження з тваринами тощо) необхідно застосувати спеціальні ветеринарні знання (розтин трупа і виявлення ушкоджень) та спеціальні знання у галузі балістики (визначення високошвидкісного кінетичного снаряда, який виявлено в тілі тварини під час розтину трупа або біля нього) в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-баліст для проведення комплексної судової ветеринарно-балістичної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між впливом на тіло тварини високошвидкісного кінетичного снаряда та настанням її смерті або розладом здоров'я.

Установлення характеру, механізму утворення ушкодження, а також механізму контактування транспортного засобу з твариною під час ДТП здійснюється шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань (проведення патолого-морфологічного дослідження трупів тварин або клінічного СВД живих тварин) та спеціальних знань в галузі трасології (установлення механізму контактування тіла тварини під час зіткнення з транспортним засобом) в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-трасолог шляхом проведення комплексної ветеринарно-транспортно-трасологічної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між смертю тварини або розладом її здоров'я та зіткненням її з транспортним засобом під час ДТП.

Установлення фактичних даних та обставин, пов'язаних із настанням надзвичайної екологічної ситуації або інших негативних для екології наслідків, а також з'ясування причинового зв'язку між станом здоров'я тварин, його змінами та шкідливим впливом на довкілля, спричинене антропогенною діяльністю, реалізується шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань (для проведення патолого-морфологічного дослідження трупів тварин або клінічного СВД живих тварин) та спеціальних знань в галузі екології (для виявлення небезпечних чинників довкілля та з'ясування їхнього впливу на життя і здоров'я тварин), в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-

еколог для проведення комплексної судової ветеринарно-екологічної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між впливом негативних чинників довкілля та смертю тварин або розладом їх здоров'я.

Механізм травмування тварини електричним струмом визначається на основі інтеграції спеціальних ветеринарних знань (проведення патолого-морфологічного дослідження трупів тварин або клінічного СВД живих тварин з ушкодженнями, заподіяними електричним струмом) та спеціальних знань у галузі електротехніки (визначення характеристики та параметрів електричного струму, який міг стати джерелом небезпеки досліджуваної події, в також просторові характеристики щодо тіла тварини під час електротравми), в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-електротехнік для проведення комплексної судової ветеринарно-електротехнічної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між впливом електричного струму на тварину та настанням її смерті або розладу здоров'я.

Установлення місця й часу виникнення пожежі за ознаками та слідами впливу її небезпечних чинників на тіло тварини, а також визначення причини смерті тварини, труп якої вилучений на місці пожежі, здійснюється шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань (визначення патоморфологічних змін в трупі тварини, їх прижиттєвого або посмертного утворення) та спеціальних знань у галузі пожежо-техніки (причини виникнення та шляхів поширення пожежі) в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-пожежо-технік для проведення комплексної судової ветеринарно-пожежно-технічної експертизи. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між заподіянням тварині опіків та настанням смерті або розладом здоров'я.

Визначення наявності в примірниках друкованої, аудіо-, відеопродукції тощо такої інформації, що має ознаки пропаганди та публічних закликів до вчинення дій, що мають ознаки ЖПТ, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій; її впливу на соціально-психологічні

особливості споживача, неповнолітню та малолітню особу здійснюють на основі інтеграції спеціальних знань у галузях мистецтвознавства, психології, лінгвістики та судової ветмедицини з метою проведення комплексної судової мистецтвознавчої, ветеринарної, лінгвіністичної та психологічної експертизи, в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-мистецтвознавець, судовий експерт-лінгвіст**,** судовий експерт-психолог**.** Комплексним дослідженням встановлюють, до яких наслідків могло призвести негативне поводження з твариною та чи є в примірниках друкованої, аудіо-, відеопродукції тощо такої інформації, що має ознаки пропаганди та публічних закликів до вчинення дій, що мають ознаки ЖПТ, а також вплив такої інформації на соціально-психологічні особливості споживачів.

Визначення ринкової вартості об'єктів тваринного походження на момент оцінки в Україні та за її межами залежно від їх стану та якості здійснюється на основі спеціальних ветеринарних знань (визначення стану здоров'я тварини) та спеціальних знань в галузі товарознавства (визначення ринкової вартості тварини) в якій суб'єктами є судветексперт та судовий експерт-товарознавець для проведення комплексної судової ветеринарно-товарознавчої експертизи. Комплексним дослідженням обґрунтовують залежність ринкової вартості тварин від клінічного стану тварини.

З'ясування причино-наслідкового зв'язку між потраплянням отрути в організм тварини і настанням її смерті (якщо об'єктом дослідження є труп) або розвитком хворобливого (патологічного) процесу (якщо об'єктом дослідження є жива тварина) реалізується шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань (під час розтину трупа і виявлення патолого-морфологічних змін в ньому або клінічного СВД живої отруєної тварини) та спеціальних знань необхідних для дослідження сильнодіючих і отруйних речовин (виявлення та ідентифікація отрути в тілі тварини) для проведення комплексної судово-ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи [408]. Комплексним дослідженням буде встановлено причину смерті тварини від отруєння.

Установлення причини смерті тварин або розвитком хворобливого

(патологічного) процесу (отруєння) внаслідок потраплянням в організм тварини агрохімічних препаратів здійснюється на основі спеціальний ветеринарних знань (для проведення патолого-морфологічного дослідження трупів тварин або клінічного СВД живих отруєних тварин), спеціальних знань в галузі ґрунтознавства (для виявлення агрохімічних препаратів в гранті) та спеціальних знань з дослідження шкідливих речовин (пестицидів) у довкіллі для проведення комплексної судової ветеринарно-ґрунтознавчої та з дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у довкіллі експертизи, суб'єктами якої є судветексперт, судовий експерт-ґрунтознавець та судовий експерт із дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у довкіллі. Комплексним дослідженням встановлюють причино-наслідковий зв'язок між отруєнням тварин агрохімічними препаратами, зокрема й пестицидами, та їх смертю або розладом здоров'я.

Особливої уваги заслуговують комплексні ветеринарно-біологічні дослідження, в яких застосовується комплекс спеціальних ветеринарних та біологічних знань. Причому наша думка така: якщо рештки тварини (шкіра, окремі кістки скелета, волосся, луска риб тощо) як об'єкти дослідження були винайдені відокремленими від тіла тварини, то вони є об'єктами судово-біологічної експертизи. Проте, якщо необхідно розв'язати питання про причину смерті розчленованого трупа тварини, то спочатку необхідно встановити його видову належність (труп кабана, зайця, байбака тощо), наприклад, за специфічною будовою волосся, зубів, кісток тощо, далі – провести судово-ветеринарний розтин цих залишок і встановити причину смерті тварини. В такій ситуації необхідно провести комплексну судову ветеринарно-біологічну експертизу, в якій судветексперт проведе розтин і встановить спосіб розчленування, причину смерті тварини, а судовий експерт-біолог за окремими біологічними об'єктами тваринного походження визначить видову належність решток. Проте, якщо не можливо визначити видову належність решток тіла тварини або їх належність одній або різним тілам тварин, доцільно застосувати ще й спеціальні знання у галузі молекулярної генетики під час проведення

комплексної судової ветеринарної, біологічної та молекулярно-генетичної експертизи.

Висновки до розділу 3

Дослідження методологічних засад судово-ветеринарної експертизи дає змогу дійти таких наукових та практичних висновків:

1. Аргументовано, що СВЕ призначають і проводять у три етапи. Перший етап – підготовка матеріалів і призначення (залучення) судветексперта суб'єктом призначення експертизи – охоплює одинадцять стадій. Другий етап – проведення досліджень судветекспертом. Третій етап – дослідження, оцінка й перевірка висновку судового експерта суб'єктом призначення СВЕ або залучення судового експерта. Доведено, що ці етапи різняться за суб'єктами, метою, способами реалізації.

2. Стадійність експертного дослідження трупів тварин (попереднє, роздільне, порівняльне й оцінне) відображає не лише процедуру пізнання експертом властивостей об'єктів, а й дає змогу простежити процес проведення СВЕ та оцінити здобуті результати під час дослідження висновку експерта. Кожна стадія експертного дослідження трупів тварин виконує певні функції і забезпечує розв'язання проміжних завдань. З'ясовано, що розподіл процесу проведення СВЕ на окремі стадії зумовлено різними технічними прийомами, а також завданнями, які судветексперт вирішує в процесі дослідження.

3. Установлено, що огляд трупа тварини на місці події здійснюється особою, яка проводить слідство (слідчим, дізнавачем, прокурором) за обов'язкової участі спеціаліста в галузі ветеринарної медицини. Обґрунтовано завдання спеціаліста в галузі ветеринарної медицини під час огляду місця події чи місця виявлення трупа тварини.

4. Запропоновано алгоритм огляду трупа тварини на місці його

виявлення, зміст якого полягає в описуванні місця його виявлення (у приміщенні чи на відкритій місцевості), пози і членорозташування; зазначенні предметів, розташованих на ньому, поруч із ним і під ним; з'ясуванні загальних даних про труп (вид, стать, вік, порода, окрас волосся, вгодованість, особливі прикмети); виявлення ранніх трупних явищ (трупне охолодження, трупне заклякнення, трупні плями, трупне висихання та трупний аутоліз) та пізніх трупних явищ (трупне гниття, жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання).

5. Сформульовано алгоритм СВД окремих ділянок тіла трупа тварини на місці події чи на місці його виявлення, що полягає в описі розпізнавальних даних трупа; зазначенні часу початку й закінчення огляду трупних явищ; з'ясуванні ступеня прояву трупних явищ (ранніх і пізніх); описуванні стану шкіри й волосяного покриву, очної щілини та очей, зовнішніх слухових проходів і вушних раковин, ніздрів, крил носа, губів, ротової щілини, шиї, грудної клітки, черева й тазу, зовнішніх статевих органів, анального отвору, молочної залози (у трупа самки), грудних і тазових кінцівок; виявленні тілесних ушкоджень, зокрема й неприродної рухливості кісток скелета або суглобів.

6. Наголошено, що основними завданнями оцінки тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, на місці події чи місці виявлення трупа є: встановлення характеру, локалізації, кількості ушкоджень; з'ясування, яким знаряддям травмування могло бути спричинене ушкодження.

7. У зв'язку з тим, що у КПК України відсутня норма, що регламентує огляд трупа тварини, запропоновано доповнити зазначений кодекс статтею 238^1 «Огляд трупа тварини».

8. Аргументовано, що СВД трупів тварин здійснюється згідно з розробленими авторськими методиками, а саме: «Методикою судово-ветеринарної експертизи трупів тварин (реєстраційний код у Реєстрі методик судових експертиз Міністерства юстиції України: 18.1.02) та «Методикою судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та видів смерті».

9. СВД живої підекспертної тварини базується на загальних методичних і експертно-технологічних підходах та включає чотири відокремлених і водночас взаємозалежних стадій: підготовчу (попереднє дослідження), аналітичну (роздільне дослідження), порівняльну, синтезуючу (оцінну). Кожна попередня стадія є базою для наступної, а результативність отриманих результатів при цьому збагачується інформацією і набуває більшої об'єктивності. Стадійність СВД живої тварини зумовлена різними експертними завданнями, які вирішуються на кожній стадії різними методами, за допомогою яких досліджується об'єкт, специфікою експертних технологічних прийомів, характерних для певної стадії

10. Розроблено та обґрунтовано теоретико-гносеологічну конструкцію феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також показано шляхи реалізації цього феномену в практиці СВЕ. Оцінка тяжкості ушкоджень здійснюється відповідно до авторських методичних рекомендацій «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [417]. Запропоновано виокремлювати три ступені тяжкості ушкоджень: тяжкий, середньої тяжкості та легкий. Аргументовано, що ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, характеризує розмір цієї шкоди. Між собою ступені вирізняються специфічними формалізованими ознаками.

11. Обґрунтовано теоретико-гносеологічну конструкцію феномену каліцтва тварини, а також показано шляхи реалізації цього феномену в практиці СВЕ. Вперше у світовій практиці розроблено авторську «Методику судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва» [402]. Вперше сформульовано дефініцію поняття «каліцтво тварин», класифікацію каліцтва тварин за дев'ятьма критеріями, виокремлено три ступені обмеження життєдіяльності тварини, запропоновано алгоритм судово-ветеринарного визначення каліцтва тварини.

12. Уперше сформульовано дефініцію поняття «дефект ветеринарної допомоги». Наголошено, що дефекти надання ветеринарної допомоги можуть

бути зумовлені як об’єктивними, так і суб’єктивними чинниками. Запропоновано авторські дефініції понять «невиконання чи неналежне виконання професійних обов’язків працівником ветмедицини», «нещасний випадок у ветеринарній практиці», «професійна помилка у ветеринарній практиці» та окреслено їх ознаки. Зроблено пропозиції щодо доповнення законодавства в частині дефектів ветеринарної допомоги. Уперше розроблена авторська класифікація дефектів надання ветдопомоги за чотирма критеріями.

13. Окреслено систему ознак професійних правопорушень у сфері ветеринарної діяльності. Запропоновано авторські дефініції понять: «злочин у ветеринарній діяльності», «провина у ветеринарній діяльності», «невиконання чи неналежне виконання професійних обов’язків працівником ветеринарної медицини», «заняття незаконною ветеринарною діяльністю», «незаконна видача ветеринарного рецепта», «незаконне проведення ветеринарно-біологічних або інших дослідів над тваринами», а також виокремлено їх ознаки. Запропоновано доповнити кримінальне та адміністративне законодавство в аспекті дефектів ветеринарної діяльності, а також доповнити до ст. 104 Закону України «Про ветеринарну медицину» щодо відповідальності працівників ветеринарної медицини.

14. Обґрунтовано авторську п’ятиетапну методику судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів надання ветдопомоги: 1) ознайомчо-підготовчий, 2) організаційно-інформаційний, 3) дослідницько-аналітичний, 4) узагальнювально-оцінний, 5) завершальний. Доведено, що кожний попередній етап є підґрунтям для наступного, а висновок комісії судветекспертів про ДНВД і негативні наслідки для здоров’я та життя тварин(-и) збагачується інформацією й набуває більшої обґрунтованості.

15. Запропоновано й обґрунтовано авторську п’ятиетапну методику СВЕ для визначення ДОПВСЗ у разі виникнення та поширення інфекційних хвороб тварин, що складається із таких етапів: 1) ознайомчо-підготовчий, 2) організаційно-інформаційний, 3) дослідницько-аналітичний, 4) узагальнювально-оцінний, 5) завершальний.

16. Подано теоретико-праксеологічне обґрунтування та деталізовано форми й напрями реалізації експертної ініціативи під час проведення СВЕ з урахуванням специфіки предмета й об’єктів останньої. Сформульовано авторську дефініцію поняття «ініціатива експерта».

17. Наголошено, що феномен експертної ініціативи може розширити вступну частину висновку судового експерта за рахунок поставлення в ній нових питань для вирішення судовим експертом, дослідницьку частину – більшим за обсягом дослідженням, а заключну – окремим пунктом висновків.

18. Виокремлено напрями, за якими відбуваються інтеграційні процеси в судовій експертології, запропоновано та обґрунтовано нові різновиди комплексних судових експертиз на основі інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні СЕД. Уперше запропоновано загальні положення комплексних судових експертиз, у які інтегровані спеціальні ветеринарні знання, що дають змогу створити конкретні методики, які після їх апробації та рекомендації до впровадження можуть бути внесені до Державного реєстру методик проведення судових експертиз, що значно підвищить ефективність судово-експертної діяльності.

РОЗДІЛ 4
ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ОФОРМЛЕННЯ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

4.1. Оптимізація шляхів ефективного застосування судово-ветеринарної експертизи в судочинстві

Праксеологічні аспекти юриспруденції загалом, криміналістики та судової експертизи зокрема досліджували вітчизняні науковці: Е. Сімакова-Єфремян [266], Б. Гамалюк та ін. [40], А. Коваленко [108], Т. Лоза [141], Є. Попович [208], С. Белевцова [21], І. Шинкаренко, Г. Спіцина [344], В. Шепітько [399], Лозовий А. І., Е. Сімакова-Єфремян [144], В. Брижко [27], У. Цмоць [322], М. Щербаковський [354], В. Шевчук [334] та ін.*

Шляхи підвищення ефективності та корисності людської діяльності в різних галузях суспільства вивчає наука праксеологія (від грец. *πράξις* – дія та *λογία* – учення). Відгалуженням від загальної праксеології є *судово-експертна*

* Автором цієї роботи розглядалися різні праксеологічні аспекти ефективного застосування СВЕ в судочинстві (див., наприклад: Яценко І. В. Ілюстративний матеріал у висновках судово-ветеринарних експертів та його значення для об'єктивізації та аргументації проведених досліджень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7. С. 450–471. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/106; Яценко І. В. Судово-ветеринарне встановлення каліцтва тварин: проблеми та шляхи вирішення. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2023. № 6 (24). С. 71–86. DOI: 10.32689/2617-9660-2022-6(24)-71-86; Яценко І. В. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, в судово-ветеринарній експертизі. *Forum Prava*. 2023. 75 (2). С. 65–88. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.7699531; Яценко І. В. Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 1 (34). С. 111–131. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.07; Яценко І. В. Механізм отримання показань експерта як елемент оцінювання його висновку: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 2 (35). С. 74–96. DOI: 10.32353/khrife.2.2024.06; Яценко І. В. Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2024. Вип. 3 (36). С. 100–132. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.08; Kazantsev R., Yatsenko I. Forensic veterinary diagnosis of systemic hemostatic disorders and sudden death in cats and dogs: thanatogenetic aspect of critical conditions. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 2024. 15 (4), 808–820. DOI: 10.15421/0224116; Yatsenko I., Kazantsev R. Informativeness of postmortem dynamics of skeletal muscles of dog and cat corpses for forensic veterinary diagnosis of death due to acute hypoxia. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2024. 15 (1). P. 139–167. DOI: 10.31548/veterinary1.2024.139; Kazantsev R. Yatsenko I. Thanatognomonic substantiation of the forensic veterinary diagnosis in the death of dogs and cats due to haemodynamic disorders and hypoxaemia. Ukrainian Journal of Veterinary *Sciences.* 2024. 15 (2). P. 66–101. DOI: 10.31548/veterinary2.2024.66.

праксеологія, яка, на нашу думку, *розглядає принципи, закономірності, умови доцільності, раціональності та ефективності, а також засоби реалізації якісної діяльності в галузі судової експертизи, особливості впровадження, використання та застосування на практиці новел, зокрема судово-ветеринарних*. Одним з напрямів судово-ветеринарної праксеології є судово-ветеринарна практика, для якої праксеологія виробляє найефективніший алгоритм дій.

Судово-ветеринарна практика формує підстави для розроблення нових та вдосконалення наявних методик СВД (методологічна функція), дає підстави для розроблення критеріїв судово-експертного оцінювання класичних та нових об’єктів дослідження (оцінна функція), застосовує їх на практиці (застосовна функція), ознайомлює людей із можливостями судової експертизи для встановлення фактичних даних та обставин скоєння певних правопорушень (просвітницька функція).

Судово-ветеринарна діяльність можна схарактеризувати як спрямовану на здобуття певного результату осмислену й послідовну діяльність, яка є:

– механізмом самореалізації судветекспертів, зокрема, завдяки творчому процесу (розроблення евристичних методик дослідження);

– рушієм прогресу СВЕ, оскільки виявляє проблеми експертної практики й окреслює шляхи їх розв’язання та оптимізації вже застосованих рішень;

– чинником формування нових напрямів і наукових шкіл у СВЕ;

– просвітницьким осередком.

Судово-ветеринарна праксеологія узагальнює спеціальні ветеринарні знання, аналізує засоби, форми та способи їх застосування у практиці СВЕ з огляду на стан об’єктів дослідження, методичного забезпечення тощо. Водночас результативність судово-ветеринарної діяльності забезпечується застосуванням відповідного праксеологічного інструментарію, зокрема:

– типологізації й формування системи принципів і категорій;

– розроблення теорії й методології СВЕ;

– узагальнення практики СВЕ з окресленням її стратегічних перспектив.

Відповідно до викладеного судово-ветеринарну праксеологію можна визначити як особливу галузь філософсько-експертних досліджень, спрямовану на практичну діяльність, у якій теоретичні розробки та практичний досвід СВЕ застосовано для раціонального аналізування судово-експертних явищ, розвідки й обґрунтування висновків експертів і шляхів розв'язання проблем у сфері СВЕ.

Судово-ветеринарна праксеологія базується на експертній онтології (буттєвій зумовленості), правовій гносеології (пізнавальній діяльності) та експертній аксіології (ціннісних орієнтирах), утворює інтегральну систему й формує продуктивні механізми функціювання експертної практики для впливу останньої на якість проведених судово-ветеринарних досліджень з метою підвищення ефективності судочинства загалом. Удосконалення та впровадження в практику СВЕ нових даних щодо теорії й методології досліджень – це засоби підвищення ефективності СВД.

Спрямованість СВЕ на оптимізацію діяльності дає змогу виокремити в межах її методології *праксеологічний підхід*, під яким ми розуміємо *систему теоретичних засад щодо планомірного дослідження закономірностей планування, прогнозування й проєктування професійної судово-ветеринарної діяльності, яка полягає в обміркуванні дій та очікуваних ефектів, усебічному самоаналізі та самооцінюванні, моделюванні умов, напрямів і засобів удосконалення на основі комплексу спеціальних ветеринарних знань та емпіричного досвіду, а також у здійсненні певних дій з урахуванням особливостей експертної ситуації для одержання ефективних результатів*.

Особливе місце у становленні й розвиткові судової ветеринарної медицини та СВЕ посідають учені Харківської НСВШ: як вже вказувалося, 2009 року І. Яценко захистив докторську дисертацію з теми «Структурні параметри скелета ссавців як об'єкти судово-ветеринарної експертизи при визначенні видової належності біологічного матеріалу», за його наукового керівництва захищено кандидатські дисертації: «Морфологічні параметри кісток п'ястка та пальців кисті при визначенні віку великої рогатої худоби»

(В. Кам’янський, 2011), «Морфологічні особливості кісток плесна і пальців тазової кінцівки як критерії визначення віку великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності» (М. Бондаревський, 2012), «Судово-ветеринарні критерії визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності за морфологічними особливостями носомозкового відділу черепа» (Карем Р. С. Абузнайд, 2016), «Судово-ветеринарна експертиза трупів тварин за їх різних станів та залежно від категорії, роду і виду смерті» (Р. Казанцев, 2025) [386].

2010 року в Харківській державній зооветакадемії створено кафедру ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини [386];

Проведено три міжнародні конференції з питань СВЕ: «Проблеми, новітні здобутки та перспективи розвитку ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини» [386]. 2019 року за ініціативи ННЦ ІСЕ в системі судово-експертних установ Мін’юсту України започатковано нову експертну спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження». Підґрунтям були новітні наукові розвідки щодо СВЕ тварин, постраждалих від жорстокого поводження, напрацювання вчених Харківської НСВШ створили умови для розширення, поглиблення й суттєвого доповнення попередніх наукових надбань у цій сфері діяльності, які, безумовно, відбилися на праксеології СВЕ в Україні [387].

Праксеологічний аналіз СВЕ є складним процесом, який охоплює різні сторони цієї діяльності. У межах нашого дослідження виокремимо такі основні його аспекти, які нижче схарактеризовані докладніше.

1. Підґрунтя виникнення та розвитку наукової СВЕ

Підґрунтям виникнення та розвитку СВЕ було глибоке дослідження питань благополуччя тварин і жорстокого поводження з ними вченими Харківської НСВШ [392, 398, 399, 414, 416], так і за межами Україні її [448, 525, 635], що сприяли:

– доведенню, що напрямами вдосконалення СВЕ живих тварин, постраждалих від жорстокого поводження, або трупів тварин з ознаками

насильницької смерті є розроблення, затвердження і впровадження в практику нормативно-правових актів щодо СВД живих тварин, трупів тварин, застосування новітніх інформаційних технологій у СВЕ;

– авторському формулюванню дефініції «жорстоке поводження з тваринами» за кримінальної кваліфікації цього правопорушення;

– класифікації наслідків жорстокого поводження з тваринами, що є предметом СВЕ;

– новітнім досягненням у СВЕ, окресленню перспектив її розвитку в Україні.

Найчастіше спеціальні ветеринарні знання залучають на стадії досудового розслідування або судового розгляду справи з приводу: жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 КК [127]); незаконного полювання (ст. 248 КК); екоциду (ст. 441 КК); порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85 КУпАП [112]); жорстокого поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП); порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК); порушення законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин (ст. 107 КУпАП); порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (ст. 1072 КУпАП); порушення законодавства про племінну справу в тваринництві (ст. 1071 КУпАП); порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (ст. 107-2 КУпАП); порушення правил утримання собак і котів (ст. 154 КУпАП).

Прикладами фактичних даних та обставин, для виявлення яких необхідне проведення СВЕ, є ушкодження та смерть тварин як наслідок жорстокого поводження з ними; спірні ситуації, пов'язані зі станом здоров'я і продуктивністю тварин під час їх продажу й купівлі, транспортування, розведення й вирощування; мору тваринних гідробіонтів (наприклад, під час руйнування російськими агресорами Каховського водосховища у 2023 році), незаконного полювання на мисливських тварин, масового мору бджіл, ушкодження та загибелі тварин як апотеоза агресивних воєнних дій російської федерації проти України.

Рис. 4.1 Новітня праксеологічна конструкція СВЕ в Україні

Рис. 4.1 (продовж.) Новітня праксеологічна конструкція СВЕ в Україні

2. Праксеологічні питання теорії СВЕ

Чимало наукових досліджень присвячено розробленню теорії СВЕ та шляхам розв'язання проблем, що виникають у процесі застосування її положень. Результатом таких розвідок є системні наукові напрацювання за наведеними далі напрямами.

1) Категорійний апарат та предмет СВЕ. У становленні та розвитку СВЕ увагу приділено понятєво-категорійному апарату, зокрема, нами сформульована дефініція поняття «СВЕ», а також окреслені та схарактеризовані сім її ознак.

У царині «молодої» судово-ветеринарної науки вперше сформульовано авторську дефініцію феномену «предмет СВЕ», а також показано його значення в теорії та практиці СВЕ [423]. Праксеологічне значення предмета СВЕ полягає в тому, що точна дефініція дала змогу:

– окреслити коло фактичних даних, які можуть бути з'ясовані під час СВЕ;

– сформулювати типові питання, які водночас є експертними завданнями, що ставляться на розв'язання СВЕ;

– проводити СВД лише тих об'єктів, які є матеріальними носіями інформації в межах предмета СВЕ або комплексної експертизи;

– розробити методики СВД об'єктів з метою розв'язання типових експертних завдань;

– відокремити СВЕ від судових експертиз суміжних класів або видів, зокрема судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо;

– інтегрувати спеціальні ветеринарні знання для проведення комплексних судових експертиз;

– організувати ефективне проведення СВЕ у спеціалізованій експертній установі, зокрема в ННЦ ІСЕ.

2) *Об'єкти СВЕ*. Поняття «об'єкт експертизи» є одним із фундаментальних елементів судової експертології. У зв'язку з цим уперше сформульовано в авторській редакції дефініцію поняття «об'єкти СВД» [421], наведено класифікацію та характеристику об'єктів, доведено, що всі об'єкти СВЕ є джерелом відомостей, за допомогою яких судовий експерт з'ясовує факти й обставини, що складають предмет СВЕ.

Праксеологічні переваги визначення поняття «об'єкт» для СВЕ:

– сутність об'єкта СВД відображається в експертних завданнях, які підлягають розв'язанню;

– знання феномену «об'єкт СВЕ» допоможе вдосконалити теоретичні та методологічні засади СВЕ, що сприятиме розв'язанню на практиці багатьох судово-експертних проблем;

– вони є індикатором видової належності експертизи, основою знань про факти і спеціальні ветеринарні знання;

– суб'єкт призначення експертизи має прописувати в постанові (ухвалі) дозвіл про застосування руйнівних методів дослідження (для економії часу та швидкого завершення проведення СВЕ), оскільки СВД трупів тварин має руйнівний характер.

3) *Методи СВЕ*. На шпальтах наукових джерел обґрунтовано застосування методів судової експертизи в СВД, зокрема діалектичного методу, методу логіки, інших загально-пізнавальних методів, окремих (інструментальних та допоміжних технічних), а також спеціальних методів [438]. Сформульовано вимоги до методів СВД, методи систематизовано залежно від стану збереження об'єктів.

Праксеологічне значення цього питання полягає в тому, що методи й методики СВЕ є інструментарієм для виконання експертних завдань залежно від специфіки предмета й об'єкта. Виокремлено та обґрунтовано положення про те, що функції спеціальних методів СВЕ виконують методики СВД.

4) *Принципи СВЕ*. Сформульовано й обґрунтовано концептуальні положення реалізації принципів судово-експертної діяльності в судово-ветеринарних дослідженнях, зважаючи на специфіку предмета й особливостей об'єкта дослідження, а також запропоновано шляхи їх реалізації [692].

Ефективність впливу принципів судово-ветеринарної діяльності зумовлена відображенням її об'єктивної основи, визначенням найістотніших характеристик, що сприятимуть виявленню оптимальних шляхів її реалізації у СВЕ. Крім того, порушення принципів СВЕ призводить до порушення всієї системи принципів (загальноправових та спеціальних), а також порушення встановлених законодавством форм здійснення експертних процедур, визнання висновку експерта необґрунтованим, упередженим, неправдивим, а також недопустимим як доказ у судочинстві.

5) *Судово-ветеринарні експертні завдання*. Конкретизовано сутність ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань СВЕ [391]. Чітко окреслені експертні завдання СВД живої підекспертної тварини, трупа тварини, кормів і кормових добавок для тварин на практиці дали змогу:

– виокремити коло питань СВД, що сприяло визначенню предмета СВЕ, окреслити шляхи їх вирішення та обґрунтовано здійснити судово-ветеринарне оцінювання ознак об'єкта дослідження, а також не вийти за межі компетенції судветексперта;

– сформулювати типові запитання, які водночас є експертними завданнями, що ставлять судовому експертові, а також запропонувати доповнити ними профільні НМР [166];

– окреслити коло фактичних даних та обставин, які установлюються під час проведення СВЕ або комплексної судової експертизи в які інтегровано спеціальні ветеринарні знання;

– опрацювати методики й методи СВЕ для впровадження нових можливостей розв'язання експертних завдань;

– пропонувати доповнити ч. 2 ст. 242 КПК [128] п. 7 такого змісту: «7) визначення причини смерті тварини або визначення характеру та тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини»;

– підвищити ефективність проведення СВЕ в державних спеціалізованих експертних установах;

– окреслити дієві напрями розширення кола об'єктів СВД й запитань, що ставлять на вирішення судветексперта.

6) *Інтеграція спеціальних ветеринарних знань у комплексні СЕД.* Обґрунтовано доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні СЕД: ветеринарно-біологічні; медично-ветеринарні; ветеринарно-молекулярно-генетичні; ветеринарно-балістичні; ветеринарно-транспортно-трасологічні; ветеринарно-екологічні; ветеринарно-електротехнічні; ветеринарно-пожежно-технічні; мистецтвознавчо-ветеринарно-лінгвіністично-психологічні, ветеринарно-товарознавчі, ветеринарні та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин; ветеринарно-ґрунтознавчі та з дослідження наявності шкідливих речовин у довкіллі [390].

Праксеологічне значення цього питання полягає в тому, що вперше для практики запропоновано теоретичні, методологічні та організаційно-правові положення зазначених вище комплексних судових експертиз, у які інтегровано спеціальні ветеринарні знання. Це дасть змогу створити нові експертні методики, що значно підвищить ефективність проведення судових експертиз та їх результативність.

Етапи та стадії СВД. Виокремлення нами стадій СВД живих тварин і трупів тварин (підготовчої, аналітичної, порівняльної та синтезуючої) та окреслення функцій цих стадій [385] з праксеологічних позицій сприяє: моніторингу процесів пізнання судветекспертом об'єкта дослідження та верифікуванню висновку експерта під час його дослідження і/або перевірки.

8) *Внутрішнє переконання судветеексперта*. Праксеологічне значення авторської дефініції поняття «внутрішнє переконання судветеексперта» (а також окреслення його структури, деталізації гносеологічних, психологічних, етичних і юридичних аспектів, виокремлення ознак і суб'єктивних та об'єктивних чинників його формування): впливає на переконаність отриманих результатів (як стан упевненості в правильності проведених СВД); окреслює напрями реалізації цього феномена в СВД (когнітивний, інтерпретаційний, оцінно-мотиваційний, комунікаційний, рефлексивний); виявляє механізм формулювання судветекспертом заключних висновків; обґрунтовує категоричну впевненість у готовності діяти відповідно до своїх висновків.

9) *Експертна ініціатива під час проведення СВЕ*. Запропоновано теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення СВЕ; уперше сформульовано авторську дефініцію поняття «ініціатива експерта».

Праксеологічне значення феномену експертної ініціативи полягає в такому: виявлених під час СВД, які потрібні для з'ясування істини; реалізація судовим експертом права на ініціативу розширює можливості СВД і зміцнює доказову силу висновку експерта; сприяє розробленню нових і вдосконаленню наявних методик, започат-куванню перспективних напрямів наукових досліджень у сфері СВЕ.

10) *Структура висновку експерта та його оцінювання*. Праксеологічне значення структурування висновку судветеексперта:

– уперше обґрунтовано особливості змісту вступної, дослідницької та заключної частин висновку судветеексперта за результатами проведеної СВЕ з урахуванням предмета й об'єкта дослідження та виконаних експертних завдань;

– уперше запропоновано алгоритм опису результатів дослідження тварини за системним принципом будови організму; зазначення в дослідницькій частині висновку експерта дослідження та аналізування окремих ветеринарних документів, що містяться в матеріалах кримінального провадження (справи) і стосуються предмета доказування;

– оптимізація роботи судветексперта на етапі укладання висновку полягає в застосуванні авторського підходу до змісту окремих частин висновку за результатами проведеної СВЕ з урахуванням особливостей предмета, завдань, об’єкта та методів дослідження;

– унаочнення та обґрунтування у висновку експерта результатів СВД ілюстративним матеріалом;

– розроблений автором цього дослідження алгоритм перевірки й оцінювання висновку експерта слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом сприятиме ухваленню справедливих процесуальних рішень у судочинстві.

Іноземні науковці акцентують увагу на таких праксеологічних аспектах СВЕ: стан судово-ветеринарної патології в Європі (R. Munro et al. [602]), зокрема у Великій Британії (S. Newbery [609]); процесуальний статус судветексперта (J. Cooper et al. [493]); висновок судветексперта як доказ у судочинстві (R. Munro et al. [602]; S. McDonough et al. [585]); участь ветеринарних фахівців у судочинстві (R. Wessum [683]); показання судветексперта в суді (R. Frederickson et al. [517]); загальні тенденції розвитку СВЕ (M. Pollanen et al. [622]). Публікації щодо предмета, об’єкта, методів, експертних завдань СВЕ на шпальтах зарубіжних наукових журналів, на відміну від українських, відсутні.

3. Праксеологічні засади для розвитку методології СВЕ

Зв’язок СВЕ з праксеологією виявляється в тому, що основним завданням СВЕ як прикладної науки є оптимізація судово-ветеринарної діяльності. У межах загальної теорії судової експертизи праксеологічний підхід є одним з елементів методологічного апарату та ілюстрацією практичної спрямованості

СВЕ, оскільки, на думку М. Щербаковського [351], «він орієнтує теорію судових експертиз на розв'язання її завдань як практичної науки».

Експертні методики та рекомендації, що ґрунтуються на принципах праксеології (цілеспрямованість, спланованість, підготовленість, ситуаційна обумовленість, технологічність, обґрунтованість тощо), дають змогу застосовувати теоретично обумовлені закономірності для складання алгоритмів розв'язання експертних завдань у типових експертних ситуаціях [335]. Праксеологічні засади методології СВЕ реалізовано шляхом розроблення експертних методик і методрекомендацій за такими напрямами:

1) щодо живих тварин;

2) щодо трупів тварин, зокрема, щодо огляду трупа тварини на місці події [424], запропоновано доповнити КК [128] ст. 238-1 «Огляд трупа тварини». Нині в судово-ветеринарну практику впроваджено «Методику судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [394], «Методику судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та виду смерті» [394]. Розроблено методичні рекомендації «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [407], «Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень» [411], які є регуляторними елементами танатологічних процедур;

4) уперше у світовій практиці запропоновано гносеологічну конструкцію зазначених феноменів ДНВД й ДОПВСЗ в аспекті СВЕ та розроблено авторську методику судово-ветеринарне визначення ДНВД [437] та ДОПВСЗ [696]. Окрім того, запропоновано доповнити до розділу IX «Судово-ветеринарна експертиза» профільних НМР» [166] типовими питаннями щодо вказаних дефектів (див. додаток Е);

5) можливості СВЕ як нового виду судових експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з екоцидом (ст. 401 КК) [127], незаконним полюванням (ст. 248 КК) [127], жорстоким поводженням із тваринами (ст. 299 КК) [127], масовою загибеллю бджіл, масовим мором тваринних гідробіонтів. Закцентовано увагу на особливостях предмета, об'єкта, експертних завдань,

суб’єкта, алгоритмів СВД за зазначених вище експертних ситуацій.

Важливим також є унаочнення значення СВЕ для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни російською федерацією проти України) [405];

6) виокремлено особливості укладання окремих процесуальних документів щодо призначення СВЕ, зокрема, запропоновано авторську добірку питань, внесену як доповнення до профільних НМР (додаток Е) для їх практичного користування правоохоронними органами; запропоновано доповнити ч. 2 ст. 242 КПК [128] п. 7 такого змісту: «7) визначення причини смерті тварини або визначення характеру та тяжкості шкоди, заподіяних здоров’ю тварини».

Окрім напрацювань учених Харківської НСВШ, на ефективність судово-ветеринарної діяльності вплинули наукові доробки інших учених: Київської НСВШ (Національний університет біоресурсів і природокористування України) – судово-ветеринарна танатологія (професор В. Борисевич) [467], питання визначення давності настання смерті кота свійського (Я. Сердюков та Д. Шкундя) [643]; професор М. Скрипка (Одеський державний аграрний університет) активно розвиває новий напрям в судово-ветеринарній експертизі – патоморфогенетичне обґрунтування окремих патернів трупів тварин з ознаками насильницької смерті [276]; сфера наукових інтересів учених Львівської судово-ветеринарної школи (професор М. Жила, професор Г. Коцюмбас, доцент В. Лемішевський) – СВЕ трупів тварин за отруєнь, а також визначення видової належності окремих об’єктів тваринного походження, зокрема волосся, шкіри [120, 134]. Окреслені наукові здобутки вчених судово-ветеринарних експертів України впроваджено в експертну практику.

Окремі питання СВЕ є доволі проблемними і в зарубіжних наукових школах. Проте вчені також сприяли становленню та розвитку сучасної методології СВЕ: поміж них приділили увагу питанням судово-ветеринарної танатології – C. Wolf et al. et al. [686], R. Touroo et al. [663], судово-ветеринарному визначенню утоплення тварин – F. Allam et al. [446] та

H. Mizukami et al. [594]; раптовій смерті – E. Huenerfauth et al. [552]; особливостям СВД ексгумованих – C. Takenaka [657]; визначенню давності настання смерті тварин – K. Panasiuk-Flak [615]; судово-ветеринарній токсикології – A. Bertero et al. [461], R. Gordon et al. [527]; судово-ветеринарній травматології, зокрема, за вогнепальних поранень – M. Grela et al. [533]; кататравмі – S. Lefman et al. [564]; електротравмі – C. Schulze et al. [637]; гіпертермічному ушкодженню – R. Vinaik et al. [672]; ушкодженню твердими предметами – L. Ressel et al. [628]; травмі гострими предметами – T. Murase [604]; кусаним ранам – S. Klainbart et al. [558]; ушкодженню опорно-рухового апарату – K. Spargo et al. [650], спинного мозку – Y. Shirota et al. [642]; автомобільній травмі – B. Lyons et al. [580]; C. Mohanty et al. [596]; асфіксії – B. Borysevich et al. [468]; ДНВД – R. Low et al. [576]; безпечності та якості кормів для тварин – C. Wilson-Frank et al. [685]; ідентифікації, збору та збереженню судово-ветеринарних доказів – R. Touroo et al. [663]; установленню каліцтва тварин – J. Aymen et al. [452].

Наукових публікацій щодо стану сформованості у струнку систему СВЕ як науки та галузі практичної діяльності фахівців в іноземних країнах немає. Переважно СВЕ там розвивається при науково-дослідних установах або закладах вищої освіти, а розвиток методології стосується окремих аспектів, що є предметом СВЕ.

Отже, СВЕ в судочинстві застосовують з метою: установлення ознак правопорушення (травма, каліцтво, смерть тварин); з’ясування елементів складу злочину; кваліфікування правопорушень (травма, убивство, жорстоке поводження, порушення ветеринарних правил та ін.) [127]; відмежування злочинів від адміністративних проступків (за КК [127] або КУпАП [112]).

4. Учення про феномен судветексперта

Не менш важливий напрям наукових досліджень, який розробляють у Харківській НСВШ, – вчення про судветексперта як суб’єкта судово-експертної діяльності у контексті новітнього законодавства України. Уперше нами:

– запропоновано розширену авторську дефініцію поняття

«судветексперт», розкрито спеціальні та процесуальні критерії правового статусу судветексперта; узагальнено його процесуальний статус, доповнено коло прав, обов'язків, заборон та обмежень [112];

– досліджено всі види юридичної відповідальності, які можуть застосовуватись до судветексперта за невиконання або неналежне виконання його обов'язків (кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну).

Для ефективного застосування правового статусу судветексперта на практиці запропоновано: ст. 11–14 Закону України «Про судову експертизу» [232] викласти в авторській редакції; замінити ч. 2–7 ст. 69 КПК [128] і ч. 3–8 ст. 72 ЦПК [319], ст. 69 ГПК [] та ст. 68 КАС [110] частинами 2 і 3 такого змісту: *«Під час здійснення професійної діяльності судовий експерт має процесуальні права, виконує обов'язки, дотримується заборон та обмежень, а також несе юридичну відповідальність, передбачену Законом України «Про судову експертизу»*.

Результати опрацювання проблем забезпечення СВД висококваліфікованими фахівцями для ДСЕУ України: аргументовано зміст навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» в аспекті професійного формування лікарів ветмедицини, а також розкрито її значення для підготовки професійних судветекспертів [400]; сформульовано наріжні принципи професійної підготовки судветекспертів; розроблено програми професійної підготовки судових експертів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження»; розглянуто питання щодо атестації судветекспертів; запропоновано доповнити п/п 11 п. 2 «Порядку проведення ЦЕКК при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів» [216] новими положеннями щодо прав, обов'язків та заборон для особи, яка має намір отримати кваліфікацію судового експерта. Усі зазначені напрацювання нині активно застосовують у ННЦ ІСЕ.

Ученими Харківської НСВШ підготовлені й опубліковані 6 монографій, отримано 55 патентів на корисну модель, 12 свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір. Також видано навчальні посібники: «Основи судової

ветеринарії» (у співавторстві з ученими Одеського ДАУ) [278], «Практика судово-ветеринарної експертизи» [436], «Організаційні та процесуальні основи судово-ветеринарної експертизи в Україні» [429], «Судово-ветеринарна експертиза пошкоджень, що виникають внаслідок дії на організм тварин патогенних фізичних чинників» [255], «Судово-ветеринарна експертиза у випадках асфіксії» [256], «Судово-ветеринарна танатологія» [254], «Основи судово-ветеринарної експертизи трупів та живих тварин» [279].

Набуло подальшого розвитку питання щодо методології створення й застосування комп'ютерних технологій під час проведення СВЕ, зокрема, розроблено такі комп'ютерні програми: *«Osteo»* і *«Discriminant»* (для встановлення видової належності кісткок скелета свійських і промислових дрібних ссавців); *«Manus Vacca»* (для визначення віку великої рогатої худоби за анатомічними характеристикам кісток нижніх ланок грудних кінцівок); *«Pes vacce»* (для автоматизації операцій під час визначення віку великої рогатої худоби за анатомічними характеристикам кісток нижніх ланок тазових кінцівок); *«Skull Cattle»* (для визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності за черепом); *«SVS»* – «судово-ветеринарна секція» (для автоматизації оформлення результатів судово-ветеринарного розтину трупів тварин) [376].

5. Удосконалення національного законодавства з СВЕ

Прикладні методологічні напрацювання Харківської НСВШ сприяли вдосконаленню процесуального законодавства України, зокрема й під час розслідування правопорушень, скоєних проти здоров'я і життя тварин: ст. 238^1 «Огляд трупа тварини» КПК, а також ст. 242 КПК «Підстави проведення експертизи» [128].

Нами запропоновано внести зміни в ст. 299 КК, виокремивши в ній замість чинних чотирьох десять частин такого змісту:

– *ч. 1:* публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, або публічне демонстрування жорстокого поводження з тваринами, зокрема в

засобах масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мережах включно з мережею «Інтернет», або поширення матеріалів, які пропагують жорстоке поводження з тваринами, зокрема в засобах масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мережах включно з мережею «Інтернет», із закликами до вчинення таких діянь;

– *ч. 2:* нацьковування тварин, що належать до хребетних, зокрема безпритульних, одна на одну або на інших тварин;

– жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, що вчинене умисно та спричинило шкоду здоров'ю легкого *(ч. 3)*, середнього *(ч. 4)*, тяжкого ступеня *(ч. 5)*;

– *ч. 6:* жорстоке поводження з тваринами, що виявляється в насильницьких діях щодо тварин, спрямованих на задоволення статевої пристрасті;

– *ч. 7:* жорстоке поводження з тваринами, що призвело до каліцтва тварин;

– *ч. 8:* жорстоке поводження з тваринами, що призвело до смерті тварин;

– *ч. 9:* жорстоке поводження з тваринами у присутності неповнолітнього;

– *ч. 10:* жорстоке поводження з тваринами, учинене групою осіб, або групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або вчинене в особливо жорстокий активний спосіб.

Запропоновано також виокремити у ст. 89 КУпАП [112] п'ять частин (замість чинних чотирьох) такого змісту:

– *ч. 1:* порушення правил, що виключають жорстокість поводження з хребетними тваринами: залишення їх напризволяще або в небезпеці для життя, порушення гігієнічних умов утримання, годівлі, перевезення, – проте не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва або смерті;

– *ч. 2:* порушення правил, що виключають жорстокість поводження з хребетними тваринами – знущання над тваринами, що спричинило їх

мордування, муки, завдало їм фізичного болю та страждань, проте не спричинило розладу здоров'я, тілесних ушкоджень, каліцтва або смерті;

– *ч. 3:* дії, зазначені в ч. 1 і 2, учинені щодо двох і більше хребетних тварин, або групою осіб, або організованою групою;

– *ч. 4:* порушення правил транспортування тварин;

– *ч. 5:* дії, передбачені ч. 4 цієї статті, учинені особою, яку протягом року піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення.

За результатами дослідження процесуального статусу судветексперта запропоновано внести зміни в ЦПК [319], КПК [128], ГПК [53], КАС [110], а також профільний Закон [232] та Інструкцію № 1 [232] такого змісту: перелік прав, обов'язків і обмежень судового експерта систематизувати та зосередити у профільному Законі, водночас надати відповідним статтям кодексів бланкетного характеру, що відсилають до норм профільного Закону. Така юридична конструкція сприятиме зручності сприйняття та правозастосування цих норм.

6. Перспективні напрями формування теоретичної та методологічної концепції СВЕ

Перспективними напрямами формування теоретичної методологічної концепції СВЕ є розроблення експертних методик щодо: удосконалення предмета СВД і розширення кола об'єктів СВЕ; ушкоджень тварин тупими й гострими предметами, кататравми, автомобільної та залізничної травми, вогнепальних і уламкових ушкоджень, гострої асфіксії, дії крайніх температур, баро- й електротравми; порушення умов годівлі, утримання та експлуатації тварин; окремих отруєнь тварин; визначення давності заподіяного ушкодження і/або давності настання смерті тварин; речових доказів тваринного походження; застосування можливостей СВЕ для розв'язання спірних ситуацій у тваринництві як засобу доказування в судочинстві; значення СВЕ в доказуванні шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни рф проти України, що узгоджується із концепцією, сформульованою В. М. Шевчуком [334].

4.2. Вплив внутрішнього переконання судового експерта на формування висновку

Справедливість відправлення правосуддя залежить від ретельності проведеного слідства та беззаперечності доказів, отже, й від результатів незалежної, об'єктивної та кваліфікованої судової експертизи. З огляду на це перед будь-яким судовим експертом під час формулювання висновків постає складна проблема внутрішнього переконання у їх правильності, оскільки вони є запорукою об'єктивності розслідування правопорушення, мірилом довіри громадськості до судово-експертної системи як до складової юриспруденції та судочинства й авторитетності самого судового експерта.

Проблемам внутрішнього переконання слідчого, судді та судового експерта присвятили свої наукові розвідки багато українських теоретиків і практиків: Д. Щербанюк [362], Н. Дроздович [68, 69], В. Гирович [43], А. Ткачук [298], І. Серкевич та ін. [257]; С. Хопта [317]; А. Шевченко [333]; Ю. Меліхова [154], О. К. Черновський [326], В. Берназ [22], Герасименко Л. [41], І. Ф. Літвінова [138], В. В. Вапнярчук [31], В. В. Федчишина [312], О. О. Торбас [301].

На нашу думку, природу внутрішнього переконання експерта як незалежного й методично самостійного суб'єкта пізнавальної діяльності зумовлено такими критеріями:

– професійними якостями, життєвим досвідом;

– ступенем розвитку аналітичних здібностей;

– розумовими й моральними процесами, психологічним емоційно-інтелектуальним станом;

– постійним удосконаленням професійних компетенцій;

– свідомо-вольовою упевненістю в тому, що зроблений умовивід – єдино правильний і логічний (як необхідна умова продуктивної розумової діяльності), категорично однозначний і безсумнівний, а сформульовані на його підставі

висновки – достатньо обґрунтовані для здійснення судово-експертної діяльності.

Проблематика судово-експертної діяльності загалом і формулювання висновку експерта (як найбільш відповідальний та кульмінаційний етап проведення судової експертизи) зокрема тісно пов'язані з питанням внутрішнього переконання й зумовлені кількома аспектами: гносеологічним, логічним, психологічним, моральним, етичним, правовим та ін.

Психологічний аспект – це стан свідомості судового експерта та почуттів (інтелектуально-емоційний стан), коли здобуті результати проведених ним експертних досліджень він уважає достатніми для надання обґрунтованого й об'єктивного висновку, а під час формулювання свого висновку впевнений у його правильності, не має сумнівів щодо безпомилковості свого рішення та готовий діяти відповідно до цього.

Отже, внутрішнє переконання судового експерта – це не інтуїція, не несвідоме почуття, не інтелект, не «внутрішній голос», а свідома й усталена впевненість у правильності проведених досліджень ознак і властивостей об'єктів та об'єктивності отриманих результатів, які стануть підґрунтям, об'єктивною підставою для формулювання саме таких висновків експерта, а не інших. Тож внутрішнє переконання судового експерта є його суб'єктивним феноменом.

Із позицій *моральності* внутрішнє переконання означає, що судовий експерт (як незалежний і методично самостійний) надає висновок від свого імені та відповідає за його правильність, достовірність і об'єктивність не лише юридично, а й морально – перед власною совістю, суспільством та учасниками процесу.

Формулювання висновку судового експерта є *вольовим актом*, опосередкованим конкретною метою: судовий експерт має бути впевненим у достатній аргументованості свого висновку. Окрім того, внутрішнє переконання експерта полягає у прагненні переконати решту учасників процесу в істинності сформульованих висновків за результатами проведеної експертизи.

Переконливою силою судового експерта є такі принципи його діяльності: науковість, системність, усебічність, неупередженість, наукова обґрунтованість, об'єктивність, достовірність, правильність і правдивість. Під час проведення судової експертизи експерт має перевірити всі суперечності й усунути можливі сумніви.

Підкреслимо: реалізація феномену внутрішнього переконання судового експерта є вільною від зовнішнього примусу й ґрунтується на правосвідомості, совісті, емоціях та об'єктивних законах логіки й мислення, про що зауважує О. Дуфенюк [78].

Отже, суб'єктивність внутрішнього переконання передбачає об'єктивний зміст та є формою відображення об'єктивної дійсності, тобто внутрішнє переконання має бінарну (суб'єктивно-об'єктивну) сутність із різними акцентами.

Чинниками внутрішнього переконання судового експерта доцільно вважати:

– індивідуальність результатів експертного дослідження;

– наявність переконання у свідомості;

– особистісні особливості судового експерта (моральні, етичні та релігійні цінності й ідеали, життєві інтереси, темперамент, образ мислення, вольові якості, риси характеру);

– незалежність результатів СВД від бажання й волі суб'єкта її призначення.

Для зменшення впливу суб'єктивізму на судово-експертну практику загалом і формулювання висновку експерта зокрема варто запровадити механізми його мінімізації. Подібні механізми О. Дуфенюк [78] запропонувала застосоововувати у кримінальних провадженнях, а ми адаптували їх до судово-експертної практики: механізм звуження діапазону процедур, які потребують утручання інших суб'єктів; механізм незалежності й методичної самостійності судового експерта та чіткого визначення меж дискреції судовоекспертної діяльності; механізм верифікації отриманого результату; механізм верифікації

висновку експерта; механізм рефлексійної компетентності; механізм підвищення правової культури та правосвідомості; механізм юридичної відповідальності за вихід за межі предмета судово-експертного дослідження та за межі компетенції судового експерта.

Варто також наголосити, що внутрішнє переконання судового експерта є станом свідомості та важливим вольовим стимулом, що спонукає до практичних дій, підстави яких мотивовані й обґрунтовані, а також морально-психологічною гарантією правильності висновку експерта. Водночас внутрішнє переконання не є критерієм істинності того, що судовий експерт пізнає під час проведення експертизи, оскільки це лише одна з форм відображення об'єктивної дійсності: критерієм же істини є судово-експертна практика.

Отже, внутрішнім переконанням судового експерта слід вважати такий стан його свідомості, коли він уважає, що наданих для дослідження об'єктів достатньо та що вони мають придатний для проведення судової експертизи стан, і впевнений у правильності свого висновку та готовий діяти відповідно до нього.

Безумовно, структура внутрішнього переконання судового експерта – це складний і багатовекторний феномен, основою якого є такі елементи:

1) достатність і придатність об'єктів дослідження;
2) дослідження, підкріплені науково-методичною основою;
3) застосування спеціальних ветеринарних знань;
4) причино-наслідкові зв'язки, наприклад, між дією зовнішнього травмувального чинника та смертю тварини або між наявністю отрути в організмі тварини та її смертю тощо;
5) упевненість судового експерта в достовірності та правильності результатів експертного дослідження, які ґрунтуються на об'єктивному аналізуванні й оцінюванні всіх ознак і властивостей досліджуваних об'єктів, а також усієї їх сукупності;
6) особисте ставлення судового експерта до отриманих результатів, сформульованих висновків та укладеного висновку як процесуального

документа;

7) стан свідомості судового експерта, його тверда та свідома впевненість у відповідності наданого ним висновку фактам об’єктивної дійсності;

8) процес переконання судового експерта в істинності або хибності знань про ознаки та властивості досліджуваних об’єктів як результат — стан твердої впевненості у з’ясуванні істини й готовність до формулювання висновків і складання висновку експерта;

9) професійна правосвідомість і професійний життєвий досвід (як провідний елемент внутрішнього переконання експерта);

10) логічне поєднання всіх зазначених вище елементів, оскільки зв’язки між ними є відображенням матеріального світу в діяльності судового експерта.

Отже, внутрішнє переконання судового експерта формується поступово під час дослідження наданих на експертизу об’єктів і позначається на висновку судового експерта. Зауважимо, що законодавець забезпечив нормативне пізнання в процесі й автономію волі судового експерта (ст. 3 «Принципи судово-експертної діяльності» і ст. 4 «Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку» профільного Закону [232]).

Структура внутрішнього переконання судового експерта має гносеологічні, психологічні, етичні та правові складники.

У *гносеологічному аспекті* експертне переконання є результатом пізнання та відображення у свідомості судового експерта ознак і властивостей досліджуваних об’єктів у процесі встановлення фактичних даних та обставин справи. Знання судового експерта (як загальні, так і спеціальні професійні) – це базис і об’єктивний бік його переконання.

Оскільки функцією внутрішнього переконання є оцінка й пошук, то пізнавальний процес судового експерта містить такі складники:

– спеціальні знання (у нашому контексті – ветеринарні);

– професійне експертне оцінювання ознак і властивостей досліджуваних об’єктів;

– вільний вибір засобів і методів пізнання, побудови алгоритмів

дослідження об’єктів.

Психологічний елемент внутрішнього переконання судового експерта полягає в упевненості у правильності проведених експертних досліджень та наданого ним обґрунтованого висновку, у дотриманні вимог закону і принципів судово-експертної діяльності [692], відчутті довіри до свого висновку з позиції його відповідності закону, меті й завданням судово-експертної діяльності.

Для формування внутрішнього переконання судового експерта важливе значення мають такі якості: наполегливість, пунктуальність, об’єктивність, неупередженість, акуратність, старанність, цілеспрямованість, рішучість, ініціативність, енергійність, самоконтроль, самовладання, самостійність. Тож емоційно-вольовий компонент є необхідною передумовою формування внутрішнього переконання судового експерта як засад його незалежності й методичної самостійності.

Специфічні психічні якості судового експерта хоча й не формують його внутрішнього переконання, проте надають судово-експертній практиці емоційного відтінку (адже існують поза межами цього процесу як фонові явища під час аналізу ознак і властивостей досліджуваних об’єктів та формулювання висновків).

Етичний аспект внутрішнього переконання судового експерта полягає в тому, що останній проводить експертне дослідження та формулює висновки. Етичні норми зобов’язують судового експерта діяти за взірцем поведінки, відповідно до соціального статусу і функційного призначення в експертному забезпеченні судочинства. Водночас, як зазначає Л. Дереча [66], вимоги до професійної етики судового експерта не оформлено жодним нормативно-правовим актом: їх негласно закріплено тривалою практикою судово-експертної діяльності.

Юридичну компоненту внутрішнього переконання судового експерта ми обґрунтували [421] і закріпили в таких положеннях:

– можливість заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчиняти інші дій, пов’язані з проведенням судової експертизи;

– уточнення змісту й обсягу експертного завдання та поставлених запитань;

– зазначення у висновку судового експерта фактів, виявлених під час про-ведення експертизи, які мають значення для справи, але щодо яких йому не було поставлено питань, і обставин, що сприяли або могли сприяти вчиненню правопорушення, тобто реалізації права на експертну ініціативу [24];

– можливість розширити предмет експертного дослідження;

– участь судового експерта в проведенні процесуальних і виконавчих дій щодо предмета й об’єктів дослідження;

– розв’язання питань щодо залучення до проведення експертизи судових експертів інших експертних спеціальностей (наприклад, для проведення комплексних судових експертиз);

– можливість формулювати висновки за результатами власноруч проведених досліджень без будь-якого стороннього втручання тощо.

Отже, юридична компонента свідчить про неможливість прямо контролювати внутрішнє переконання судового експерта, а закон гарантує правильне його формування, а також зобов’язує обґрунтовувати внутрішнє переконання, забезпечуючи можливість його перевірки, зокрема, за допомогою проведення повторної судової експертизи.

Можна упевнено виокремити в структурі внутрішнього переконання судового експерта *дві групи чинників*:

1) які формують його внутрішнє переконання та сприяють реалізації засад незалежності й методичної самостійності;

2) які впливають на формулювання висновку експерта, проте не пов’язані з об’єктами дослідження (наприклад, професійний і життєвий досвід).

Зауважимо, що на формування внутрішнього переконання судового експерта, окрім свідомості, також впливають зовнішні та внутрішні чинники, які своєю чергою можна розподілити на сприятливі й несприятливі.

До зовнішніх чинників належать: вплив засобів масової інформації на судово-експертну практику, соціально-психологічну атмосферу, правове

регламентування судово-експертної діяльності; самостійність в обранні методів дослідження; фізичні та психологічні навантаження тощо. Відтак, на судового експерта може чинити тиск громадська думка, сформована під впливом публікацій у засобах масової інформації. Тож він повинен мати підвищену стійкість до будь-яких маніпуляцій від зацікавлених суб'єктів.

Внутрішніми чинниками формування внутрішнього переконання судового експерта є: морально-етичний рівень (принциповість, нерозголошення службової таємниці, непідкупність, тактовність, ініціативність, акуратність, стриманість тощо); рівень кваліфікації; особисті психологічні якості; здатність протистояти впливу й обстоювати власні погляди.

Отже, на позицію судового експерта може вплинути контекстуальна інформація про обставини події. Натомість для мінімізації суб'єктивізму під час формулювання висновків за результатами СВД у синтезуючому розділі висновку експерт зобов'язаний акцентувати увагу на виявлених морфологічних відхиленнях у досліджених органах або ділянках тіла тварини, пов'язаних із ушкодженням, і дати їм експертну оцінку.

Обґрунтовано стверджуємо, що оцінювання фактичних даних та обставин у процесі проведення судової експертизи є розумовою й мисленнєвою діяльністю, актом думки, сформованої із сумнівів або переконань, і продуктом чуттєвого сприйняття, не перевіреного розумовим процесом.

Загалом полеміка довкола формування внутрішнього переконання судового експерта має ґрунтуватись як на суб'єктивних (у межах пізнання, передбаченого нормами права), так і на об'єктивних (за межами процесуального пізнання) критеріях його діяльності. На нашу думку, умисні дії з формулювання неправдивих висновків експерта полягають у перекручуванні його внутрішнього переконання під час експертної діяльності за наявності злочинного умислу. Водночас судовий експерт юридично не відповідає за своє внутрішнє переконання під час проведення судової експертизи, він має відповідати лише за умисне хибне рішення, яке спричинило негативні наслідки.

Наголошуємо: там, де існує жорсткий алгоритм отримання результатів

дослідження, немає місця для внутрішнього переконання експерта, що цілком виключає помилки або мінімізує їх. Крім того, під час формування внутрішнього переконання судового експерта професійні якості не мають переплітатися з його особистими релігійними, політичними, моральними та іншими загальнолюдськими переконаннями.

Ризик формулювання помилкових умовиводів у заключній частині висновку експерта існує завжди й може завдати шкоди, *по-перше*, необґрунтованими висновками, що спрямують у хибному напрямі процес розслідування, *по-друге*, стороні у процесі, завадивши з'ясувати істину, *по-третє*, самому судовому експертові (у разі притягнення його до кримінальної відповідальності за надання завідомо неправдивого висновку, відповідно до ч. 1 ст. 384 КК [127]).

Слід акцентувати увагу на тому, що внутрішнє переконання експерта реалізується у висновку експерта як документальній формі його вираження. Судовий експерт, формулюючи висновки щодо конкретних досліджених об'єктів судової експертизи, викладає власну інтерпретацію їхніх ознак і властивостей у межах професійної компетенції та наданої йому свободи [105, 157, 162, 193].

Необхідно звернути увагу на внутрішнє переконання судового експерта під час проведення повторної судової експертизи. Відтак, перевірка правильності висновку первинної судової експертизи містить оцінювання отриманих результатів дослідження. Фактично судовий експерт, який проводить повторну експертизу, має пройти той самий шлях, що й судовий експерт, який проводив первинну експертизу, тобто знову дослідити ознаки та властивості тих самих об'єктів, які були задіяні в первинній експертизі й у такому самому обсязі, а також оцінити їх, враховуючи водночас результати первинної судової експертизи.

Під час проведення повторної судової експертизи перевіряють, зокрема, наукову обґрунтованість і достовірність застосованих методів та алгоритмів, стан наданих на дослідження об'єктів і можливість отримати такі ж висновки,

що сформульовані у висновку первинної судової експертизи (з урахуванням внутрішнього переконання експерта).

Проведення комісійної судової експертизи створює додаткові умови для оцінки обґрунтованості, правильності висновку первинної судової експертизи, оскільки в процесі проведення повторної експертизи члени експертної комісії контролюють один одного, та й думки експертів можуть різнитися (усунути ці розбіжності можна під час наради судових експертів та обговорення результатів комісійного дослідження). У разі якщо розбіжностей не уникнути, судовий експерт має право на окрему думку, яку повинен викласти письмово. Окрема думка відображається у висновку комісії експертів: він відкритий для ознайомлення. Саме окрема думка судового експерта переконливо підтверджує, що результати дослідження ознак і властивостей об’єктів судової експертизи з метою з’ясувати фактичні дані й обставини справи оцінюють за внутрішнім переконанням.

Для превенції таких ризиків у законодавстві передбачено можливість оскаржити висновок судового експерта та призначити повторну, комісійну або комплексну судову експертизу, де кожний судовий експерт наділений гарантованими йому правами й виконує покладені на нього обов’язки.

Якщо в процесі проведення повторної судової експертизи висновок експерта суттєво відрізнятиметься або не відповідатиме результатам, викладеним у висновку первинної експертизи, це ще не дає підстав для притягнення судового експерта до відповідальності за умови, що він діяв доброчесно. Таке притягнення можливе лише за умов додержання передбачених законодавством процедур.

Отже, уважаємо за доцільне доповнити ст. 14 профільного Закону частиною 2 такого змісту: *«У разі якщо між висновком первинної судової експертизи та висновком повторної експертизи виявлено суттєві розбіжності, це не тягне за собою притягнення до відповідальності судового експерта, який надав висновок первинної судової експертизи, якщо він не припустився умисного порушення законодавства або несумлінності, що*

спричинило негативні наслідки».

Із праксеологічних позицій феномен внутрішнього переконання судового експерта реалізовано в таких видах діяльності:

– *когнітивній* (під час пізнання ознак і властивостей об'єкта дослідження);

– *інтерпретаційній* (у процесі дослідницької діяльності, пов'язаної з тлумаченням змістового та смислового боків результатів судово-експертного дослідження на різних його рівнях);

– *оцінно-мотиваційній* (під час оцінювання окремих результатів експертного дослідження для аргументування висновку експерта);

– *комунікативній* (у процесі спілкування з учасниками кримінального провадження (справа), представниками засобів масової інформації, суб'єктами призначення судової експертизи тощо);

– *рефлексивній* (під час реалізації компетентності для здійснення самоаналізу, самокритики й оцінювання власних висновків).

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо таке визначення аналізованого феномену: *«**Внутрішнє переконання експерта** – це стан свідомості та почуттів судового експерта, що відображає результат його розумової діяльності в процесі проведення експертного дослідження та оцінювання ознак і властивостей матеріальних і матеріалізованих об'єктів з метою встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження)»*.

Отже, аналіз дефініції поняття «внутрішнє переконання експерта» концентрує основні ознаки та розкриває його зміст і значення для судово-експертної діяльності, а також ураховує новітні умови її здійснення на засадах незалежності й методичної самостійності експерта (зокрема судово-ветеринарного).

4.3. Особливості складання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини

Висновок експерта, який складається за результатами проведеної СВЕ, є одним із документів, передбачених процесуальними кодексами України, профільним Законом [232] та Інструкцією № 1 [97], є джерелом доказів у справі, адже він виходить від фахівців у сфері ветеринарної медицини [60]. Результати СВЕ трупа тварини оформлюють документом, який має назву «Висновок експерта». Йому надається відповідний порядковий номер, він складається в кількості примірників, передбачених Інструкцією № 1 [97]. Висновок оформлюють на бланку установ (приватного експерта), у якій проводилася СВЕ.

Висновок СВЕ має три частини: вступ, дослідження і висновки. У вступній частині висновку експерта зазначають:

1) дату надходження до судово-експертної установи документа про призначення судової експертизи, його найменування (ухвали суду чи постанови слідчого) (залучення судового експерта), і дати складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(-ла) судову експертизу (залучив(-ла) судового експерта);

2) перелік об’єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

3) відомості про надані матеріали, зокрема вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів;

4) спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об’єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

5) запис про відповідність матеріалів та об’єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

6) дозвіл суб’єкта призначення СВЕ на повне або часткове знищення (попередження) об’єкта дослідження або зміну його властивостей;

6) перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення судово-ветеринарної судової експертизи (залучення судового експерта)), які поставлено на вирішення. Вирішення питань, що ставлять, зокрема, і судветеексперту, під час дослідження трупа тварини, в основному залежить від виду тварини, способу вчинення правопорушення, методів маскування злочинного результату, слідчої ситуації [88];

7) питання, які вирішуються судветекспертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось).

У кожній конкретній ситуації під час дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті нами розроблені й обґрунтовані типові питання, які подано в додатку Е.

За наявності в ухвалі чи постанові суб’єкта призначення СВЕ питань, які не належать до компетенції судового експерта, – зазначають причини, з яких ці питання не вирішувались. Проте якщо питання сформульовано нечітко, але зміст завдання судовому експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення судової експертизи він може дати відповідні роз’яснення і викласти питання в редакції, що відповідає НМР;

8) дані про судветеексперта (експертів): прізвище, ім’я та по батькові, посада, клас, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії, стаж експертної роботи. У разі складання висновку експертів за результатами комісійної чи комплексної експертизи, зазначають прізвище голови комісії;

9) попередження (обізнаність) судветеексперта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 КК [127] або за відмову від надання висновку за ст. 385 КК [127];

10) інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення

експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію);

11) дата направлення клопотання судветексперта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання; у разі проведення додаткових або повторних СВЕ зазначаються відомості про первинну (попередні) судову експертизу (експертизи): прізвище, ім'я та по батькові судового експерта; назва експертної установи чи місце роботи судового експерта; номер і дата висновку експерта; зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед судовим експертом на додаткове або повторне вирішення; мотиви призначення додаткової або повторної судової експертизи, які зазначені в документі про її призначення (залучення судового експерта (якщо в ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис);

12) відомості про підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, статус);

13) нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань.

Друга частина «Дослідження» має містити таке:

1) відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, їх реєстраційний номер, умови застосування, перелік об'єктів, надісланих на лабораторне дослідження;

2) посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

3) експертну оцінку результатів дослідження.

Під час проведення повторної СВЕ у дослідницькій частині висновку експерта вказують причини розбіжностей з висновками попередніх судових експертиз, якщо такі розбіжності виявлено. Також у дослідницькій частині описують процес дослідження трупа тварини та викладають його результати, а

також надають обґрунтування отриманих результатів.

Послідовність викладу результатів СВЕ трупа тварини визначає судветексперт. Для зручності опису й дослідження рекомендуємо в «Дослідженні» виокремлювати такі підрозділи:

1) дослідження документів, що стосуються СВЕ та містяться в матеріалах провадження або надані експерту додатково за його клопотанням (наприклад, амбулаторної картки клінічного дослідження тварини, анамнезу смерті (витяг із постанови слідчого), протоколу огляду місця події тощо);

2) дослідження анамнезу смерті тварини (з'ясовують обставини, за яких тварина могла отримати смертельні ушкодження; коли вона загинула; описують місце виявлення трупа, що було встановлено під час огляду трупа на місці виявлення, або інші випадки смерті тварини). Таку інформацію отримують із матеріалів провадження, особливо досліджують ухвалу суду або постанову слідчого;

3) СВД трупа тварини, яке містить підрозділи: реєстраційні дані, зовнішнє дослідження трупа, внутрішнє дослідження трупа, додаткові дослідження, судово-ветеринарний діагноз (рис. 4.2; додаток Л).

4) Перед тим як подати результати зовнішнього огляду трупа тварини, починають із його розпізнавальних ознак (ідентифікації), зазначаючи таке: вид тварини, стать, породу, крос, лінію, масть або окрас, кличку або індивідуальний номер, номер і зміст паспорта, масу тіла, вік, особливості статури та особливі прикмети, тип господарського використання тварин, дані про власника тварини, клінічний діагноз, дату смерті, дату й місце проведення судово-ветеринарного розтину (*див.* додатки І, Л).

5) Наступна частина дослідження має об'єктивно й вичерпно протоколювати всі фактичні дані, виявлені під час дослідження трупа тварини.

6) Констатують не лише знайдені травматичні або хворобливі зміни, нормальний стан окремих органів, тканин і частин тіла, сторонні запахи тощо, але й відсутність змін або особливостей, що мають значення в певному випадку (відсутність ушкоджень, крововиливів, сторонніх запахів, води в просвіті

альвеол тощо). До того ж не допускаються підміна докладного опису органа діагнозами типу «абсцес», «набряк», «обвуглювання», вирази «в нормі», «без особливостей» тощо.

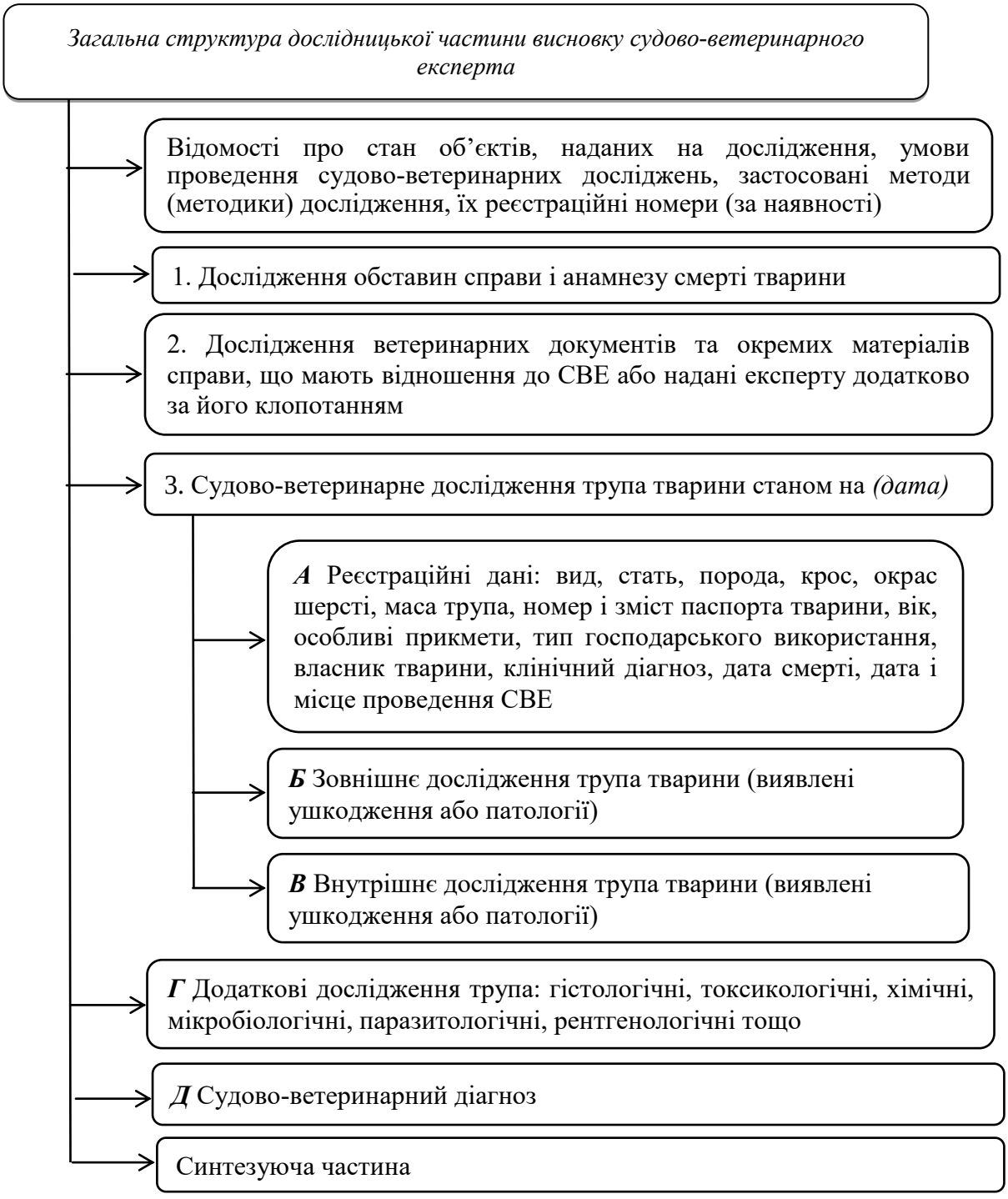

Рис. 4.2 Загальна структура дослідницької частини висновку судветексперта за результатами проведеної СВЕ

За судово-ветеринарного розтину трупа тварини обов'язковим є дослідження не менше трьох порожнин (грудної, черевної і черепної), а в порожнинах – дослідження всіх органів. Під час опису органів трупа тварини можна групувати однотипні ушкодження за ділянками з обов'язковим зазначенням їх кількості й розмірів у кожній ділянці.

Під час опису результатів зовнішнього і внутрішнього дослідження трупа та його органів об'єктивність викладу досягається методично правильним дослідженням і описом основних параметрів стану органів: розташування, величини й форми, кольору, консистенції, рисунка тканин як із зовнішньої поверхні органа, так і на розрізі. За наявності запаху відзначають його особливості. Описують стан природних отворів, наявність виділень із них. Зазначають кількість рідини в порожнинах тіла, її властивості (колір, консистенція, прозорість, домішки тощо). Під час опису органів будь-яких патологічно змінених ділянок тіла спочатку вимірюють їхню довжину, товщину, а за необхідності – зважують. Під час опису парних органів спочатку наводять їх загальну характеристику, а потім докладно описують зміни в кожному з них. У непарних органах після загальної характеристики відзначають вогнищеві зміни та їх характер.

У розділі «Зовнішнє дослідження трупа» (*див.* додаток І, Л) викладають дані про зовнішній вигляд трупа (розташування трупа перед розтином, його тілобудову, конституцію, угодованість, ступінь трупного охолодження та задубіння, ступінь вираженості ознак гниття); описують стан видимої частини слизових оболонок (очей, носової і ротової порожнин); стан шерстного покриву та стан шкіри.

Далі описують стан органів ротової та носової порожнин, доступних для зовнішнього дослідження. Зазначають стан рота (закритий чи відкритий), наявність сторонніх предметів у ротовій порожнині. За можливості описують язик, зуби, очі, зовнішнє вухо, ніс. Аналізуючи стан шиї трупа, оцінюють її пропорційність тулубу, а описуючи форму грудної клітки, звертають увагу на цілісність ребер на дотик, а також оцінюють форму й консистенцію черева на

дотик. Описують стан задньопрохідного отвору та стан зовнішніх статевих органів.

Описуючи стан грудних і тазових кінцівок, хребта і голови, оцінюють їх розвиток (правильно, чи є вади розвитку), цілісність на дотик. У кінці цього розділу зазначають усі ушкодження, виявлені під час зовнішнього дослідження трупа. Наприклад: «Ушкодження: в ділянці основи і склепіння черепа визначається неприродна рухливість і крепітація уламків кісток. У ділянці нижньощелепного симфізу (зрощення правої і лівої нижньощелепних кісток) реєструється неприродна рухливість і крепітація кісток. Нижня щелепа зміщена дещо ліворуч. У ділянці голови й шиї спостерігається набряк м'яких тканин. Також вказується позасуглобова рухомість у ділянці висково-нижньощелепного суглоба. Відкритий перелом кісток твердого піднебіння».

Розділ «Внутрішнє дослідження трупа тварини» містить опис серозних порожнин (очеревинної, плевральної, перикардіальної), положення органів у порожнинах тіла та положення купола діафрагми, а також детально описано кожен орган з акцентом на ушкодженні або патологічних вогнищах (рис. 4.3; додатки І, Л).

Досліджують стан підшкірно-жирового шару, аналізують органи в ділянці голови, описують стан лімфатичних вузлів, слинних залоз, під'язикової кістки тощо, зазначають їхню форму, колір на розрізі, консистенцію.

Оцінюючи стан органів шиї, звертають увагу на положення органів і стан м'яких тканин. Зазвичай поміж органів шиї описують стан глотки, стравоходу, гортані, трахеї за схемою опису трубкоподібних органів, а також тимусу й щитоподібної залози – за схемою опису паренхіматозних органів.

Порожнини трупа тварини описують за схемою: наявність стороннього запаху, стан серозних оболонок (очеревини, плеври, серозного перикарду): вологість, рельєф, колір, прозорість, нашарування, спайки, наповненість кровоносних судини, крововиливи та їх локалізація; потовщення, спайки з органами.

Сторонній уміст у серозних порожнинах трупа тварини описують за

такою схемою: об’єм (мл), колір, наявність у ньому різних домішок, його консистенція, склад, характер запаху газів, виявлені сторонні предмети та ушкодження, їх характер, локалізація, розміри. Зазначають положення внутрішніх органів. За необхідності зазначають результати проведеного мікроскопічного та бактеріологічного дослідження випоту з порожнин тіла. Обов’язково описують наявність ознак трупного аутолізу.

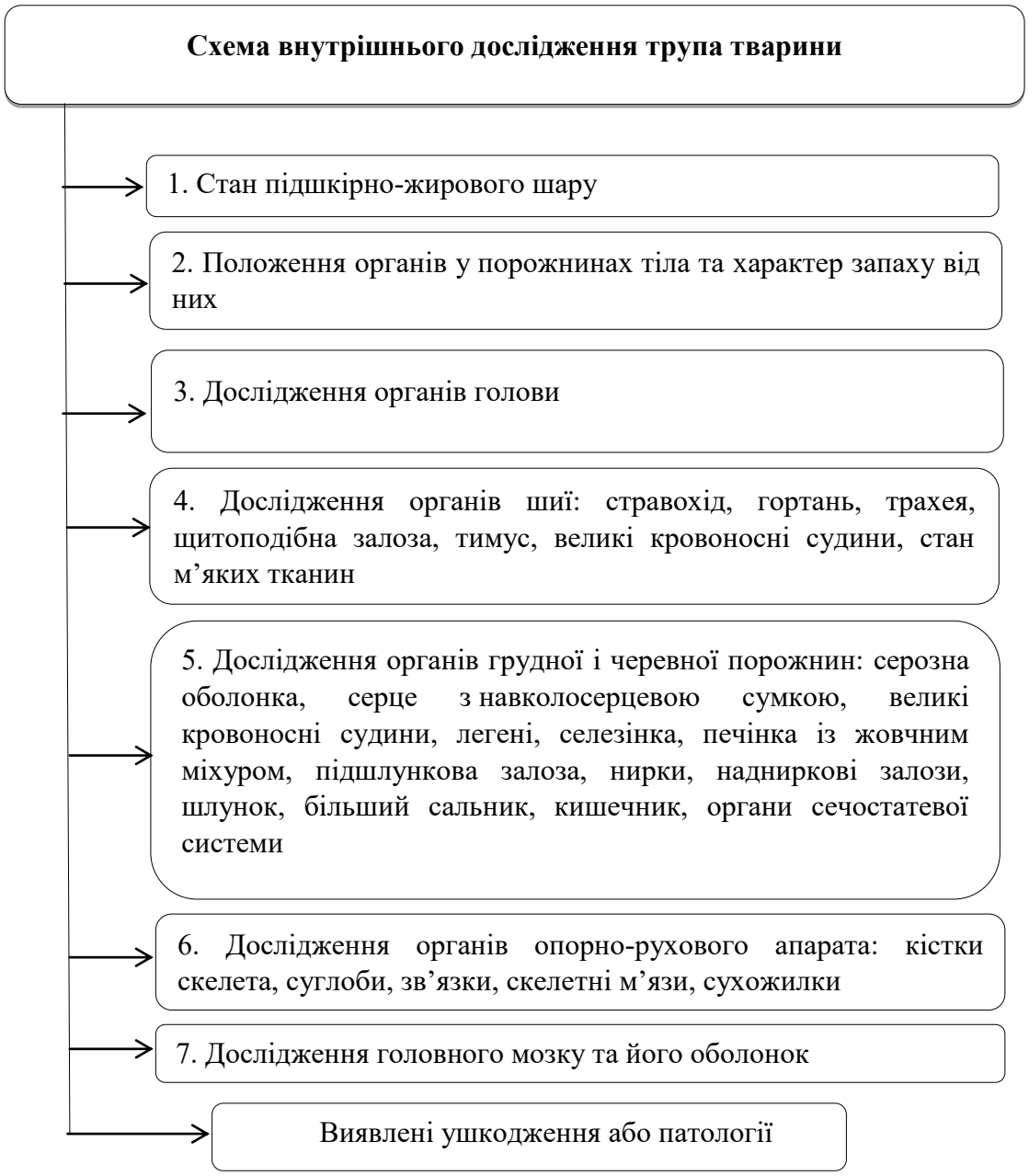

Рис. 4.3 Блок-схема внутрішнього дослідження трупа тварини

У грудній порожнині обов’язковому опису підлягають такі органи: плевра, навколосерцева сумка, серце, великі кровоносні судини (аорта, яремні вени, порожнисті вени), легені.

Поміж органів черевної і тазової порожнин трупа тварини описують очеревину, печінку, жовчний міхур, селезінку, шлунок, більший сальник, кишечник, підшлункову залозу, нирки, надниркові залози, сечоводи, сечовий міхур; сім’яники з придатками, сім’япроводи, сечостатевий канал у самців або яєчники, яйцепроводи, матку, сечостатевий синус у самок.

Опис паренхіматозних органів (легенів, печінки, нирок, селезінки тощо) здійснюють за схемою: форма, колір, консистенція, величина органа; за результатом вимірювання і зважування враховують лінійні розміри, масу); стан капсули і серозної оболонки; стан тканин органа на розрізі: вид поверхні розрізу; стан навколишніх м’яких тканин.

Опис трубкоподібних органів (стравоходу, гортані, трахеї, шлунка тощо) здійснюють за схемою: положення органів (природне чи зміщене); величина; форма; уміст органа (кількість, консистенція, колір, запах, склад); слизова оболонка (товщина, колір, характер секрету (нашарування), рельєф, відшарування від підлеглих тканин, наявність виразок); стан м’язової та серозної оболонок; ступінь кровонаповнення судин стінки органа.

Під час опису уражених ділянок зазначають локалізацію вогнища ураження, перелом кісток, оцінюють їх кількість, величину, форму, консистенцію, колір, рисунок будови тканин в осередках ураження, реакцію навколишніх тканин. Крім цього, у дослідницькій частині висновку експерта під час дослідження трупа тварини описують стан скелетних м’язів, кісток скелета, зв’язок, суглобів.

Значне місце в розділі «Внутрішнє дослідження трупа» посідає опис головного мозку і його оболонок. До того ж указують стан оболонок головного мозку та стан його речовини.

У кінці розділу «Внутрішнє дослідження трупа» перелічують усі ушкодження, виявлені під час внутрішнього дослідження трупа.

Розділ «Додаткові дослідження» містить результати досліджень, виконаних із застосуванням спеціальних приладів або лабораторних досліджень вилученого із трупа біологічного матеріалу (шматочків органів, біологічних рідин) із застосуванням різних методів дослідження із зазначенням номера і дати їх проведення. У випадках вилучення органів і тканин з експертною, науковою або навчальною метою вказують на проведене втручання і зазначають, що саме вилучено, кому і в який заклад передано (див. додатки Л, М).

Після аналізу всіх результатів додаткових досліджень формулюють судово-ветеринарний діагноз – складений у певному порядку перелік усіх виявлених під час розтину трупа тварини патолого-морфологічних змін і процесів за допомогою спеціальних патолого-морфологічних термінів. Це допомагає слідчому й суду краще сприйняти висновки, забезпечує повне уявлення про сутність ушкоджень або захворювань, установлених під час судово-ветеринарного розтину трупа. Діагноз дає змогу точніше сформулювати причину смерті та обґрунтувати її, а також покращує загалом описову частину й полегшує формулювання висновків.

Судово-ветеринарний діагноз формулюють коротко, чітко, повно, точно, з указівкою на патолого-морфологічні зміни в логічній послідовності з урахуванням патогенетичного принципу, з установленням основного захворювання і процесів, які його супроводжують. Діагноз – це не висновок, він лише сприяє правильному, послідовному та обґрунтованому складанню висновків. Якщо для формулювання діагнозу необхідні результати лабораторних досліджень, то його оформлюють після їх отримання. У діагнозі нічого не пояснюють, не обґрунтовують, проте діагноз має бути повним, тобто містити всі патологоморфологічні зміни або ушкодження, виявлені судово-ветеринарним експертом під час розтину трупа тварини. Однорідні ушкодження, хвороби або стани об’єднують.

Судово-ветеринарний діагноз будують за нозологічним та патогенетичним принципами з відображенням послідовності розвитку

виявлених змін. Найважливіші його частини: основне захворювання (ушкодження), його ускладнення, супутні й фонові захворювання або ушкодження.

Узагальнення та експертну оцінку результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, викладають у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

У заключній частині висновку експерта викладають відповіді на поставлені питання за результатами СВД.

«Висновки» – це найбільш відповідальна (заключна) частина висновку експерта, що є підсумком проведеного дослідження трупа тварини, де зроблено висновок про причину смерті, етіологічного і патогенетичного взаємозв'язку встановлених хвороб або ушкоджень і патологоморфологічних змін. Висновки мають бути повними, мотивованими, науково обґрунтованими, послідовно викладеними, чіткими, конкретними, виразними, зрозумілими, вони мають базуватись на фактичних даних з уникненням повторень, перевантажень спеціальними ветеринарними термінами. У заключній частині висновку експерта можуть бути відображені відповіді на питання, надані в порядку експертної ініціативи. На кожне з поставлених питань має бути відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо дати відповідь.

СВД трупів птиці та оформлення результатів такого дослідження має свою специфіку, яка пов'язана з особливостями органів цього класу тварин [395] (*див.* додаток М.7).

Висновок експерта за результатами дослідження трупа тварини підписує експерт, який проводив СВЕ. Підпис засвідчують відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Особливістю додатків до висновку експерта є те, що вони оформлюються у вигляді фототаблиць, які несуть інформацію про етапи СВД трупа тварини, доповнюють і підтверджують вербальну частину висновку експерта. Типові форми та зміст висновків експертів за результатами проведеної СВЕ ссавців подано у додатках М.1–М.3, а птиці – в додатку М.7.

4.4. Особливості складання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи живої тварини

Особливе значення має проведення СВЕ живих тварин [419, 454]. Висновок за результатами СВЕ живих тварин складається з трьох частин: «Вступ», «Дослідження» і «Висновки». Перша частина «Вступ» містить формальний виклад інформації, джерелом якої є документ про призначення СВЕ або залучення судового експерта, та перелік нормативно-правових актів і джерел фахової літератури, які були застосовані судовим експертом для обґрунтування висновку (*див.* додаток Л).

Структура вступної частини висновку експерта щодо живої тварини така ж, як і висновку експерта щодо трупа тварини та складається відповідно до розділу IV «Організація проведення експертиз (досліджень) та оформлення їх результатів» Інструкція № 1 [97], з урахуванням особливостей об'єкта дослідження (жива тварина), переліку специфічних питань, поставлених на розв'язання судветекспертом (*див.* додаток Л).

Друга частина висновку експерта – «Дослідження». Алгоритм викладу стадій СВД тварини визначає судветексперт відповідно до завдань дослідження. У процесі власної судово-ветеринарної практики нами вперше розроблений і запропонований до практичного застосування алгоритм опису результатів дослідження тварини за системним принципом будови організму, а також опису окремих ветеринарних документів, що містяться в матеріалах провадження (справи) та стосуються предмета доказування. На заключній стадії укладання дослідницької частини висновку судовий експерт формулює судово-ветеринарний діагноз та складає синтезуючий розділ.

У дослідницькій частині висновку експерта виокремлюють такі підрозділи (рис. 4.4):

– анамнез хвороби (ушкодження), відомості про який судветексперт отримує із процесуального документа про призначення СВЕ або з ветеринарних

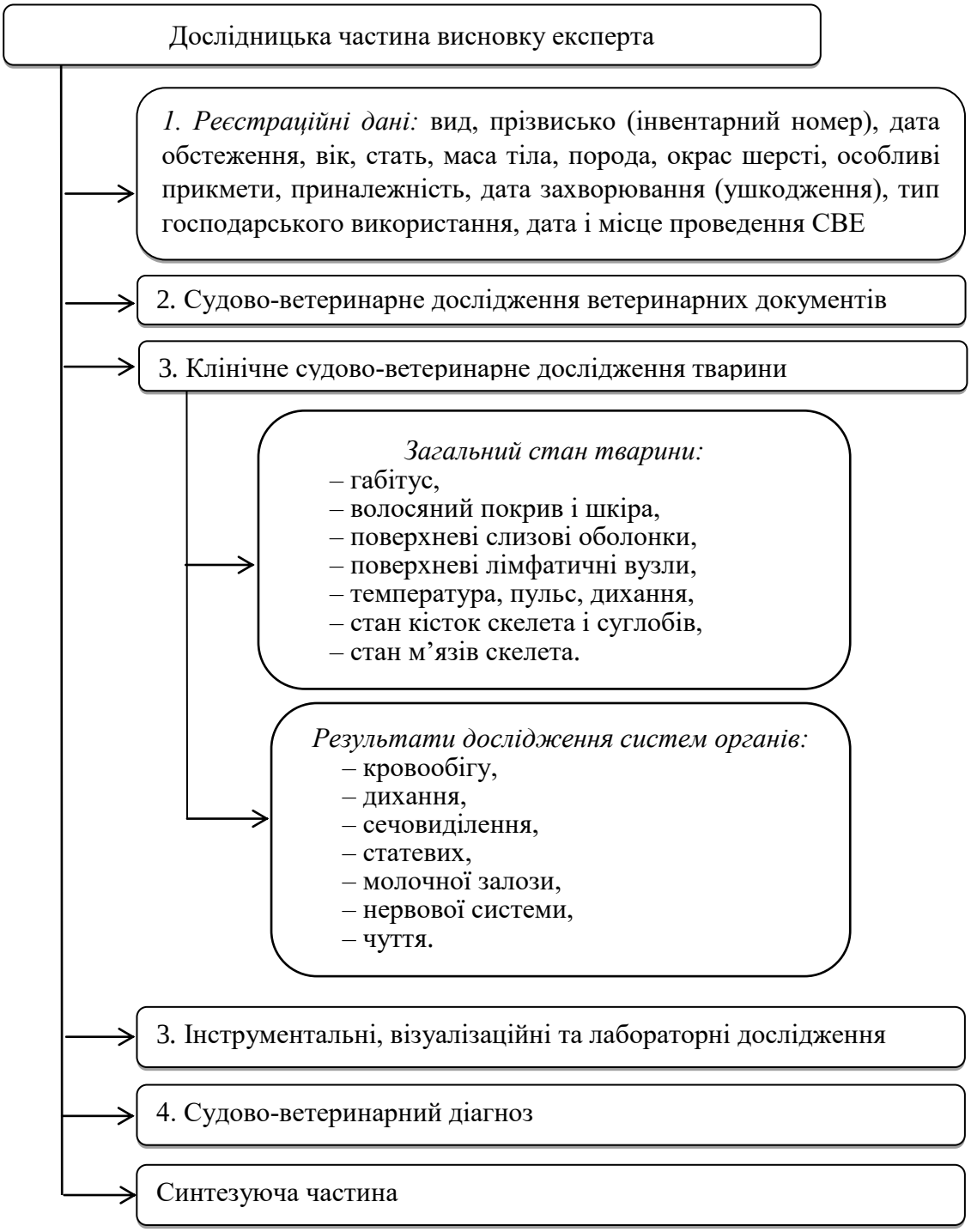

Рис. 4.4 Схема дослідницької частини висновку експерта за результатами СВЕ живої тварини

документів (виписки з історії хвороби підекспертної тварини, амбулаторної карти хворої тварини тощо). Із цих же документів судветексперт з'ясовує обставини, за яких заподіяна шкода здоров'ю тварини;

– дослідження ветеринарних документів, що містяться в матеріалах

кримінального провадження (справи): протоколу обстеження тварини фахівцями ветеринарної медицини (зазначають назву лікарні ветеринарної медицини, її юридичну адресу, прізвище, ім'я, по батькові фахівця ветеринарної медицини, який проводив обстеження тварини), протоколу ультразвукового або рентгенологічного дослідження, результати гематологічного або мікробіологічного дослідження тощо);

– СВД підекспертної тварини за схемою.

Особливе місце у висновку експерта відводять реакції тварини під час зняття або накладення пов'язки на ділянки ушкодження, а також тому, чим ці ділянки оброблені, яке лікування застосовувалось тощо. Це ж зазначають у підрозділі «Реєстраційні дані». *Наприклад:* «Під час знімання бинтової пов'язки як з грудних, так і тазових кінцівок тварина виявляє реакцію на біль. Усі рани на кінцівках, а також на шиї оброблені рідиною фіолетового кольору. Тварині застосовували з лікувальною метою антибіотики, знеболювальні засоби, стимулятори регенерації».

У розділі 2 «Клінічне СВД тварини» реєструють об'єктивні дані, отримані судветекспертом під час безпосереднього об'єктивного дослідження підекспертної тварини власноруч, відповідно до вимог абз. 4 п. 2.2 Інструкції № 1 [97], а також п. 5.1 Правил [417]. Констатують виявлені хворобливі зміни або характер ушкоджень, а також фіксують незмінений морфологічний і функціональний стан органів шляхом детального опису. Не слід допускати вживання виразів «у нормі», «без особливостей» тощо.

Методичні підходи до викладення результатів СВД тварини можуть змінюватись залежно від особливостей питань, поставлених судветекспертові, обставин та особливостей заподіяння шкоди здоров'ю тварини, її виду, віку, статі, фізіологічного стану тощо .

Під час оформлення результатів СВД тварини об'єктивність викладу даних у висновку експерта досягається завдяки правильно побудованому алгоритму дослідження з акцентом на ушкодженій ділянці тіла або органі *(Status localis)*.

Описуючи *зовнішній вигляд тварини* (габітус), судветексперт констатує особливості поведінки, положення тіла в просторі, рухи, зазначає вгодованість, конституцію, а також реакцію тварини на маніпуляції з нею (*див.* додатки Л, М.4–М.6).

Під час опису стану *волосяного покриву* судветексперт зазначає його колір, густоту, забрудненість, блиск, рівномірність розвитку й міру втримання у волосяних фолікулах шкіри, ступінь прояву линьки, ступінь вираженості алопецій (аптеріозу в птиці), прояв уродженого гіпертрихозу (довге волосся) або, навпаки, уродженого гіпотрихозу (повна відсутність волосяного покриву).

У процесі опису стану шкіри судветексперт зазначає її колір, порушення природної пігментації шкіри (альбінізм), наявність безпігментних плям на шкірі (вітиліго), еластичність, вологість, запах і температуру, її анатомічну цілісність або ушкодження, збільшення об’єму шкіри, шкірні висипання; чи виражена у тварини шкірна сверблячка.

Зазначаючи у висновку стан видимих слизових оболонок (очей, носової і ротової порожнин, піхви), а за необхідності, й глибоко розташованих (глотки, гортані, бронхів та ін.), судветексперт акцентує увагу на їх кольорі, вологості, цілісності, наявності нашарувань та припуханні (за можливості).

У процесі опису стану поверхневих лімфатичних вузлів (нижньощелепних, передлопаткових, колінної складки, пахвинних) судветексперт зазначає їх розміри й форму, рухливість, чутливість, консистенцію, характер поверхні, температуру шкіри в проєкції лімфовузла.

Опис стану кісток скелета, суглобів і скелетних м’язів у тварини полягає в тому, що судветексперт зазначає міру їх розвитку, форму, міцність, виявлену неприродну рухливість у кістках або суглобах, пружність скелетних м’язів, констатує, чи може тварина самостійно опиратися на грудні й тазові кінцівки під час переміщення в просторі.

Судветексперт зазначає параметри температури, частоти пульсу й дихання тварини, а також указує, чи виявлені в неї клінічні ознаки інфекційних хвороб.

Далі судветексперт у своєму висновку описує стан тварини за клінічними ознаками: тяжкий, середньої тяжкості, легкого ступеня, зазначає загрозливий чи не загрозливий він для життя; чи сумісні із життям виявлені ушкодження.

Констатація стану систем органів серцево-судинної системи, дихання, травлення, сечовиділення, розмноження, нервової системи, систем органів чуття (зору, слуху, тактильної, больової й температурної чутливості шкіри, глибокої (пропріорецептивної) чутливості) й ендокринних у висновку експерта є необхідною для виявлення ускладнень, супутніх і фонових патологій. Детально описують морфологічні й функціональні особливості органів, що досліджувались, зазначаючи їх положення, величину, рухливість, консистенцію, асиметричність, а описуючи функціональні зміни цих органів під впливом хворобливих чинників або ушкоджень, акцентують увагу на специфічних синдромах, особливостях чутливості органів (болючі чи безболісні) тощо (див. додатки Л, М.4–М.6)

У підрозділі «Інструментальні, візуалізаційні та лабораторні дослідження» результати можна подати у вигляді рентгенологічних, ультрасонографічних, томографічних та інших досліджень, а також лабораторних досліджень біологічних рідин організму (крові, сечі, калу, вмісту шлунка тощо, цитологічного або гістологічного аналізу біологічного матеріалу), проведених із застосуванням візуалізаційних, судово-токсикологічних, судово-гістологічних, судово-імунологічних, мікробіологічних, паразитологічних методів тощо, із зазначенням номера й дати їх виконання.

Опис процесу застосовування інструментальних методів СВД може обмежуватись аргументацією кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу особи, яка призначила СВЕ, можуть надаватись їй для ознайомлення.

Після опису результатів судово-ветеринарного, інструментального, візуалізаційного та лабораторного досліджень тварини судветексперт укладає

розділ «Судово-ветеринарний діагноз» у вигляді висновку про сутність захворювання або ушкодження та стан хворої (травмованої) тварини, сформульований на основі даних анамнезу, результатів клінічних і лабораторних досліджень, виражений у нозологічних термінах, передбачених загальноприйнятими класифікаціями й номенклатурами хвороб, який відображає причину, механізм розвитку, патоморфологічні ознаки й функційні прояви захворювання або травми. Він формулюється точно, повно, чітко, коротко, логічно, без будь-яких пояснень і обґрунтувань. Структура діагнозу передбачає послідовний виклад нозологічних форм: основного захворювання (ушкодження), ускладнення, супутньої та фонової патології (*див.* додаток Л).

Узагальнення та оцінювання результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, судветексперт викладає в *синтезуючому розділі* дослідницької частини висновку експерта.

Основний виклад синтезуючого розділу має містити послідовний, чіткий, згрупований аналіз виявлених захворювань або ушкоджень тварини з акцентом на локальному статусі – ушкодженій ділянці тіла або органі *(Status localis)* (*див.* додаток Л, М.4–М.6).

Третьою частиною висновку експерта є заключні висновки. Відповідно до п. 4.14 Інструкції № 1 [97] вони мають бути сформульовані за результатами дослідження як відповіді на поставлені запитання в послідовності, зазначеній у вступній частині висновку експерта. Якщо питання вирішити неможливо, необхідно вказати, з яких причин. Відповіді на питання, які вирішував судветексперт у порядку ініціативи, дають відповідно до вимог абз. 6 п. 2.2 Інструкції № 1 [97].

Висновки мають бути сформульовані зрозуміло для всіх учасників процесу, повно, стисло, чітко, конкретно, виразно, без повторів, однозначно, без переобтяження спеціальною ветеринарною термінологією, мотивовано, на основі об’єктивно встановлених даних, без фраз і мовних зворотів, що можуть передбачати різне їх тлумачення, в категоричній і, як виняток, імовірній формі. Вживані у висновку спеціальні ветеринарні терміни необхідно пояснити.

У висновках судветексперт констатує фактичні дані або їх відсутність, спираючись на результати, які випливають із викладених фізікальних СВД, а також показує причино-наслідкові зв’язки між ушкодженням і шкодою, заподіяною здоров’ю тварини.

Висновки в заключній частині підписує судветексперт та/або експерти інших спеціальностей, якщо проводилась комісійна СВЕ, із зазначенням їхньої посади, наукового ступеня, ученого звання, а їхні підписи засвідчуються відбитком печатки державної експертної установи. Підписи експертів і відбиток печатки ставлять на кожній сторінці тексту заключних висновків відповідно до п. 4.15 Інструкції № 1 [97].

Фототаблиці, що додають до висновку експерта, підписує судовий експерт (експерти), їхні підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи. Судветексперт, який працює на професійній основі самостійно та не є працівником державної експертної установи, засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків.

Типові форми та зміст висновків експерта за результатами проведених СВЕ живих тварин подано в додатках М.4–М.6.

У разі, коли суб’єкт призначення СВЕ не надав об’єкт дослідження (труп тварини, живу тварину тощо) судветексперт складає Повідомлення про неможливість надання висновку (*див.* додаток П.8).

Після оформлення висновку експерта(-ів) він надсилається суб’єкту, який призначив судову експертизу, разом із документами: супровідним листом (*див.* додаток П.1, П.2), акт здачі-приймання висновку експерта, експертного дослідження, повідомлення про неможливість надання висновку (*див.* додаток П.3), форма обліку робочого часу, витраченого на проведення експертизи (*див.* додаток П.5).

4.5. Диференційний підхід до оформлення ілюстративного матеріалу у висновках судово-ветеринарних експертів та його значення для об’єктивізації й аргументації проведених досліджень

Ілюстративний матеріал у додатках до висновку експерта є наочним та об’єктивним відображенням результатів окремих стадій проведеного експертного дослідження [426]. У п. 4.13 Інструкції № 1 [97] регламентовано необхідність посилання в дослідницькій частині висновку експерта на ілюстрації, додатки та відповідні роз’яснення до них.

Додатками до висновку судового експерта є різноманітні фотографії, схеми, таблиці, графіки, діаграми, довідкові матеріали тощо. Вони забезпечують наочність, підвищують переконливість висновків, об’єктивізують, аргументують й уточнюють проведені СВД, отже, є частиною висновку судового експерта, проте не можуть розглядатися як самостійний елемент його структури, на цьому наголошує у дисертаційній роботі А. Воробчак [37]. Ми цілком погоджуємося з думкою вченого та наводимо аргументи на її користь, використовуючи певні надбання з власної судово-експертної практики в галузі СВЕ.

Інформативність, точність, логічність, методологічність ілюстративного матеріалу у висновку судового експерта є одним із критеріїв його оцінювання суб’єктом призначення СВЕ. Методологічність ілюстративного матеріалу полягає в тому, що в разі проведення повторної СВЕ можна було б відтворити ознаки, зображені на фотоматеріалах, поданих у висновку первинної судової експертизи, і, відповідно, визначити правильність і обґрунтованість зроблених висновків.

Фотографія використовується майже в усіх класах і видах судових експертиз, зокрема судово-медичній, судово-біологічній, судово-товарознавчій тощо. Фотоілюстрації є документальним відображенням об’єктів експертного дослідження, вони об’єктивізують та візуалізують його ознаки, збільшують

доказовість та наочність висновку судового експерта, надійно фіксують порівняльні зразки, обстановку, за якої проводилася слідча дія, дають уявлення про перебіг та результати СВЕ; дають змогу судді, слідчому, дізнавачеві, захисникові, прокуророві та іншим учасникам процесу зрозуміти й оцінити текстову частину висновку судового експерта, отже, забезпечують сприйняття цих ознак та обстановки правопорушення.

У висновку експерта можна використати фотоілюстрації орієнтувальні, оглядові, вузлові та детальної зйомки [246]. Фіксування об'єктів дослідження – метод неруйнівний, загальнодоступний, не потребує фінансових затрат та використання високотехнологічних пристроїв.

Оскільки ілюстрації є складовою частиною висновку судового експерта, вони мають корелювати з текстом його вступної та дослідницької частин за допомогою посилань на фотографії, зокрема в таких формах:

– додатків до висновку експерта у вигляді фототаблиць, що відповідає п. 4.15 Інструкції № 1 [97];

– позначень на фотоілюстраціях характерних ознак об'єкта аналізу, опис яких наведено в дослідницькій частині висновку судового експерта;

– ілюстрування спільних та специфічних ознак однотипних об'єктів дослідження під час їх порівняльного аналізу з відповідними позначеннями на них цих ознак;

– пояснення під фотоілюстраціями ознак об'єкта, що збігаються або відрізняються під час порівняльного дослідження.

У підписах під макро- або мікрофотографіями в додатку до висновку експерта необхідно зазначати номер фото, його назву, стислий опис об'єкта дослідження з акцентом на особливостях або змінах у ньому, характерних для ушкодження або іншої патології, виявленої під час проведення СВЕ та описаної в дослідницькій частині висновку експерта, технічні умови зйомки, джерела та характер освітлювання, дату зйомки. Усі зазначені елементи підпису під фотоілюстраціями є складниками його доказової основи.

Позначення окремих структурних елементів на ілюстраціях здійснюють

за допомогою стрілок-указівок, цифр, літер. Якщо таких позначень виявиться багато на обмеженій площі ілюстрації, то бажано поруч із цією ілюстрацією розміщувати такі ж «дублюючі» ілюстрації об’єктів, проте без розміток для можливості ефективного оцінювання зображення.

У разі дослідження значної кількості однотипних об’єктів, наприклад, стадій судово-ветеринарного розтину трупа, доцільно подавати тільки ілюстрації, які демонструють характерні або патогномонічні ознаки та супроводжують вербальне викладення висновку судового експерта. Ілюстрації до висновку судового експерта подають у вигляді фототаблиці з такою назвою: «Фототаблиця до висновку експерта № *XXXXXX* від *(дата)»* .

Для уникнення недоречностей щодо розмірів та величини об’єктів дослідження всі ілюстрації в додатку до висновку судового експерта треба подавати в одному масштабі та в кольорі. Для цього обов’язково застосовують масштабну лінійку в полі фотознімка.

Найбільш поширеним видом додатків є фотоілюстрації, отримані із застосуванням науково-технічних методів і засобів та оформлені за правилами судової фотографії. Види судово-дослідницьких фотографій, які використовуються у висновку судово-ветеринарного експерта:

1) пакування з об’єктами дослідження й надпис на бирці (рис. 4.5);
2) загального первинного вигляду об’єктів дослідження;
3) окремих макроскопічних фрагментів об’єктів дослідження;
4) мікроскопічних структур органів, кормів для тварин у вигляді цитограм або гістотопограм.

Судово-дослідницькі ілюстрації загального первинного вигляду об’єктів дослідження, якими може бути жива тварина (рис. 4.6), труп тварини (рис. 4.7), корми та кормові добавки для тварин, виготовляють із лінійкою, яка допоможе встановити масштаб зображення.

Спостереження за особливостями руху тварини разом з іншими методами об’єктивного клінічного дослідження дає змогу дати правильну та обґрунтовану експертну оцінку стану тварини на момент проведення СВЕ, а

зафіксовані на фото окремі фрагменти такого дослідження є аргументованим підтвердженням висновку експерта (рис. 4.8).

Фото №_. Загальний вигляд пакування об’єкта дослідження. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на (дата)

Фото №_. Зовнішній вигляд об’єкта дослідження — трупа собаки на прізвисько Джек. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на (дата)

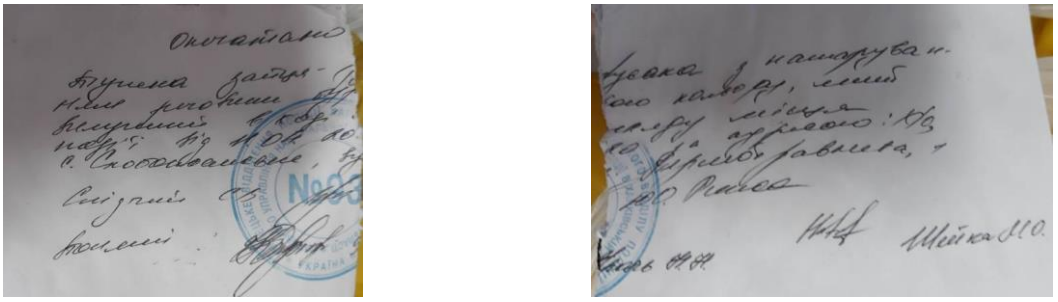

Фото №_. Надпис на бирці пакування речових доказів. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на (дата)

Рис. 4.5 Загальний вигляд пакування об’єкта дослідження та напис на бирці до речового доказу в додатку до висновку судового експерта

Ілюстрації ушкоджень певної ділянки тіла, окремих ділянок органа, особливо без патологічних змін та виражених змін, окремих патологічних станів (крововиливів, гематом, ран, саден, вогнепальних або осколкових ушкоджень) унаочнюють процес розтину трупа тварини (рис. 4.9, 4.10).

Важливе місце поміж різновидів ілюстративного матеріалу посідає зображення гістологічних препаратів [555, 605]. Вони демонструють мікроскопічну будову органів і тканин, отриманих під час біопсії чи тканин дають змогу встановити прижиттєвість або посмертність ушкоджень,

характер патологічного процесу (запалення, пухлинний ріст, наявність в органах планктону за утоплення тощо). Гістологічні ілюстрації доповнюють і уточнюють макроскопічні зміни, помітні неозброєним оком. Вони є підставою для формулювання судововетеринарного діагнозу.

Фото №_. Загальний вигляд кішки європейської на прізвисько Мася. Праве очне яблуко видалене. Верхня і нижня повіки правого ока з'єднані стібками. Права очна щілина повністю закрита. Ліве око — повна сліпота. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на (дата)

Рис. 4.6 Фотоілюстрація зовнішнього вигляду об'єкта судово-ветеринарного дослідження (каліцтво) в додатку до висновку судового експерта. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Фото №_. Загальний вигляд трупа собаки на прізвисько Рекс. Тавро № XXX. Ранові отвори на тілі тварини (позначено цифрами). Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.7 Фотоілюстрація зовнішнього вигляду об'єкта судово-ветеринарного дослідження в додатку до висновку судового експерта (тілесні ушкодження). Архів ННЦ ІСЕ, 2020 р.

Фото № _. Переміщення собаки на прізвисько Рекс у просторі. Тварина вільно переміщується на відкритому просторі (в полі). Рухи голови тварини активні, повертається в різні боки. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на (*дата*)

Рис. 4.8. Фотоілюстрація рухів собаки в додатку до висновку судового експерта

Фото № _. Рана в ділянці верхівки серця розміром 4 см в оленя європейського. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Фото № _. Постопераційна рана в ділянці зовнішньої поверхні правого стегна в собаки на прізвисько Альма. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.9 Фотоілюстрації внутрішнього (1) та зовнішнього (2) ушкоджень об’єктів СВД. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Аналогічно до тканин організму тварин гістологічні ілюстрації можуть візуалізувати структуру кормів для тварин як щільної, так і пухкої консистенції [505]. Це особливо актуально для кормів, призначених для непродуктивних тварин, зокрема, для встановлення компонентного складу корму та відповідність такого складу вимогам нормативних документів (рис. 4.12).

Фото №_. Рановий канал із зовнішньої поверхні верхньої губи ліворуч (показано браншою пінцета) трупа собаки на прізвисько Берта. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Фото №_. Металевий предмет сірого кольору діаметром 0,3—0,4 см, який вилучено з ранового каналу на внутрішній поверхні верхньої губи. Макрофото. Камера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.10. Фотоілюстрації ранового каналу собаки. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

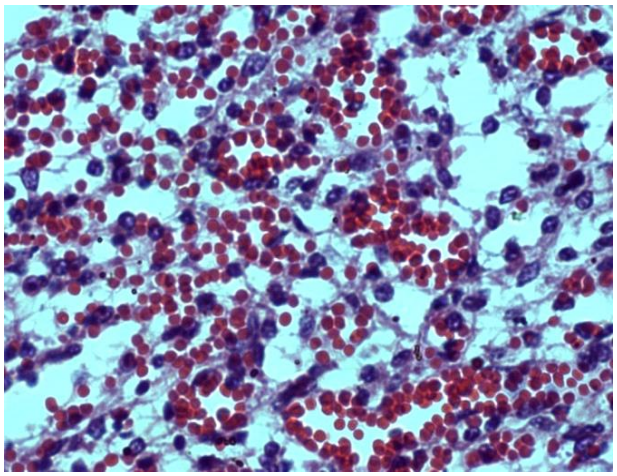

Фото № _. Задній середостінний лімфатичний вузол. Фарбування: гематоксилін + еозин, Збільшення: ×100. Фотокамера «Olimpus C–5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

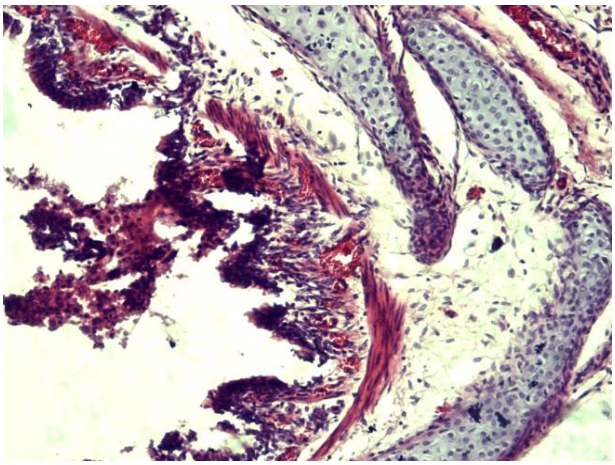

Фото № _. Бронхи. Запалення та надмірне кровонаповнення органа. Фарбування: гематоксилін + еозин, Збільшення: ×100. Фотокамера «Olimpus C–5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.11 Фотоілюстрації гістотопограм. Препарати Яценка І., Казанцева Р., 2020 р.

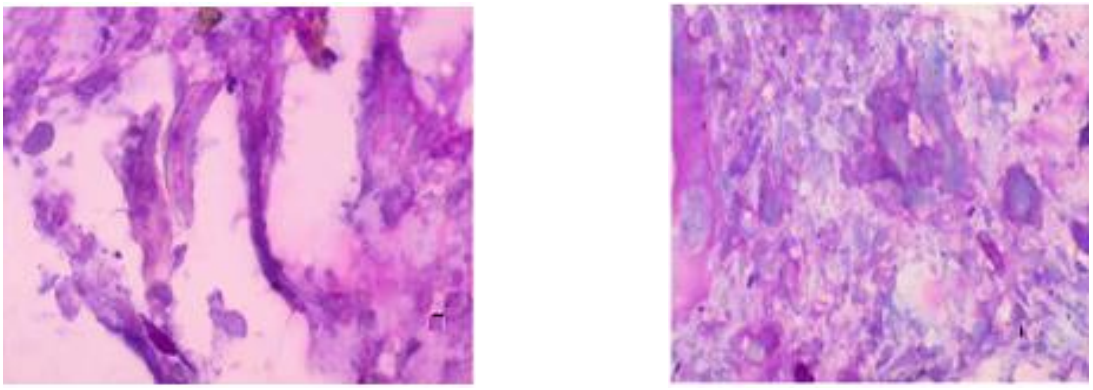

Фото № _. Гістологічний зріз зразка сухого корму економ-класу; а — фрагмент рогових похідних шкіри, б — часточки каррагінану (вказано стрілками). Забарвлення гематоксиліном та еозином. Olimpus CX41, Збільшення ×200

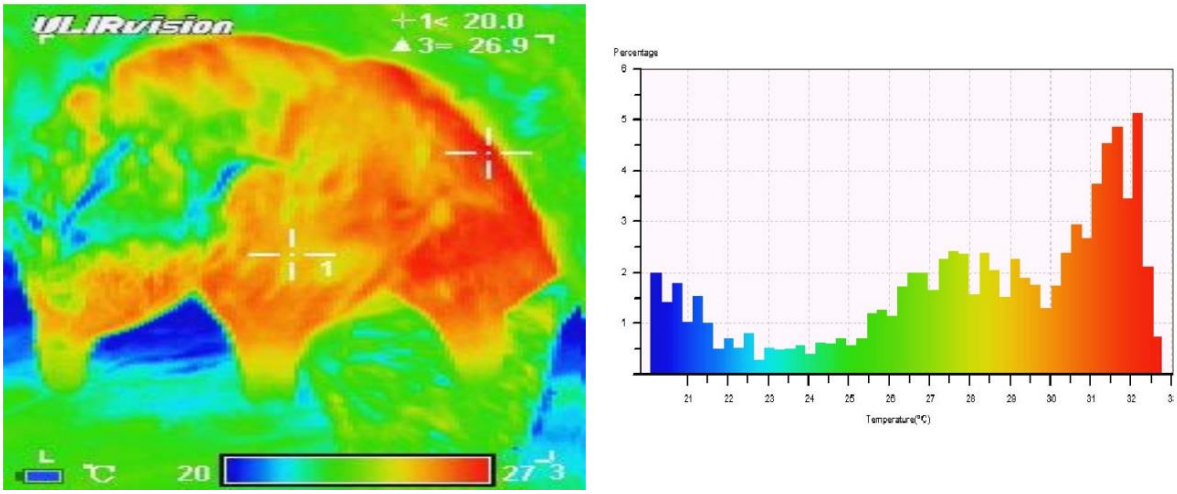
Рис. 4.12 Фотоілюстрації гістотопограм зразка сухого корму. Препарати Конового Є., 2020 р.

Підписи під фотоілюстраціями, які демонструють мікроскопічні структури, оформляються за тими ж правилами, що й до макроскопічних об'єктів, з урахуванням деяких особливостей. Особливості підписів під фотоілюстраціями: номер фото, його назва, технічні умови зйомки, величина збільшення, метод фарбування, у «примітках» подають позначення, показані на фотографії цифрою або буквою.

Ще одним методом дослідження живих тварин і трупів тварин у ранній постмортальний період потенційно може бути термографія за допомогою тепловізора, що характеризується високим діагностичним потенціалом (рис. 4.13). Цей метод широко застосовують як у гуманній медицині [181], так і ветеринарній [651, 167, 191]. Проте використання термографії в СВЕ донині не обґрунтоване й не апробоване, хоча в перспективі може застосовуватися для діагностики давності настання ушкоджень або ознаки ранньої смерті тварин, особливо на місці події [424].

Інформативність методів променевої діагностики, зокрема й рентгенографічного методу, у ветеринарній медицини взагалі та СВЕ зокрема, досліджували українські та зарубіжні вчені: Л. Авер'янова та ін. [2], зарубіжні: K. Yamada et al. [687]; E. Watson et al. [680], S. Modina et al. [595]; M. Roccaro et

al. [630]; S. Punsmann et al. [623].

а б

Фото №_. Термограма молочної залози корови: а – із серозним маститом, б – програма зчитування показників. Тепловізор ТІ-120. Станом на (*дата*)

Рис. 4.13. Ілюстрація у вигляді термограми в додатку до висновку судового експерта за результатами СВЕ. (Термограма Пастернак А., 2017 р.)

Особливо цінним є рентгенологічний метод для СВД переломів кісток скелета, вивихів суглобів [188], виявлення сторонніх предметів у тілі тварини, наприклад, куль, шротинок [486], уламків кісток в органах травлення, виявлення різних хворобливих станів, зокрема пневмоній; дослідження стану внутрішніх органів [541, 542] тощо.

Для об'єктивного ілюстрування ушкоджень та патологічних станів необхідно виконати рентгенографію щонайменше у двох проєкціях: бічній (лівій, із позначенням на рентгенограмі літерою «*L*», або правій, із позначенням на рентгенограмі літерою «*R*») та в хребтовому (рис. 4.18, а) або черевному (верхньонижньому) положенні (рис. 4.14).

Один із новітніх методів променевої діагностики – комп'ютерна томографія (КТ). Цьому питанню приділяли належну увагу M. Thali et al. [659], K. Yamada et al. [688], A. Greco et al. [531]; Y. Vali et al. [669]; C. Morrow et al. [599]. Серія КТ є дуже інформативним ілюстративним матеріалом у висновку експерта, адже демонструє не лише якісні, а й кількісні зміни в

органах, тканинах організму або окремих ділянках тіла в різних проєкціях [465, 584]. Наприклад: тварині заподіяно механічні тілесні ушкодження в результаті наїзду на неї автомобілем. КТ-картина чітко демонструє наявність втисненого багатоуламкового перелому лобової кістки черепа зліва протяжністю до 13,0 мм, із пролабацією уламків у ліву лобову пазуху з наявністю гематоми й підшкірної емфіземи; КТ-ознаки розриву лівої барабанної перетинки; КТ-ознак об'ємних утворень приносових пазух, вух, орбіт на момент дослідження не виявлено (рис. 4.15, 4.16).

Фото № 1. Рентгенограма трупа кота в бічному лівому (а) та хребтовому дорсо-вентральному положеннях (б). Зафіксовано переломи кісток скелета та сторонні предмети. Рентгенівський апарат «Арман-1» з відцифровщиком знімків. Станом на *(дата)*

Рис. 4.14 Рентгеноілюстрація. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Фотоілюстрації КТ підписують так: зазначають номер фото, його назву, стислий опис КТ-зрізу, технічні умови виконання, дату проведення дослідження.

Наступний метод дослідження – МРТ. Це спосіб отримання томографічних зображень внутрішніх органів і тканин із використанням явища ядерного магнітного резонансу, не пов'язаного із променевим навантаженням. За результатами МРТ отримують томограми, які є інформативним матеріалом у

висновку судового експерта (рис. 4.17).

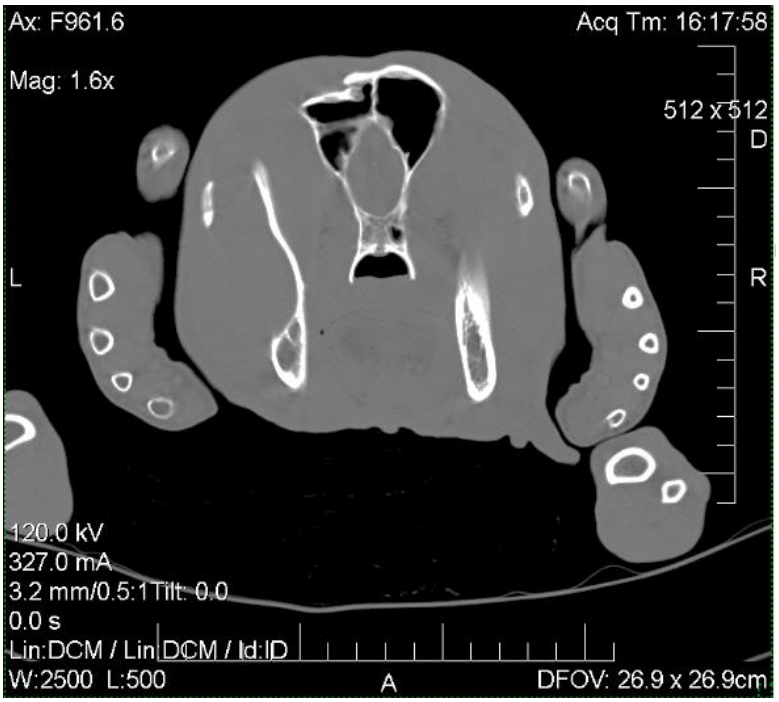
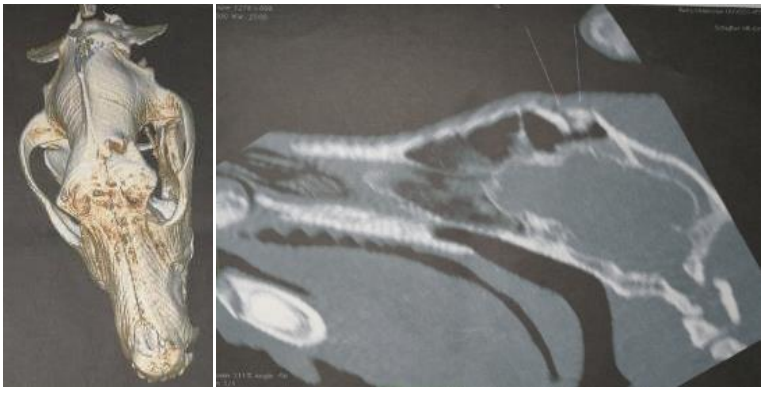

Фото № 1. Комп'ютерна томографія. Сегментальний КТ-зріз голови собаки на прізвисько Рекс у ділянці втисненого багатоуламкового перелому лівої лобової кістки черепа з пролабацією уламків у ліву лобову пазуху. Мультиспіральний, мультидетекторний КТ-сканер Philips Mx8000 IDT від (дата)

Рис. 4.15 Комп'ютерна томографія голови собаки. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

а б

Фото № _. Комп'ютерна томографія. Втиснений багатоуламковий перелом лівої лобової кістки з пролабацією уламків у ліву лобову пазуху в собаки на прізвисько Рекс (показано стрілками). Позначення: а — зовнішній вигляд, б — сагітальний КТ-зріз. Мультиспіральний, мультидетекторний КТ-сканер Philips Mx8000 IDT. Станом на (*дата*)

Рис. 4.16 Комп'ютерна томографія голови собаки в додатку до висновку судового експерта. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

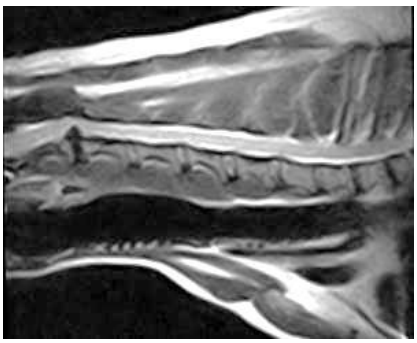

Фото № _. Мієломаляція (незворотнє руйнування шийного відділу спинного мозку) в результаті травми хребта у собаки. МРТ. Ветеринарний томограф Vet-MR Grande. Станом на (*дата*)

Рис. 4.17 Магнітно-резонансна томографія собаки в додатку до висновку судового експерта

Питанню застосування ультрасонографії (УЗД) як інформативного методу судово-ветеринарної діагностики патологічних станів у тварин приділяли належну увагу J. Partlow at al. [617]; C.-D. Zhang at al. [702]; D. Wang at al; S. Dicker at al. [501] та ін. Нині зазначений вид візуальної діагностики набув поширення як у клінічній ветеринарній медицині, так і в СВЕ. Це пов’язано з перевагами ультрасонографії: неінвазивність, відсутність шкідливого впливу на організм, висока діагностична цінність, інформативність, безболісність [471, 578]. За результатами дослідження отримують ультрасонограми (рис. 4.18), які є наочним та інформативним ілюстраційним матеріалом у висновку експерта.

Підписи під фотоілюстраціями ультрасонограм роблять так: зазначають номер фото, подають його назву, короткий опис, позначення на ультрасонограмах (за необхідності), технічні умови виконання, дату УЗД.

Об’єктом комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи може бути волосся тварини, луска риб, пір’я птиці, кров тощо [444, 503, 590, 634, 667, 677, 678]. Найбільш розповсюдженими методами дослідження волосся є мікроскопія кутикули й серцевини (світлова, електронна, растрова тощо) з метою з’ясування особливостей будови, за якою можна встановити породу тварини, чи піддавався об’єкт дії конкретних чинників довкілля тощо, а також провести ДНК-аналіз та застосувати ядерно-фізичні методи елементного

аналізу [65, 146].

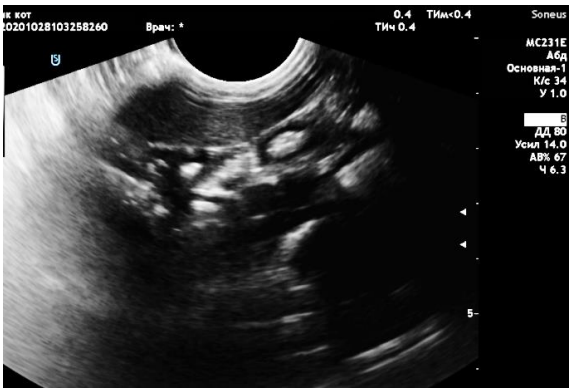

Фото № _. Ультрасонограма органів черевної порожнини кота, ушкодженої високошвидкісними кінетичними снарядами

Фото № _. Ультрасонограма органів черевної порожнини кота, ушкодженої високошвидкісними кінетичними снарядами

Рис. 4.18 Ультасонограми органів черевної порожнини кота в додатку до висновку судового експерта. Архів ННЦ ІСЕ, 2021 р.

Коли за результатами судово-експертного дослідження отримано макро- і мікроскопічні фотографії волосся, їх розміщують у додатку до висновку експертів (рис. 4.19).

Підписи під фотоілюстраціями волосся треба робити так: зазначити номер фото, його назву, указати метод дослідження, технічні умови дослідження, дату проведення дослідження.

Кістки скелета як продуктивних, так і непродуктивних тварин є також об’єктом комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи, які часто вилучають на місці події під час розслідування різних злочинів проти життя й здоров’я тварин, зокрема жорстокого поводження з ними [1], браконьєрства, у разі виявлення решток викраденої та забитої на м’ясо худоби [25, 38, 120, 244, 380, 381, 384]; підміни м’ясної сировини [299, 302] тощо (рис. 4.20).

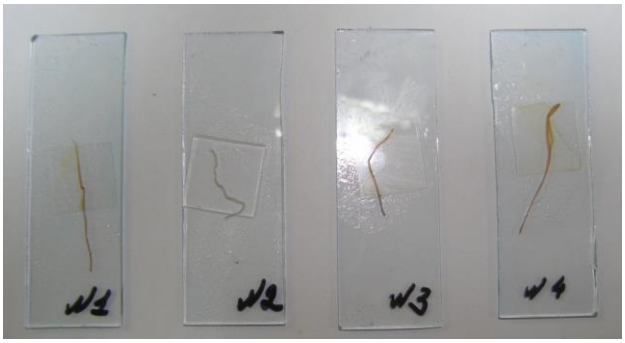

Фото № _. Загальний вигляд об’єктів дослідження волокнистих структур, узятих із поверхні органів тварин, що були вилучені слідчим із піддувала під час обшуку в с. В-на, вул. Ч-а, 12, зафіксованих на предметних скельцях: № 1–4. Фотокамера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Макрофото. Станом на (*дата*)

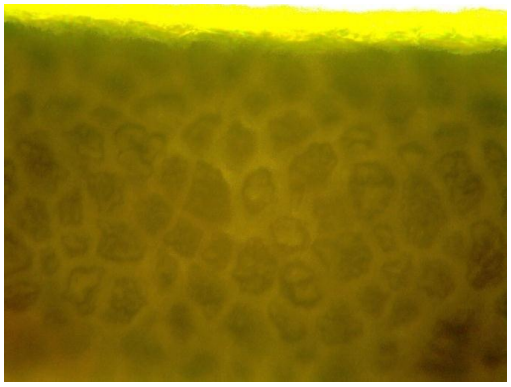

Фото № _. Структура волосся лося, вилученого під час огляду місця події *(дата)*. Просвітлення методом лужного гідролізу. Мікроскоп Micromed XS-2610. Збільшення: ×40. Фотокамера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

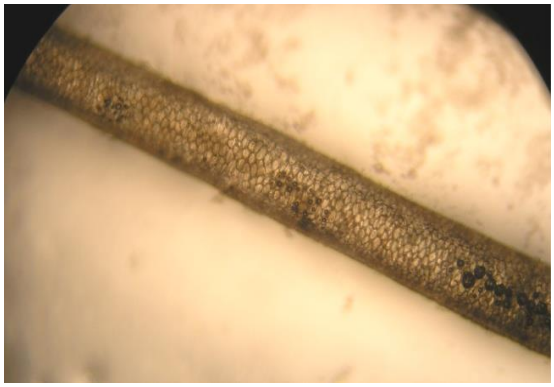

Фото № _. Структура волосся лося, вилученого зі шкури лося під час секційного СВД (зразок порівняння). Просвітлення методом лужного гідролізу. Мікроскоп Micromed XS-2610. Збільшення: б×10. Фотокамера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.19 Фотоілюстрації зовнішнього вигляду та мікроскопічної будови волосся тварини в додатку до висновку судових експертів за результатами комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи. Архів ННЦ ІСЕ, 2020 р.

Різновиди ілюстративного матеріалу – графіки, спектри, хроматограми тощо, тобто графічне зображення результатів проведених СВД. Хроматографічний метод застосовують для діагностики отруєння тварин. У результаті проведеного дослідження на хроматограмі об’єкта виявляють пік, що відповідає ізоніазиду з індексом утримання 8,739 (рис. 4.21).

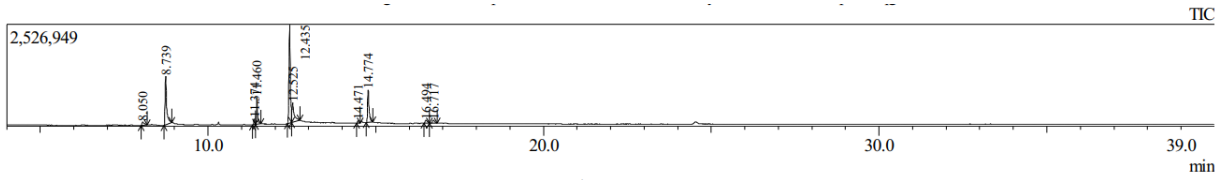

Фото № _. Діафіз і нижній фрагмент третьої п’ясткової кістки коня. Макрофото. Фотокамера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Фото 2. Ліва плечова кістка свині (дистальний епіфіз та нижня частина діафіза) (задня поверхня). Макрофото. Фотокамера «Olimpus C-5060 Wide Zoom». Станом на *(дата)*

Рис. 4.20 Фотоілюстрації кісток коня та свині в додатку до висновку судових експертів за результатами комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи. Архів ННЦ ІСЕ, 2019 р.

Peak Report TIC

Peak#	R.Time	I.Time	F.Time	Area	Area%	Height	Height%	A/H	Mark	Name
1	8.050	8.010	8.190	355082	1.94	83056	1.37	4.28		4-Pyridinecarboxamide
2	8.739	8.690	8.930	4014668	21.92	1199767	19.77	3.35		Isoniazid
3	11.374	11.335	11.420	273911	1.50	144917	2.39	1.89		Palmitoleic acid
4	11.460	11.420	11.585	1273567	6.95	668152	11.01	1.91	V	n-Hexadecanoic acid
5	12.435	12.360	12.500	6957705	37.99	2447063	40.31	2.84		9-Octadecenoic acid, (E)-
6	12.525	12.500	12.745	2092104	11.42	493759	8.13	4.24	V	Octadecanoic acid
7	14.471	14.430	14.530	144436	0.79	63897	1.05	2.26		octadecanoic acid, 3-oxo-, ethyl ester
8	14.774	14.715	14.910	2472437	13.50	809185	13.33	3.06		Hexadecanoic acid, 2-hydroxy-1-(hydroxym
9	16.494	16.435	16.600	374325	2.04	81772	1.35	4.58		9-Octadecenoic acid (Z)-, 2,3-dihydroxypro

Додаток № _. Хроматограма досліджуваного об’єкта. Хроматограф газовий Shimadzu GS з мас-спектрометричним детектором — GSMS-QP2020. Пік, що відповідає ізоніазиду, з індексом утримання 8,739. Станом на (*дата*)

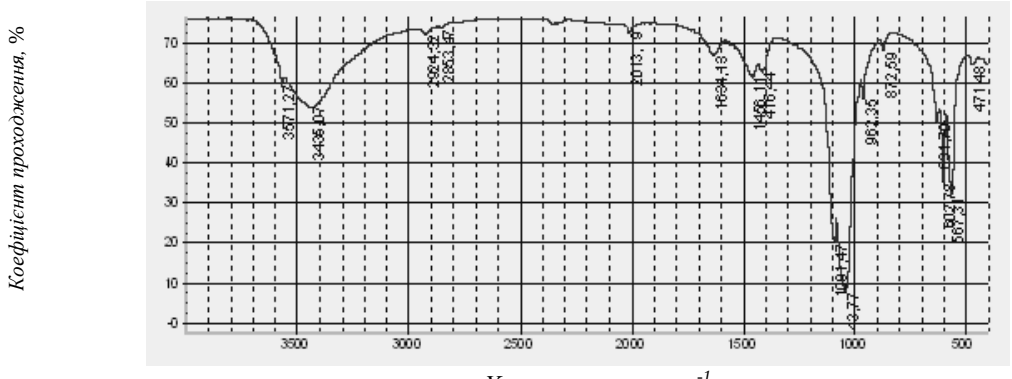
Рис. 4.21 Ілюстрація в додатку до висновку комплексної судової експертизи. Архів ННЦ ІСЕ, 2022 р.

Підпис під хроматограмою має містити такі дані: номер додатка, його назву, найменування хроматографа, стислий опис хроматограми, дату проведення хроматографії.

Наочним зображенням результатів комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи кісток скелета тварин є інфрачервона спектроскопія. Цей метод дослідження застосовують із різною метою, зокрема й для визначення виду та віку тварин за кістками скелета, навіть знищених шляхом спалювання з метою приховування злочину, на що вказують І. Яценко, О. Гетманець, В. Кам'янський [382] та ін. Метод інфрачервоної спектроскопії дав змогу встановити вік тварини за п'ястковими кістками й припустити, що виявлені кістки кінцівок можуть належати саме викраденій і забитій корові (рис. 4.22).

У підписах під спектрограмами необхідно зазначити: номер рисунка, його назву, технічні умови дослідження, у разі необхідності показують позначення, які є на спектрограмі, дату проведення дослідження.

Під час проведення СВЕ, предметом яких є ДНВД або ДОПВСЗ, одним з об'єктів дослідження є матеріали кримінального провадження в іншому виді судочинства, ніж кримінальне. Поміж таких матеріалів можуть бути настанови із застосування ветеринарних лікарських засобів, які мають містити такі дані: опис, склад, фармакологічні властивості, застосування, протипоказання, побічна дія, застереження, форма випуску, зберігання, термін придатності, електронний ресурс посилання.

Додаток _. Спектрограма озоленої п'ясткової кістки великої рогатої худоби (2 роки). «Avatar-360» — інфрачервоний спектрометр Фур'є-перетворювачем. Станом на *(дата)*

Рис. 4.22 Ілюстрація спектрограми озоленої п'ясткової кістки великої рогатої худоби. Архів ННЦ ІСЕ, 2019 р.

Вони дають змогу судовому експертові під час проведення СВЕ оцінити правильність, обґрунтованість та адекватність застосування певних ветеринарних лікарських засобів (дозування, кратність, ефективність у схемі лікування), які призначали під час лікування хворої тварини; застосування імунобіологічних препаратів для профілактики заразних хвороб тварин; необхідність та обґрунтованість виконання певних діагностичних і лікувальних маніпуляцій тощо. Особливо такий матеріал буде корисним під час оцінювання висновку судового експерта суб'єктом призначення СВЕ (рис. 4.23).

Підписи до такого ілюстративного матеріалу доцільно розміщувати перед ілюстрацією, а не під нею. Це дасть змогу особі, яка буде знайомитися з висновком судового експерта, відразу побачити назву документа й адресу в інтернеті, а за потреби – швидко знайти там цей ілюстративний матеріал.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства
аграрної політики
та продовольства України
07.03.2017 № 111

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
29 березня 2017 р.
за № 432/30300

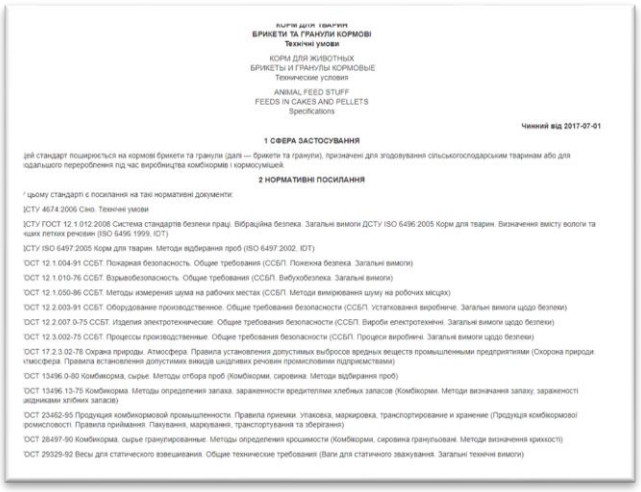
ІНСТРУКЦІЯ
з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней

І. Загальні положення

1. Ця Інструкція визначає порядок проведення профілактичних заходів щодо недопущення захворювання свиней на африканську чуму свиней (далі - АЧС), ветеринарно-санітарних заходів у випадках прояву хвороби серед свиней у господарствах різних форм власності, у тому числі у приватному секторі, дикій фауні, та оздоровлення їх від АЧС, поводження з продукцією свинарства, одержаною в неблагополучних господарствах щодо АЧС, та є обов'язковою для виконання господарствами незалежно від форми власності і підпорядкування, користувачами мисливських угідь, фізичними особами - підприємцями, громадянами, спеціалістами ветеринарної медицини, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Африканська чума свиней (Pestis africana suum, хвороба Монтгомері) - контагіозна вірусна геморагічна хвороба, яка перебігає гостро, підгостро, хронічно безсимптомно й характеризується лихоманкою, геморагічним діатезом, ціанозом шкіри, некродистрофічними змінами паренхіматозних органів і високою летальністю, що призводить до значних економічних збитків.

Додаток № _. Інструкція з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-17#Text (дата звернення: XX.XX.202X р.)

БРИКЕТИ ТА ГРАНУЛИ КОРМОВІ
Технічні умови

КОРМ ДЛЯ ЖИВОТНЫХ
БРИКЕТЫ И ГРАНУЛЫ КОРМОВЫЕ
Технические условия

ANIMAL FEED STUFF
FEEDS IN CAKES AND PELLETS
Specifications

Чинний від 2017-07-01

1 СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ

дий стандарт поширюється на кормові брикети та гранули (далі — брикети та гранули), призначені для згодовування сільськогосподарським тваринам або для одального переробляння під час виробництва комбікормів і кормосумішей.

2 НОРМАТИВНІ ПОСИЛАННЯ

' цьому стандарті є посилання на такі нормативні документи:

)СТУ 4674:2006 Сіно. Технічні умови

)СТУ ГОСТ 12.1.012:2006 Система стандартів безпеки праці. Вібраційна безпека. Загальні вимоги.ДСТУ ISO 6496:2005 Корм для тварин. Визначення вмісту вологи та чих летких речовин (ISO 6496:1999, IDT)

)СТУ ISO 6497:2005 Корм для тварин. Методи відбирання проб (ISO 6497:2002, IDT)

'ОСТ 12.1.004-91 ССБТ. Пожарная безопасность. Общие требования (ССБП. Пожежна безпека. Загальні вимоги)

'ОСТ 12.1.010-76 ССБТ. Взрывобезопасность. Общие требования (ССБП. Вибухобезпека. Загальні вимоги)

'ОСТ 12.1.050-86 ССБТ. Методы измерения шума на рабочих местах (ССБП. Методи вимірювання шуму на робочих місцях)

'ОСТ 12.2.003-91 ССБТ. Оборудование производственное. Общие требования безопасности (ССБП. Устаткування виробниче. Загальні вимоги щодо безпеки)

'ОСТ 12.2.007.0-75 ССБТ. Изделия электротехнические. Общие требования безопасности (ССБП. Вироби електротехнічні. Загальні вимоги щодо безпеки)

'ОСТ 12.3.002-75 ССБТ. Процессы производственные. Общие требования безопасности (ССБП. Процеси виробничі. Загальні вимоги щодо безпеки)

'ОСТ 17.2.3.02-78 Охрана природы. Атмосфера. Правила установления допустимых выбросов вредных веществ промышленными предприятиями (Охорона природи. тмосфера. Правила встановлення допустимих викидів шідливих речовин промисловими підприємствами)

'ОСТ 13496.0-80 Комбикорма, сырье. Методы отбора проб (Комбікорми, сировина. Методи відбирання проб)

'ОСТ 13496.13-75 Комбикорма. Методы определения запаха, зараженности вредителями хлебных запасов (Комбікорми. Методи визначання запаху, зараженості ядниками хлібних запасів)

'ОСТ 23462-95 Продукция комбикормовой промышленности. Правила приемки, упаковка, маркировка, транспортирование и хранение (Продукція комбікормової ромисловості. Правила приймання, Пакування, маркування, транспортування та зберігання)

'ОСТ 28497-90 Комбикорма, сырье гранулированные. Методы определения крошимости (Комбікорми, сировина гранульовані. Методи визначення крихкості)

'ОСТ 29329-92 Весы для статического взвешивания. Общие технические требования (Ваги для статичного зважування. Загальні технічні вимоги)

Додаток № _. ДСТУ 8482:2015 Корм для тварин. Брикети та гранули кормові. Технічні умови. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=76885 (дата звернення: XX.XX.202X р.)

Рис. 4.23 Ілюстративний матеріал у додатку до висновку судового експерта: інструкція та ДСТУ

У підписі має бути зазначено таке: номер додатка, назву, уніфікований покажчик інформаційного ресурсу (адреса сайту), дата звернення.

4.6. Дослідження, перевірка та оцінювання висновку судово-ветеринарного експерта: підстави, критерії, способи та процесуальні особливості

Завершальним етапом проведення будь-якої судової експертизи є складання висновку експерта, а також його перевірка й оцінювання відповідними суб'єктами, зокрема слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Оскільки висновок експерта не має наперед обумовленої сили серед інших засобів доказування, то необхідно з'ясувати, чи можна цей висновок застосувати як джерело доведення факту правопорушення [13, 42, 49].

Висновок експерта можна визнати сумнівним або неправильним із різних причин: експертові надано неправильні вихідні дані, несправжні об'єкти; експерт застосував ненадійні методики і/або припустився помилки [336]. Тож суб'єкт призначення експертизи та суд мають ретельно дослідити, перевірити й оцінити висновок експерта на загальних підставах [366]. У кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському процесах основними критеріями оцінювання доказів, зокрема висновку експерта, є належність і допустимість.

Різні аспекти перевірки й оцінювання висновку експерта досліджували А. Амеліна та ін. [6], В. Бажанюк [14], Д. Барбаш [17], О. Баулін та ін. [19], Д. Вітер [35], А. Воробчак [36], М. Дементьєв [62], В. Жмудінський [86], О. Кожушко [113], В. Корж [119], Г. Куцкір [132], О. Лук'янчук [145], Ю. Мирошниченко [158], Е. Б. Сімакова-Єфремян [272], Д. Пучко [237], Ю. Федик та ін. [310], В. Ю. Шепітько [338], М. Щербаковський [350, 354, 355], Ю. Ю. Ярослав [371].

На нашу думку, метою дослідження й оцінювання висновку експерта є: з'ясувати правосуб'єктність, компетенції та компетентності експерта; обґрунтованість і вмотивованість, достовірність і належність, значення для системи доказів уміщених у ньому фактичних даних, зважаючи на їхню

інформативність; ознайомити суб'єкта призначення експертизи зі змістом висновку; визначити можливість його застосування як джерела доказів; оцінити з'ясовані експертним шляхом факти, на яких ґрунтуються рішення у кримінальному провадженні (справі).

Науковці виокремлюють такі способи перевірки й оцінювання висновку експерта:

– аналіз дотримання обумовленого порядку призначення експертизи та відповідності змісту висновку експерта вимогам процесуального законодавства [389];

– зіставлення висновку експерта з іншими доказами або з іншими висновками, якщо такі є;

– виклик експерта для допиту з метою роз'яснення його висновку [86, 329];

– одночасний допит двох або кількох експертів [86];

– надання стороною кримінального провадження відомостей, які стосуються компетенції експерта [6];

– призначення повторної або додаткової експертизи.

Можна упевнено констатувати, що для перевірки й оцінювання висновку експерта суб'єкт оцінювання доказів (згідно зі ст. 94 КПК [128]) повинен дослідити й оцінити його зміст (обґрунтовані та достовірні підсумкові умовиводи) і форму (відповідність вимогам процесуального закону), адже зміст і форма висновку експерта характеризують його доказову компоненту в кримінальному провадженні: недотримання хоча б одного з них виключає можливість визнати висновок експерта доказом у суді. Маємо зауважити, що перевірку й оцінювання висновку судового експерта можна здійснити виключно на стадії судового розгляду і практично неможливо на стадії досудового розслідування.

Отже, дослідження, перевірка й оцінювання висновку судового експерта є складною і багатовекторною розумовою діяльністю, спрямованою на перевірку дотримання вимог процесуального закону під час призначення та проведення

судової експертизи (зокрема й СВЕ), а також на перевірку достовірності, наукової обґрунтованості й повноти висновку експерта. Оцінювання висновку експерта, як зазначає М. Щербаковський [354], має кілька рівнів процесу доказування: експертний, слідчий і судовий (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Рівні оцінювання висновку експерта та їхній зміст

Рівні	Суб'єкт	Зміст
1. Експертний	Керівник судово-експертної установи або його заступник	Перевірка дотримання процесуальних вимог призначення і проведення експертизи; перевірка дотримання формальних вимог оформлення висновку експерта
2. Слідчий	Слідчий, прокурор	Зіставлення з'ясованих судовим експертом фактів з іншими зібраними доказами; визначення ступеня повноти проведеного дослідження та наукової обґрунтованості підсумкових висновків; перевірка дотримання процесуальних вимог призначення і проведення експертизи; з'ясування достовірності результатів, отриманих судовим експертом
3. Судовий	Слідчий-суддя, суд, захисник	Визначення доказової сили обставин, з'ясованих судовим експертом, конкретної події розслідуваного злочину; остаточне розв'язання питання про наявність або відсутність фактів і додавання їх до системи доказів за кримінальним провадженням

Критерії оцінювання висновку експерта взаємопов'язані та доповнюють один одного – це збіг умовиводів судового експерта з іншими даними у кримінальному провадженні. М. Щербаковський наголошує, що гносеологічний та процесуальний критерії достовірності висновку експерта є підґрунтям для формування стандарту доказування щодо відповідності умовиводів експерта об'єктивній істині [355].

Зауважимо, що чітко розмежувати окремі складові оцінювання висновку експерта фактично неможливо, адже вони взаємопов'язані, частково доповнюють один одного, тому їх необхідно оцінювати й перевіряти тільки сукупно.

На етапі оцінювання висновку експерта за результатами СВЕ через специфіку предмета, об'єктів і розв'язуваних цією експертизою завдань суб'єкт призначення судової експертизи не здатний правильно оцінити наукову обґрунтованість такого висновку, аргументованість застосування експертом методів дослідження тощо, оскільки він не має спеціальних ветеринарних знань. З огляду на це ми розробили алгоритм оцінювання висновку судветексперта дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом.

В оцінюванні висновку експерта можна виокремити дві складові:

1) логіко-процесуальну (формальну), реалізовану ініціатором призначення експертизи,

2) спеціальну, виконувану лише суб'єктом, який має спеціальні знання в конкретній галузі для проведення експертного дослідження наданих об'єктів.

Ми адаптували запропоновані М. Щербаковським [354] критерії до перевірки висновку судово-ветеринарного експерта, узагальнивши відповідний алгоритм дій.

Алгоритм оцінювання висновку експерта дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом.

І. *Логіко-процесуальне (формальне) оцінювання висновку експерта*

1. Оцінювання дотримання вимог процесуального порядку проведення СВЕ:

а) правильності підготовки матеріалів до проведення СВЕ та перевірка наявності в матеріалах кримінального провадження документів;

б) процесуального порядку призначення СВЕ на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження:

– чи наявний у матеріалах кримінального провадження процесуальний

документ про призначення СВЕ (постанова, ухвала, адвокатський запит про залучення експерта);

– чи у визначеному законодавством порядку призначено (залучено) судового експерта до проведення СВЕ;

– чи уповноважено судового експерта на виконання завдань щодо об'єктів СВЕ, які містять відомості про обставини вчинення правопорушення, проведення дослідження та надання висновку або повідомлення про неможливість його надання;

– чи проведено СВЕ за письмовим дорученням керівника судово-експертної установи в разі її призначення (замовлення) судово-експертній установі, співробітником якої є судовий експерт;

– чи прийнято до виконання СВЕ атестованим судовим експертом, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі, якщо її проведення не доручено йому особисто;

– чи наявні в матеріалах кримінального провадження попередні висновки судових експертів (у разі призначення повторної експертизи);

– чи не збирав і/або вилучав матеріали, які підлягають експертному дослідженню, експерт самостійно;

– чи не збирав експерт самостійно вихідні дані для проведення СВЕ, якщо в наданих йому матеріалах вони відображені неоднозначно;

– чи дотримано права учасників процесу під час призначення та проведення СВЕ?;

в) порядку проведення СВЕ:

– чи не виконано експертних завдань, які виходять за межі предмета СВЕ, спеціальних ветеринарних знань або кваліфікації експерта;

– чи не передоручено СВЕ іншій особі?;

– чи є підстави для відводу експерта [421];

– чи не вирішував експерт питання права і/або чи не оцінював порушення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

– чи не залучав самостійно експерт інших судових експертів або осіб до

проведення дорученої йому СВЕ;

– чи не вступав експерт у непередбачені нормативно-правовими актами і без згоди суб'єкта призначення СВЕ в особисті стосунки з учасниками процесу (якщо це ставить під сумнів його незацікавленість у результатах або якщо такі особи прямо або опосередковано зацікавлені в результатах СВЕ);

– чи дотримано процесуальну форму висновку експерта;

– чи задовольнив суб'єкт призначення СВЕ клопотання експерта;

– чи коректними є посилання експерта у висновку на нормативно-правові акти, джерела літератури й інструктивні матеріали;

– чи зазначив експерт причини розбіжностей висновків повторної та первинної СВЕ?

2. Оцінювання відповідності об'єктів, наданих на СВЕ, об'єктам, дослідженим експертом:

– ознайомлення із написом на бирці, розміщеній на пакуваннях наданих на експертизу об'єктів;

– ознайомлення з зовнішнім виглядом об'єктів, зображених у фототаблиці, доданій до висновку експерта;

– з'ясування відповідності об'єктів, використаних у повторній СВЕ, об'єктам, використаним у первинній СВЕ та зазначеним у процесуальному документі про її призначення.

3. Оцінювання повноти й обсягу проведеного дослідження, а також зрозумілості підсумкових висновків.

– Чи дослідив експерт усі надані на СВЕ об'єкти?

– Чи всі питання, поставлені експертові у процесуальному документі про призначення СВЕ або сформульовані за ініціативою експерта, розв'язано в достовірній чи ймовірній формах або у формі не є можливим надати відповідь?

– Чи відповідають питання, поставлені на розв'язання експертові, галузі знань «Ветеринарна медицина»?

– Чи достатні повнота й обсяг експертного дослідження, викладені в дослідницькій частині висновку експерта, для відповіді на питання, поставлені

на розв’язання експертові?

– Чи є повнота опису перебігу дослідження, виконаного експертом у висновку?

– Чи для всіх учасників процесу заключна частина у висновку експерта є переконливою, зрозумілою, логічною й обґрунтованою?

4. Оцінювання відповідності заключної частини висновку експерта результатам проведених досліджень.

– Чи відповідають підсумкові умовиводи експерта проміжним, сформульованим у дослідницькій частині висновку (заключна частина комплексних експертизах або експертизах із багатоякісним об’єктним складом)?

– Чи виявлено суперечності між окремими частинами висновку експерта?

– Чи відповідають описи результатів проведених досліджень у дослідницькій частині висновку ілюстраціям, наведеним у фототаблиці?

– Чи виявлено у проведених дослідженнях арифметичні або інші помилки, неправильні посилання на нормативно-правові або нормативно-технічні акти, методики, методичні рекомендації?

– Чи наявні в матеріалах кримінального провадження або у висновках пер-винних СВЕ фактичні дані й обставини, на які посилається судовий експерт для обґрунтування своїх підсумкових висновків?

5. Оцінювання взаємозв’язку між викладеними у висновку експерта фактами та предметом доказування злочину:

– Чи відповідає зміст висновку експерта обставинам правопорушення?

– Чи можуть відомості, що містяться у висновку експерта, підтвердити або спростувати факти й обставини, які стосуються розслідуваного правопорушення?

6. Оцінювання відповідності висновку експерта іншим доказам, зібраним за кримінальним провадженням:

– є засобом доказування, якщо сформульовані в ньому фактичні дані

корелюють з іншими зібраними доказами у справі;

– підлягає перевірці, якщо в ньому виявлено неузгодженість, зумовлену експертними помилками або дефектами інших доказів за матеріалами кримінального провадження (справи).

II. *Оцінювання змісту висновку експерта*

1. Оцінювання правильності оформлення висновку експерта.

– Чи є у вступній частині висновку експерта запис, що експерта попереджено (або він обізнаний) про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку?

– Чи є у вступній частині висновку експерта запис про наявність у нього свідоцтва на право проведення судової експертизи?

– Чи є підпис експерта після запису, що його попереджено (або він обізнаний) про кримінальну відповідальність?

– Чи є в заключній частині висновку підпис експерта й відбиток печатки експертної установи?

– Чи є у фототаблицях, що є додатками до висновку експерта, підпис експерта й відбиток печатки експертної установи?

2. Оцінювання достатності об’єктів експертного дослідження для розв’язання питань, поставлених у процесуальному документі про призначення СВЕ.

– Які об’єкти (матеріальні й матеріалізовані) надано експертові на дослідження?

– Чи відповідають об’єкти, надані на СВЕ ініціатором експертизи, об’єктам, дослідженим та описаним експертом у висновку?

– Чи достатньо наданих об’єктів (за масою, обсягом, розмірами, цілісністю) для застосування до них відповідних методів експертного дослідження?

3. Оцінювання доброякісності об’єктів експертного дослідження:

– У якому стані надано об’єкти на СВЕ?

– Чи придатні об’єкти для дослідження та надання відповідей на

питання, поставлені судовому експертові у процесуальному документі про призначення СВЕ?

– Чи дотримано принцип максимального збереження об’єктів під час СВЕ?

4. Оцінювання доцільності й наукової обґрунтованості застосування експертної методики.

– Чи належать до компетенції експерта наукові методи й експертні методики дослідження, застосовані під час проведення СВЕ?

– Як на стані об’єктів позначилися методи дослідження (не вплинули на властивості об’єктів; не змінили зовнішніх ознак, але частково вплинули на характеристики об’єктів; змінили цілісність об’єкта, зруйнували його форму та значно змінили його властивості; знищили об’єкти)?

– Чи підтверджено наукову обґрунтованість, достовірність та апробованість методів дослідження, застосованих під час проведення СВЕ?

– Чи для всіх учасників процесу результати експертного дослідження є очевидними й наочними?

– Чи забезпечують застосовані методи дослідження максимальну збереженість об’єктів СВЕ?

– Чи відповідає застосована експертом методика виконанню поставлених перед ним експертних завдань?

– Чи правильну методику обрав експерт для виявлення необхідних характеристик наданих на дослідження об’єктів і розв’язання конкретних експертних питань?

– Чи не мав експерт підстав для застосування іншої експертної методики сукупно з обраною?

– Чи не суперечать одна одній застосовані експертом методики?

– Чи відповідає обраній методиці виконане експертне дослідження?

– Чи дають змогу методи експертного дослідження перевірити здобуті результати?

– Чи наявна застосована експертом методика в Реєстрі методик

проведення судових експертиз?

5. Оцінювання повноти проведеного дослідження.

6. Оцінювання правильності опису та пояснення з'ясованих ознак об'єктів:

– Чи наявні всі ознаки об'єктів дослідження, необхідні для формулювання підсумкових висновків?

– На яких критеріях ґрунтувався експерт для оцінювання ознак під час формулювання проміжних і підсумкових висновків?

– Чи правильно експерт описав ознаки об'єктів під час застосування конкретної методики експертного дослідження?

– Чи всебічно експерт оцінив кожну ознаку об'єкта для формулювання діагнозу та з'ясування причин(-и) смерті тварини або причин(-и) розладу здоров'я живої тварини?

– Чи правильно сформульовано діагноз і чи відповідає він результатам, описаним у дослідницькій частині висновку експерта?

– Чи виявлено у висновку експерта помилки та суперечності?

7. Оцінювання наукової обґрунтованості проміжних і підсумкових висновків.

– Чи достатньо виявлених ознак для формулювання проміжних умовиводів експерта?

– Чи поставлено діагноз?

– Чи відповідають проміжні висновки результатам проведеної СВЕ?

– Чи обґрунтовано висновок експерта загалом?

– Чи узгоджується висновок експерта з іншими джерелами доказів?

8. З'ясування компетентності експерта.

– Чи достатньо компетентний експерт для проведення СВЕ?

– Чи має експерт вищу ветеринарну освіту (освітній ступінь не нижче спеціаліста або магістра)?

– Чи має експерт свідоцтво про експертну кваліфікацію за спеціальністю 18.1 Ветеринарні дослідження?

– Чи не проводили СВЕ під час тимчасового припинення права експерта на проведення експертизи, після анулювання свідоцтва експерта?

– Чи вийшов судовий експерт за межі своєї компетенції під час проведення СВЕ?

– Чи наявні інші підстави, через які цей експерт не може виконувати повноваження експерта?

На наше глибоке переконання, поміж суб'єктів оцінювання доказів (зокрема висновку експерта) має перебувати *дізнавач*, тому ми пропонуємо додати його до переліку таких суб'єктів у ч. 1 ст. 94 КПК [128].

Дотримання судветекспертами чинних нормативно правових актів, якими врегульовано здійснення судово-експертної діяльності в Україні, а також правил, прийомів, процедур і методик проведення СВЕ гарантує забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, а застосування запропонованого вище алгоритму критеріїв оцінки висновку судового експерта надійність його перевірки й оцінювання, створюючи умови для ухвалення правосудних рішень у судочинстві.

Наш алгоритм підтверджено позицією Верховного Суду України, який під час перевірки й оцінювання висновку експерта вважає за необхідне з'ясувати, чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи; чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі; компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; достатність поданих експертові об'єктів дослідження; повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи; обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи, на що вказує постанова Пленуму Верховного Суду України [231].

Можливі результати всебічного оцінювання висновку експерта:

1) висновок визнають повним, категоричним, науково обґрунтованим,

об’єктивним, достовірним, правильним і правдивим, якщо він відповідає іншим матеріалам справи й нормативним вимогам до форми та змісту. Правильність висновку експерта означає відповідність його умовиводів об’єктивній дійсності;

2) у висновку експерта виявляють неточності (відхилення від істини, від норми, неправильність), незначні розбіжності в датах, ненавмисні помилки, які виникли через необачність експерта й не впливають на достовірність висновку;

3) висновок експерта визнають непереконливим (недоказовим) через неповні відповіді на поставлені запитання та недостатньо зрозумілі формулювання заключних висновків, а саме: нечіткі, багатозначні й розпливчасті, які не дають дійти категоричного висновку щодо факту, який потрібно з’ясувати; які потребують спеціальних знань для їхнього розуміння; викладення фактичних даних має невизначений, неконкретний характер;

4) висновок експерта визнають *науково* необґрунтованим і непереконливим (коли істинність висновків експерта не доведено й не підтверджено фактами, міркуваннями та доказами), якщо застосовані експертом методики дослідження викликають сумнів; обсяг проведених досліджень є недостатнім; комплекс визначених характеристик (ознак) об’єктів, аргументування висновків базуються на застарілих, неточних даних або необґрунтованих припущеннях експерта; підсумкові умовиводи експерта не є логічними результатами досліджень або суперечать їм, а також даним, наведеним у додатках до висновку експерта, і не відповідають зображеному на дослідницьких фотографіях тощо;

5) дослідження вважають неповним, коли експерт не дав відповідей на частину поставлених йому питань; обсяг завдань, сформульований у документі про призначення експертизи, зменшено; не досліджено всіх наданих на експертизу об’єктів (таке можливе в разі дослідження великої кількості об’єктів дослідження); не враховано всіх обставин справи, що мають значення для розв’язання поставлених питань; у процесі розслідування виникли нові фактичні дані й обставини, не відображені в висновку експерта;

6) перевищення експертом повноважень, наданих йому законом (зокрема, розв'язання правових питань, або питань, які виходять за межі його компетенції, чи питань, які не потребують використання спеціальних знань);

7) суперечність висновку експерта іншим доказам, що може свідчити як про помилковість висновку експерта, так і про недостовірність інших доказів.

Отже, суб'єкт призначення експертизи матиме підстави вважати висновок експерта необґрунтованим, недостовірним, сумнівним, незрозумілим і неповним або навіть неправильним за таких умов:

– експертові надано неправильні вихідні дані або неналежні об'єкти – недопустимість об'єктів дослідження тягне визнання висновку експерта недопустимим загалом;

Рис. 4.24 Алгоритм дій за результатами оцінювання висновку експерта

– експерт дослідив не всі об’єкти, надані на експертизу; або дослідив об’єкти, не зазначені в документі про призначення експертизи; або дослідив недостатню кількість об’єктів, необхідних для отримання об’єктивних фактичних даних про подію правопорушення; або дослідив недоброякісні об’єкти, за якими неможливо дійти тих умови водів, які сформульовано в його висновку; або дослідив об’єкт не повністю;

– експерт порушив правила відбору біологічного матеріалу для додаткових лабораторних досліджень;

– експерт застосував неправильні або суперечливі методики (методи);

– проміжні й підсумкові умовиводи експерта не є результатом проведених досліджень;

– незгоди між собою судових експертів у складі експертної комісії;

– наявність фактичних помилок (прорахунків, неправильних або застарілих посилань на наукові джерела чи нормативно-правові акти);

– загальної некомпетентності експерта в досліджуваному питанні. Висновок експерта також є недопустимим доказом, якщо його надав експерт, який підлягав відводу [421].

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо алгоритм дій за результатами оцінювання висновку експерта (рис. 4.24).

Остаточне оцінювання висновку експерта, з’ясування його доказового значення суд здійснює під час ухвалення рішення – вироку.

Доцільно зауважити, що КПК [128] не містить норм щодо повторної та додаткової судової експертизи. Тож принагідно висловлюємо думку про нагальну необхідність доповнення КПК в цьому аспекті.

Висновки до розділу 4

Дослідження праксеологічних засад судово-ветеринарної експертизи та проблем оформлення результатів судово-ветеринарної експертизи дає

можливість дійти таких висновків:

1. Установлено, що судово-експертна праксеологія є сферою судово-експертної діяльності, яка досліджує принципи, закономірності, умови доцільності, раціональності та ефективності, а також засоби реалізації якісної діяльності в галузі судової експертизи, особливості впровадження, використання та застосування судово-ветеринарних новацій. Наголошується, що судово-ветеринарна праксеологія є концепцією, яка ґрунтується на експертній *онтології* (буттєвій зумовленості), правовій *гносеології* (пізнавальній діяльності) та експертній *аксіології* (ціннісних орієнтирах) утворює *інтегральну систему* та формує продуктивні механізми функціювання експертної практики для впливу останньої на якість проведених судово-ветеринарних досліджень з метою підвищення ефективності експертного забезпечення судочинства.

2. Аргументовано, що основною метою СВЕ з праксеологічних позицій є забезпечення експертної практики оптимальними прийомами, способами й засобами здійснення судово-експертної діяльності з установлення фактичних даних і обставин кримінального провадження (справи), пов’язаних із правопорушеннями, скоєними проти здоров’я і життя тварин.

3. Доведено, що судово-ветеринарна праксеологія є методологічно-практичною основою для проведення судово-ветеринарних експертиз і вдосконалення експертної практики, оскільки праксеологічний підхід дає змогу виробити оптимізовані алгоритми стандартних експертних процедур. Праксеологічне значення застосування методик судово-ветеринарних досліджень для встановлення фактичних даних та обставин обґрунтовано потребою виявити дії правопорушника, які відбилися на об’єктах СВЕ в певних просторових і часових межах.

4. Наголошено, що під праксеологічним підходом слід розуміти систему теоретичних засад, які окреслюють закономірності планування, прогнозування та проєктування професійної судово-експертної діяльності та полягають в обміркуванні дій та очікуваних ефектів, усебічному самоаналізі й самооцінці,

моделюванні умов, напрямів і засобів удосконалення на підставі комплексу спеціальних ветеринарних знань та емпіричного досвіду, а також у здійсненні певних дій (з урахуванням особливостей експертної ситуації) для здобуття ефективних результатів. Праксеологія судово-ветеринарних досліджень дає змогу прогнозувати й моделювати тенденції та перспективи розвитку судової експертології в динаміці, що є важливим науковим підґрунтям для розв'язання практичних завдань СВЕ.

5. Наголошено, що постанова уповноваженої особи про призначення СВЕ є процесуальним рішенням уповноваженої особи, відповідно до ч. 1 і 3 ст. 110 КПК України. У зв'язку з тим, що підстави для призначення СВЕ у чинному КПК України відсутні, а встановити істину в кримінальних провадженнях (справах) щодо правопорушень, скоєних проти життя і здоров'я тварин не можливо без застосування спеціальних ветеринарних знань або ветеринарних знань у комплексі із спеціальними знаннями в іншій сфері шляхом проведення судової експертизи, пропонуємо доповнити статтю 242 КПК такими пунктами: «2. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: <…> 7) визначення причини смерті тварини або визначення характеру та тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини».

Доведено, що обов'язковим складником резолютивної частини постанови є дозвіл суб'єкта призначення СВЕ на застосування руйнівних методів дослідження, що знищують чи пошкоджують специфічний об'єкт (труп тварини, корми та кормові добавки для тварин) або змінюють його властивості лише тією мірою, якою це необхідно для дослідження, що відповідає одному з принципів судово-експертної діяльності та узгоджується зі ст. 5 Закону України «Про судову експертизу», абз. 1 п. 4.11, абз. 6 п. 2.2 та абз. 2 п. 4.11 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень».

6. Розкрито значення феномену внутрішнього переконання судветексперта в його професійній діяльності. Доведено, що зазначена категорія є елементом незалежності та безпосередності дослідження судовим експертом ознак і властивостей об'єкта з метою встановлення фактичних даних

та обставин справи (провадження). Сформульовано авторську дефініцію поняття «внутрішнє переконання судово-ветеринарного експерта». Розкрито структуру внутрішнього переконання судветексперта та акцентовано увагу на тому, що в ній доцільно виокремлювати гносеологічні, психологічні, етичні, моральні та правові складники. З'ясовано, що внутрішнє переконання судветексперта складається з таких елементів: інформації про ознаки та властивості досліджуваних об'єктів, спеціальних ветеринарних знань, його психовольового стану та правосвідомості.

Наголошено, що напрямами реалізації феномену внутрішнього переконання судветексперта є такі види судово-експертної діяльності: когнітивна, інтерпретаційна, оцінно-мотиваційна, комунікаційна, рефлексивна.

7. Запропоновано доповнити статтю 14 Закону України «Про судову експертизу» частиною 2 такого змісту: *«У разі, якщо між висновком первинної судової експертизи та висновком повторної експертизи виявлено суттєві розбіжності, це не тягне за собою притягнення до відповідальності судового експерта, який надав висновок первинної судової експертизи, якщо він не припустився умисного порушення законодавства або несумлінності, що спричинило негативні наслідки»*.

8. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань щодо укладання висновку експерта за результатами проведеної СВЕ живої тварини, що позитивно вплине, зокрема, на проведення й оформлення результатів СВД та судово-експертну діяльність загалом. Послідовність викладу результатів СВЕ визначається з урахуванням особливостей її проведення, стану специфічного об'єкта дослідження (живої тварини чи трупа) і характеру питань, поставлених на вирішення СВЕ. Аргументовано, що вступна частина висновку судового експерта поряд з іншими необхідними елементами, передбаченими Інструкцією № 1, відображає в межах предмета дослідження специфічний об'єкт дослідження та перелік питань для вирішення судветекспертом.

Наголошено, що новелою дослідницької частини висновку експерта є вперше запропонований алгоритм опису результатів дослідження окремих

ветеринарних документів, наданих на дослідження, зазначень реєстраційних даних об’єкта, опис результатів дослідження об’єкта за системним принципом будови організму живої тварини або результатів зовнішнього та внутрішнього дослідження трупа за визначеними алгоритмами, а також результатів додаткових інструментальних та лабораторних досліджень, формулювання судово-ветеринарного діагнозу та складання синтезуючого розділу. Заключна частина висновку судового експерта містить відповіді на поставлені питання в тій послідовності, як вони викладені у вступній частині висновку експерта.

9. Обґрунтовано, що додатками до висновку судового експерта за результатами проведеної СВЕ є систематизований відповідно до процесу дослідження ілюстративний матеріал у вигляді фототаблиць (ілюстрацій пакування об’єктів дослідження; трупа та живої тварини; їх окремих ушкоджень; кормів і кормових добавок; високошвидкісних кінетичних снарядів, або інших уражаючих елементів, вилучених із тіла підекспертних тварин (щодо комплексних досліджень); мікроскопічних структур органів тварин; цитограм, гістотопограм, хроматограм, спектрограм, рентгенограм, комп’ютерних та магнітно-резонансних томограм, ультрасонограм тощо; схем, таблиць, графіків, діаграм; довідкового матеріалу тощо). Цим забезпечується найефективніше фіксування об’єктів дослідження у висновку експерта, підвищується наочність, переконливість та інформативність висновків, об’єктивізуються, аргументуються й уточнюються проведені судово-ветеринарні дослідження.

Інформативність, точність, логічність, методологічність ілюстративного матеріалу у висновку судового експерта є одним із критеріїв його оцінки суб’єктом призначення СВЕ.

10. Окреслено підстави та критерії, виокремлено способи та схарактеризовано процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку СВЕ. Закцентовано увагу на тому, що оцінювання висновку експерта – це складний багатоаспектний процес, спрямований на з’ясування належності, допустимості й достовірності цього джерела доказів за

внутрішнім переконанням суб’єкта оцінювання; підтвердження законності, обґрунтованості й об’єктивності результатів експертизи та кваліфікації і компетентності експерта, який її проводив; з’ясування узгодженості проміжних висновків-умовиводів із результатами дослідницької частини висновку експерта й підсумкових висновків-умовиводів – з іншими джерелами доказів; визначення повноти й достовірності вміщених у ньому відомостей для доведення обставин, що мають значення для кримінального провадження (справи).

11. Оскільки, на наше глибоке переконання, серед суб’єктів оцінювання доказів (зокрема висновку експерта) має бути *дізнавач*, ми пропонуємо додати його до переліку таких суб’єктів у ч. 1 ст. 94 КПК України.

12. Запропоновані нами алгоритми оцінювання висновку експерта дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом і дій за результатами оцінювання такого висновку пришвидшать його перевірку й оцінювання та створять надійні умови для ухвалення правильних процесуальних рішень у судочинстві.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, яка має вагоме доктринальне й прикладне значення: розроблено теоретичні, методологічні та праксеологічні засади СВЕ в Україні як нового виду судової експертизи, а також обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства України і правозастосовної практики у сфері охорони здоров'я та життя тварин. Ключові результати роботи дають підстави для таких висновків:

1. Ураховуючи сучасний стан розвитку теоретичних, організаційно-правових, методичних та праксеологічних засад СВЕ, запропоновано авторську дефініцію поняття СВЕ: це дослідження судветекспертом матеріальних (живі тварини, трупи тварин, їх рештки, корми і кормові добавки для тварин тощо) та матеріалізованих (матеріали проваджень (справ), ветеринарні документи, протоколи огляду місця події тощо) об'єктів на основі спеціальних ветеринарних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) із метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних завдань та надання висновку експерта з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Виокремлено основні ознаки СВЕ: суб'єктом її проведення є судветексперт; застосування спеціальних ветеринарних знань у процесі проведення експертизи; метою призначення СВЕ є отримання фактичних даних та обставин кримінального провадження, а результатом – їх установлення; особливий зміст експертизи становить науково обґрунтоване дослідження; проведення експертизи відповідно до принципів судово-експертної діяльності та вимог законодавства; дослідження експертом об'єктів, наданих суб'єктом призначення експертизи; результати експертизи оформлюють одним із процесуальних документів – висновком експерта або повідомленням про неможливість надання висновку, у разі неможливості проведення дослідження.

2. Аргументовано систему принципів СВЕ, яка містить загальноправові (принцип верховенства права, принцип законності) та спеціальні принципи

(принцип науковості, системності, усебічності, повноти, неупередженості; допустимості застосування методів, засобів і способів проведення досліджень; максимального збереження об’єктів; компетентності, атестації, методологічної самостійності судветексперта; обґрунтованості, об’єктивності, достовірності, правильності та правдивості). Наголошено, що недотримання хоча б одного із принципів СВЕ під час здійснення судово-експертної діяльності може призвести до порушення всієї системи окреслених принципів. У такому разі висновок експерта може бути визнаний недопустимим джерелом доказів.

3. Акцентовано увагу на тому, що *предмет СВЕ* – це сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов’язаних із визначенням судветекспертом шкоди, заподіяної здоров’ю і життю тварини; причини смерті; дефектів ВД, організації та проведення ветеринарно-санітарних заходів; безпечності та якості кормів і кормових добавок для тварин, визначених на підставі застосування спеціальних ветеринарних знань шляхом проведення всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об’єктів як носіїв інформації, із застосуванням відповідних засобів (методів) з метою розв’язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань СВЕ.

4. Доведено, що завдання СВЕ мають тісний зв’язок із предметом експертного дослідження, адже предмет відображається в завданнях (питаннях), які суб’єкт призначення СВЕ ставить на вирішення судовому експертові. Аргументовано, що СВЕ можуть бути розв’язані ідентифікаційні завдання (ототожнення об’єкта за окремими частинами): установлення належності розчленованих фрагментів туші певній тварині; визначення належності зразків кормів і кормових добавок для тварин до єдиної маси, партії тощо; а також діагностичні (визначення належності тварин до виду, класу, типу тощо; характер та локалізація ушкоджень; черговість їх заподіяння; прижиттєвість чи посмертність утворення ушкоджень; причина смерті тварини; причино-наслідкові зв’язки) та ситуаційні завдання (з’ясування можливості утворення ушкоджень, виявлених у тварини, за встановлених умов і обставин, механізм утворення ушкоджень). Науково обґрунтована класифікація загальних

завдань СВЕ сприяє її розвиткові та вдосконаленню; полегшує орієнтування суб'єктів призначення у величезному обсязі різних видів, родів і класів судових експертиз у процесі вирішення питання про належність предмета дослідження до СВЕ, під час формулювання завдання судовому експертові.

5. Аргументовано, що *об'єктами* СВД є матеріальні та матеріалізовані джерела інформації про подію правопорушення, закріплені в матеріалах кримінального провадження або матеріалах цивільного, господарського, адміністративного провадження, які судветексперт усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час проведення СВЕ на основі спеціальних ветеринарних знань у межах предмета експертного дослідження, застосовуючи комплекс взаємопов'язаних методів, способів і засобів для розв'язання експертних завдань. Матеріальними об'єктами СВЕ є живі тварини, трупи тварин та їхні рештки, корми й кормові добавки, елементи речової обстановки місця події тощо. До матеріалізованих об'єктів СВЕ належать матеріали справи (провадження), отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності (протоколи, схеми, фото- і відеодокументи); ветеринарні документи (протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин, акти епізоотичного обстеження господарства, журнали реєстрації та лікування хворих тварин, журнал видачі ветеринарних документів, експлуатаційний дозвіл та ін.).

6. Обґрунтовано застосування під час СВД системи методів судової експертизи: загальних (діалектичного, логіки, інших загальнопізнавальних методів – опису, порівняння, моделювання тощо), окремих (інструментальних і допоміжних технічних), а також спеціальних методів, функції яких виконують методики СВД.

Сформульовано вимоги до методів СВД, які систематизовано залежно від стану збереження об'єктів. Аргументовано можливості методів СВД, які є інструментом для розв'язання експертних завдань залежно від специфіки предмета й об'єкта.

7. Обґрунтовано, що судветексперт як суб'єкт судово-експертної діяльності повинен мати вищу ветеринарну освіту (освітній рівень спеціаліста

або магістра); пройти фахову експертну підготовку, мати спеціальні знання й навички у сфері СВЕ на професійній основі, бути атестованим і здобути кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження»; бути самостійним у виборі методів і способів дослідження, залученим у передбаченому законодавством порядку, уповноваженим на дослідження об'єктів СВЕ, що містять відомості про обставини вчинення правопорушення; розв'язувати завдання СВЕ шляхом застосування спеціальних ветеринарних знань, надавати висновок експерта від свого імені або повідомити про неможливість його надання.

8. Констатовано, що СВЕ призначають і проводять трьома етапами. Перший етап – підготовка матеріалів для призначення судової експертизи (залучення судветексперта) відповідною уповноваженою особою (органом) – складається з таких стадій: прийняття рішення уповноваженим суб'єктом про призначення СВЕ (залучення експерта); виокремлення предмета конкретної СВЕ; визначення категорії СВЕ за процесуальними ознаками; визначення черговості призначення СВЕ сукупно з іншими судовими експертизами; обрання часу проведення СВЕ; підготовка вихідної інформації, отримання об'єктів і зразків для проведення СВЕ; обрання суб'єкта проведення СВЕ; винесення постанови або ухвали про призначення СВЕ; скерування процесуального документа про призначення СВЕ, об'єктів дослідження та зразків суб'єктові її проведення; визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення СВЕ; взаємодія суб'єктів призначення та проведення СВЕ. Другий етап – проведення досліджень судветекспертом. Третій етап – перевірка й оцінювання висновку судового експерта суб'єктом призначення СВЕ або судом.

9. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань щодо застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події або на місці його виявлення. Наголошено, що найчастіше спеціаліст у галузі ветмедицини залучається до огляду місця події під час розслідування правоохоронними органами правопорушень, скоєних проти життя і здоров'я

тварин.

Стверджується, що огляд трупа тварини у процесі проведення слідчих дій є складником протоколу огляду місця події, оскільки огляд трупа тварини на місці події має здійснюватися уповноваженою особою, яка проводить досудове розслідування, за обов'язкової участі залученого спеціаліста в галузі ветмедицини. Обґрунтовано завдання останнього в цій слідчій дії, подано алгоритм такого огляду. Аргументовано, що відсутність у КПК норми, яка регламентує огляд трупа тварини, створює доцільність доповнити зазначений кодекс новою статтею 238^1 «Огляд трупа тварини».

10. Уперше розроблено методичну концепцію розв'язання діагностичних завдань СВЕ, впроваджених в експертну практику, а саме:

а) СВД трупів тварин здійснюється згідно з «Методикою судово-ветеринарної експертизи трупів тварин (реєстраційний код 18.1.02) та «Методикою судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та видів смерті» (реєстраційний код 18.1.05). Обидві методики розроблено автором цього дослідження та визначають сформульовані, систематизовані й обґрунтовані етапи організації та проведення СВД трупів різних видів ссавців, а також птахів, зокрема, й за їхніх різних станів (розчленованих, скелетованих, гнилісно змінених тощо) та залежно від різних видів смерті; вироблено підходи до застосування додаткових інструментальних та лабораторних досліджень трупів.

Деталізовано стадійність експертного дослідження під час СВЕ трупів тварин. Показано, що кожна стадія експертного дослідження трупів тварин зумовлена різними технічними прийомами й завданнями та забезпечує розв'язання проміжних завдань, які здебільшого мають діагностичний характер. Алгоритм застосування згадуваних стадій сприяє логічно правильному аналізуванню виявлених патоморфологічних ознак і (на підставі всебічного їх оцінювання) формулюванню судово-ветеринарного діагнозу та укладанню висновку експерта;

б) розроблено авторську «Методику судово-ветеринарного дослідження

живої підекспертної тварини» (реєстраційний код 18.1.04), у якій розкрито сутність, аргументовано значення стадій клінічного СВД живих тварин, що сприяє правильній оцінці виявлених ознак ушкодження чи розладу здоров'я тварини на підставі всебічного їх оцінювання та покликане розв'язати експертні завдання, простежити процес проведення СВЕ й оцінити здобуті результати для обґрунтованого встановлення судово-ветеринарного діагнозу та формулювання висновку експерта. В основу оцінювання проведених досліджень закладено правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також методику СВД тварин з метою встановлення їхнього каліцтва;

в) розроблено та обґрунтовано теоретико-гносеологічну конструкцію феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також показано шляхи реалізації цього феномену в практиці СВЕ. Доведено, що тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, визначається виключно судветекспертом відповідно до розроблених автором дисертації методичних рекомендацій та залежить від ступеня порушення анатомічної цілісності або функцій органів, тканин та ділянок тіла. Залежно від тяжкості ушкоджень запропоновано виокремлювати такі їх три ступені: тяжкі, середньої тяжкості та легкі. Аргументовано, що між собою ступені вирізняються специфічними формалізованими ознаками, система яких розроблена автором дисертації;

г) каліцтво тварин як наслідок тілесних ушкоджень констатується виключно судветекспертом на основі «Методики судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва» (реєстраційний код 18.1.01), розробленої вперше у світовій практиці автором цієї роботи. Структура методики містить такі положення: дефініцію поняття «каліцтво», його ознаки, класифікацію за дев'ятьма критеріями, схарактеризовано окремі різновиди каліцтва (утрата зору, слуху, нюху, репродуктивної здатності, язика, кінцівок, знівечення екстер'єру), виокремлено анатомічні дефекти та стани тварини залежно від ступеня обмеження її життєдіяльності (каліцтво помірно виражене – III ступеня, виражене – II ступеня, значно виражене – I ступеня);

анатомічні дефекти та стани, які характеризують кожний зі ступенів; розроблено порядок СВД скаліченої тварини;

г) автором дисертації розроблено та обґрунтовано загальні методичні положення визначення ДНВД, що містять такі елементи: категорійно-поняттєвий апарат, класифікацію ДНВД за чотирма ознаками (етапами, елементами, характером та складом дефекту), причини й ознаки окремих дефектів; дефекти ветдіяльності (адміністративні правопорушення, злочини, цивільно-правові делікти працівників ветмедицини);

д) автором дисертації розроблено та обґрунтовано загальні методичні положення щодо визначення дефектів організації та проведення ветсанзаходів (далі – *ДОПВСЗ*), що містять такі елементи: категорійно-понятєвий апарат, п’ять етапів пізнавального СВД матеріалізованих об’єктів (ветеринарних документів): ознайомчо-підготовчий, організаційно-інформаційний, дослідницько-аналітичний, узагальнювально-оцінний, завершальний.

Структура методичних положень охоплює: коло запитань, які можуть бути поставлені для вирішення судветекспертам; алгоритм визначення дефектів ВСЗ на дослідницько-аналітичному етапі СВД; типові процедури аналізування матеріалізованих об’єктів для виявлення дефектів ДОПВСЗ; класифікація ДОПВСЗ, наслідком яких стало виникнення й розповсюдження інфекційних хвороб тварин за чотирнадцятьма ознаками.

Розроблені положення дадуть змогу слідчому (суду) виявити ознаки протиправної діяльності або бездіяльності працівників ветмедицини або ДНПК, у результаті чого виникли та поширилися інфекційні хвороби тварин; з’ясувати причино-наслідкові зв’язки між діяннями працівників ветеринарної медицини або працівників ДНПК та їхніми наслідками, тобто встановити об’єктивну сторону правопорушення; визначити, чи були реальні можливості в працівників ветмедицини передбачити шкідливі (негативні) наслідки їхніх діянь, тобто з’ясувати суб’єктивну сторону правопорушення; оцінити шкідливі (негативні) наслідки епізоотії або панзоотії, а також виявити об’єктивні й суб’єктивні причини їх виникнення.

11. Подано теоретико-праксеологічне обґрунтування та деталізовано форми й напрями реалізації *експертної ініціативи* під час проведення СВЕ з урахуванням специфіки предмета й об'єктів останньої. Сформульовано авторську дефініцію поняття «ініціатива експерта». Визначено, що межі ініціативи судветексперта зумовлені об'єктом і предметом дослідження. Це так само дає змогу розширити можливості суб'єктів судово-експертної діяльності і, відповідно, вступну частину висновку експерта за рахунок викладення в ній нових запитань, дослідницьку частину – більшим за обсягом дослідженням, а заключну – окремим висновком. Таким чином, посилюється доказова сила висновку експерта загалом.

12. Виокремлено особливості впливу інтеграційних процесів, що відбуваються в судовій експертизі, на розроблення теоретичних, методологічних та організаційно-правових засад застосування спеціальних ветеринарних знань у комплексних судово-експертних дослідженнях, а також окреслено їхні можливості для експертного забезпечення правосуддя. Запропоновано й обґрунтовано нові різновиди комплексних судових експертиз на основі інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексних судово-експертних дослідженнях, а саме: ветеринарно-біологічні; ветеринарно-молекулярно-генетичні; медично-ветеринарні; ветеринарно-транспортно-трасологічні; ветеринарно-балістичні; мистецтвознавчо-ветеринарно-психологічні; еколого-ветеринарні; ветеринарно-пожежно-технічні; ветеринарно-електротехнічні; ветеринарно-товарознавчі; ветеринарні та з досліджень сильнодіючих і отруйних речовин; ветеринарно-ґрунтознавчі та з дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у довкіллі. Запропоновані підходи до проведення комплексних судових експертиз дають змогу створити певні судово-експертні методики, що значно підвищить ефективність судово-експертної діяльності.

13. Розроблена концепція судово-ветеринарної праксеології, яка базується на експертній онтології (буттєвій зумовленості), правовій гносеології (пізнавальній діяльності) та експертній аксіології (ціннісних орієнтирах),

утворює інтегральну систему та формує продуктивні механізми функціювання експертної практики для впливу останньої на якість проведених СВД з метою підвищення ефективності експертного забезпечення правосуддя.

Доведено, що основною метою СВЕ із праксеологічної позиції є забезпечення експертної практики оптимальними прийомами, способами й засобами з установлення фактичних даних та обставин кримінального провадження (справи), а саме: судово-ветеринарного визначення шкоди, заподіяної здоров'ю й життю тварини, її характеру; механізму утворення ушкоджень, їх послідовності, тяжкості, прижиттєвості або посмертності, давності утворення тілесних ушкоджень; фактів виникнення й поширення хвороб тварин; фактів каліцтва та смерті тварин; безпечності та якості кормів і кормових добавок для тварин; фактів дефектної ВД; фактів дефектної організації та проведення ВСЗ.

14. Наголошено, що постановою (ухвалою) уповноваженої особи (органу) про призначення СВЕ (залучення експерта) оформлюється процесуальне рішення уповноваженої особи (органу) відповідно до вимог ст. 110 КПК. У зв'язку з тим, що підстави для обов'язкового призначення СВЕ в чинному КПК відсутні, а встановити істину в кримінальних провадженнях (справах) щодо правопорушень, скоєних проти життя й здоров'я тварин, особливо за жорстокого поводження з ними, неможливо без застосування спеціальних ветеринарних знань або ветеринарних знань у комплексі зі спеціальними знаннями в інших сферах науки й техніки шляхом проведення судової експертизи, запропоновано доповнити ст. 242 КПК новим пунктом 7 частини другої такого змісту: *«7) визначення причини смерті тварини або характеру й тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини»*.

Розроблено авторську редакцію орієнтовного переліку питань, що стосуються живої тварини, трупа тварини, кормів і кормових добавок для тварин, і запропоновано викласти його у профільних Науково-методичних рекомендаціях. Доведено, що обов'язковим складником резолютивної частини постанови (ухвали) про призначення СВЕ має бути дозвіл суб'єкта призначення

СВЕ на застосування руйнівних методів дослідження, що знищують або пошкоджують специфічний об’єкт (труп тварини, корми та кормові добавки тощо). Ця пропозиція відповідає вимогам п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК, ч. 3 і 4 ст. 108 ЦПК, ст. 103 ГПК, ст. 106 КАС, ст. 5 Закону України «Про судову експертизу», а також абз. 7 п. 2.2 та абз. 2 п. 4.11 Інструкції № 53/5.

15. З’ясовано феномен внутрішнього переконання судветексперта. Доведено, що зазначений феномен є елементом незалежності та безпосередності дослідження судовим експертом властивостей ознак об’єкта з метою встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження). Уперше запропоновано авторську дефініцію поняття «внутрішнє переконання судветексперта»: це стан свідомості та почуттів судового експерта, що відображає результат його розумової діяльності в процесі проведення експертного дослідження та оцінювання ознак і властивостей матеріальних і матеріалізованих об’єктів СВЕ з метою встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження).

Запропоновано механізм мінімізації впливу суб’єктивізму на судово-експертну діяльність, а також на укладання висновку експерта. Розкрито складники внутрішнього переконання судветексперта та акцентовано увагу на тому, що в ньому доцільно виокремлювати гносеологічні, психологічні, етичні, моральні та правові компоненти. З’ясовано, що внутрішнє переконання судветексперта базується на інформації про ознаки та властивості досліджуваних об’єктів, спеціальних ветеринарних знаннях, психо-вольовому стані та правосвідомості судветексперта.

Аргументовано, що напрямами реалізації феномену внутрішнього переконання судветексперта є: когнітивний, інтерпретаційний, оцінно-мотиваційний, комунікаційний, рефлексивний.

16. Запропоновано шляхи розв’язання проблемних питань щодо укладання висновку експерта за результатами СВЕ живої тварини. Акцентовано увагу на тому, що послідовність викладення результатів СВЕ визначається з урахуванням стану специфічного об’єкта дослідження (живої тварини чи трупа)

і характеру питань, поставлених на вирішення СВЕ.

Новелою дослідницької частини висновку експерта є запропонований алгоритм опису результатів дослідження окремих ветеринарних документів із зазначенням зафіксованих у них реєстраційних даних про тварину, опису результатів дослідження об’єкта за системним принципом будови організму живої тварини або результатами зовнішнього та внутрішнього дослідження трупа за певними алгоритмами, а також результатами інструментальних та лабораторних досліджень, формулювання судово-ветеринарного діагнозу, складання синтезуючого розділу.

17. Визначено, що додатками до висновку судового експерта за результатами проведеної СВЕ є систематизований відповідно до процесу дослідження ілюстративний матеріал у вигляді фототаблиць (ілюстрацій пакування об’єктів дослідження; трупа та живої тварини; їхніх окремих ушкоджень; кормів і кормових добавок; високошвидкісних кінетичних снарядів або інших уражаючих елементів, вилучених із тіла підекспертних тварин (щодо комплексних досліджень); мікроскопічних структур органів тварин; цитограм, гістотопограм, хроматограм, спектрограм, рентгенограм, комп’ютерних та магнітно-резонансних томограм, ультрасонограм тощо; схем, таблиць, графіків, діаграм; довідкового матеріалу тощо). Цим забезпечується найефективніше фіксування об’єктів дослідження у висновку експерта, підвищується наочність, переконливість та інформативність висновків, об’єктивізуються, аргументуються й уточнюються проведені судово-ветеринарні дослідження.

18. Окреслено підстави й критерії, виокремлено способи та схарактеризовано процесуальні особливості оцінювання результатів дослідження, перевірки й оцінювання висновку судветексперта. Запропоновано алгоритм оцінювання висновку експерта за результатами проведеної СВЕ дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом за такими критеріями: дотримання вимог процесуального порядку проведення СВЕ; відповідність об’єктів, зазначених у процесуальному документі про призначення СВЕ (залучення експерта), об’єктам, дослідженим експертом;

визначення компетенції та компетентності експерта; встановлення достатності виявлених ознак об’єктів експертного дослідження для вирішення питань, поставлених у процесуальному документі про призначення СВЕ (залучення експерта); придатність об’єктів для експертного дослідження; доцільність і наукова обґрунтованість застосування експертної методики; правильність опису та пояснення визначення ознак об’єктів; правильність оформлення висновку експерта; повнота й обсяг проведеної СВЕ; наукова обґрунтованість проміжних і підсумкових умовиводів експерта; взаємозв’язок між фактами, викладеними у висновку експерта, та предметом доказування; узгодженість змісту висновку експерта з іншими доказами, зібраними за кримінальним провадженням. Застосування цих алгоритмів пришвидшує перевірку висновку експерта і створює надійні умови для ухвалення правильних процесуальних рішень.

Оскільки з-поміж суб’єктів оцінювання джерел доказування (зокрема висновку експерта) має бути й дізнавач, запропоновано внести зміни (доповнення) до ч. 1 ст. 94 КПК, додавши до переліку суб’єктів оцінювання ще одного учасника процесу – дізнавача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абузнайд Карем Р. С. Судово-ветеринарні критерії визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності за морфологічними особливостями носомозкового відділу черепа : автореф. дис. … канд. вет. наук. Харків, 2016. 24 с.

2. Авер'янова Л. О., Абузнайд Карем Р. С., Яценко І. В. Вікові та статеві рентгеноморфоденситометричні особливості рогового відростку лобової кістки великої рогатої худоби в аспекті судово-ветеринарної експертизи. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2016. Вип. 32 (2). С. 230–237. URL: https://openarchive.nure.ua/items/3ff65beb-2bb2-46d8-9212-f297c919c7d6 (дата звернення: 27.07.2025 р.).

3. Азаров Ю. І. Щодо окремих питань призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 08 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 34–36. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2016/zbirn_nayk_zabezpech.pdf (дата звернення: 27.07.2025 р.).

4. Александренко В. В. Поняття та способи жорстокого поводження з тваринами. *Юридична наука.* 2015. № 6. С. 116–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ jnn_2015_6_16 (дата звернення: 27.07.2025 р.).

5. Алєксєєва Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2017. 223 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/ bitstream/1234567890/3501/1/alekseeva_d.pdf (дата звернення: 01.09.2024 р.).

6. Амеліна А. С., Білоусов Б. Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 185–192. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_33 (дата звернення: 10.02.2024 р.).

7. Андрейчин М. А. Проблема інфекційних інфекцій в Україні. *Інфекційні хвороби.* 2019. № 4. С. 4–9. DOI: https://doi.org/10.11603/1681-2727.2019.4.10955.

8. Андрейчин М. Емерджентні та реемерджентні інфекційні хвороби: актуалізація знань в енциклопедичних виданнях. *The Encyclopedia Herald of Ukraine.* 2022. № 14. С. 37–42. DOI: https://doi.org/10.37068/evu.14.4.

9. Антонов С. В. Медична помилка: юридичний аспект. *Управління закладом охорони здоров'я.* 2007. № 8. URL: http://www.medlawcenter.com.ua/ua/publications/75.html (дата звернення: 01.08.2024 р.).

10. Антонюк О. А. Проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: напрями удосконалення. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 119–127. DOI: https://doi.org/10.32844/22225374-2020-111-9.14.

11. Антощук А. О., Терещенко Ю. В. Процесуальні та тактичні засади проведення огляду трупа, виявленого у водоймі. *Правова позиція.* 2020. № 4 (25). С. 108–111. DOI: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.21.

12. Арешонков В. В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. *Юридична психологія.* 2015. № 1. С. 90–100. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/deffbfda-1b7c-43dd-a0ec-c8a717bbfa02 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

13. Ахтирська Н. М. Оцінка експертних висновків «наукових суддів» у практиці Європейського суду з прав людини. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Вип. 64. С. 125–137. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.09.

14. Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету . Серія: «Юриспруденція».* 2021. № 54, т. 2. С. 110–113. DOI: https://doi.org/10.32841/23071745.2021.54.2.24.

15. Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Розв’язання діагностичних і ситуаційних (ситуалогічних) завдань судово-біологічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2011. Вип. 9. С. 357–365. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/files/2009.pdf (дата звернення: 01.09.2024 р.).

16. Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб’єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. Вип. 876 (16). С. 244–248. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/791fdcd8-7464-4d58-b45d-994632543eb0/content (дата звернення: 01.06.2024 р.).

17. Барбаш Д. Оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні: теоретичні та прикладні аспекти у світлі судової практики. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків, 2023. С. 87–89. URL: https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/view (дата звернення: 10.02.2024 р.).

18. Барвенко В. К. Організація і тактика огляду місця події як невідкладної слідчої дії під час розслідування екологічних злочинів. *Право і суспільство.* 2018. № 5, ч. 2. С. 212–219.

19. Баулін О. В., Ізотов О. І. Перевірка і оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. Вип. 66. С. 95–108. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.11.

20. Бащенко М. І., Стегній Б. Т., Герілович А. П., Барановський Д. І. Проблеми і перспективи розвитку стандартів біологічної безпеки та біологічного захисту у ветеринарній медицині та біотехнології. *Ветеринарна медицина.* 2017. Вип 103. С. 8—12. URL: https://www.jvm.kharkov.ua/sbornik/103/1-1.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

21. Белевцова С. О. Щодо питання формування новітньої парадигми

теорії та практики судової експертизи в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квітня 2019 р.). Харків, 2019. С. 63–65.

22. Берназ В. Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 11–21. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Bernaz.pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

23. Богач М. В., Селіщева Н. В., Лизогуб Л. Ю., Стегній О. О. Епізоотична ситуація щодо особливо небезпечних вірусних інфекцій серед птахів півдня України. *Ветеринарна медицина.* 2020. Вип. 106. С. 15—18. DOI: https://doi.org/10.36016/ VM-2020-106-3.

24. Бойцов А. А. Право экспертной инициативы с позиции юридической герменевтики. *Теория и практика судебной экспертизы.* 2019. Т. 14, № 2. С. 115–127. DOI: https://doi.org/10.30764/1819-2785-2019-14-2-115-127.

25. Бондаревський М. М. Морфологічні особливості кісток плесна і пальців тазової кінцівки як критерії визначення віку великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності : автореф. дис. … канд. вет. наук. Харків, 2012. 25 с.

26. Бондаренко О. О. Об’єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2013. № 1082. Вип. 16. С. 316–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ VKhIPR_2013_1082_16_56 (дата звернення: 05.08.2024 р.).

27. Брижко В. М. Філософія права: праксеологія в сфері інформаційного права (ст. 28–34). *Інформація і право.* 2019. № 3(30). С. 28–34. DOI: https://doi. org/10.37750/2616-6798.2019.3(30).194777.

28. Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для

проведення судово-почеркознавчих експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків, 2021. С. 115–116.

29. Буликіна Т. Міжнародно-правові сфері захисту тварин та їх застосування в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. Вип. 19. С. 170–173. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.28.

30. Бутирська І. А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 48, т. 1. С. 108–111. URL: https://archer.chnu.edu.ua/ handle/123456789/490 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

31. Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету . Серія: Право.* 2015. Вип. 31, т. 3. С. 78–81. URL: https://dspace.uzhnu. edu.ua/jspui/handle/lib/35513 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

32. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки» / уклад.: В. Л. Бабка, М. М. Шумило ; за ред. А. М. Киридон. Київ : Енцикл. вид-во, 2017. 152 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/ uploads/2018/02/Law_full.pdf (дата звернення: 03.10.2022 р.).

33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: https://archive.org/details/ velykyislovnyk (дата звернення: 01.08.2024 р.).

34. Верба-Сидор О. Б., Крупко В. І. Пропозиції щодо вдосконалення правового статусу експерта у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2014. № 3. С. 69–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_3_10 (дата звернення: 01.08.2024 р).

35. Вітер Д. Оцінювання допустимості та достовірності висновку експерта слідчим під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Науковий вісник Дніпропетровського*

державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 256–264. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-35662020-3-256-264.

36. Воробчак А. Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 6, т. 2. С. 238–242. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/49.pdf (дата звернення: 01.10.2022 р.).

37. Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 22 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/9e866bb7-8fa1-45bb-9fab-c51a8faffd20/download (дата звернення: 01.10.2022 р.).

38. Гаврилін П. М., Прокушенкова О. Г., Яценко І. В., Шулешко О. О., Масюк Д. М. Судово-ветеринарне визначення видової належності тварин за окремими фрагментами тіла. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2012. Вип. 24, ч. 2. С. 426–430.

39. Галушко А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: теоретичний аспект. *Право і суспільство.* 2017. № 5. С. 237–243. URL: http://pravoisuspilstvo. org.ua/archive/2017/5_2017/part_1/42.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

40. Гамалюк Б. М., Лямпель В. І., Цимбаліста Р. Г. Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. № 2. С. 61–66. DOI: https://doi. org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9 (дата звернення: 15.07.2024 р.).

41. Герасименко Л. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 01.07.2015). Київ, 2015. С. 75–76. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/ handle/123456789/7151 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

42. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 6. С. 333—337. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/61.pdf (дата звернення: 01.10.2024).

43. Гирович В. Внутрішнє переконання судді – основний елемент засади безпосередності дослідження показань, речей, документів. *Jurnalul Juridic Naţional: Teorie şi Practică.* 2015. P. 89–94. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/5/part_2/20.pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

44. Гладіліна О. В. Призначення судово-медичних експертиз: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* . 2018. № 2, т. 2. С. 61–63. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2018/tom_2/16.pdf (дата звернення: 12.08.2024 р.).

45. Головюк І. В. Право сторони захисту на заперечення висновку експерта: конвенційні гарантії та національна правозастосовна практика. *Науково-практичний огляд актуальних проблем судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів конф. (Івано-Франківськ, 18 червня 2021 р.). Івано-Франківськ : Вид. Голінеї О. В., 2021. С. 10–13. URL: https://www.researchgate.net/publication/352997269_Glovuk_IV_Pravo_storoni_zahistu_na_zaperecenna_visnovku_eksperta_konvencijni_garantii_ta_nacionalna_pravozastosovna_praktika_Naukovo-prakticnij_oglad_aktualnih_problem_sudovoi_ekspertizi_ta_kriminalis (дата звернення: 01.10.2024 р.).

46. Головюк І. В. Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта. *Eurasian Academic Research Journal.* 2016. № 2 (02). P. 23–28. URL: https://dspace. onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8544/Головюк%20залучення%20експерта. pdf (дата звернення: 20.04.2024 р.).

47. Головко І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

48. Голодник Ю. А. Принципи адміністративного права в діяльності правоохоронних органів: теоретичні аспекти. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. Вип. 14. С. 100–104. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-100-104.

49. Гончаренко В. Г. Критерії вірогідності висновків експерта:

гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти. *Часопис Академії адвокатури України.* 2009. № 3. С. 1–6.

50. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. Т. 11, № 3 (31). С. 145–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ vaau_2014_11_3_18 (дата звернення: 05.08.2024 р.).

51. Гора І. В., Попович І. І. Комплексне дослідження окремих об'єктів судово-технічної експертизи документів при вирішенні питання щодо встановлення давності їх виконання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 288–292. DOI: https://doi.org/ 10.24144/2307-3322.2021.63.50.

52. Горальський Л. П., Хомич В. Т., Кононський О. І. Основи гістологічної техніки і морфофункціональні методи досліджень у нормі та при патології : навч. посіб. Житомир : Полісся, 2011. 288 с.

53. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 05.10.2024 р.).

54. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 5–10. DOI: https://doi.org/ 10.32849/2663-5313/2021.1.01.

55. Грошева О. Ю. Організаційно-правові, загально-методичні засади комплексної судової біолого-трасологічної експертизи та її оцінка судом : дис. … д-ра філософії. Харків, 2021. 341 с.

56. Грошева О. Ю. Щодо необхідності розроблення організаційно-правових та загально-методичних положень комплексної судової біолого-трасологічної експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : матеріали круглого столу (Львів, 25 січня 2018 р.). Львів, 2018. С. 48–49.

57. Гула Л. Теоретичні основи проведення комплексних судових експертиз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2018. № 902. С. 125–129. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_19_21 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

58. Гуменський О. А., Будко Т. В. Місце експертизи спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (СТЗ) в системі судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза.* 2018. Вип. 63. С. 67–80.

59. Гуцуляк М. Я., Сьоміна Н. А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва. *Право: науково-інформаційний вісник.* 2016. № 1 (13). С. 240–246.

60. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 2. С. 151–154.

61. Данченко К. М., Герелюк Х. В. Невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 1. С. 211–214. DOI: https://doi. org/10.32782/2524-0374/2020-1/50.

62. Дементьєв М. Умови та критерії достовірності висновку експерта. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2021. № 6 (42). P. 155–159. DOI: https://doi. org/10.51647/kelm.2021.6.25.

63. Демидова Є. Є., Домашенко О. М., Колеснікова І. А., Латиш К. В. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності : правовий статус. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 549–553. DOI: https://doi. org/10.32782/2524-0374/2022-5/132.

64. Денисов С., Макаров В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 328 с.

65. Дереча Л., Борзов О., Русіторіу Ф. Встановлення таксономічної належності волосся тварин за допомогою інструментальних і мікроскопічних методів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 2 (27). С. 44–58. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.04.

66. Дереча Л. М. Професійна етика судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-

практ. конф., присвяч. 90-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 07–08.11.2013). Харків, 2013. С. 12–13. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/nauka/2013_actualni_ pytannya.pdf (дата звернення: 20.09.2024 р.).

67. Джавадов Ф. М. огли. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2000. 30 с. URL: https:// dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16795 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

68. Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 1. С. 250–258. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23307 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

69. Дроздович Н. Л. Проблеми визначення поняття внутрішнє переконання судді у кримінальному процесі України. *Часопис Київського університету права.* 2009. № 3. С. 224–229. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/22685 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

70. ДСТУ 8482:2015. Корм для тварин. Брикети та гранули кормові. Технічні умови. Чинний від 01.07.2017 р. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/docpage?id_doc=76885 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

71. ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page. html?id_doc=88724 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

72. ДСТУ ISO 6497:2005. Корми для тварин. Методи відбирання проб (ISO 6497:2002, IDT). Київ, 2008.

73. Дудич А. В. Вимоги, які пред’являють до особи судового експерта як учасника кримінального провадження. *Наше право.* 2015. № 1. С. 96–102. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_1_19 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

74. Дудич А. В. Відповідальність експерта у кримінальному

провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 30, т. 2. С. 132–136. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/ lib/6129 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

75. Дудич А. В. Експертна ініціатива у кримінальному провадженні України. *Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 08 жовтня 2014 р.). URL: http://www.pjv. nuoua.od.ua/v2_2014/20.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

76. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.

77. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3601/1/Монографія %20Дуфенюк%20макет%20B5-28.10.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

78. Дуфенюк О. М. Полярність та конвергенція об’єктивності та суб’єктивності у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. Вип. 1 (48). С. 110–116. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.22.

79. Дуфенюк О. М. Суб’єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії.* 2019. Вип. 4 (6). С. 74–81. DOI: https://doi.org/10.32518/26174162-2019-4-74-81.

80. Експертиза. *Словник української мови* : в 11 т. Т. 2. 1971. С. 462. URL: https:// sum.in.ua/s/EKSPERTYZA (дата звернення: 27.09.2024 р.).

81. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

82. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 44 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2585/ aref_yev_2017.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

83. Єрмолаєва Т., Шевченко Ю. Захист диких тварин від жорстокого поводження в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. Вип. 11. С. 179–180. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.30.

84. Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 22 с.

85. Жеребко О. Об'єкти судово-біологічної експертизи. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення* : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Одеса, 15 лют. 2024 р.). Одеса : Юридика, 2024. С. 89–92. URL: https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/4_В_ОНДІСЕ_15.02.2024__30-років-Закону-України_Конф.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

86. Жмудінський В. П. Механізм оскарження та способи перевірки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Copernicus Political and Legal Studies.* 2022. Vol. 1, Iss. 3. P. 46–54. DOI: https://doi.org/10.15804/CPLS.20223.06.

87. Завальнюк А. Х., Юхимець І. О., Кравець О. Ф. Професійні правопорушення медичних працівників: аналіз ситуації, зміст поняття, пропозиції. *Український судово-медичний вісник.* 2009. № 2. С. 30–34.

88. Завидняк В. І. Призначення експертиз у провадженнях щодо злочинів, вчинених із особливою жорстокістю. *міжнародний юридичний.* 2015. Вип. 1. С. 78–82.

89. Заяць О., Скриньковський Р. Проблемні аспекти участі експерта у цивільному судочинстві України. *Path of Science.* 2019. Vol. 5, No. 9. P. 3001–3011. DOI: https://doi.org/10.22178/pos.50-3.

90. Зон Г. А., Скрипка М. В., Івановська Л. Б. Патологоанатомічний розтин тварин : навч. посіб. Донецьк, 2009. 222 с.

91. Зубченко Н. И. К вопросу о соотношении понятий «благополучие животных» и «защита животных от жестокого обращения» в международном праве. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип. 52. С. 135–145. URL: http://nbuv.gov. ua/UJRN/appol_2014_52_17 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

92. Іваницький С. О. До питання призначення трасологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків, 2021. С. 169–170.

93. Іванов А. В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2009. 17 с.

94. Інструкція з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней : затв. наказом М-ва аграр. політики та продовольства України від 07.03.2017 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-17 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

95. Інструкція про заходи з профілактики та боротьби з сибіркою : затв. наказом Держ. департаменту вет. медицини Мінагропрому України від 25.01.2000 р. № 4. URL: https://ips.ligazakon.net/document/REG4357 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

96. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом М-ва юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

97. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

98. Йолон П. Об’єкт. *Філософський енциклопедичний словник* / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ, 2002. С. 438–439. URL: https://archive.org/details/ filosofskyi_entsyklop/page/438/mode/2up (дата звернення: 01.02.2024 р.).

99. Козаров А. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, пов’язані з дорожньо-транспортні пригоди. *Теорія та практика судової*

експертизи і криміналістики. 2020. Вип. 22. С. 260–271. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.2.2020.20.

100. Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 616 с.

101. Калюга К. В. До проблеми призначення судових експертиз в умовах нового процесуального законодавства. *Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки* : зб. матеріалів круглого столу (Запоріжжя, 20 листопада 2013 р.). Запоріжжя, 2013. С. 33–35.

102. Класифікація судових експертиз : монографія / Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. Л. Федоренко, Л. В. Свиридова та ін. ; за заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян ; М-во юстиції України ; Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 568 с.

103. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право).* 2013. Вип. 2. С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 01.08.2024).

104. Клименко Н. І. Природа об’єктів судової експертизи. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук-практ. конф. (Київ, 24.11.2017) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 309–312. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/ zbirnuki/2017/materialy_1_24112017.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

105. Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3–4 (31). С. 81–88.

106. Кобак М. В., Коваль А. А. Роль слідчого судді в процесі реалізації принципів кримінального провадження : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 208 с. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Koval_AA_ Kobak_M_V_Rol_slidchogo_suddi_v_protsesi

_realizatsiyi.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

107. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 27 с. URL: http:// ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/997/1/ Kovalevska_Aftoreferat.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

108. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки НаУКмА. Юридичні науки.* 2020. № 5. С. 32–39. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39.

109. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2007. 227 с. URL: https://www.uacademic.info/download/file/0408U000833/dis_12_01_08.do (дата звернення: 09.06.2024 р.).

110. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 05.04.2024 р.).

111. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

112. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 01.05.2024 р).

113. Кожушко О. В. Методичний підхід до оцінки висновку судового експерта по результатам проведення судово-економічної експертизи. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.6.53.

114. Колесник І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2016. 225 с. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/ 123456789/12499/7/diss-Kolesnik.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

115. Колонюк В. П., Форис Ю. Б., Юдина Е. В., Виноградова В. С. О роли и значении судебной экспертологии. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 150–157. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.12.

116. Комзюк А. Т. Експерт в адміністративному судочинстві. *Право і Безпека*. 2009. № 2. С. 64–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_2_14 (дата звернення: 19.06.2024 р.).

117. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 01.12.2023 р.).

118. Копча В. В. Тактика слідчого огляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 48, т. 2. С. 108–112.

119. Корж В. П. Оцінка висновку експерта: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листопада 2022 р.). Харків, 2022. С. 229–232. DOI: https://doi.org/10.5281/ zenodo.7339681.

120. Коцюмбас Г. І., Данкович Р. С., Врецьона Н. П. Патоморфологія та діагностика отруєння собак ізоніазидом. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Ветеринарні науки.* 2018. Т 20, № 83. С. 108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmbvn_2018_20_83_23 (дата звернення: 08.07.2024 р.).

121. Коцюмбас Г. І., Коцюмбас І. Я., Щебентовська О. М., Данкович Р. С., Зайцев О. О. Морфологічні особливості шкіри та волосся різних видів тварин і людини в аспекті судово-ветеринарної експертизи : посібник. Львів, 2010. 136 с.

122. Кравченко О. А. Види юридичної відповідальності судового експерта в Україні. *Право та державне управління.* 2015. № 2 (19). С. 69–72. URL: http://pdujournal.kpu.zp.ua/archive/2_2015/16.pdf (дата звернення:

12.07.2024 р.).

123. Кравченко О. А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 233–237.

124. Кралюк М. О., Крупка А. А. Концептуальні аспекти теорії судової технологічної експертизи. *Експерт : парадигми юридичних наук і державного управління.* 2020. № 3 (9). С. 91–100. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)91-100.

125. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 666 с.

126. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ, 2016. 640 с.

127. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

128. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 05.10.2024 р.).

129. Криштофорова Б. В., Стегней Ж. Г., Крилова С. Д. Морфологічні особливості кісткової тканини кісткових органів неонатальних ссавців. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького*. 2012. Т. 14, № 3 (53), ч. 2. С. 137–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnu_2012_14_3(2)__26 (дата звернення: 01.10.2024).

130. Крупка А. А., Дузь Л. Є., Кралюк М. О., Крупка Я. А., Яковлєва Є. О. Теоретичний базис судового експертного дослідження надзвичайних подій на повітряному транспорті. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*.

Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 1 (49). С. 121–127. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).233054.

131. Кунділовська Т. А., Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямком інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності : монографія / за ред. В. П. Хомутенка, О. Ю. Костіна. Одеса, 2018. 274 с. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7163/1/Теорія%20та%20практика%20проведення%20судових%20експертиз.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

132. Куцкір Г. М. Процесуальні особливості допиту експерта в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 60. С. 168–171. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.37.

133. Лазебний А. М., Божук І. І. Актуальні питання призначення криміналістичних судових експертиз в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2021. № 1 (41). С. 68–76. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76.

134. Лемішевський В. М. Судово-ветеринарна експертиза трупа собаки із ознаками насильницької смерті: огляд випадку. *ІІ Конференція «Сучасні методи діагностики, лікування та профілактика у ветеринарній медицині»*, присвячена 140-річчю відкриття навчального закладу «Цісарсько-королівська ветеринарна школа та школа підковування коней разом із клінікою-стаціонаром для тварин у Львові» (Львів, 18–19 листоп. 2021 р.). Львів : Сполом, 2021. С. 98–99. URL: https://nvlvet.com.ua/index.php/conference/article/view/4515 (дата звернення: 24.06.2024 р.).

135. Лисиченко В. К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы. *материалы 4-й расширенной конференции* / Киев. отд-ние УНОСМИК. Киев : Рад. Україна, 1959. С. 328–331.

136. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Киев: Вища шк., 1971. 77 с.

137. Литвин А. А. Особливості тактики огляду місця події під час

розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 1. С. 200–203. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/55. pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

138. Літвінова І. Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство.* 2018. № 5–1. С. 201–206. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_1/37.pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

139. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з ветеринарної практики : затв. постановою Кабміну України від 04.11.2015 р. № 896. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2015-п (дата звернення: 01.08.2024 р.).

140. Лоза Т. В. Проблематика предмета судової експертизи. *Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster.* 2021. Band 1. P. 105–107. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v1.35.

141. Лоза Т. В. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 633– 641. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.112.

142. Лозо О. В., Пілюшенко Д. О. Актуальні питання правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 225–228. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/57.

143. Лозова С. М., Кокорін О. В., Лозовий А. О. Використання освітлювальних приладів під час огляду місця події в утруднених умовах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2021. Т. 3, № 95. С. 267–275. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.267-275.

144. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2011. Вип. 11. С. 190–200.

145. Лук’янчук О. І. Правомірність рецензування висновку експерта в судовому процесі. *Криміналістичний вісник.* 2021. № 1 (35). С. 38–47. DOI: https://doi. org/10.37025/1992-4437/2021-35-1-38.

146. Лукомська О. В. Морфологічні особливості волосся собак порід Yorkshire Terrier, West Highland White Terrier, Airedale Terrier та Australian Terrier. *Біологічні дослідження – 2021* : зб. наук. пр. Житомир, 2021. С. 93–96.

147. Майкут Х. В. Проблеми правової кваліфікації медичної помилки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 3. С. 54–57. URL: http://apnl. dnu.in.ua/3_2017/15.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

148. Макаренко Є. І., Здор В. М. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2019. № 3. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-36.

149. Максимів Л. В. Процесуальний статус експерта у кримінальному провадженні: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 2. С. 205–207. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35561 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

150. Максіменцева Н. О. Принципи адміністративного права як засади регулювання впровадження штучного інтелекту в діяльності органів місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 415–418. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/95.

151. Малинин О. А., Хмельницкий Г. А., Куцан А. Т. Ветеринарная токсикология. Корсунь-Шевченковский : ЧП Майдаченко, 2002. 464 с.

152. Маслій І. Г., Беліба Л. П., Десятникова О. В., Рудова Н. Г., Матковська С. Г. Діагностика вірусних хвороб бджіл в Україні за використання ПЛР. *Ветеринарна медицина*. 2017. Вип. 103. С. 134–138. URL: https://jvm.kharkov.ua/ sbornik/103/2_30.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

153. Мелех Л. В. Оцінка доказів як заключний етап процесу доказування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2015. Т. 1, № 69. С. 132–142. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/7655 (дата звернення:

20.02.2024 р.).

154. Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея: науковий вісник.* 2018. Вип. 133. С. 146–148. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_133_42 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

155. Мельник С. В., Грецьких О. В. Роль сучасної судово-балістичної експертизи в розслідуванні кримінальних проваджень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 5. С. 269–272. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/20215/63.

156. Мєшков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 19. С. 367–378. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.028.

157. Мєшков О. Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 2 (24). С. 152–164. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.10.

158. Мирошниченко Ю. М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта. *Форум права.* 2009. № 3. С. 445–450. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_67 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

159. Михайлов В. О. Реформування судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Право і суспільство.* 2017. № 6, ч. 2. С. 196–202. URL: http:// pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_2/34.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

160. Мостовенко О. Поняття, ознаки та класифікація лікарських помилок. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 10. С. 37–40. URL: http://pgp-journal. kiev.ua/archive/2018/10/8.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

161. Мулик Я. І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. Електронне наукове фахове видання «Ефективна

економіка». URL: https://expertize-journal.org.ua/inshi-vidi-spetsialnikh-znan/7022-mulik-ya-i-organizatsiya-pidgotovki-ta-atestatsiji-sudovikh-ekspertiv-osnovni-vimogi-ta-obmezhennya-elektronnij-resurs-ya-i-mulik-efektivna-ekonomika-2021-1 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

162. Муляр Г. В., Ховпун О. С. Використання висновків експерта як доказів при розслідуванні економічних злочинів. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 4. С. 265—269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_57 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

163. Мусієнко О. М. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства. *Форум права.* 2013. № 4. С. 253—257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_44 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

164. Надгорный Г. М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1989. Вып. 38. С. 10–15.

165. Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли и предмет судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1976. Вып. 13. С. 37–43.

166. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 05.09.2024 р.).

167. Науменко С. В. Експериментально-теоретичне обґрунтування розробки діагностичних, лікувальних та превентивних заходів за андрологічних патологій свійських тварин : автореф. дис. … канд. вет. наук. Львів, 2021. 46 с.

168. Національний класифікатор України. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 : затв. наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

169. Недашківська О. А., Недашківська Т. Є. Експеримент як засіб дослідження когніції судового експерта щодо експертної ініціативи.

Криміналістичний вісник. 2022. № 1 (37). С. 79–89. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-37-1-79.

170. Недашківська О. А. Феномен поняття «експертна ініціатива» та сучасні проблеми її реалізації в цифровому суспільстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. № 22. С. 201–210. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.2.2020.15.

171. Несімко О., Бараняк В. Проблемні питання призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2019. Вип. 22. С. 195—198. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19982/ nesimkobaranyak.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

172. Нестеренко С. Д., Стулов О. О. Правовий статус судового експерта: актуальні проблеми регламентації. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 82–89. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.08.

173. Овчинникова Ю., Цуцкірідзе М., Суркова М., Шевчишен А., Руденко С., Романов М., Романюк В., Дрозд В., Бурлака В., Орлов Ю., Орлова Т., Богдан Н., Строк І., Кирій Л., Віткалова А., Бурмистрова Л., Яценко І. Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : метод. рек. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Київ : 7БЦ, 2024. 208 с. URL: https://myslyvets.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/A5-FINAL-1.pdf (дата звернення: 11.11.2024 р.).

174. Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон : Вид. Грінь Д. С., 2015. 224 с.

175. Олійник О. О. Сучасний теоретичний вимір принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2015. Вип. 1. С. 101–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ nvppp_2015_1_21 (дата звернення: 05.09.2024 р.).

176. Олійник Ю. Я. Розслідування умисного знищення або пошкодження

об’єктів житлово-комунального господарства : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2014. 249 с.

177. Оніщенко О. В., Єрзаулова В. В. Медична помилка: правовий аспект. *Юридичний вісник.* 2013. № 2 (27). С. 92–96.

178. Осипенко І. П., Пророченко В. В. Висновок експерта в досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 339–402. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/104.

179. Основи судової експертизи : навч. посіб. / Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

180. Осовська Г. В., Семенюк Т. В., Осовський О. А. Атестація як основний метод оцінювання персоналу. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5873 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

181. Остафійчук Д. І., Шайко-Шайковський О. Г., Білов М. Є., Чіботару К. І. Термографія, застосування в медицині. *Клінічна та експериментальна патологія.* 2019. Т. 18, № 1 (67). С. 126–131. DOI: https://doi.org/10.24061/1727-4338. XVIII.1.68.2019.21.

182. Остропілець А. В. Принципи адміністративно-правового регулювання судовоекспертної діяльності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. Вип. 1 (22), т. 3. С. 197–202. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v1-3_2018/41.pdf (дата звернення: 02.02.2024 р.).

183. Павлова Т. О., Жученко О. Д. Призначення судової експертизи в концепції електронного кримінального провадження: теоретичний та практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 390–393. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/94.

184. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15056/1/ЗНАЧЕННЯ%20СУДОВОЇ%20ЕКСПЕРТИЗИ.pdf (дата звернення:

27.08.2024 р.).

185. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права.* 2010. № 2. С. 95–98. URL: http://dspace. nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23529/24-Panchyshyn.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

186. Панькевич В. М., Сплавська О. В. Правова регламентація професійної етики судового експерта. *Криміналістичний вісник.* 2018. № 2 (30). С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-7.

187. Паразитарні хвороби м’ясоїдних тварин. Гельмінтози : навч. посіб. / Ю. Ю. Довгій, Н. М. Сорока, О. А. Дубова, Д. В. Фещенко, Т. І. Бахур. Житомир : Полісся, 2014. 216 с. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3590/1/ Parazitarni_khvorobi_myasoyidnikh_tvarin_2014.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

188. Париловський О. І., Яценко І. В., Богатирьова А. М. Судово-ветеринарна характеристика ознак шкоди, заподіяної здоров’ю тварини середньої тяжкості. *German International Journal of Modern Science.* 2021. No. 4. P. 70–75. DOI: https://doi.org/10.24412/2701-8377-2021-4-1-70-75.

189. Париловський О. І., Яценко І. В., Бусол Л. В., Дегтярьов М. О., Богатирьова А. М. Судово-ветеринарні критерії ушкоджень, що проникають у порожнини тіла тварини. *European Scientific Discussions : abstracts of the II International Scientific and Practical Conference*, Rome, Italy, 26–28 December 2020. Rome, 2020. P. 27–42. URL: https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskayakonferentsiya-european-scientific-discussions-26-28-dekabrya-2020-goda-rimitaliya-arhiv (дата звернення: 01.02.2024 р.).

190. Париловський О. І., Яценко І. В. Судово-ветеринарна характеристика ознак шкоди, заподіяної здоров’ю тварини легкого ступеня. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.полілогу (Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків, 2021. С. 234–235.

191. Пастернак А. М. Діагностика патологій молочної залози високопродуктивних корів ветеринарним ультразвуковим скенером Handscan V8. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування.* 2018. № 1. С. 89–91. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/23731 (дата звернення: 02.06.2024 р.).

192. Петрова І. А., Курдес Е. П., Кіпушева Т. В., Бубліков А. В. Щодо нормативно-правового врегулювання питання професійної етики судового експерта. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 2. С. 238–244. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-2-238-244.

193. Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2013. № 6 (2), т. 2. С. 126–129.

194. Пиріг І. В. Організація і тактика проведення огляду місця події в сучасних умовах розвитку науки і техніки. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 30–37. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-30.

195. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 432 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf (дата звернення: 01.03.2024 р.).

196. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра, 2011. 312 с.

197. Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р. Принципи судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. Вип. 22. С. 101–107. DOI: https:// doi.org/10.32353/khrife.2018.24.

198. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2025 р. № 1224/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-25#Text

(дата звернення: 01.03.2024 р.).

199. Пілюков Ю. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. Вип. 3 (15). С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_3_19 (дата звернення: 01.01.2024 р.).

200. Плєвінскіс П. В. Комплексна судово-медична характеристика автомобільної травми та особливості підходу до вирішення експертних завдань : автореф. дис. … д-ра мед. наук. Київ, 2019. 36 с.

201. Поліщук М. Г. Експертиза як форма використання спеціальних знань у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 125–127. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/30.

202. Полтава К. О. Кримінологічна оцінка рівня і динаміки жорстокого поводження з тваринами в Україні та напрями його запобігання. *Право і суспільство.* 2020. № 1, ч. 2. С. 129–136. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.22.

203. Полупанов О. М. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2014. № 12. С. 72–75. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_20 (дата звернення: 05.09.2024 р.).

204. Полянський А. О. Адміністративно-правові засади взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами : дис. … д-ра юрид. наук. Суми, 2021. 406 с. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9878f381-57f14bfa-b84c-7418ddb59fef/content (дата звернення: 20.03.2024 р.).

205. Полянський А. О., Гаспарян С. Г., Андренко С. О., Шевцова О. М. Щодо ролі судової експертизи в механізмі захисту прав і свобод людини. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє* : тези доп. учасників Всеукр. наук.практ. конф. (Харків, 10 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 170–172.

206. Полянський А. О. Критерії оцінювання ефективності взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 7. Спецвип. С. 236–240. URL:

https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/236-240.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

207. Полянський А. О., Юодкайте-Гранскієнє Г. Щодо класифікації завдань загальної теорії судової експертизи і практичної судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 179–192. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.13.

208. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 19. С. 158–172. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012.

209. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. постановою Кабміну України від 02.07.2008 р. № 595. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п (дата звернення: 09.06.2024 р.).

210. Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : затв. наказом М-ва юстиції України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

211. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : затв. наказом М-ва юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z0924-08 (дата звернення: 09.06.2024 р.).

212. Порядок відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень : затв. постановою Кабміну України від 14.06.2002 р. № 833. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2002-п (дата звернення: 20.04.2024 р.).

213. Порядок відбору зразків та їх перевезення (пересилання) до уповноважених лабораторій для цілей державного контролю : затв. наказом М-ва аграр. політики та продовольства України від 11.10.2018 р. № 490. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z1464-18 (дата звернення: 20.04.2024 р.).

214. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства

юстиції України : затв. наказом М-ва юстиції України від 30.12.2011 р. № 3660/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12#Text (дата звернення: 01.09.2024 р.).

215. Порядок проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : затв. наказом М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 01.03.2012 р. № 249. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

216. Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2025 р. № 1224/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text (дата звернення: 01.08.2024 р.).

217. Порядок розгляду Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змінами та доповненнями).

218. Правила відбору зразків патологічного матеріалу, крові, кормів, води та пересилання їх для лабораторного дослідження : затв. головою Держ. департаменту вет. медицини Мінсільгосппроду України 15.04.1997 р. № 15-14/111. URL: http:// vetlabkr.pp.ua/Content/files/Правила%20відбору%20зразків%20патологічного%20матеріалу.pdf (дата звернення: 20.04.2024 р.).

219. Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19 (дата звернення: 05.06.2024 р.).

220. Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20 (дата звернення: 01.06.2024 р.).

221. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 19.08.2024 р.).

222. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 р. № 1684-IX. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 05.02.2024 р.).

223. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 13.05.2022 р. № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2042-19 (дата звернення: 30.09.2024 р.).

224. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

225. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ М-ва юстиції України від 08.05.2018 р. № 1467/5. URL: https://ips.ligazakon.net/ document/MUS30115 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

226. Про затвердження Форми та правил видачі ветеринарних рецептів : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 29.09.2022 р. № 752. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1452-22 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

227. Про захист тварин від жорсткого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

228. Про заходи профілактики та ліквідації класичної чуми свиней : інструкція : затв. наказом Голов. упр. вет. медицини з Держветінспекцією Мінсільгосппроду України від 15.03.1994 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-94 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

229. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17 (дата звернення: 01.09.2024 р.).

230. Про судово-експертну діяльність : проєкт закону України реєстр. від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 12.01.2024 р.).

231. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/v0008700-97 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

232. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 27.06.2024 р.).

233. Про судову експертизу та самоврядування судових експертів : проєкт закону України реєстр. від 03.04.2018 р. № 8223. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ JH6CF00A (дата звернення: 27.09.2024 р.).

234. Проєкт закону про ветеринарну медицину та благополуччя тварин : реєстр. від 09.04.2020 р. № 3318. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=68554 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

235. Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза: поняття та види об’єктів інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2016. № 6. С. 17–24. URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/ view?pli=1 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

236. Прут Ю. Цивільно-процесуальний статус експерта при здійсненні цивільного судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 3 (3–2). С. 45–47.

237. Пучко Д. В. Належність і допустимість висновку експерта як критерії оцінювання судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. Вип. 22. С. 226–239. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.17.

238. Радиш Я., Бедрик І., Радиш Л., Кузьмінський П. Медична помилка: сутність, класифікація та правовий вимір. *медичне право.* 2008. № 1. С. 51–60.

URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_051_060_01.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

239. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2006. 197 с.

240. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про генетично модифіковані харчові продукти та корми від 22.09.2003 р. № 1829/2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-03 (дата звернення: 01.07.2024 р.).

241. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/ (дата звернення: 05.11.2024 р.).

242. Ринкова О. В. Види судово-екологічної експертизи та завдання, що вирішуються в ході її проведення. *Адвокат*. 2011. № 9 (132). С. 34–39. URL: https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/1103/adv_2011_9_6.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

243. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

244. Рудик С. К. Спланхнокраний Cervidae u Bovidae. Київ : Акад. наук вищої освіти України, 2008. 208 с.

245. Сімакова-Єфремян Е. Б. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України.* 2006. № 3 (46). С. 225–235.

246. Самойлова О. Ф., Береговець Я. Б. Значення ілюстративного матеріалу у висновках судових експертів. *λόгος. Online.* 2020. № 16. URL: https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.07.html (дата звернення: 01.10.2024 р.).

247. Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2003. Вип. 3. С. 25–32. URL: http://revopravo.kiev.ua/s1.html (дата звернення: 05.10.2024 р.).

248. Сезонов В. С. Комплексне експертно-криміналістичне дослідження

транспортних засобів : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2018. 23 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5880/aref_Sezonov%20 V%20S_2018.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

249. Сезонов В. Сутність і значення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 19. С. 313–317. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.58.

250. Сенюта І. Я. Дефекти надання медичної допомоги: поняття і види. *медичне право.* 2017. № 1 (19). С. 55–66. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/Journal_19.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

251. Сенюта І. Я. Цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні: питання теорії і практики : дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 500 с.

252. Серафимов О. В. Технологія огляду місця події під час розслідування вбивства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2017. № 28. С. 123–126. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc28/32.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

253. Сердюк А. М., Скалецький Ю. М., Ріган М. М. Концепція формування стратегії запобігання дефектам надання медичної допомоги у вітчизняній системі охорони здоров'я. *Environment & Health = Довкілля та здоров'я.* 2020. № 1. С. 4–11. DOI: https://doi.org/10.32402/dovkil2020.01.004.

254. Сердюков Я. К., Гаркуша С. Є., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна танатологія. Київ, 2017. 75 с.

255. Сердюков Я. К., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна експертиза пошкоджень, що виникають внаслідок дії на організм тварин патогенних фізичних чинників : метод. вказівки. Київ, 2015. 51 с.

256. Сердюков Я. К., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна

експертиза у випадках асфіксії : метод. вказівки. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 42 с.

257. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Психологічні особливості внутрішнього переконання судді. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2022. № 11. С. 51–57. DOI: https://doi.org/10.36477/26167611-2022-11-08.

258. Сидоренко Є. В. Доктринальне та нормативне визначення поняття «умисне тяжке тілесне ушкодження». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 199–202. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/47.

259. Сидоренко Л. О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник.* 2015. № 2 (24). С. 83–91. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9df05d09-5b2a-45dc-991e04a9e23d9883/content (дата звернення: 01.08.2024 р.).

260. Сидоренко О. В. Проблемні питання підготовки та проведення комплексних судових експертиз щодо дослідження полімерних матеріалів та виробів з них. *Вісник ОНДІСЕ.* 2020. Вип. 8. С. 109–116. URL: http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Visnyk_ONDISE_8_2020.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

261. Силенок К. П., Грошева О. Ю. До питання про комплексні судові експертизи встановлення факту контактної взаємодії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2020. № 4 (91). С. 305–313. DOI: https://doi. org/10.32631/v.2020.4.29.

262. Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. … д-ра філософії в галузі права. Київ, 2021. 258 с.

263. Синоверська Т. І. Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту тварин від жорстокого поводження. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 1. С. 257–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_56 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

264. Синоверська Т. І. Міжнародний досвід розслідування жорстокого поводження з тваринами та напрями його запровадження у вітчизняну практику. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1, т. 1. С. 222–228. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.38.

265. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 151–161. URL: http://nbuv.gov. ua/UJRN/Tpsek_2010_10_26 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

266. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2017. Вип. 17. С. 152–158.

267. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в умовах судової реформи в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матеріали круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 30.10.2017). Харків, 2017. С. 68–70.

268. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі України. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20 грудня 2016 р.). Харків, 2016. С. 254–256.

269. Сімакова-Єфремян Е. Б. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 172–183. URL: https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/81/79 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

270. Сімакова-Єфремян Е. Б. Класифікація завдань комплексної експертизи контактної взаємодії об’єктів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2004. Вип. 4. С. 571–577.

271. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 503 с.

272. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми використання висновку експерта у кримінальному провадженні. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження* : матеріали круглого столу (Харків, 17 червня 2021 р.). Харків, 2021. С. 54–57.

273. Сімакова-Єфремян Е. Б. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 19. С. 118–129. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.1.2019.09.

274. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 503 с.

275. Сімакова-Єфремян Е. Б. Щодо необхідності реформування базового законодавства України про експертне забезпечення правосуддя. *матеріали круглого столу «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя»* (Харків, 06–07 лютого 2020 р.). Харків, 2020. С. 12–15 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

276. Скрипка М., Бойко Ю., Запека І., Головань К. Практика судово-ветеринарної експертизи щодо психоемоційного стресу в генезі недостатності та смерті тварин. *Аграрний вісник Причорномор'я.* 2023. № 106. С. 14–22. DOI: https://doi.org/10.37000/abbsl.2023.106.02.

277. Скрипка М., Панікар І., Бойко Ю., Дмитренко Н., Куралес О. Патогенез та патоморфологія дистракційної травми в рамках досудового розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Scientific Horizons.* 2023. Vol. 26, No. 4. P. 54–64. DOI: https://doi.org/10.48077/scihor4.2023.54.

278. Скрипка М. В., Яценко І. В., Колич Н. Б. Основи судової ветеринарії : навч. посіб. Полтава, 2014. 235 с.

279. Скрипка М. В., Яценко І. В., Панікар І. І. Основи судово-ветеринарної експертизи трупів та живих тварин : навч. посіб. Ізюм : Вид.

Глазунов Р. О., 2019. 304 с.

280. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. С. 462. URL: https://sum.in.ua/s/EKSPERTYZA (дата звернення: 01.02.2024 р.).

281. Снеткова П. А. Морфометрические особенности костной системы щенков собак неонатального и молочного периодов. *Научные труды ЮФ «КАТУ» НАУ: Ветеринарные науки.* 2006. Вып. 98. С. 69–73.

282. Снігерьов О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 231–240. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.2018.25.

283. Сопільник Р. Л. Наукова обґрунтованість, об'єктивність, повнота експертного дослідження. *Medzinárodná vedecká konferencia «Právna veda a prax v treťom tisícročí»* (Košice, 27–28.02.2015). Košice, 2015. С. 194–196.

284. Спіцина Г., Агапова О. Сучасні підходи до оцінювання кадрового потенціалу судово-експертної установи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листопада 2023 р.). Харків, 2023. С. 345–347. URL: http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/ c05122023.pdf (дата звернення: 27.09.2024 р.).

285. Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Застосування спеціальних знань при виявленні і розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Пропілеї Права та Безпеки.* 2022. № 1 (1). С. 28–37. URL: http://nti.khai.edu/ojs/index.php/PLS/article/view/pls.2022.1.04/1995 (дата звернення: 27.09.2023 р.).

286. Стандарт «Настанова. Лікарські засоби. Доклінічні дослідження безпеки як підґрунтя клінічних випробувань за участю людини та реєстрації лікарських засобів» (ICH M3(R2)) : СТ-Н МОЗУ 42-6:0:2014 : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 19.09.2014 р. № 661. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/ show/v0661282-14 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

287. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-

генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2020. Вип. 3 (91). С. 307–319. DOI: https://doi.org/10.33766/25240323.91.307-319.

288. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2016. № 2. С. 300–307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_36 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

289. Стеценко С. Г. Трансформація сфери охорони здоров'я України: роль медичноправових досліджень. *Актуальні проблеми медичного права: професійний погляд* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листопад 2018 р.). Одеса, 2019. С. 120–123.

290. Стратонов С. Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2020. 208 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17598/4/dys_stratonov_.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

291. Суржан Б. П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. *Криміналістичний вісник.* 2018. № 2 (30). С. 46–54. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46.

292. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ, 2017. 320 с.

293. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. акад. МВС України, 2002. 432 с.

294. Титикало Р. С., Гандзій Т. В. Лікарська (медична) помилка: медичне та правове поняття. *Юридичний вісник.* 2014. № 3 (32). С. 99–103. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n3-32_2014/21.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

295. Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/n0003323-13 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

296. Ткаченко Н. М. Особливості державного управління у сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. № 20. С. 121–138. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.09.

297. Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2017. 24 с.

298. Ткачук А. Внутрішнє переконання судді як метод і результат оцінки доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право* . 2016. № 2. С. 43–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_2_9 (дата звернення: 21.09.2024 р.).

299. Ткачук С. А. Біомеханічні критерії видової належності м'яса великої рогатої худоби залежно від віку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Ветеринарна медицина, якість і безпека продукції тваринництва».* 2013. Вип. 188 (2). С. 179–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_vet_2013_188(2)__36 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

300. Ткачук С. А., Яценко І. В., Гаврилін П. М. Судово-ветеринарне значення структурних параметрів скелета для визначення видової належності біологічного матеріалу : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2015. 329 с.

301. Торбас О. О. Розсуд у кримінальному процесі України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 38 с.

302. Труш А. М., Труш Т. А. Основные принципы идентификационных исследований продукции животноводства, решаемые судебно-ветеринарной экспертизой. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2007. Вип. 13 (39), ч. 2. С. 243–247.

303. Турська В. Зміст та характеристика поняття «права тварин».

Evropský politický a právní diskurz. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. P. 181–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ evrpol_2015_2_1_27 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

304. Турська В. О. Прогалини у регулюванні адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 травня 2014 р.) : у 2 т. Т. 1. Одеса, 2014. С. 68–71. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdaf34bb-72e5-4c0b-9794-a92b6210f308/content (дата звернення: 01.02.2024 р.).

305. Тюлєнєв С. А., Нікітюк В. Г. Ратищна холодна зброя, утворена з сільськогосподарського знаряддя : монографія / Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. 183 с.

306. Тюлєнєв С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека.* 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10.

307. Уварова Н. В. До проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4 (97). С. 138–140. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-138-140.

308. Угровецький О. П. Регламентація правового статусу судового експерта в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 43, т. 3. С. 229–234. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/496424.pdf (дата звернення: 01.06.2024 р.).

309. Устименко О. А. Щодо можливості сприйняття тварини як суб'єкта цивільних прав: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Форум права.* 2014. № 1. С. 497–501. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_87 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

310. Федик Ю. Я., Бесага І. В. Доказове значення висновку фахівця у галузі ветеринарної медицини у судовому процесі. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 77, ч. 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.44.

311. Федоренко В. Л., Голікова О. В. Літературні твори наукового характеру як об'єкти авторського права: поняття та класифікація. *Криміналістика і судова експертиза.* 2018. Вип. 63. С. 215–223. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/23-1.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

312. Федчишина В. В. Проблеми внутрішнього переконання під час оцінювання доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2019. Т. 30 (69), № 5. С. 219–222. DOI: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/37.

313. Франчук В. В. Лікарська помилка: сучасний погляд на проблему з позиції судово-медичної експертної практики. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини.* 2018. № 2. С. 137–143. URL: https://core.ac.uk/download/ pdf/276624756.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).

314. Хижняк В. В., Ольховський В. О., Моргун А. О., Куценко К. В., Моргун О. О. Судово-медичний супровід «лікарських справ». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 558–567. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.2018.65.

315. Хомутенко В., Хомутенко А. Дуалістична природа судової експертизи. *Юридичний вісник.* 2022. № 2. С. 139–147. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2332.

316. Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 553–561. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_83 (дата звернення: 05.10.2024 р.).

317. Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права.* Вип. 8 : Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького

НАН України, 2017. С. 397–400. URL: https://almanahprava.org/assets/images/issues/08/ almanah-prava-08-2017.pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

318. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 01.07.2024 р.).

319. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 05.09.2024 р.).

320. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 2 (22). С. 28–36.

321. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник.* 2014. Вип. 4. С. 144–147.

322. Цмоць У. О. Правова праксеологія як чинник ефективності юридичної практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 4. С. 155–164. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-18.

323. Чаплинська Ю. А. Особливості організаційно-тактичних заходів до проведення слідчого огляду. *Вісник Запорізького національного університету . Серія: Юридичні науки.* 2012. № 4, ч. 1. С. 235–241.

324. Чванкін С. А. Комп’ютерно-технічна експертиза у цивільному судочинстві. *Право та державне управління.* 2021. № 1. С. 45–51. DOI: https://doi.org/10.32840/ pdu.2021.1.7.

325. Червяк П. І. Медична енциклопедія. Вид. 3-тє, допов. / Нац. акад. мед. наук. Київ : Просвіта, 2012. 1504 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/publications/vydannia-ipublikatsii-avtoriv-ta-partneriv-velykoi-ukrainskoi-entsyklopedii/cherviak-p-imedychna-entsyklopediia-vydannia-tretie-dopovnene-kyiv-vyd-tsentr-prosvita2012-1504-s/ (дата звернення: 01.08.2024 р.).

326. Черновський О. К. Вплив «якірного ефекту» на формування

внутрішнього переконання судді. *Наше право.* 2016. № 2. С. 78–80. URL: http://nashe-pravo. unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2016/10/NP_2016_2.pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

327. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 477–480. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112.

328. Чорноус Ю., Синоверська Т. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Київ : Право, 2022. 248 с.

329. Шабаровський Б. В. Способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України. *Право і безпека*. 2019. № 2 (73). DOI: https://doi.org/10.32631/ pb.2019.2.13.

330. Шаблистий В. В., Коломієць В. Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров’я людини за кримінальним правом України : монографія. Дніпро, 2020. 164 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4383 (дата звернення: 24.06.2024 р.).

331. Шакиров К. Н. К дискуссии о научном определении понятия и сущности предмета судебной экспертизы. *Восток — Запад: партнерство в судебной экспертизе*. *Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 06 ноября 2014 р.). Астана, 2014. С. 305–308. URL: https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder22401/Шакиров%20К.Н.%20Статья%20к%20дисск.%20о%20научн.%20опр.с.э..pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

332. Шапіро В. Проблемні аспекти участі експерта в цивільному процесі. *Правові горизонти.* 2018. Вип. 13 (26). С. 24–28. URL: https://repository.sspu.edu.ua/items/8c35e15b-f351-4ccd-863b-676536abdf0c (дата звернення: 01.02.2024 р.).

333. Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального*

судочинства. 2018. № 3. С. 111–120. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Shevchenko. pdf (дата звернення: 21.09.2024 р.).

334. Шевчук В. М. Завдання криміналістики в умовах воєнного стану. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Чернівці, 6 груд. 2022 р.). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 221–223 (дата звернення: 01.10.2024 р.).

335. Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. Вип. 86 С. 246–258. URL: https://hdl.handle.net/11300/14011 (дата звернення: 20.01.2021 р.).

336. Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство.* 2017. № 4. С. 207–215. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/45.pdf (дата звернення: 01.10.2024 р.).

337. Шемчушенко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

338. Шепітько В. Ю. Оцінка висновку експерта. *Велика українська юридична енциклопедія.* Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків : Право, 2018. 952 с.

339. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза.* 2014. № 1. С. 11–18.

340. Шепітько В. Ю., Цимбал М. Л. Вимоги до тактичних прийомів огляду місця події і деякі аспекти нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань. *Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. Сімферополь, 2000. С. 113–116.

341. Шепітько М. В. Дотримання принципу незалежності судово-

експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 07—08 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 80–81. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13783 (дата звернення: 01.02.2024 р.).

342. Шерстюк В. М. Принципи судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2008. Вип. 8. С. 18–23.

343. Шигун М. М. Моделювання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності. *міжнародний збірник наукових праць.* 2007. Вип. 3 (9). С. 203–214. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2007-3(9)-203-214.

344. Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Історичні витоки та перспективи розвитку теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків, 2018. С. 20–22.

345. Шульженко А. В. Процесуальний статус і особливості процесуальної діяльності експерта й спеціаліста. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету . Серія: «Юриспруденція».* 2016. № 19. С. 132–134. URL: http://nbuv. gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_19_36 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

346. Шумаєв Д. Г. Активна процесуальна позиція експерта. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 72. С. 489–497. URL: http://www.apdp.in.ua/v72/70.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

347. Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2016. 206 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13754/1/Shymilo_diss_2016.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

348. Шемчушенко Ю. С. Великий енциклопедичний словник. Київ, 2007.

992 с.

349. Шурашкевич В. М. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного пошкодження об’єктів електроенергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 48, т. 2. С. 148–151. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34439 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

350. Щербаковський М. Г., Дементьєв М. В., Проценко А. М. Критерії та види процесуальних порушень як підстави недопустимості висновку експерта. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2022. Вип. 3 (99). С. 173–186. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.173186.

351. Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. Проблеми теорії та практики застосування законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2016. № 3. С. 133–142. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/issue/ view/42 (дата звернення: 01.08.2024 р.).

352. Щербаковський М. Г. Обов’язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2016. Вип. 16. С. 148–157. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/ea788953-1e47-42c3-810b-d577f75236ba/content (дата звернення: 20.03.2024 р.).

353. Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права.* 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 05.10.2024 р.).

354. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с. URL: https:// dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0dd2821b-1646-4d5c-965fc20e08dc1479/content (дата звернення: 27.02.2024 р.).

355. Щербаковський М. Стандарт достовірності висновку експерта у

кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03.

356. Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека.* 2016. № 4 (63). С. 6–11. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1676/PiB_Shcherbakovsky_2016_4.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

357. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учеб.-теорет. пособие. Харьков, 2005. 536 с.

358. Щербанюк Д. В. Деякі особливості використання на досудовому розслідуванні висновку експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези наук.практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20 грудня 2016 р.). Харків, 2016. С. 313–315. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/106.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

359. Щербанюк Д. В. Особливості тактики використання під час досудового розслідування висновку експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу. *Право і безпека.* 2017. № 3 (66). С. 92–97. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ae12d93-be9c-4201-94ae-ca1f00028737/content (дата звернення: 09.06.2024 р.).

360. Щербанюк Д. В. Поняття та зміст експертної ініціативи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2017. № 2 (77). С. 95–101. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/966cf4a76c2d-4ba8-baec-947932026f0c (дата звернення: 09.06.2024 р.).

361. Щербанюк Д. В. Теорія та практика реалізації експертної ініціативи у кримінальному провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2019. 20 с.

362. Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього

переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Науковий юридичний журнал.* 2018. № 4. С. 295–300. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_4_47 (дата звернення: 09.06.2024 р.).

363. Щербанюк Д. В. Щодо змісту експертної ініціативи у судочинстві. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*. 2017. С. 218–219. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/ konf/21_11_2018/pdf/103.pdf (дата звернення: 09.06.2024 р.).

364. Щербанюк Д. В. Щодо змісту поняття експертної ініціативи у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених.* Харків, 2017. С. 191—194. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/389f1a33-b08f-4615-9d71-9aa2c109ca97 (дата звернення: 09.06.2024 р.).

365. Щербанюк Д. Реалізація судовим експертом права на ініціативу в кримінальному провадженні. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* 2018. С. 181—185. URL: http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/ view/939 (дата звернення: 09.06.2024 р.).

366. Юнацький О. Установлення достовірності висновку експерта під час його оцінки. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листопада 2023 р.). Харків, 2023. С. 434—437. URL: https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/ view (дата звернення: 10.02.2024 р.).

367. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 2 : Д–Й. Київ : Укр. енцикл., 1999. 744 с.

368. Юсупов В. В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 486–490. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-

3/111.

369. Юхно О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2019. Т. 1, № 85. С. 311–320. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.311320.

370. Ющик О. І. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аспект. *Приватне та публічне право.* 2022. № 2. DOI: https://doi.org/10.32845/26635666.2022.2.8.

371. Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза.* 2019. № 3 (19). URL: https://goo.su/0iVw (дата звернення: 01.10.2024 р.).

372. Яценко И., Дереча Л., Казанцев Р. Новейшие научные и практические достижения и перспективы развития судебно-ветеринарной экспертизы трупов животных в Украине. *Современные аспекты судебной экспертизы: теория и практика* : материалы междунар. науч.-практ. конф. судеб. экспертиз (Кишинев, 01 жовтня 2021 р.). Кишинев, 2021. Т. 2. С. 94–100.

373. Яценко І. В., Абузнайд Карем Р. С., Авер'янова Л. О., Гетманець О. М. Судововетеринарні критерії визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності за морфологічними особливостями носомозкового відділу черепа : монографія. Харків : ФОП Бровін, 2017. 218 с.

374. Яценко І. В., Абузнайд Карем Р. С., Головко Н. П., Кириченко В. М. Інформаційні технології для визначення віку і статі великої рогатої худоби за окремими кістками черепа у судово-ветеринарній експертизі. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2017. Вип. 35, ч. 2. С. 127–133.

375. Яценко І. В., Бондаревський М. М. Структурні особливості кісток плесна і тазової кінцівки великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності в аспекті судової ветеринарної експертизи : монографія. Харків, 2012. 200 с.

376. Яценко І. В. Вплив новітніх наукових здобутків Харківської наукової школи судово-ветеринарних експертів на ефективність призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Progressive Research in the Modern World* : proceedings of VI International Scientific and Practical Conference (March 2–4, 2023). Boston, USA : BoScience Publisher, 2023. P. 27–44. URL: https://sci-conf. com.ua/wp-content/uploads/2023/03/PROGRESSIVE-RESEARCH-IN-THE-MODERNWORLD-2-4.03.23.pdf (дата звернення: 20.03.2024 р.).

377. Яценко І. В., Гаврилін П. М., Бондаревський М. М. Судово-ветеринарне значення структурних параметрів скелета ссавців для визначення видової належності біологічного матеріалу : монографія. Харків, 2012. 303 с.

378. Яценко І. В., Гаврилін П. М. Встановлення видової належності дрібних тварин порівняльно-анатомічним методом з використанням комп'ютерної програми «Osteo» у ветеринарно-санітарній і судово-біологічній експертизі : метод. рек. Харків, 2008. 55 с.

379. Яценко І. В., Гаврилін П. М., Гетманець О. М. Встановлення видової належності дрібних тварин методом дискримінантного аналізу з використанням комп'ютерної програми «Discriminant» у ветеринарно-санітарній і судово-біологічній експертизі : метод. рек. Харків, 2008. 53 с.

380. Яценко І. В., Гаврилін П. М. Структурні параметри скелета ссавців як об'єкти судово-ветеринарної експертизи при визначенні видової належності біологічного матеріалу. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2010. Вип. 21, ч. 2. С. 307–333.

381. Яценко І. В., Гетманець О. М., Бондаревський М. М., Кам'янський В. В., Тур В. В. Кістковий матеріал як об'єкт судово-ветеринарної експертизи. *Ветеринарна медицина України.* 2010. № 1. С. 31–33.

382. Яценко І. В., Гетманець О. М., Кам'янський В. В. Встановлення віку великої рогатої худоби за п'ястковими кістками методом інфрачервоної спектроскопії у судовій ветеринарній експертизі. *Науковий вісник Львівської національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького*. 2008. Т. 10, № 2 (37), ч. 2. С. 346–650.

383. Яценко І. В., Головко Н. П. Василь Петрович Образцов – ветеринарно-санітарний та судово-ветеринарний експерт (бібліографічний нарис). *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2014. Вип. 28, ч. 2. С. 15–19.

384. Яценко І. В., Головко Н. П., Кириченко В. М., Балинян Т. Є., Богатко Н. М., Букалова Н. В., Сердюков Я. К. Експертний випадок дослідження фрагментів тіла лося європейського (Alces alcess L.) за матеріалами досудового розслідування кримінального провадження щодо браконьєрства. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини* . 2017. Вип. 35, ч. 2. С. 115–126.

385. Яценко І. В. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* . 2023. Вип. 30. С. 70–111. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.05.

386. Яценко І. В., Дегтярьов М. О., Бондаревський М. М., Труш А. М. Харківська школа видатних діячів ветеринарно-санітарної та судово-ветеринарної експертизи. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2014. Вип. 28, ч. 2. С. 20–28.

387. Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 19. С. 550–567. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.1.2019.044.

388. Яценко І. В., Дереча Л. М., Париловський О. І. Новітні наукові й практичні здобутки та перспективи розвитку судово-ветеринарної експертизи живих тварин в Україні. *Актуальні питання та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 03 вересня 2021 р.). Одеса, 2021. С. 368–373.

389. Яценко І. В., Дереча Л. М., Париловський О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті. *Теорія та*

практика судової експертизи і криміналістики . 2020. Вип. 21. С. 615–639. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.1.2020.44.

390. Яценко І. В. Доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 646–670. DOI: https:// doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.114.

391. Яценко І. В. Завдання судово-ветеринарної експертизи: теоретичні й праксеологічні проблеми та шляхи їх вирішення. *Форум права.* 2023. № 1 (74). С. 68–81. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7319900.

392. 392. Яценко І. В., Запара С. І., Захар'єв А. В., Кириченко В. М., Скрипка М. В., Сердюков Я. К. Судово-експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2018. Вип. 36, ч. 2. С. 130–138. URL: http://repo.snau. edu.ua/handle/123456789/6304 (дата звернення: 20.04.2024 р.).

393. Яценко І. В., Запара С. І., Захар'єв А. В. Сучасний стан та перспективи розвитку судово-ветеринарної експертизи в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 568–575. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.2018.66.

394. Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с. Реєстр. код 18.1.02.

395. Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа птиці. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Ветеринарні науки.* 2021. Т. 23, № 103. С. 61–78. DOI: https://doi.org/10.32718/nvlvet10310.

396. Яценко І. В., Кам'янський В. В., Бондаревський М. М. Судово-ветеринарне значення параметрів кісток п'ястка та пальців грудних кінцівок для визначення віку великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності : монографія. Харків, 2013. 226 с.

397. Яценко І. В., Клюєв О. М., Богданюк І. В., Дереча Л. М.,

Казанцев Р. Г., Париловський О. І., Мазанна М. Г. Юридична відповідальність судово-ветеринарного *Innovative Trends in Science, Practice and Education* : proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference, Munich, Germany, February 22–25, 2022. P. 173–183. DOI: https://doi.org/10.46299/ISG.2022.I.VII.

398. Яценко І. В., Клюєв О. М., Дереча Л. М., Сімакова-Єфремян Е. Б., Булавіна В. С. Забезпечення благополуччя домашніх і сільськогосподарських тварин та їх захист від жорстокого поводження в правовому полі Європейського Союзу. *Perspectives of world science and education* : abstracts of the XIII International scientific and practical conference (09–11.09.2020). Osaka, Japan : CPN Publishing Group, 2020. P. 869—881. URL: https://sci-conf.com.ua/v-mezhdunarodnaya-nauchnoprakticheskaya-konferenczіya-perspectives-of-world-science-and-education-29-31yanvarya-2020-goda-osaka-yaponiya-arhiv/ (дата звернення: 24.06.2024 р.).

399. Яценко І. В., Клюєв О. М., Угровецький О. П., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М., Смирнов Г. В., Недосєков В. В., Париловський О. І. Забезпечення благополуччя тварин, що використовуються для наукових цілей, та їх захист від жорстокого поводження в правовому полі Європейського Союзу і України. *German International Journal of Modern Science.* 2021. No. 6 (2). P. 57–66. DOI: https://doi.org/10.24412/2701-8369-2021-6-2-57-66.

400. Яценко І. В. Концептуальні засади професійної підготовки судово-ветеринарних експертів у державних спеціалізованих експертних установах України. *Криміналістика і судова експертиза.* 2023. № 68. С. 731–766. DOI: https://doi. org/10.33994/kndise.2023.68.71.

401. Яценко І. В. Концептуальні положення загальної теорії судово-ветеринарної експертизи. *Moderní aspekty vědy* : Svazek XXXIV mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika) et al. Česká republika, 2023. § 3.5. P. 270–289. URL: http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono34.pdf (дата звернення: 10.10.2024 р.).

402. Яценко І. В. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с. Реєстр. код 18.1.01.

403. Яценко І. В. Методологія створення та використання остеологічних комп'ютерних технологій при дослідженні біологічного матеріалу в судово-ветеринарній експертизі. *Вісник державного агроекологічного університету.* 2008. № 1 (21), т. 2. С. 211–219.

404. Яценко І. В. Парадигма судово-ветеринарної експертизи : монографія. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. 536 с.

405. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 грудня 2022 р.). Київ, 2022. С. 510–514. URL: https://kndise.gov.ua/conferenceua-2022/ (дата звернення: 01.06.2024 р.).

406. Яценко І. Внутрішнє переконання експерта: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 3 (32). С. 67–88. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2023.05.

407. Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та виду смерті. Харків, 2025. 564 с. Реєстр. код 18.1.05 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/search.

408. Яценко І. В. Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* . 2024. Вип. 4 (37). С. 39–61. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.04.

409. Яценко І. Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 159–181. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11.

410. Яценко І. В., Париловський О. І., Жиліна В. М. Порядок судово-

ветеринарного встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Ветеринарні науки*. 2020. Т. 22, № 99. С. 182–192. DOI: https://doi.org/10.32718/nvlvet9928.

411. Яценко І. В., Париловський О. І., Казанцев Р. Г. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень : метод. рек. Харків, 2021. 51 с.

412. Яценко І. В., Париловський О. І., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рек. Харків, 2022. 41 с.

413. Яценко І. В., Париловський О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral* . 2022. Iss. 102–103. P. 71–86. DOI: https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.102.13.

414. Яценко І. В., Париловський О. І., Коломоєць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування.* 2019. № 4. С. 184–197. DOI: https://doi.org/10.31890/vttp.2019.04.34.

415. Яценко І. В., Париловський О. І. Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини. Харків. 2023. 664 с. Реєстр. код 18.1.04 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/search.

416. Яценко І. В., Париловський О. І. Новітні досягнення в судово-ветеринарній експертизі тварин, постраждалих від жорстокого поводження. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Ветеринарні науки.* 2020. Т. 22, № 97. С. 95–105.

417. Яценко І. В., Париловський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини : метод, рек.

Харків, 2022. 47 с.

418. Яценко І. В., Париловський О. І. Практика судово-ветеринарної експертизи живих тварин з ознаками каліцтва. *Науковий вісник ветеринарної медицини.* 2022. № 1. С. 145–169.

419. Яценко І. В., Париловський О. І. Спосіб проведення судово-ветеринарної експертизи живої тварини з укладанням висновку судового експерта. Свідоцтво про реєстр. авт. права на твір № 110514. 2021.

420. Яценко І. В., Париловський О. І., Приходько І. Судово-ветеринарні ознаки шкоди здоров'ю, небезпечної для життя тварини. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування.* 2019. № 5. С. 239–245. DOI: https://doi. org/10.31890/vttp.2020.05.42.

421. Яценко І. В. Правовий статус судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності у контексті новітнього законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 4 (29). С. 68–109. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.04.

422. Яценко І. В. Правовий статус та гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 2 (31). С. 63–102. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.2.2023.05.

423. Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 73, ч. 2. С. 154–173. DOI: https://doi. org/10.24144/2307-3322.2022.73.55.

424. Яценко І. В. Проблеми використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 485–505. DOI: https://doi.org/10.32782/25240374/2023-1/114.

425. Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Форум права*. 2022. № 2 (73). С. 6–21. DOI:

https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059.

426. Яценко І. В. Проблемні питання підготовки експертних кадрів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження». *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова (Харків, 17.05.2024). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 312–314. URL: http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/c05122023.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).

427. Яценко І. В., Сердюков Я. К., Якименко Л. П. Судово-ветеринарне встановлення отруєнь тварин препаратами, що містять серцеві глікозиди, за результатами патоморфологічного дослідження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування.* 2018. № 2. С. 101–105. DOI: https://doi.org/10.31890/ vttp.2018.02.27.

428. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М., Смирнов Г. В., Париловський О. І. Судова ветеринарна медицина: її минуле, нинішнє й майбутнє. *Fundamental and applied research in the modern world* : abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Boston, USA : BoScience Publisher, 2021. P. 1091–1010. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/FUNDAMENTAL-AND-APPLIED-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-17-19.03.21. pdf (дата звернення: 03.10.2022 р.).

429. Яценко І. В., Скрипка М. В., Коцюмбас Г. І., Сердюков Я. К. Організаційні та процесуальні основи судово-ветеринарної експертизи в Україні : навч. посіб. Харків, 2015. 112 с.

430. Яценко І. В. Стадії експертного дослідження та їх застосування у судово-ветеринарній експертизі трупів тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 26. С. 54–78. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.1.2022.04.

431. Яценко І. В. Становлення методології судово-ветеринарної експертизи та перспективи її розвитку в аспекті експертного забезпечення правосуддя. *Судова експертиза в контексті відновлення України* : ІІІ Всеукраїнський форум судових експертів : матеріали ІІІ всеукр. наук.-практ.

конф. (9 черв. 2023 р., м. Львів) / НДЦСЕ у сфері інформ. технологій та інтелект. власності М-ва юстиції України. Київ : Ліра-К, 2023. С. 210–217. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/37762 (дата звернення: 11.11.2024 р.).

432. Яценко І. В. Структурні параметри скелета ссавців як об’єкти судово-ветеринарної експертизи при визначенні видової належності біологічного матеріалу : автореф. дис. … д-ра вет. наук. Харків, 2009. 38 с.

433. Яценко І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку кафедри ветеринарно-санітарної експертизи та судово-ветеринарної медицини Харківської державної зооветеринарної академії. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини.* 2014. Вип. 28, ч. 2. С. 28–44.

434. Яценко І. В. Теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення судово-ветеринарної експертизи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 501–518. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.81.

435. Яценко І. В., Ткачук С. А., Білик Р. І., Кам’янський В. В. Структурні особливості кісток великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності в аспекті судово-ветеринарної експертизи : монографія. Київ, 2013. 256 с.

436. Яценко І. В., Труш А. М. Практика судово-ветеринарної експертизи : хрестоматія. Харків : Стиль-издат, 2014. 314 с.

437. Яценко І. Методика судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів ветеринарної допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 4 (33). С. 57–86. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.4.2023.05.

438. Яценко І., Сімакова-Єфремян Е., Дереча Л. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 2 (24). С. 52–76. DOI: https://doi. org/10.32353/khrife.2.2021.04.

439. Яценко І. Судово-ветеринарний експерт як суб’єкт процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової*

експертизи і криміналістики. 2022. Вип. 3 (28). С. 64–97. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.3.2022.05.

440. Яценко І. Теоретичне обґрунтування та праксеологічне значення стадій експертного дослідження живої тварини. *Право. Людина. Довкілля.* 2023. № 14 (1). С. 107–131. DOI: https://doi.org/10.31548/law/1.2023.107.

441. Ященко А. М. Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України): склад злочину та заходи кримінально-правового реагування. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2022. № 2 (27). С. 48–59. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66776242-fcfa-4497-bdc1-cbd0ee120887/content (дата звернення: 24.06.2024 р.).

442. Aghighi N., Aryankhesal A., Raeissi P. Factors affecting the recurrence of medical errors in hospitals and the preventive strategies: a scoping review. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine.* 2022. Vol. 15, Is. 7. P. 15–17. DOI: https://doi.org/ 10.18502/jmehm.v15i7.11049.

443. Ahmed Ya. A., Ali S., Ghallab A. Hair histology as a tool for forensic identification of some domestic animal species. *EXCLI Journal.* 2018. Vol. 17. P. 663–670. DOI: https://doi.org/10.17179/excli2018-1478.

444. Al Jufaili S. M., Echreshavi S., Esmaeili H. R., Al Alawi M. K. Scales and otoliths as identity cards of the Indian oil sardine Sardinella longiceps (Teleostei: Clupeiformes) populations: Ultrastructure and ornamentation characteristics using light and scanning electron microscopy. *Acta zoological.* 2022. Vol. 6. DOI: https://doi.org/10.1111/azo.12418.

445. Alexander-Leeder C. A., Guess S. C., Waiting D. K., Davidow E. B. Medical errors: Experiences, attitudes and perspectives of incoming and outgoing final-year veterinary students in the USA. *The Veterinary Record* . 2022. Vol. 191, Iss. 3. Art. 1735. DOI: https://doi.org/10.1002/vetr.1735.

446. Allam F. A. F. A., Ali D. M., S. F. E.-S. Ali. Drowning versus postmortem submersion: Biochemical and histopathological examination and estimation of postmortem intervals (an experimental study). *Legal Medicine* . 2022. Vol. 59. 102138. DOI: https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2022.102138.

447. Alleyne E., Parfitt C. Adult-perpetrated animal abuse: A systematic literature review. *Trauma Violence Abuse.* 2019. Vol. 20, Is. 3. P. 344–357. DOI: https://doi.org/ 10.1177/1524838017708785.

448. Araújo D., Lima C., Mesquita J. R., Amorim I., Ochôa C. Characterization of suspected crimes against companion animals in Portugal. *Animals.* 2021. Vol. 11, Iss. 9. Art. 2744. DOI: https://doi.org/10.3390/ani11092744.

449. Arkow P. Recognizing and responding to cases of suspected animal cruelty, abuse, and neglect: what the veterinarian needs to know. *Veterinary Medicine: Research and Reports.* 2015. Vol. 6. P. 349–359. DOI: https://doi.org/10.2147/VMRR.S87198.

450. Ascione F. R., Weber C. V., Thompson T. M., Heath J., Maruyama M., Hayashi K. Battered pets and domestic violence: Animal abuse reported by women experiencing intimate violence and by nonabused women. *Violence Against Women.* 2007. Vol. 13, Iss. 4. P. 354–373. DOI: https://doi.org/10.1177/1077801207299201.

451. Ashton-James C. E., McNeilage A. G. A mixed methods investigation of stress and wellbeing factors contributing to burnout and job satisfaction in a specialist small animal hospital. *Frontiers in Veterinary Science* . 2022. Vol. 9. Art. 942778. DOI: https://doi.org/10.3389/fvets.2022.942778.

452. Aymen J., Fitzgerald G., Lair S., Vergneau-Grosset C. Outcomes of birds of prey with surgical or traumatic wing amputation: a retrospective study from 1995 to 2017. *Journal of Avian Medicine and Surgery.* 2022. Vol. 36, Iss. 1. P. 14–20. DOI: https:// doi.org/10.1647/20-00085.

453. Azizian J., Dalai C., Adams M. A., Murcia A., Tabibian J. H. Medical professional liability in gastroenterology: definitions, trends, risk factors, provider behaviors, and implications. *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology*. 2021. Vol. 15, Iss. 8. P. 909–918. DOI: https://doi.org/10.1080/17474124.2021.1940957.

454. Babinska I., Kusiak D., Szarek J., Lis A, Lyko A., Maciejewska M., Szweda M., Poplawski K., Felsmann M. Z. Trends in veterinary expert opinions on animals. *Slovenian Veterinary Research* . 2018. Vol. 55, No. 4. P. 227–234. DOI: https://doi.org/10.26873/SVR392-2018.

455. Barington K., Jensen H. E. Forensic cases of bruises in pigs. *The Veterinary Record.* 2013. Vol. 173, Iss. 21. Art. 526. DOI: https://doi.org/10.1136/vr.101854.

456. Bartelink E. J., Clinkinbeard Sh., Spessard C., Kilmartin A., Spangler W. L. Documenting non-accidental injury patterns in a dog abuse investigation: A collaborative approach between forensic anthropology and veterinary pathology. *Journal of Forensic Science* . 2022. Vol. 67, Iss. 2. P. 756–765. DOI: https://doi.org/10.1111/15564029.14948.

457. Batle P. A., López R. J., Durand A., Czopowicz M., Beltran E., Guevar J., Lazzerini K., De Decker S., Muñana K., Early P., Mariani C., Olby N., Petrovitch N., GutierrezQuintana R. Traumatic skull fractures in dogs and cats: A comparative analysis of neurological and computed tomographic features. *Journal of Veterinary Internal Medicine.* 2020. Vol. 34, Iss. 5. P. 1975–1985. DOI: https://doi.org/10.1111/ jvim.15838.

458. Beirne P. For a nonspeciesist criminology: Animal abuse as an object of study. *Criminology.* 2006. Vol. 37, Iss. 1. P. 117–148. DOI: https://doi.org/ 10.1111/j.1745-9125.1999.tb00481.x.

459. Benetato M. A., Reisman R., McCobb E. The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Journal of the American Veterinary Medical Association* . 2011. Vol. 238, No. 1. P. 31–34. DOI: https://doi.org/10.2460/javma.238.1.31.

460. Bernitz H., Bernitz Z., Steenkamp G., Blumenthal R., Stols G. The individualisation of a dog bite mark: a case study highlighting the bite mark analysis, with emphasis on differences between dog and human bite marks. *International journal of legal medicine*. 2012. Vol. 126, Iss. 3. P. 441–446. DOI: https://doi.org/10.1007/s00414011-0575-4.

461. Bertero A., Fossati P., Caloni F. Indoor poisoning of companion animals by chemicals. *Science of The Total Environment.* 2020. Vol. 733. Art. 139366. DOI: https://doi. org/10.1016/j.scitotenv.2020.139366.

462. Biedermann A., Kotsoglou K. N. Decisional dimensions in expert witness testimony – A structural analysis. *Frontiers in Psychology.* 2018. Vol. 9. Art.

2073. DOI: https:// doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02073.

463. Blackie K. Learning from patient safety event reporting in veterinary practice. *The Veterinary Record.* 2022. Vol. 191, Iss. 2. P. 71–73. DOI: https://doi.org/10.1002/ vetr.2053.

464. Blundell R. J., Richards-Rios P. The forensic pathology of the sexual abuse of a group of chickens. *Journal of Comparative Pathology.* 2022. Vol. 199. P. 75–80. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.09.010.

465. Bolliger S. A., Filograna L., Spendlove D., Thali M. J., Dirnhofer S., Ross S. Postmortem imaging-guided biopsy as an adjuvant to minimally invasive autopsy with CT and postmortem angiography: A feasibility study. *American Journal of Roentgenology.* 2010. Vol. 195, Iss. 5. P. 1051–1056. DOI: https://doi.org/10.2214/AJR.10.4600.

466. Bolliger S. A., Thali M. J. Imaging and virtual autopsy: looking back and forward. *Philosophical Transactions of the Royal Society B . Biological sciences.* 2015. Vol. 370, Iss. 1674. Art. 20140253. DOI: https://doi.org/10.1098/rstb.2014.0253.

467. Borysevich B., Kruchynenko O., Peredera O. Forensic veterinary examination of dog and cat corpses in cases of strangulation by hands. *Scientific Progress & Innovations*. 2024. Vol. 27, Iss. 2. P. 90–94. DOI: https://doi.org/10.31210/spi2024.27.02.15.

468. Borysevich B., Kruchynenko O., Peredera O. The problem of forensic veterinary examination of small animal corpses in cases of mechanical asphyxia. *Scientific Progress & Innovations.* 2024. Vol. 27, Iss. 1. P. 149–154. DOI: https://doi.org/10.31210/ spi2024.27.01.25.

469. Botelho A. F. M., Machado A. M. D., da Silva R. H. S., Faria A. C., Machado L. S., Santos H., Braga S. D., Torres B. B. J., Miguel M. P., Chaves A. R., Melo M. M. Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *BMC Veterinary Research* . 2020. Vol. 16, Iss. 1. Art. 139. DOI: https://doi.org/10.1186/s12917-02002348-w.

470. Bowers K., Weinhandl J. T., Anderson D. E. A review of equine tibial

fractures. *Equine Veterinary Journal.* 2023. Vol. 55, Iss. 2. P. 171–181. DOI: https://doi.org/10.1111/ evj.13599.

471. Boysen S. R., Rozanski E. A., Tidwell A. S., Holm J. L., Shaw S. P., Rush J. E. Evaluation of a focused assessment with sonography for trauma protocol to detect free abdominal fluid in dogs involved in motor vehicle accidents. *Journal of the American Veterinary Medical Association.* 2004. Vol. 225, No. 8. P. 1198–1204. DOI: https:// doi.org/10.2460/javma.2004.225.1198.

472. Bradley-Siemens N., Brower A. I. Veterinary forensics: Firearms and investigation of projectile injury. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 988–1000. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816653170.

473. Bramati P. S., Heinert L. F., Narloch L. B., Hostetter J., Finkielman J. D. Animal-related motorcycle collisions in North Dakota. *Wilderness & Environmental.* Vol. 23, Iss. 1. P. 65–69. DOI: https://doi.org/10.1016/j.wem.2011.09.008.

474. Brimhall K. C., Tsai C.-Y., Eckardt R., Dionne S., Yang B., Sharp A. The effects of leadership for self-worth, inclusion, trust, and psychological safety on medical error reporting. *Health Care Manage Review.* 2023. Vol. 48, Iss. 2. P. 120–129. DOI: https://doi.org/10.1097/HMR.0000000000000358.

475. Brooks Brownlie H. W., Munro R. The veterinary forensic necropsy: A review of procedures and protocols. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 919–928. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816655851.

476. Brown V. R., Miller R. S., McKee S. C., Ernst K. H., Didero N. M., Maison R. M., Grady M. J., Shwiff S. A. Risks of introduction and economic consequences associated with African swine fever, classical swine fever and foot-and-mouth disease: A review of the literature. *Transboundary and Emerging Diseases*. 2021. Vol. 68, Iss. 4. P. 1910–1965. DOI: https://doi.org/10.1111/tbed.13919.

477. Bruchim Y., Loeb E., Saragusty J., Aroch I. Pathological findings in dogs with fatal heatstroke. *Journal of Comparative Pathology.* 2009. Vol. 140, Iss. 2–3. P. 97–104. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2008.07.011.

478. Byard R. W., Boardman W. The potential role of forensic pathologists in

veterinary forensic medicine. *Forensic Science, Medicine, and Pathology.* 2011. Vol. 7, Iss. 3. P. 231–232. DOI: https://doi.org/10.1007/s12024-011-9241-x.

479. Byard R. W., Cains G. E., Gilbert J. D. Use of a pig model to demonstrate vulnerability of major neck vessels to inflicted trauma from common household items. *American Journal of Forensic Medicine and Pathology.* 2007. Vol. 28, Iss. 1. P. 31–34. DOI: https://doi.org/10.1097/01.paf.0000233530.18744.07.

480. Byard R. W., Gilbert J. D., Kemper C. M. Dolphin deaths: forensic investigations. *The Medical Journal of Australia.* 2001. Vol. 175, Iss. 11—12. P. 623–624. DOI: https:// doi.org/10.5694/j.1326-5377.2001.tb143752.x.

481. Byard R. W. Vehicle fatalities involving collisions with kangaroos. *Medicine, Science and the Law.* 2021. Vol. 61, Iss. 1. P. 23—26. DOI: https://doi.org/ 10.1177/0025802420962684.

482. Caceres P., Awada L., Weber-Vintzel L., Morales R., Meske M., Tizzani P. The World Animal Health Information System as a tool to support decision-making and research in animal health. *Revue Scientifique et Technique.* 2023. Vol. 42. P. 242–251. DOI: https://doi.org/10.20506/rst.42.3367.

483. Caceres P., Tizzani P., Ntsama F., Mora R. The World Organisation for Animal Health: notification of animal diseases. *Revue Scientifique et Technique.* 2020. Vol. 39, No. 1. P. 289–297. DOI: https://doi.org/10.20506/rst.39.1.3082.

484. Calkins C. M., Scasta J. D. Transboundary Animal Diseases (TADs) affecting domestic and wild African ungulates: African swine fever, foot and mouth disease, Rift Valley fever (1996—2018). *Research in Veterinary Science.* 2020. Vol. 131. P. 69–77. DOI: https://doi.org/10.1016/j.rvsc.2020.04.001.

485. Campos Fonseca Pinto de A. C. B., Massad M. R. R., Ribas L. M., Baroni C. O., Tremori T. M., Reis S. T. J., Rocha N. S. Complete cardiac and bronchial avulsion in a dog: Post-mortem computed tomography and forensic necropsy analysis. *Journal of Forensic Radiology and Imaging.* 2017. Vol. 8. P. 45–47. DOI: https://doi. org/10.1016/j.jofri.2016.11.006.

486. Capak H., Bottegaro N. B., Manojlovic A., Smolec O., Vnuk D. Review of 166 gunshot injury cases in dogs. *Topics in Companion Animal Medicine.* 2016.

Vol. 31, Iss. 4. P. 146–151. DOI: https://doi.org/10.1053/j.tcam.2016.11.001.

487. Chan R. X., Ledbetter E. C. Sports ball projectile ocular trauma in dogs. *Veterinary Ophthalmology*. 2022. Vol. 25, Iss. 5. P. 338–342. DOI: https://doi.org/10.1111/ vop.12987.

488. Charostad J., Rukerd M. R. Z., Mahmoudvand S., Bashash D., Hashemi S. M. A., Nakhaie M., Zandi K. A comprehensive review of highly pathogenic avian influenza (HPAI) H5N1: An imminent threat at doorstep. *Travel Medicine and Infectious Disease*. 2023. Vol. 55. Art. 102638. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.tmaid.2023.102638.

489. Clemmons E. A., Alfson K. J., Dutton 3rd J. W. Transboundary animal diseases, an overview of 17 diseases with potential for global spread and serious consequences. *Animals*. 2021. Vol. 11, Iss. 7. Art. 2039. DOI: https://doi.org/10.3390/ani11072039.

490. Cohen J., Fischetti A. J., Daverio H. Veterinary radiologic error rate as determined by necropsy. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2023. Vol. 64, Iss. 4. P. 573–584. DOI: https://doi.org/10.1111/vru.13259.

491. Connor M., Cowan S. L. Consumer evaluation of farm animal mutilations. *Research in Veterinary Science*. 2020. Vol. 128. P. 35–42. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.rvsc.2019.10.006.

492. Cooper J. E., Cooper M. E. Future trends in forensic veterinary medicine. *Seminars in Avian and Exotic Pet Medicine*. 1998. Vol. 7, Iss. 4. P. 210–217. DOI: https://doi. org/10.1016/S1055-937X(98)80066-2.

493. Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. 2021. Vol. 189, Iss. 6. P. 249–250. DOI: https://doi.org/10.1002/vetr.1004.

494. Cooper J. E., Margaret M. E. Forensic veterinary medicine: a rapidly evolving discipline. *Forensic Science, Medicine, and Pathology*. 2008. Vol. 4.2. P. 75–82. DOI: https://doi.org/10.1007/s12024-008-9036-x.

495. Cummings C. O., Krucik D. R., Carroll J. P., Eisenbarth J. M. Improving within-team communication to reduce the risk of medical errors. *Journal of the*

American Veterinary Medical Association. 2022. Vol. 260, No. 6. P. 600–602. DOI: https://doi. org/10.2460/javma.21.09.0407.

496. Daly M. L. The case for quality improvement in veterinary medicine. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2023. Vol. 33, Iss. 1. P. 11–15. DOI: https:// doi.org/10.1111/vec.13264.

497. Damm J., Becker M., Schüle E., Lischer C. Veterinary medical errors in the treatment of acute equine laminitis – Evaluation of 30 expert reports. *Pferdeheilkunde. Equine Medicine.* 2015. Vol. 31, Iss. 6. P. 587–595. DOI: https://doi.org/10.21836/ PEM20150606.

498. Dautartas A., Kenyhercz M. W., Vidoli G. M., Jantz L. M., Mundorff A., Steadman D. W. Differential decomposition among pig, rabbit, and human remains. *Journal of Forensic Sciences.* 2018. Vol. 63, Iss. 6. P. 1673–1683. DOI: https://doi. org/10.1111/1556-4029.13784.

499. Degue S., Dilillo D. Is animal cruelty a «red flag» for family violence? Investigating co-occurring violence toward children, partners, and pets. *Journal of Interpersonal Violence.* 2009. Vol. 24, Iss. 6. P. 1036–1056. DOI: https://doi.org/ 10.1177/0886260508319362.

500. DeLay J. Postmortem findings in Ontario racehorses, 2003–2015. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation.* 2017. Vol. 29, Iss. 4. P. 457–464. DOI: https://doi.org/10.1177/1040638717700690.

501. Dicker S. A., Lisciandro G. R., Newell S. M., Johnson J. A. Diagnosis of pulmonary contusions with point-of-care lung ultrasonography and thoracic radiography compared to thoracic computed tomography in dogs with motor vehicle trauma: 29 cases (2017–2018) *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2020. Vol. 30, Iss. 6. P. 638–646. DOI: https://doi.org/10.1111/vec.13021.

502. Doelling C. R., Cronin K. A., Ross S. R., Hopper L. M. The relationship between personality, season, and wounding receipt in zoo-housed Japanese macaques (Macaca fuscata): A multi-institutional study. *Americal Journal of Primatology.* 2021. Vol. 83, Iss. 12. DOI: https://doi.org/10.1002/ajp.23332.

503. Doty K. C., Lednev I. K. Differentiation of human blood from animal

blood using Raman spectroscopy: A survey of forensically relevant species. *Forensic Science International.* 2018. Vol. 282. P. 204–210. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2017.11.033.

504. Dunford K. M., LeRoith T., Kemper A. R. Effects of postmortem time and storage fluid on the material properties of bovine liver parenchyma in tension. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials.* 2018. Vol. 87. P. 240–255. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jmbbm.2018.05.043.

505. Dunham-Cheatham S. M., Klingler K., Peacock M., Teglas M. B., Gustin M. S. What is in commercial cat and dog food? The case for mercury and ingredient testing. *Science of The Total Environment.* 2019. Vol. 20, Iss. 684. P. 276–280. DOI: https:// doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.05.337.

506. Dzikowski A. Veterinary expert: Legal nature and responsibility. *Animals.* 2023. Vol. 13, Iss. 13. Art. 2163. DOI: https://doi.org/10.3390/ani13132163.

507. Eastwood J., Caldwell J. Educating jurors about forensic evidence: using an expert witness and judicial instructions to mitigate the impact of invalid forensic science testimony. *Journal of Forensic Sciences.* 2015. Vol. 60, Iss. 6. P. 1523–1528. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.12832.

508. Edwards T. H., Scott L. L. F., Gonyeau K. E., Howard E. H., Parker J. S., Hall K. Comparison of trauma sustained by civilian dogs and deployed military working dogs. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2021. Vol. 31, Iss. 4. P. 498–507. DOI: https://doi.org/10.1111/vec.13064.

509. Endalew A. D., Faburay B., Wilson W. C., Richt J. A. Schmallenberg disease – A newly emerged Culicoides-borne viral disease of ruminants. *Viruses* . 2019. Vol. 11. Art. 1065. DOI: https://doi.org/10.3390/v11111065.

510. Enzmann T., Albrecht K. Fatal complications after urological interventions-connection between error, damage and causality. *Urologie*. 2023. Vol. 62, Iss. 3. P. 252–255. DOI: https://doi.org/10.1007/s00120-023-02032-5.

511. Eom H. J., Lee E.-S., Yoo H. S. Lumpy skin disease as an emerging infectious disease. *Journal of Veterinary Science.* 2023. Vol. 24, Iss. 3. e42. DOI:

https://doi.org/10.4142/ jvs.23016.

512. Felsmann M. Z., Szarek J., Felsmann M., Babinska I. Factors affecting temporary cavity generation during gunshot wound formation in animals – new aspects in the light of flow mechanics: a review. *Veterinarni medicina.* 2012. Vol. 57, Iss. 11. P. 569–574. DOI: https://doi.org/10.17221/6463-VETMED.

513. Finnie J., Manavis J., Chidlow G., Casson R., Blumbergs P. Temporal sequence of post-mortem autolysis in the mouse retina. *Journal of Comparative Pathology.* 2021. Vol. 187. P. 17–26. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2021.06.006.

514. Finnie J. W. Pathology of traumatic brain injury. *Veterinary Research Communications.* 2014. Vol. 38, Iss. 4. P. 297–305. DOI: https://doi.org/10.1007/s11259-014-9616-z.

515. Flis M., Rataj B. Forensic traces in forensic and veterinary opinions in case of suspicion of poaching with firearms. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2018. Vol. 68, Iss. 4. P. 232–241. DOI: https://doi.org/10.5114/amsik.2018.84529.

516. Frame P. F., Meier T. J. Field-assessed injury to wolves captured in rubber-padded traps. *Journal of Wildlife Management.* 2007. Vol. 71, Iss. 6. P. 2074–2076. DOI: https://doi.org/10.2193/2006-537.

517. Frederickson R. Demystifying the courtroom: Everything the veterinary pathologist needs to know about testifying in an animal cruelty case. *National Library of Medicine.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 888–893. DOI: https://doi.org/ 10.1177/0300985816647439.

518. Fucci N., Campobasso C. P., Mastrogiuseppe L., Puccinelli C., Marcheggiani S., Mancini L., Marino L., Pascali V. L. Diatoms in drowning cases in forensic veterinary context: a preliminary study. *International Journal of Legal Medicine.* 2017. Vol. 131, Iss. 6. P. 1573–1580. DOI: https://doi.org/10.1007/s00414-017-1565-y.

519. Fukushima A. R., Peňa-Muňoz J. W., Leoni L. A. B., Nicoletti M. A., Ferreira G. M., Delorenzi J. C. M. O. B., Ricci E. L., Brandão M. E., Paula Pantaleon

de L., GonçalvesJunior V., Waziry P. A. F., Maiorka P. C., Souza Spinosa de H. Development, optimization, and validation of forensic analytical method for quantification of anticholinesterase pesticides in biological matrices from suspected cases of animal poisoning. Toxics. 2022. Vol. 10, Iss. 5. Art. 269. DOI: https://doi.org/10.3390/ toxics10050269.

520. Garcia C. K., Robinson G. P., Gambino B. J., Rua M. T., Laitano O., Clanton T. L. The impact of castration on physiological responses to exertional heat stroke in mice. *PLoS One.* 2022. Vol. 17, Iss. 10. e0275715. DOI: https://doi.org/10.1371/journal. pone.0275715.

521. Gartrell B., White B. Surviving clinical errors in practice. *New Zealand Veterinary Journal.* 2021. Vol. 69, Iss. 1. P. 1–4. DOI: https://doi.org/10.1080/00480169.202 1.1840740.

522. Gaydos J. K., Delaney M. A., Raverty S. Causes of mortality in a population of marineforaging river otters (Lontra canadensis). *Journal of Wildlife Diseases.* 2020. Vol. 56, Iss. 4. P. 941–946. DOI: https://doi.org/10.7589/JWD-D-20-00031.

523. Geissenberger J., Ehrenfellner B., Monticelli F. C., Pittner S., Steinbacher P. Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *International Journal of Legal Medicine.* 2021. Vol. 135, Iss. 4. P. 1627–1636. DOI: https://doi.org/10.1007/s00414-021-02571-6.

524. Gethöffer F., Gregor K. M., Zdora I., Wohlsein P., Schöttes F., Siebert U. Suspected Frostbite Injuries in Coypu (Myocastor coypus). *Animals.* 2022. Vol. 12, Iss. 20. Art. 2777. DOI: https://doi.org/10.3390/ani12202777.

525. Gomes L. B., Paiva M. T., Lisboa L. de O., de Oliveira C. S. F., Garcia R. de C. M., Soares D. F. de M. Diagnosis of animal abuse: A Brazilian study. *Preventive Veterinary Medicine.* 2021. Vol. 194. Art. 105421. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.prevetmed.2021.105421.

526. Gongal G., Rahman H., Thakuri K. C., Vijayalakshmy K. An overview of transboundary animal diseases of viral origin in South Asia: What needs to be done? *Veterinary Sciences.* 2022. Vol. 9, Iss. 11. Art. 586. DOI:

https://doi.org/10.3390/vetsci9110586.

527. Gordon R. J., Hungerford N. L., Laycock B., Fletcher M. T. A review on Pimelea poisoning of livestock. *Toxicon.* 2020. Vol. 186. P. 46–57. DOI: https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2020.07.023.

528. Gortázar C., Barroso P., Nova R., Cáceres G. The role of wildlife in the epidemiology and control of Foot-and-mouth-disease And Similar Transboundary (FAST) animal diseases: A review. *Transboundary and Emerging Diseases*. 2022. Vol. 69, Iss. 5. P. 2462–2473. DOI: https://doi.org/10.1111/tbed.14235.

529. Gottlieb D. L., Prittie J., Buriko Y., Lamb K. E. Evaluation of acute traumatic coagulopathy in dogs and cats following blunt force trauma. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2016. Vol. 27, Iss. 1. P. 35–43. DOI: https://doi.org/10.1111/vec.12525.

530. Gramond V. What responsibility for the expert? *Annales medico-psychologiques.* 2020. Vol. 178, Iss. 2. P. 153–160. DOI: https://doi.org/10.1016/j.amp.2020.01.001.

531. Greco A., Meomartino L., Gnudi G., Brunetti A., Giancamillo M. Di. Imaging techniques in veterinary medicine. Part II: Computed tomography, magnetic resonance imaging, nuclear medicine. *European Journal of Radiology Open*. 2022. Vol. 13, Iss. 10. Art. 100467. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejro.2022.100467.

532. Grela M., Listos P., Gryzinska M., Chagowski W., Buszewicz G., Teresinski G. Imaging techniques as a method of sectional examination in forensic veterinary medicine. *Medycyna Weterynaryjna*. 2018. Vol. 74, Nr 12. P. 751–758. DOI: https://doi. org/10.21521/mw.6005.

533. Grela M., Panasiuk-Flak K., Listos P., Gryzinska M., Buszewicz G., Chagowski W., Teresinski G. Postmortem analysis of gunshot wounds to the head and thorax in dogs by computed tomography, radiography and forensic necropsy. *Medicine, Science, and the Law*. 2020. Vol. 61, Iss. 2. P. 105–113. DOI: https://doi.org/10.1177/0025802420971176.

534. Grenon V., Szymonifka J., Adler-Milstein J., Ross J., Sarkar U. Factors associated with diagnostic error: An analysis of closed medical malpractice claims.

Journal of Patient Safety. 2023. Vol. 19, Iss. 3. P. 211–215. DOI: https://doi.org/10.1097/ PTS.0000000000001105.

535. Gwaltney-Brant S. M. Veterinary forensic toxicology. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 1067–1077. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816641994.

536. Hall C., Kay R., Green J. A retrospective survey of factors affecting the risk of incidents and equine injury during non-commercial transportation by road in the United Kingdom. *Animals*. 2020. Vol. 10, Iss. 2. Art. 288. DOI: https://doi.org/10.3390/ ani10020288.

537. Hannah H. W. The impact of animal welfare and animal anti-cruelty laws on veterinarians. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice* . 1993. Vol. 23, Iss. 5. P. 1109–1119. DOI: https://doi.org/10.1016/s0195-5616(93)50139-0.

538. Harper C. K. Poaching forensics: Animal victims in the courtroom. *Annual Review of Animal Biosciences*. 2023. Vol. 11. P. 269–286. DOI: https://doi.org/10.1146/ annurev-animal-070722-084803.

539. Haut R. C., Wei F. Biomechanical studies on patterns of cranial bone fracture using the immature porcine model. *Journal of Biomechanical Engineering*. 2017. Vol. 139, Iss. 2. DOI: https://doi.org/10.1115/1.4034430.

540. Hayes G. M., Bersenas A. M., Mathews K., Lane W. G., LaLonde-Paul D. F., Steele A., Avellaneda A. A multicenter observational study investigating care errors, staffing levels, and workload in small animal intensive care units. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care*. 2020. Vol. 30, Iss. 5. P. 517–524. DOI: https://doi. org/10.1111/vec.12991.

541. Heng H. G., Selvarajah G. T., Lim H. T., Ong J. S., Lim J., Ooi J. T. Serial postmortem abdominal radiographic findings in canine cadavers. *Forensic Science International*. 2009. Vol. 492, Iss. 1–3. P. 43–47. DOI: https://doi.org/10.1016/j. forsciint.2009.07.016.

542. Heng H. G., Teoh W. T., Sheikh-Omar A. R. Postmortem abdominal radiographic findings in feline cadavers. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2008.

Vol. 49, Iss. 1. P. 26–29. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1740-8261.2007.00312.x.

543. Henry B. C. The relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. *Society & Animals*. 2004. Vol. 12, Iss. 3. P. 185–207. DOI: https://doi.org/10.1163/1568530042880677.

544. Hernandez-Jover M., Davis E., Hayes L., Manyweathers J., Maru Y., Woodgate R. Contribution of the veterinary profession to the Australian animal health surveillance system and opportunities for future contributions. *Preventive Veterinary Medicine.* 2024. Vol. 226. Art. 106172. DOI: https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2024.106172.

545. Hilal M. G., Yu Q., Zhou R., Wang Y., Feng T., Li X., Li H. Exploring microbial communities, assessment methodologies and applications of animal's carcass decomposition: a review. *FEMS Microbiology Ecology.* 2021. Vol. 97, Iss. 8. fiab098. DOI: https://doi.org/10.1093/femsec/fiab098.

546. Hill M. A., Pokines J. T. Comparative analysis of fetal pig decomposition processes in burials of variable depths and wrapping. *Journal of Forensic Sciences.* 2022. Vol. 67, Iss. 6. P. 2192–2202. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.15120.

547. Hioki A., Inaba R. Occupational fatalities due to mammal-related accidents in Japan, 2000—2019. *Wilderness & Environmental Medicine.* 2021. Vol. 32, Iss. 1. P. 19–26. DOI: https://doi.org/10.1016/j.wem.2020.09.010.

548. Hoffman L. C., Luhl J. Causes of cattle bruising during handling and transport in Namibia. *Meat Science.* 2012. Vol. 92, Iss. 2. P. 115–124. DOI: https://doi. org/10.1016/j.meatsci.2012.04.021.

549. Hofmeister E. H., Love L. Patient safety culture is needed in veterinary medicine. *Journal of the American Veterinary Medical Association.* 2023. Vol. 261, No. 12. P. 1908–1911. DOI: https://doi.org/10.2460/javma.23.07.0370.

550. Hooijberg E., Leidinger E., Freeman K. P. An error management system in a veterinary clinical laboratory. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation.* 2012. Vol. 24, Iss. 3. P. 458–68. DOI: https://doi.org/10.1177/1040638712441782.

551. Hsiou C.-L., Hsu C.-C., Liao P.-W., Yang F.-H., Lee A. N., Huang W.-

H. Forensic death investigations of dog bite injuries in 31 cats. *Animals.* 2022. Vol. 12, Iss. 18. Art. 2404. DOI: https://doi.org/10.3390/ani12182404.

552. Huenerfauth E., Nessler J., Erath J., Tipold A. Probable Sudden Unexpected Death in Dogs With Epilepsy (pSUDED). *Frontiers in Veterinary Science.* 2021. Vol. 27, Iss. 8. Art. 600307. DOI: https://doi.org/10.3389/fvets.2021.600307.

553. Hull K. D., Jeckel S., Williams J. M., Ciavaglia Sh. A., Webster L. M. I., Fitzgerald E., Chang Y.-M., Martineau H. M. Fox (Vulpes vulpes) involvement identified in a series of cat carcass mutilations. *Veterinary Pathology.* 2022. Vol. 59, Iss. 2. P. 299–309. DOI: https://doi.org/10.1177/03009858211052661.

554. Hunter P. Europe's worst ever bird flu outbreak: This year's epidemic of highly pathogenic avian flu has had a devastating impact on wild and domestic birds and severe economic consequences. *EMBO Reports.* 2022. Vol. 23. e56048. DOI: https://doi.org/10.15252/embr.202256048.

555. Jankowski Z., Pieśniak D. Comments on histopathology examinations in forensic medicine – the importance, indications and basic principles of preserving the tissues. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii.* 2007. Vol. 57, Iss. 3. P. 331–336.

556. Junno J.-A., Kotiaho A., Oura P. Post-mortem computed tomography in forensic shooting distance estimation: a porcine cadaver study. *BMC Research Notes.* 2022. Vol. 15, Iss. 1. Art. 103. DOI: https://doi.org/10.1186/s13104-022-05997-2.

557. King M. A., Alzahrani J. M., Clanton T. L., Laitano O. A preclinical model of exertional heat stroke in mice. *JoVE.* 2021. Vol. 1, Iss. 173. e62738. DOI: https://doi.org/10.3791/62738.

558. Klainbart S., Shipov A., Madhala O., Oron L. D., Weingram T., Segev G., Kelmer E. Dog bite wounds in cats: a retrospective study of 72 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery.* 2022. Vol. 24, Iss. 2. P. 107–115. DOI: https://doi.org/10.1177/1098612X211010735.

559. Klemann D., Rijkx M., Mertens H., van Merode F., Klein D. Causes for medical errors in obstetrics and gynaecology. *Healthcare.* 2023. Vol. 11, Iss. 11. Art.

1636. DOI: https://doi.org/10.3390/healthcare11111636.

560. Kozan N., Voloshynovych V., Kotsyubynska Y., Zelenchuk H., Tsikhivskyi A. Analysis of commission forensic-medical examinations performed in cases concerning the responsibility of surgical professional doctors. *Galician Medical Journal.* 2020. Vol. 27, Iss. 2. e2020210. DOI: https://doi.org/10.21802/gmj.2020.2.10.

561. Kozytska T., Bassiouny M., Chechet O., Ordynska D., Galante D., Neubauer H., Wareth G. Retrospective analysis of official data on anthrax in Europe with a special reference to Ukraine. *Microorganisms* . 2023. Vol. 11, Iss. 5. Art. 1294. DOI: https:// doi.org/10.3390/microorganisms11051294.

562. Kritchevsky J. Adding evidence-based medicine to forensic evidence. *Veterinary Journal.* 2014. Vol. 199, Iss. 3. P. 315–316. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.tvjl.2013.10.039.

563. Kundu S., Singh S. What happens in TBI? A wide talk on animal models and future perspective. *Current Neuropharmacology.* 2023. Vol. 21, Iss. 5. P. 1139–1164. DOI: https://doi.org/10.2174/1570159X20666220706094248.

564. Lefman S., Prittie J. E. High-rise syndrome in cats and dogs. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2022. Vol. 32, Iss. 5. P. 571–581. DOI: https://doi. org/10.1111/vec.13206.

565. Lehmann L., Appelbaum S., Ostermann T., Weber B., Hofmann S. C. Medical error analysis in dermatology according to the reports of the North Rhine Medical Association from 2004 to 2018. *Journal der Deutsche Dermatologische Gesellschaft*. 2022. Vol. 20, Iss. 12. P. 1603–1611. DOI: https://doi.org/10.1111/ddg.14899.

566. Lesting W. Personal obligations and delegation in medico-legal expert opinions. *Recht & Psychiatrie*. 2021. Vol. 39, Iss. 1. P. 4–11. DOI: https://doi.org/10.1486/ RP-2021-01_4.

567. Lewis C. E., Roth J. A. Challenges in having vaccines available to control transboundary diseases of livestock. *Current Issues of Molecular Biology.* 2021. Vol. 42. P. 1–40. DOI: https://doi.org/10.21775/cimb.042.001.

568. Lew M., Lew S., Drazek M., Pomianowski A. Penetrating eye injury in a dog: a case report. *Veterinarni Medicina*. 2015. Vol. 60, Iss. 4. P. 213–221. DOI: https://doi. org/10.17221/8110.

569. Li C. J., Shah Y. B., Harness E. D., Goldberg Z. N., Nash D. B. Physician burnout and medical errors: Exploring the relationship, cost, and solutions. *American Journal of Medical Quality.* 2023. Vol. 38. P. 196–202. DOI: https://doi.org/10.1097/ JMQ.0000000000000131.

570. Linder J., Daniel J., Vadurro F., Londono L., Beasley M., Garcia G. A., Carrera-Justiz S. Ballistic trauma to the axial skeleton in 13 animals. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2023. Vol. 33, Iss. 3. P. 332–336. DOI: https://doi.org/10.1111/ vec.13287.

571. Li Q., Deng D., Tao J., Wu X., Yi F., Wang G., Yang F. Ultrasonic imaging of gunshot wounds in pig limb. *Genetics and Molecular Research.* 2015. Vol. 14, Iss. 2. P. 4291–4302. DOI: https://doi.org/10.4238/2015.april.30.1.

572. Listos P., Gryzinska M., Batkowska J., Grela M., Jakubczak A. Algorithm for establishing the time of death of a dog based on temperature measurements in selected sites of the body during the early post-mortem period. *Forensic Science International.* 2018. Vol. 289. P. 124–129. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.05.004.

573. Listos P., Gryzinska M., Kowalczyk M. Analysis of cases of forensic veterinary opinions produced in a research and teaching unit. *Journal of Forensic and Legal Medicine.* 2015. Vol. 36. P. 84–89. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jflm.2015.08.002.

574. Li Y., Robertson I. The epidemiology of swine influenza. *Animal Diseases* . 2021. Vol. 1. Art. 21. DOI: https://doi.org/10.1186/s44149-021-00024-6.

575. Lockwood R., Touroo R., Olin J., Dolan E. The influence of evidence on animal cruelty prosecution and case outcomes: Results of a survey. *Journal of Forensic Sciences.* 2019. Vol. 64, Iss. 6. P. 1687–1692. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.14085.

576. Low R., Wu A. W. Veterinary healthcare needs to talk more about error:

For the wellbeing of our patients and medical teams. *Journal of Veterinary Internal Medicine.* 2022. Vol. 36, Iss. 6. P. 2199–2202. DOI: https://doi.org/10.1111/jvim.16554.

577. Lubroth J. The global framework for the progressive control of transboundary animal diseases – Strengthening infectious disease management and veterinary systems across the continents: Origins and testimony. *Veterinary Clinics of North America: Food Animal Practice.* 2024. Vol. 40, Iss. 2. P. 233–249. DOI: https://doi. org/10.1016/j.cvfa.2024.01.009.

578. Lv F., Tang J., Luo Y., Ban Y., Wu R., Tian J., Yu T., Xie X., Li T. Contrast-enhanced ultrasound assessment of muscle blood perfusion of extremities that underwent crush injury: an animal experiment. *Journal of Trauma and Acute Care Surgery.* 2013. Vol. 74, Iss. 1. P. 214—219. DOI: https://doi.org/10.1097/ta.0b013e3182683498.

579. Ly H. Highly pathogenic avian influenza H5N1 virus infections of dairy cattle and livestock handlers in the United States of America. *Virulence.* 2024. Vol. 15, Iss. 1. Art. 2393931. DOI: https://doi.org/10.1080/21505594.2024.2343931.

580. Lyons B. M., Ateca L. B., Otto C. M. Clinicopathological abnormalities associated with increased animal triage trauma score in cats presenting for vehicular trauma: 75 cases (1998–2009). *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care.* 2020. Vol. 30, Iss. 6. P. 693–697. DOI: https://doi.org/10.1111/vec.13005.

581. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci. Lekarskie.* 2025. № 78 (2). P. 435–441. DOI: 10.36740/WLek/197137.

582. Marchetti C., Mastrogiuseppe L., Vanin S., Cecchi R., Gherardi M. On-site inspection form in veterinary cases: The Parma veterinary form. *Animals.* 2023. Vol. 13, Iss. 13. Art. 2064. DOI: https://doi.org/10.3390/ani13132064.

583. Maria A. C. B. E., Rego A. A. M. D., Maiorka P. C. Necropsy findings in dogs that died during grooming or other pet service procedures. *Journal of Forensic Sciences.* 2013. Vol. 58, Iss. 5. P. 1189–1192. DOI:

https://doi.org/10.1111/1556-4029.12236.

584. Martinez R. M., Hetzel U., Thali M. J., Schweitzer W. Cat CAT-scan: Postmortem imaging and autopsy of two cats. *Journal of Forensic Radiology and Imaging.* 2015. Vol. 3, Iss. 1. P. 80–86. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jofri.2014.11.004.

585. McDonough S. P., McEwen B. J. Veterinary forensic pathology: The search for truth. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 875–877. DOI: https://doi.org/ 10.1177/0300985816647450.

586. McEwen B. J., Gerdin J. Veterinary forensic pathology: Drowning and bodies recovered from water. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 1049–1056. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985815625757.

587. McEwen B. J. Nondrowning asphyxia in veterinary forensic pathology: Suffocation, strangulation, and mechanical asphyxia. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 1037–1048. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816643370.

588. McEwen B. J. Trends in domestic animal medico-legal pathology cases submitted to a veterinary diagnostic laboratory 1998–2010. *Journal of Forensic Sciences.* 2012. Vol. 57, Iss. 5. P. 1231–1233. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2012.02123.x.

589. Mee A. M., Cripps P. J., Jones R. S. A retrospective study of mortality associated with general anaesthesia in horses: emergency procedures. *The Veterinary Record.* 1998. Vol. 142, Iss. 12. P. 307–309. DOI: https://doi.org/10.1136/vr.142.12.307.

590. Mendiburt G. B., Agostini V., Betancourt G. C. Morphological differentiation of bovine and equine hair for species' identification in forensic veterinary investigations. *Forensic Science International.* 2021. Vol. 328. Art. 111037. DOI: https://doi. org/10.1016/j.forsciint.2021.111037.

591. Miller K. A., Touroo R., Spain C. V., Jones K., Reid P., Lockwood R. Relationship between scarring and dog aggression in pit bull-type dogs involved in organized dogfighting. *Animals.* 2016. Vol. 6, Iss. 11. Art. 72. DOI: https://doi.org/10.3390/ ani6110072.

592. Mills G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *The Veterinary Record.* 2013. Vol. 172, Iss. 18. P. 465–466. DOI: https://doi.org/10.1136/vr.f2694.

593. Miyagami T., Watari T., Harada T., Naito T. Medical malpractice and diagnostic errors in Japanese emergency departments. *The Western Journal of Emergency Medicine.* 2023. Vol. 24, Iss. 2. P. 340–347. DOI: https://doi.org/10.5811/westjem.2022.11.55738.

594. Mizukami H., Hathway B., Procopio B. N. Aquatic decomposition of mammalian corpses: A forensic proteomic approach. *Journal of Proteome Research.* 2020. Vol. 19, Iss. 5. P. 2122–2135. DOI: https://doi.org/10.1021/acs.jproteome.0c00060.

595. Modina S. C., Andreis M. E., Moioli M., Giancamillo M. Di. Age assessment in puppies: Coming to terms with forensic requests. *Forensic Science International.* 2019. Vol. 297. P. 8–15. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2019.01.003.

596. Mohanty C. R., Radhakrishnan R. V., Jain M., Sasmal P. K., Hansda U., Vuppala S. K., Doki S. K. A study of the pattern of injuries sustained from road traffic accidents caused by impact with stray animals. *Journal of Emergencies, Trauma, and Shock.* 2021. Vol. 14, Iss. 1. P. 23–27. DOI: https://doi.org/10.4103/JETS.JETS_29_20.

597. Monsalve S., Souza de P. V., Lopes A. S., Leite L. O., Polo G., Garcia R. Veterinary forensics, animal welfare and animal abuse: Perceptions and knowledge of Brazilian and Colombian veterinary students. *Journal of Veterinary Medical Education.* 2021. Vol. 48, Iss. 6. P. 640–648. DOI: https://doi.org/10.3138/jvme-2019-0138.

598. Moore M. J., van der Hoop J., Barco S. G., Costidis A. M., Gulland F. M., Jepson P. D., Moore K. T., Raverty S., McLellan W. A. Criteria and case definitions for serious injury and death of pinnipeds and cetaceans caused by anthropogenic trauma. *Diseases of Aquatic Organisms.* 2013. Vol. 103, Iss. 3. P. 299–264. DOI: https://doi. org/10.3354/dao02566.

599. Morrow C. J., Noormohammadi A. H., O'Donnell C. J. Fatal skull trauma in caged layer chickens associated with a moving feed hopper: diagnosis based on autopsy examination, forensic computed tomography and farm visit. *Avian Pathology*. 2012. Vol. 41, Iss. 4. P. 391–394. DOI: https://doi.org/10.1080/03079457.2012.697126.

600. Mosedale P., Blackie K. Why do medication errors occur in veterinary practice? *Companion Animal*. 2021. Vol. 26, Iss. 7. P.1–4. DOI: https://doi.org/10.12968/ coan.2021.0033.

601. Moudgil G., Chadha J., Khullar L., Chhibber S., Harjai K. Lumpy skin disease: Insights into current status and geographical expansion of a transboundary viral disease. *Microbial Pathogenesis*. 2024. Vol. 186. Art. 106705. DOI: https://doi.org/10.1016/j. micpath.2023.106485.

602. Munro R., Ressel L., Gröne A., Hetzel U., Jensen H. E., Paciello O., Kipar A. European forensic veterinary pathology comes of age. *Journal of Comparative Pathology*. 2020. Vol. 179. P. 83–88. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.08.003.

603. Munro R. Viewpoint: Integrity and limitations of forensic veterinary evidence. *Journal of Comparative Pathology*. 2022. Vol. 199. P. 86–87. DOI: https://doi. org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003.

604. Murase T., Shinba Y., Mitsuma M., Abe Y., Yamashita H., Ikematsu K. Wound age estimation based on chronological changes in chitinase 3-like protein 1 expression. *Legal Medicine*. 2022. Vol. 59. 102128. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.legalmed.2022.102128.

605. Museyko O., Marshall R. P., Lu J., Hess A., Schett G., Amling M., Kalender W. A., Engelke K. Registration of 2D histological sections with 3D micro-CT datasets from small animal vertebrae and tibiae. *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering*. 2015. Vol. 18, Iss. 15. P. 1658–1673. DOI: https://doi.org/ 10.1080/10255842.2014.941824.

606. Nagy A. L., Bolfa P., Mihaiu M., Catoi C., Oros A., Taulescu M., Tabaran F. Intentional fatal metallic phosphide poisoning in a dog-a case report.

BMC Veterinary Research. 2015. Vol. 11. Art. 158. DOI: https://doi.org/10.1186/s12917-015-0495-5.

607. Nation P. N., St. Clair C. C. A forensic pathology investigation of dismembered domestic cats: Coyotes or cults? *Veterinary Pathology.* 2019. Vol. 56, Iss. 3. P. 444–451. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985819827968.

608. Neto R. L. A. L. T., Vieson M. D. Brain tissue pulmonary embolism due to severe blunt force head trauma in a dog. *Journal of Comparative Pathology*. 2020. Vol. 175. P. 75–78. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.01.001.

609. Newbery S. G., Cooke S. W., Martineau H. M. A perspective on veterinary forensic pathology and medicine in the United Kingdom. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 3, Iss. 5. P. 894–897. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816654527.

610. Nick Nation P. Forensic submissions in a diagnostic pathology practice: A 10-year review *The Canadian Veterinary Journal.* 2021. Vol. 62, Iss. 4. P. 384–388.

611. Oliveira Junior J. M. D., Santos Neto L. F. D., Duarte T. B., Carmona B. M., da Costa L. V. P., Tramontin D. F., Santos D. R. D., Corrêa L. M. Factors associated with medical errors in perioperative anesthetic practice: cross-sectional study. *Brazilian Journal of Anesthesiology.* 2023. Vol. 73, Iss. 1. P. 117–119. DOI: https:// doi.org/10.1016/j.bjane.2022.07.004.

612. Ostrovsky D., Novack V., Smulowitz P. B., Burke R. C., Landon B. E., Isbell L. M. Perspectives of emergency clinicians about medical errors resulting in patient harm or malpractice litigation. *JAMA Network Open* . 2022. Vol. 5, Iss. 11. e2241461. DOI: https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.41461.

613. Ottinger T., Rasmusson B., Segerstad C. H. A., Merck M., Goot F. V. D., Olsen L., Gavier-Widen D. Forensic veterinary pathology, today's situation and perspectives. *The Veterinary Record.* 2014. Vol. 175, Iss. 18. Art. 459. DOI: https://doi.org/10.1136/ vr.102306.

614. Oxtoby C. Getting it right on mistakes. *The Veterinary Record.* 2019. Vol. 185, Iss. 14. Art. 453. DOI: https://doi.org/10.1136/vr.l5967.

615. Panasiuk-Flak K., Grela M., Listos P. Determination of the time of death of dogs using atropine and pilocarpine in the early post-mortem period – an assessment of the usefulness of the method. *Medycyna weterynaryjna*. 2021. Vol. 77, Nr 7. P. 349–352. DOI: https://doi.org/10.21521/mw.6546.

616. Parry N. M. A., Stoll A. The rise of veterinary forensics. *Forensic Science International*. 2020. Vol. 306. Art. 110069. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2019.110069.

617. Partlow J., David F., Hunt L. M., Relave F., Blond L., Pinilla M., Lavoie J.-P. Comparison of thoracic ultrasonography and radiography for the detection of induced small volume pneumothorax in the horse. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2017. Vol. 58, Iss. 3. P. 354–360. DOI: https://doi.org/10.1111/vru.12480.

618. Patterson-Kane E. G., Kogan L. R., Gupta M. E., Touroo R., Niestat L. N., KennedyBenson A. Veterinary needs for animal cruelty recognition and response in the United States center on training and workplace policies. *Journal of the American Veterinary Medical Association.* 2022. Vol. 260, No. 14. P. 1853–1861. DOI: https://doi.org/10.2460/javma.22.02.0084.

619. Picavet P. P., Hamon M., Etienne A.-L., Guieu L.-V., Claeys S., Billen F., Noël S. Laryngeal paralysis secondary to cervical bite injuries in five dogs. *New Zealand Veterinary Journal*. 2022. Vol. 70. Iss. 2. P. 109–118. DOI: https://doi.org/10.1080/00480169. 2021.1951865.

620. Piegari G., Biase De D., d'Aquino I., Prisco F., Fico R., Ilsami R., Pozzato N., Genovese A., Paciello O. Diagnosis of Drowning and the Value of the Diatom Test in Veterinary Forensic Pathology. *Frontiers in Veterinary Science.* 2019. Vol. 6. Art. 404. DOI: https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00404.

621. Piegari G., Cardillo L., Alfano F., Vangone L., Iovane V., Fusco G. Pathological, Bacteriological and Virological Findings in Sudden and Unexpected Deaths in Young Dogs. *Animals.* 2020. Vol. 10, Iss. 7. Art. 1134. DOI: https://doi.org/10.3390/ ani10071134.

622. Pollanen M. S. The rise of forensic pathology in human medicine:

Lessons for veterinary forensic pathology. *Veterinary Pathology* . 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 878–879. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816653171.

623. Punsmann S., Hellige M., Hoppe J., Freise F., Venner M. Diagnostic imaging in acute interstitial pneumonia in foals: High variability of interpretation of chest radiographs and good conformity between ultrasonographic and post-mortem findings. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2021. Vol. 62, Iss. 4. P. 490–497. DOI: https:// doi.org/10.1111/vru.12972.

624. Qiu Yu, Guitian J., Webster J. P., Musallam I., Haider N., Drewe J. A., Song J. Global prioritization of endemic zoonotic diseases for conducting surveillance in domestic animals to protect public health. *Philosophical Transactions of the Royal Society B . Biological sciences.* 2023. Vol. 378. Art. 20220407. DOI: https://doi.org/10.1098/ rstb.2022.0407.

625. Randour M. L., Smith-Blackmore M., Blaney N., DeSousa D., Guyony A.-A. Animal abuse as a type of trauma: Lessons for human and animal service professionals. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2021. Vol. 22, Iss. 2. P. 277–288. DOI: https://doi. org/10.1177/1524838019843197.

626. Rebollada-Merino A., Barcena C., Mayoral-Alegre F. J., Garcia-Real I., Dominguez L., Rodriguez-Bertos A. Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic Science International.* 2020. Vol. 316. Art. 110522. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110522.

627. Reese L. A., Vertalka J. J., Richard C. Animal cruelty and neighborhood conditions. *Animals.* 2020. Vol. 10, Iss. 11. Art. 2095. DOI: https://doi.org/10.3390/ani10112095.

628. Ressel L., Hetzel U., Ricci E. Blunt force trauma in veterinary forensic pathology. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 941–961. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816653988.

629. Ricci E., D'Aquino I., Paciello O., Whitfield V., Ressel L. Quantitative histologic evaluation reveals different degree of liver atrophy in cachectic and starved dogs. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation.* 2022. Vol. 34, Iss. 6. P. 937–943. DOI: https://doi.org/10.1177/10406387221128326.

630. Roccaro M., Diana A., Linta N., Rinnovati R., Freo M., Peli A. Limb development in skeletally-immature large-sized dogs: A radiographic study. *PLoS One*. 2021. Vol. 16, Iss. 7. e0254788. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254788.

631. Romanucci M., Fusillo R., Marcelli M., Massimini M., Malatesta D., Bongiovanni L., Salda L. D. Left atrial appendage rupture due to blunt chest trauma in an Eurasian otter (Lutra lutra). *Veterinaria Italiana*. 2019. Vol. 55, Iss. 3. P. 275–278. DOI: https:// doi.org/10.12834/VetIt.872.4309.2.

632. Rowden P., Steinhardt D., Sheehan M. Road crashes involving animals in Australia. *Accident Analysis and Prevention.* 2008. Vol. 40, Iss. 6. P. 1865–1871. DOI: https://doi.org/10.1016/j.aap.2008.08.002.

633. Rubini S., Barbieri S., Gaudio R. M., Govoni G., Berna G. R., Fico R., Lorenzini R., Fontana M. C., Taddei R., Tassinari M., Frisoni P., Guidi E., Bergamini M. Veterinary forensic sciences to solve a fatal case of predation on flamingos (Phoenicopterus roseus). *Veterinaria Italiana.* 2018. Vol. 54, Iss. 2. P. 175–180. DOI: https://doi. org/10.12834/VetIt.1360.7488.1.

634. Sahajpal V., GoyalI S. P. Identification of shed or plucked origin of Indian Peafowl (Pavo cristatus) tail feathers: Preliminary findings. *Science & Justice.* 2008. Vol. 48, Iss. 2. P. 76–78. DOI: https://doi.org/10.1016/j.scijus.2007.08.002.

635. Sandøe P., Hansen H. O., Bokkers E. A. M., Enemark P. S., Forkman B., Haskell M. J., Lundmark Hedman F., Houe H., Mandel R., Nielsen S. S., de Olde E. M., Palmer C., Vogeler C. S., Christensen T. Dairy cattle welfare – the relative effect of legislation, industry standards and labelled niche production in five European countries. *Animal.* 2023. Vol. 17, Iss. 12. Art. 101009. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.animal.2023.101009.

636. Satiani B. Expert witness testimony: Rules of engagement. *Vascular and Endovascular Surgery*. 2006. Vol. 40, Iss. 3. P. 223–227. DOI: https://doi.org/ 10.1177/153857440604000307.

637. Schulze C., Peters M., Baumgärtner W., Wohlsein P. Electrical injuries in animals: Causes, pathogenesis, and morphological findings. *Veterinary Pathology*.

2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 1018–1029. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816643371.

638. Sellon D. C., Martucci K., Wenz J. R., Marcellin-Little D. J., Powers M., Cullen K. L. A survey of risk factors for digit injuries among dogs training and competing in agility events. *Journal of the American Veterinary Medical Association.* 2018. Vol. 252, No. 1. P. 75–83. DOI: https://doi.org/10.2460/javma.252.1.75.

639. Sempere L., Rodriguez-Rodriguez A., Boyero L., Egea-Guerrero J. J. Experimental models in traumatic brain injury: from animal models to in vitro assays. *Medicina Intensiva.* 2019. Vol. 43, Iss. 6. P. 362–372. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.medin.2018.04.012.

640. Sevy J. J., Gottlieb L., Vaught M., Rozanski E. Porcupine quilling-associated pneumothorax in dogs: 25 cases (2001–2022). *Journal of the American Veterinary Medical Association.* 2023. Vol. 261, No. 4. P. 505–509. DOI: https://doi. org/10.2460/javma.22.10.0451.

641. Shamir M. H., Leisner S., Klement E., Gonen E., Johnston D. E. Dog bite wounds in dogs and cats: a retrospective study of 196 cases. *Journal of Veterinary Medicine Series A – Physiology, Pathology, Clinical Medicine.* 2002. Vol. 49. P. 107–112. DOI: https://doi.org/10.1046/j.1439-0442.2002.jv416.x.

642. Shirota Y., Otani T., Wasada S., Ito S., Mieda T., Nakamura K. Inner and outer penetrating spinal cord injuries lead to distinct overground walking in mice. *IBRO Neuroscience Reports.* 2024. Vol. 16. P. 345–352. DOI: https://doi.org/10.1016/j. ibneur.2024.02.005.

643. Shkundia S., Serdioucov Ja. Determination of the time of death of a domestic cat by measuring the area of a wet spot. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2024. Vol. 15, No. 1. P. 122–138. DOI: https://doi.org/10.31548/veterinary1.2024.122.

644. Sims V. K., Chin M. G., Yordon R. E. Don’t be cruel: Assessing beliefs about punishments for crimes against animals. *Anthrozoös.* 2007. Vol. 20, Iss. 3. P. 251–259. DOI: https://doi.org/10.2752/089279307X224791.

645. Singer E. R., Barnes J., Saxby F., Murray J. K. Injuries in the event

horse: training versus competition. *The Veterinary Journal.* 2008. Vol. 175, Iss. 1. P. 76–81. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tvjl.2006.11.009.

646. Siqueira A., Campusano Cuevas S. E., Salvagni F. A., Maiorka P. C. Forensic veterinary pathology: Sharp injuries in animals. *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 979–987. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816655850.

647. Siqueira A. de, Cassiano F. C., Landi M. F. D., Marlet E. F., Maiorka P. C. Non-accidental injuries found in necropsies of domestic cats: a review of 191 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery.* 2012. Vol. 14, Iss. 10. P. 723–728. DOI: https://doi.org/10.1177/1098612X12451374.

648. Smith-Blackmore M., Bethard J. D. A multidisciplinary investigation of chronic animal abuse: Collaboration between veterinary forensics and forensic anthropology. *Journal of Forensic Sciences.* 2020. Vol . 66, Iss. 1. P. 389–392. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.14576.

649. Sniegocki T., Sell B., Posyniak A. The usefulness of MS3 to confirm poisoning on the example of dog poisoning with strychnine. *Molecules.* 2019. Vol. 24, Iss. 20. Art. 3765. DOI: https://doi.org/10.3390/molecules24203765.

650. Spargo K. E., Rubio-Martinez L. M., Wheeler D. P., Fletcher L., Carstens A. Catastrophic musculoskeletal injuries in Thoroughbred racehorses on racetracks in Gauteng, South Africa. *Journal of the South African Veterinary Association.* 2019. Vol. 90. a1640. DOI: https://doi.org/10.4102/jsava.v90i0.1640.

651. Spiegel S., Spiegel F., Luepke M., Wendt M., von Altrock A. Ultrasonography and infrared thermography as a comparative diagnostic tool to clinical examination to determine udder health in sows. *Animals.* 2022. Vol. 12, Iss. 19. Art. 2713. DOI: https://doi.org/10.3390/ani12192713.

652. Spies A. J., Steyn M., Brits D. Diagnostic accuracies of CTs, X-rays and Lodox to detect blunt force trauma in adults, using a pig model. *Medicine, Science, and the Law*. 2022. Vol. 62, Iss. 2. P. 134–143. DOI: https://doi.org/10.1177/00258024211049591.

653. Steffens F., Steffens J., Kranz J., Enzmann T. Experiences from the commission of experts. *Urologie.* 2023. Vol. 62, Iss. 3. P. 256–260. DOI:

https://doi.org/10.1007/s00120-023-02034-3.

654. Stern A. W., McEwen B., McDonough S. P., Viner T., Brooks J. W., Kagan R., Brower A. Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Science*. 2021. Vol. 66, Iss. 3. P. 1176. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683.

655. Stevenson M., Halpin K. Emerging and endemic zoonotic diseases: surveillance and diagnostics. *Revue Scientifique et Technique.* 2021. Vol. 40, No. 1. P. 119–129. DOI: https://doi.org/10.20506/rst.40.1.3212.

656. Stroud R. K. Wildlife forensics and the veterinary practitioner. *Seminars in Avian and Exotic Pet Medicine*. 1998. Vol. 7, Iss. 4. P. 182–192. DOI: https://doi.org/10.1016/ S1055-937X(98)80063-7.

657. Takenaka C. S., de Souza C. N. A., Momo C. Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International.* 2023. Vol. 345. Art. 111624. DOI: https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2023.111624.

658. Tambo E., Al-Nazawi A. M. Combating the global spread of poverty-related Monkeypox outbreaks and beyond. *Infectious Diseases of Poverty*. 2022. Vol. 11, Iss. 1. Art. 80. DOI: https://doi.org/10.1186/s40249-022-01004-9.

659. Thali M. J., Kneubuehl B. P., Bolliger S. A., Christe A., Koenigsdorfer U., Ozdoba C., Spielvogel E., Dirnhofer R. Forensic veterinary radiology: Ballistic-radiological 3D computertomographic reconstruction of an illegal lynx shooting in Switzerland. *Forensic Science International.* 2007. Vol. 171, Iss. 1. P. 63–66. DOI: https://doi. org/10.1016/j.forsciint.2006.05.044.

660. Thiry C., Holz N., Voelter K., Steiner A., Nuss K., Marchionatti E. Eye enucleation and exenteration in cattle: a retrospective study of 38 cases (2013–2020). *Schweiz Arch Tierheilkd.* 2022. Vol. 164, Iss. 10. P. 687–693. DOI: https://doi.org/10.17236/ sat00368.

661. Tong L. J. Fracture characteristics to distinguish between accidental injury and nonaccidental injury in dogs. *Veterinary Journal.* 2014. Vol. 199, Iss. 3. P. 392–398. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tvjl.2013.08.019.

662. Torres-Velez F., Havas K., Spiegel A., Brown C. Transboundary animal diseases as re-emerging threats – Impact on one health. *Seminars in Diagnostic Pathology*. 2019. Vol. 36, Iss. 3. P. 193–196. DOI: https://doi.org/10.1053/j.semdp.2019.04.013.

663. Touroo R., Fitch A. Identification, collection and preservation of veterinary forensic evidence: On scene and during the postmortem examination. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 880–887. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816641175.

664. Turkmen Z., Zengin S., Genc M. K., Yayla M., Bulbul T. T., Mercan S. The role of forensic veterinary toxicology in pet custody cases. *Journal of Analytical Toxicology*. 2022. Vol. 46, Iss. 9. P. e239—e242. DOI: https://doi.org/10.1093/jat/bkac088.

665. Turner M. Improving veterinary patient safety through systems analysis of clinical incidents. *The Veterinary Record*. 2022. Vol. 191, Iss. 12. P. 496–498. DOI: https://doi.org/10.1002/vetr.2559.

666. Ünal A., Intepeler Ş. S. Scientific view of the global literature on medical error reporting and reporting systems from 1977 to 2021: a bibliometric analysis. *Journal of Patient Safety*. 2022. Vol. 18, Iss. 7. P. e1102–e1108. DOI: https://doi.org/10.1097/ PTS.0000000000001025.

667. Uvíra M., Marecová K., Dokoupil M., Dvořáček I., Handlos P. Fatal deer attack in a rutting season. *Forensic Science, Medicine and Pathology*. 2019. Vol. 15, Iss. 1. P. 93–96. DOI: https://doi.org/10.1007/s12024-018-0048-x.

668. Väärikkälä S., Koskela T., Hänninen L., Nevas M. Evaluation of Criminal Sanctions Concerning Violations of Cattle and Pig Welfare. *Animals*. 2020. Vol. 10, Iss. 4. Art. 715. DOI: https://doi.org/10.3390/ani10040715.

669. Vali Y., Gielen I., Soroori S., Ludewig E. The diagnostic value of intravenous contrast computed tomography in addition to plain computed tomography in dogs with head trauma. *BMC Veterinary Research*. 2021. Vol. 17, Iss. 1. Art. 46. DOI: https://doi. org/10.1186/s12917-021-02764-6.

670. Van Os J. M. C., Weary D. M., Costa J. H. C., Hotzel M. J., von

Keyserlingk M. A. G. Sampling strategies for assessing lameness, injuries, and body condition score on dairy farms. *Journal of Dairy Science.* 2019. Vol. 102, Iss. 9. P. 8290–8304. DOI: https://doi.org/10.3168/jds.2018-15134.

671. Viciano J., López-Lázaro S., Tanga C. Post-mortem dental profile as a powerful tool in animal forensic investigations – A review. *Animals.* 2022. Vol. 12, Iss. 16. Art. 2038. DOI: https://doi.org/10.3390/ani12162038.

672. Vinaik R., Aijaz A., Jeschke M. G. Small animal models of thermal injury. *Methods in Cell Biology.* 2022. Vol. 168. Chap. 9. P. 161–189. DOI: https://doi.org/10.1016/ bs.mcb.2021.12.014.

673. Viner T. C., Hamlin B. C., McClure P. J., Yates B. C. Integrating the forensic sciences in wildlife case investigations: A case report of pentobarbital and phenytoin toxicosis in a bald eagle (*Haliaeetus leucocephalus*). *Veterinary Pathology.* 2016. Vol. 53, Iss. 5. P. 1103–1106. DOI: https://doi.org/10.1177/0300985816641176.

674. Viner T. C., Kagan R. A., Lehner A., Buchweitz J. P. Anticoagulant exposure in golden eagle (*Aquila chrysaetos*) power line electrocution and wind turbine mortalities. *Journal of Wildlife Diseases.* 2022. Vol. 58, Iss. 2. P. 348–355. DOI: https://doi.org/10.7589/JWD-D-21-00144.

675. Wainwright S. H., Cunha C. W., Webb B., McGregor B., Drolet B., Welch J. B. Reemerging/Notifiable diseases to watch. *Veterinary Clinics of North America: Food Animal Practice.* 2024. Vol. 40, Iss. 2. P. 317–335. DOI: https://doi.org/10.1016/j. cvfa.2024.01.007.

676. Wallis J., Fletcher D., Bentley A., Ludders J. Medical errors cause harm in veterinary hospitals. *Frontiers in Veterinary Science.* 2019. Vol. 6. Art. 12. DOI: https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00012.

677. Wandhare P. P., Bhosale M. S. Trichology: A science of hair examination in identification of dog breeds. *International Journal of Applied and Pure Science and Agriculture.* 2017. Vol. 03, Iss. 6. P. 61–66. DOI: https://doi.org/10.22623/ IJAPSA.2017.3055.FZ1ES.

678. Wang D., An L., Tian J., Yu T., Xie X., Gao Y., Zang Y., Tao Y.,

Liu Y., Jin Y. Real-time elastography evaluation of differential penetrating liver trauma in a rabbit model. *The American Journal of Emergency Medicine.* 2018. Vol. 36, Iss. 9. P. 1627–1630. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ajem.2018.01.052.

679. Ward S. J., Hosey G. The need for a convergence of agricultural/laboratory and zoobased approaches to animal welfare. *Journal of Applied Animal Welfare Science.* 2020. Vol. 23, Iss. 4. P. 484–492. DOI: https://doi.org/10.1080/10888705.2019.16 78038.

680. Watson E., Heng H. G. Forensic radiology and imaging for veterinary radiologists. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2017. Vol. 58, Iss. 3. P. 245–258. DOI: https://doi.org/10.1111/vru.12484.

681. Weber B., Lackner I., Haffner-Luntzer M., Palmer A., Pressmar J., ScharffetterKochanek K., Knoll B., Schrezenemeier H., Relja B., Kalbitz M. Modeling trauma in rats: similarities to humans and potential pitfalls to consider. *Journal of Translational Medicine.* 2019. Vol. 17. Art. 305. DOI: https://doi.org/10.1186/ s12967-019-2052-7.

682. Wenzlow N., Neal D., Stern A. W., Prakoso D., Liu J. J., Delcambre G. H., Beachboard S., Long M. T. Feasibility of using tissue autolysis to estimate the postmortem interval in horses. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation.* 2021. Vol. 33, Iss. 5. P. 825–833. DOI: https://doi.org/10.1177/10406387211021865.

683. Wessum R. The animal health and welfare law: The veterinary statement as evidence and the role of veterinarians in legal procedures. *Tijdschrift Voor Diergeneeskunde* . 2001. Vol. 126, Iss. 5. P. 130–132.

684. Whipple K. M., Leissinger M. K., Beatty S. S. Frequency and classification of errors in laboratory medicine at a veterinary teaching hospital in the United States. *Veterinary Clinical Pathology*. 2020. Vol. 49, Iss. 2. P. 240–248. DOI: https://doi.org/10.1111/vcp.12851.

685. Wilson-Frank C. R., Hooser S. B. Investigative diagnostic toxicology and the role of the veterinarian in pet food-related outbreaks: an update. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice.* 2018. Vol. 48, Iss. 6. P. 909–915.

DOI: https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001.

686. Wolf C., Gerst K., Gerst S., Priemer G. Post-mortem clinical pathology in cattle – an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierärztliche Praxis Ausg. G. Großtiere Nutztiere.* 2021. Vol. 49, Iss. 6. P. 403–412. DOI: https://doi.org/10.1055/a-1593-6948.

687. Yamada K., Satoh K., Kanai E., Madarame H. Role of autopsy imaging in veterinary forensic medicine: experiences in 39 cases. *Journal of Veterinary Medical Science.* 2023. Vol. 85, Iss. 3. P. 301–307. DOI: https://doi.org/10.1292/jvms.22-0548.

688. Yamada K., Yokoyama T., Aihara N., Une Y., Sato R. Role of autopsy imaging-computed tomography in the post-mortem study of farm animals. *Vet Record Open.* 2021. Vol. 8, Iss. 1. e1. DOI: https://doi.org/10.1002/vro2.1.

689. Yamamoto N., Watari T., Shibata A., Noda T., Ozaki T. The impact of system and diagnostic errors for medical litigation outcomes in orthopedic surgery. *Journal of Orthopaedic Science.* 2023. Vol. 28, Iss. 2. P. 484–489. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.jos.2021.11.006.

690. Yatsenko I. Epistemological construction doctrine of the veterinary care defect phenomenon in forensic veterinary examination. *Law. Human. Environment.* 2023. Vol. 14, No. 3. P. 115–132. DOI: https://doi.org/10.31548/law/3.2023.115.

691. Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2022. Vol. 13, No. 4. P. 60–74. DOI: https://doi.org/10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74.

692. Yatsenko I. Principles of forensic expert activities in Ukraine and their implementation in forensic veterinary research. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* 2022. Vol. 1, Iss. 5. P. 115–142. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.3.2021.0.

693. Yatsenko I. Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment.* 2022. Vol. 13, No. 4. P. 71–88. DOI:

https://doi.org/10.31548/ law2022.04.008.

694. Yatsenko I. Theoretical justification and praxeological significance of the stages of expert research of a living animal. *Law. Human. Environment.* 2023. Vol. 14, No. 1. P. 107–131. DOI: https://doi.org/10.31548/law/1.2023.107.

695. Yatsenko I. Veterinary defects as a subject of forensic veterinary investigation. *Law. Human. Environment.* 2023. Vol. 14, No. 4. P. 92–108. DOI: https://doi.org/10.31548/ law/4.2023.92.

696. Yatsenko I. V., Tkachuk S. A., Savchuk L. B. , Mushynskyi A. B. Tokarchuk T. S. Forensic expertise of suspected flaws in organizing and carrying out veterinary-sanitary measures that have allegedly led to the emergence and spread of infectious diseases of animals. *Regulatory Mechanisms in Biosystems.* 2025. 16 (1), e25041. DOI: 10.15421/0225041.

697. Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal rights and protection against cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism.* 2020. Vol. 11, Iss. 1 (41). P. 91–103. DOI: https://doi.org/10.14505// jemt.11.1(41).11.

698. Yatsenko I., Kazantsev R. Forensic veterinary diagnosis of systemic hemostatic disorders and sudden death in cats and dogs: thanatogenetic aspect of critical conditions. *Regulatory Mechanisms in Biosystems.* 2024. 15 (4), 808–820.

699. Yatsenko I., Kazantsev R. Informativeness of postmortem dynamics of skeletal muscles of dog and cat corpses for forensic veterinary diagnosis of death due to acute hypoxia. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences.* 2024. 15 (1). P. 139–167.

700. Yatsenko I. Kazantsev R. Thanatognomonic substantiation of the forensic veterinary diagnosis in the death of dogs and cats due to haemodynamic disorders and hypoxaemia. Ukrainian Journal of Veterinary Sciences. 2024. 15 (2). P. 66–101.

701. Zapara S. I., Fotina H. A., Klochko A. M., Fotina T. I., Yatsenko I. V. Revisiting legal understanding of wild life as a sustainable value. The case of Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism.* 2019. Vol. 10, Iss.

1 (33). P. 14–21. DOI: https://doi.org/10.14505//jemt.v10.1(33).02.

702. Zhang C.-D., Lv F.-Q., Li Q.-Y., Zhang Y., Shi X.-Q., Li X.-Y., Tang J. Application of contrastenhanced ultrasonography in the diagnosis of skeletal muscle crush injury in rabbits. *British Journal of Radiology.* 2014. Vol. 87, Iss. 1041. Art. 20140421. DOI: https:// doi.org/10.1259/bjr.20140421.

703. Zucca P., Rossmann M.-C., Osorio J. E., Karem K., De Benedictis P., Haißl J., De Franceschi P., Calligaris E., Kohlweiß M., Meddi G., Gabrutsch W., Mairitsch H., Greco O., Furlani R., Maggio M., Tolomei M., Bremini A., Fischinger I., Zambotto P., Wagner P., Millard Y., Palei M., Zamaro G. The «Bio-Crime Model» of Cross-Border Cooperation Among Veterinary Public Health, Justice, Law Enforcements, and Customs to Tackle the Illegal Animal Trade/Bio-Terrorism and to Prevent the Spread of Zoonotic Diseases Among Human Population. *Frontiers in Veterinary Science.* 2020. Vol. 7. Art. 593683. DOI: https://doi.org/10.3389/fvets.2020.593683.